

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії,
права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

МАТЕРІАЛИ
VII Міжнародної наукової конференції

27–28 листопада 2025 р.

Суми – 2025

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 5 від 23 грудня 2025 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Оліцький В. О., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (*голова*);

Жуков О. В., кандидат історичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка;

Король В. М., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка;

Кудінов Д. В., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка;

Михтуненко В. В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка;

Тарабан Ю. В., доктор філософії у галузі освіти/педагогіки, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка;

Ціватий В. Г., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Чижов О. І., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.

I-90 Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації : матеріали VII Міжнародної наукової конференції (Суми, 27–28 листопада 2025 р.) / ред. колегія : В. О. Оліцький, О. В. Жуков, В. М. Король та ін. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2025. – 370 с.

Збірник містить доповіді та повідомлення учасників VII Міжнародної наукової конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації». Розрахований на викладачів вищих і середніх навчальних закладів, науковців, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться історією.

УДК 908:005.745](477.52)(06)

© Колектив авторів, 2025
© Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С. Макаренка, 2025

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ

Бондарчук Петро Миколайович

ВІДРОДЖЕННЯ УАПЦ (1989-1991): ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР 13

Васильєв Станіслав Валерійович

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТА У СУЧАСНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНОМУ
КОДЕКСІ УСРР 1927 р. 16

Власенко Валерій Миколайович

ВАСИЛЬ АНДРІЄВСЬКИЙ: ПЕРШІ КРОКИ НА ЛІТЕРАТУРНІЙ
НИВІ (ЧАСОПИС «МАЯК», 1913-1914 рр.) 20

Корост Ігор Іванович

ПІДСУМКИ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК, ПРОВЕДЕНИХ
Г. Т. КОВПАНЕНКО НА ТЕРИТОРІЇ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА
І ЙОГО ОКОЛУ В 1950-ті РОКИ ХХ ст. 24

Костючок Петро Леонтійович

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НА ГУЦУЛЬЩИНІ У 1920-х рр. 31

Левченко Аліна Віталіївна

ГОЛОДОМОР ОЧИМА ЗАХІДНИХ ЖУРНАЛІСТІВ,
ДИПЛОМАТІВ ТА ЕМІГРАНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ:
МІЖ ПРОПАГАНДОЮ ТА ПРАВДОЮ 34

Оліцький В'ячеслав Олександрович

ВІДНОВЛЕННЯ УСТАВНОЇ ТРАДИЦІЇ ЧЕРНЕЧОЇ ГРОМАДИ
РІЗДВА БОГОРОДИЦІ ГЛИНСЬКОЇ ПУСТИНІ У СЕРЕДИНІ ХХ ст. 37

Осадчий Євген Миколайович, Коротя Олексій Володимирович

МОНІТОРИНГ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК
ПІД ЧАС ЇХ ПАСПОРТИЗАЦІЇ 41

Тарабара Олег Миколайович

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ,
ЛИСТОПАД 1918 р. – ЛЮТИЙ 1919 р. 45

Тишкевич Сергій Сергійович УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО В ЧЕХІЇ	51
Токаленко Павло Олегович ТЕРОРИЗМ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1905-1907)	53
Шуть Тетяна Іванівна РЕЛІГІЙНІ ПУБЛІЧНІ ЗАХОДИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДИ НІМЕЦЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ	57
Щербанюк Павло Володимирович ВОЛИНСЬКА ГУБЕРНІЯ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ	60
Яшин Владислав Олегович КНИГООБМІН І ПІДТРИМКА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕРІОД РЕКТОРСТВА АРХІЄПІСКОПА ВАСИЛЯ (БОГДАШЕВСЬКОГО) У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ	63
<u>ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО</u>	
Баглай Анатолій Володимирович АРХАНГЕЛО-МИХАЙЛІВСЬКА ЦЕРКВА СЕЛА РАДОМЛЯ	67
Гадинко Олександр Олександрович МІСТО СТОРОЖИНЕЦЬ: СИНАГОГИ ЯК СИМВОЛИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ (НАЙДАВНІШИЙ ПЕРІОД: КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ)	76
Докашенко Галина Петрівна КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ	79
Дьякова Олена Василівна МЕЦЕНАТСТВО ЛЕОПОЛЬДА КЬОНІГА	82
Іванова Віра Олексіївна ВІЗНИЦЬКИЙ ПРОМИСЕЛ У СУМАХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	86

Кибенко-Шкрюба Тетяна Петрівна, Шкрюба Юлія Юріївна СЕЛО ТУЧНЕ: ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ	91
Король Віталій Миколайович ПИТАННЯ СІЛЬСЬКОЇ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ОБЛАСНОЇ ПРЕСИ СУМЩИНИ У ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1945-1955 рр.)	99
Кудінов Дмитро Валерійович ОРГАНІЗАЦІЯ ДОПОМОГИ ПОЛЬСЬКИМ БІЖЕНЦЯМ У СУМАХ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	103
Куш Ярослав Миколайович «ЗНАЧКІСТИ» СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1925-1941 рр.)	112
Лебедєва Аліна Володимирівна РУКОПИС ПЕТРА СОКОЛОВА – ОРИГІНАЛЬНА ПАМ'ЯТКА З ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ СУМСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	116
Макеєва Анастасія Олексіївна, Кириченко Олена Миколаївна РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ STEM-ДИСЦИПЛІН ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ	123
Охріменко Микола Леонідович ІВАНІВСЬКА ЦУКРОВАРНЯ СУМСЬКОГО ПОВІТУ – ПЕРШИЙ ЦУКРОВИЙ ЗАВОД СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ	126
Романько Олексій Валерійович ВИДАННЯ «МІСТО МОЄ, ТИ ДЛЯ МЕНЕ ЄДИНЕ» ЯК ДЖЕРЕЛО КРАЄЗНАВЧИХ ЗНАНЬ З ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКА	132
Скрипка Дарина Василівна СТРАТА КОЗАКІВ В ЛЕБЕДИНІ	136

ГЛОБАЛЬНА ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ СТУДІЇ

Бессонова Марина Миколаївна

АНТИАМЕРИКАНІЗМ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ТЕОРІЙ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

140

Бузаров Андрій Ігоревич

УКРАЇНА В НОВІЙ СИСТЕМІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ
БЕЗПЕКИ: ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА
СТРАТЕГІЧНУ СУБ'ЄКТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

143

Вакал Роман Ігорович

КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОСТІЙНОГО
ПРЕДСТАВНИЦТВА УРЯДУ УСРР ПРИ УРЯДІ СРСР
В 1920-х – 1930-х рр.

147

Горобець Ігор Володимирович, Сорока Олег Вікторович

УСУНЕННЯ ТАЛІБІВ ВІД ВЛАДИ.
ОПЕРАЦІЯ «НЕСКОРЕНА СВОБОДА»

151

Дегтярьов Вадим Анатолійович

ПРОМОВА М. ТЕТЧЕР У БРЮГГЕ (1988)
ЯК ПОВОРОТНИЙ МОМЕНТ У СТАНОВЛЕННІ
СУЧАСНОГО БРИТАНСЬКОГО ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ

156

Захарченко Олексій Анатолійович

ДІАСПОРА В ДІЇ: ЯК СВІТОВИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ
ПІДТРИМУЄ УКРАЇНУ В КРИЗОВІ ЧАСИ

159

Кулібаба Олександр Олександрович

ГРУЗІЯ МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКОЮ ІНТЕГРАЦІЄЮ ТА МОСКВОЮ:
ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ

162

Луценко Назарій Володимирович

КУЛЬТУРА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПІДҐРУНТЯ
ТРАНСАТЛАНТИЧНОЇ БЛИЗЬКОСТІ США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ
У ПЕРІОД ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ ДОНАЛЬДА ТРАМПА

166

Масловський Костянтин Едуардович

СФЕРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В ІЗРАЇЛІ

170

Моцак Ангеліна Олексіївна ЕВОЛЮЦІЯ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ: ВІД КЛАСИЧНИХ ПРАКТИК ДО СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВИКЛИКІВ	172
Петрова Світлана Вікторівна ОБРАЗ ОТТО ФОН БІСМАРКА У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА КУЛЬТУРІ	176
Соколовська Евеліна Володимирівна ЗМІНИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЖІНОК У ФРАНЦІЇ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1789-1799 рр.	178
Ціватий Вячеслав Григорович ГЛОБАЛЬНА ДИПЛОМАТІЯ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ «КРИЗОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ» В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ХХІ СТОЛІТТЯ: БАГАТОСТОРОННІЙ ФОРМАТ І ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР ДЛЯ УКРАЇНИ	182
Cherkes Ihor SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE US AND EU STRATEGIC APPROACHES TO SYRIA AND UKRAINE	188
<u>ІСТОРІОГРАФІЯ, ЕТНОЛОГІЯ, СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ, КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА</u>	
Артюх В'ячеслав Олексійович ПРО АНАХРОНІЗМИ В ІСТОРИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ТА ІСТОРИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ	190
Власенко Валерій Миколайович ДО ЕПІСТОЛЯРІЮ ЛІДІЇ ШИШМАНОВОЇ-ДРАГОМАНОВОЇ	195
Волинський Владислав Володимирович, КЛІОМЕТРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ (НА ПРИКЛАДІ СПОВІДНИХ ВІДОМОСТЕЙ РОМЕНСЬКОГО ПОВІТУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.)	199
Галушко Наталія Анатоліївна СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЦІЛЕЙ ТА СТРУКТУРИ ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ІСТОРІЇ ЗА НОВОЮ УКРАЇНСЬКОЮ ШКОЛОЮ	203

Кучерешко Роман Миколайович ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ РЕМЕСЕЛ У СІМЕЙНОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВІ СЛОБОЖАНЩИНИ В УМОВАХ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ	207
Ляшенко Єгор Олександрович ПОМИНАЛЬНА ЇЖА НА ПОКУТТІ	210
Макар Ярослав-Юрій Олегович БІБЛІОТЕКА ЕРАЗМА СИКСТА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛЬВОВА ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ	212
Охріменко Микола Леонідович СУМСЬКІ ЛЯЛІНИ – ПЕРШІ ЦУКРОВАРИ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ	214
Пазюра Наталка Василівна ОБРАЗ РОСІЇ У РЕЦЕПЦІЇ ВАСИЛЯ ГОРЛЕНКА	219
П'ятаченко Сергій Васильович ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СВЯЩЕННИКА ІОАННА ТАНСЬКОГО ПРО СЕЛО ЛОКОТКИ (НИНІ В МЕЖАХ м. ШОСТКА) В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 1860-х РОКІВ	221
Стасюк Катерина Олександрівна СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ	226
Тарабан Юрій Валентинович ФРІЦ ОЗЕР ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ	227
Титаренко Алла Валентинівна, МОВНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА, ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	231

Чернікова Інна Володимирівна

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ
ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

235

Чижов Олександр Ігорович

АЛЕГОРІЇ НА ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СЕРЕДИНИ ХХ ст.
У РОМАНІ Дж. Р. Р. ТОЛКІНА «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»

239

Щербін Лілія Василівна

АКЦІЯ «СТІЛ ПАМ'ЯТІ»: СИМВОЛ НЕЗРИМОЇ ПРИСУТНОСТІ ТА
ВШАНУВАННЯ ПОЛЕГЛИХ ЗАХИСНИКІВ/ЗАХИСНИЦЬ УКРАЇНИ

243

СТУДЕНТСЬКА НАУКА

Бондар Ігор Володимирович

МІЖКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ 1991 РОКУ:
НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТИ «ГОЛОС УКРАЇНИ»

246

Бирченко Володимир Володимирович

ШІСТДЕСЯТНИКИ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ОПОРУ
РАДЯНСЬКОМУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ

248

Бречка Анастасія Миколаївна

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРОБЛЕМА ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ
ДІТЕЙ: КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ЯК МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

251

Войтюк Станіслав Володимирович

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УРСР В УМОВАХ
СТАГНАЦІЇ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ

255

Гонтар Анна Володимирівна

РОЛЬ ООН У ВРЕГУЛЮВАННІ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ
У СХІДНІЙ ЄВРОПІ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ПРЕЦЕДЕНТІВ
ДО СУЧАСНОСТІ

258

Гулаков Артем Володимирович

ПОЛІТИКА США ЩОДО УКРАЇНИ У 1991-2004 РОКАХ:
СТАНОВЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

261

Дігтяренко Дмитро Олексійович УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ПОДІЙ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ КАМПАНІЇ 1812 РОКУ: ЯК ЙОГО ПОДАЮТЬ ШКІЛЬНІ ПІДРУЧНИКИ	264
Заєць Анастасія Вячеславівна РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС) У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТІВ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ	267
Zaikin Pavlo Yuriiiovych ADDRESSING POLLUTION IN UKRAINE AFTER THE WAR	270
Іванченко Єлизавета Романівна ПРИНЦИПИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	274
Іванченко Павло Сергійович ТЕРОРИЗМ У БОРОТЬБІ СІОНІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ЄВРЕЇВ	276
Кабанова Аліна Євгенівна ІСТОРИОГРАФІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАПОРІЗЬКИХ СІЧЕЙ	280
Конопля Діана Олександрівна ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ 2014-2025 РОКІВ	283
Костенко Олексій Михайлович КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ (1960-ті РОКИ)	287
Кулібаба Олександр Олександрович ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОНБАСУ ЯК ПІДҐРУНТЯ СЕПАРАТИЗМУ	290
Кунденко Діана Ігорівна ФОРМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ	293
Лебедєва Поліна Анатоліївна МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ	297

Леонтенко Дмитро Анатолійович ВЕРЕСЕНЬ 1941 РОКУ: РАДЯНСЬКИЙ ВІДСТУП ТА НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ В КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ КИЯН	300
Макуха Анна Андріївна НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА ЦІЛІ	304
Ніколаїду Елпіда МЕЖА МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА ГУМАННІСТЮ: ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ	308
Овчаренко Юлія Василівна, ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1830-1831 рр. У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙ: ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ АЛЬЯНСИ ТА СОЛІДАРНІСТЬ	312
Олексенко Анастасія Олександрівна, ВАЖЛИВІСТЬ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ ДЛЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	316
Осадча Анастасія Андріївна РАДЯНСЬКА АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПІДПІЛЬНОЇ УГКЦ (1946 – 1980-ті рр.)	320
Пасєвін Валентин Русланович НАВЧАЛЬНИЙ АСПЕКТ ТЕМИ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В 1940-х – 1960-х рр. У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	322
Петрушенко Юлія Володимирівна СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТАДЕУША МАЗОВЕЦЬКОГО: ПЕРШИЙ НЕКОМУНІСТИЧНИЙ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР ПОЛЬЩІ	325
Підлужний Олександр Олександрович УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ: ПОЛІТИЧНИЙ І СТРАТЕГІЧНИЙ ВИМІР	328

Польшина Ольга Ігорівна ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ ПРОГНОЗУВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	332
Самикіна Еліна Олексіївна АРХЕОЛОГІЧНА СПАДЩИНА ДОНБАСУ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	336
Синявіна Дар'я Сергіївна, КУЛЬТ ОСОБИ ЧАУШЕСКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНІЇ (1965-1989 рр.)	339
Скрипка Дарина Василівна ШЕВСЬКИЙ ПРОМИСЕЛ У МИРОПІЛЛІ ПОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ	345
Тверезовський Дмитро Олександрович ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ «РУССКОГО МИРА»: ВІД КУЛЬТУРНОЇ ЄДНОСТІ ДО ВИПРАВДАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	349
Титов Владислав Володимирович ОРДЕН ТАМПЛІЄРІВ: ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО РОЗПУСКУ	352
Чумак Владислава Валеріївна АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	352
Чухліб Олександр Вячеславович ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В СУМАХ: МІСЦЯ, ПОДІЇ, ЛЮДИ	362
Шнайдер Артем Олександрович МЕТАФІЗИКА ВІЙНИ: БОРОТЬБА ЗА СЕНС У ДОБУ ТОТАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	365
Шнітке Лев Юрійович ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО МУЗЕЮ ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЕЦТВ ІМЕНІ О. М. БІЛОГО	367

Бондарчук Петро Миколайович

*доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу історії України другої половини XX ст.,
Інститут історії України НАН України*

ВІДРОДЖЕННЯ УАПЦ (1989-1991): ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР

Відродження Української автокефальної православної церкви наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років стало одним із ключових проявів духовної та культурної деколонізації українського суспільства. Його слід розглядати не лише як релігійний феномен, а як складову ширших процесів політичного й національного пробудження, що супроводжували розпад радянської імперії. Церква, знищена в попередні десятиліття, повернулася в публічний простір як носій історичної тяглості, пам'яті й духовної суб'єктності народу, який прагнув утвердити власну автономію у світоглядній та культурній сферах.

Символічно відродження УАПЦ означало переосмислення самої природи православ'я в Україні. Тривале домінування централізованої московської моделі призвело до маргіналізації української релігійної ідентичності, зведення її до периферійного статусу у межах «єдиної церковної території». Відновлення автокефалії стало не лише спробою відновити історичну справедливість, а й актом духовного самовизначення. Українське православ'я перестало бути лише географічною частиною більшої структури – воно повернуло собі голос, мову й історичну пам'ять.

Деколонізаційний зміст цього процесу виявився у зміні символічних орієнтирів. Київ знову почав осмислюватися як головний духовний центр, а не провінція «третього Риму». Відбувалося повернення до власної традиції, вкоріненої у давній Київській митрополії, до ідеї помісності як природного стану Церкви на своїй землі. У цьому сенсі відродження УАПЦ було не просто реставрацією інституції, а відновленням смислової вертикалі, що поєднала історію, культуру й віру в єдиний простір українського буття.

Важливою складовою стала духовна дерусифікація. Відновлення богослужіння українською мовою, переосмислення святкового календаря, звернення до українських святих та історичних постатей

стали частиною ширшого культурного процесу, в якому релігійне відродження збіглося з національним. УАПЦ стала для багатьох не лише місцем молитви, а й простором духовного самоствердження, де поєднувалися віра, мова й історична гідність. Саме в цьому перетині духовного та культурного виявилася головна деколонізаційна риса церковного руху.

Водночас процес відродження не був одномірним і безконфліктним. Він проходив у полі складних взаємодій між державою, суспільством і різними релігійними структурами. Формально задекларована свобода совісті створила можливості для появи нових конфесій, але водночас спричинила боротьбу за духовний простір, що вийшла за межі богословських суперечок. Питання юрисдикції, власності храмів і канонічної легітимності набули ознак символічної боротьби за майбутню ідентичність країни. У цьому контексті релігія перестала бути лише приватною справою і стала одним із ключових чинників національного самовизначення.

З аналітичного погляду, відродження УАПЦ може бути розглянуте як типова форма «постколоніальної інституціоналізації», коли суспільство, виходячи з-під зовнішнього контролю, прагне створити власні системи духовної репрезентації. Відродження Церкви – це спроба відновити внутрішню гармонію між вірою, культурою й політичним буттям нації. Водночас воно стало моделлю суспільного переходу від адміністративно нав'язаних форм до добровільної самоорганізації. Через церковні громади, парафіяльні ради, ініціативні групи відбувалася практична апробація нових демократичних форм участі, що пізніше поширилися й на інші сфери суспільного життя.

УАПЦ у цей період виконала також функцію колективної пам'яті. Її відновлення стало актом духовного відновлення після десятиліть примусової амнезії. Повернення історичних імен, відновлення давніх традицій, згадування замовчуваних мучеників перетворилося на процес переосмислення минулого. Це не було лише релігійним явищем – це була форма культурної терапії, спрямованої на подолання травми колоніальної залежності. Таким чином, деколонізація у церковному вимірі означала не руйнування старих структур, а відновлення внутрішньої цілісності.

Особливої уваги заслуговує зміна мовного та культурного коду. В українському православ'ї цього часу українська мова перестала бути другорядним засобом комунікації й набула статусу мови духовного досвіду. Вона стала інструментом не лише молитви, а й самоусвідомлення, а разом із тим — актом опору імперському

культурному впливу. Через мову релігія повернула собі природний зв'язок із народом, а духовність – із національною культурою. У цьому полягає сутність постколоніального зламу: повернення своєї мови означає повернення себе.

Не менш промовистим був і просторовий вимір. Відновлення центральних святинь, богослужінь у символічних храмах Києва й Галичини означало повернення священного центру з імперської периферії. Київ, який у радянському дискурсі тривалий час виконував роль провінційної адміністративної одиниці, знову став осердям духовного всесвіту. Це повернення до «свого центру» – один із найглибших жестів деколонізації, коли нація відновлює внутрішню географію свого духу.

Водночас важливо зазначити, що процес відродження не обмежувався відкиненням минулого чи запереченням іншої традиції. Його сила полягала саме в тому, що він утверджував власну ідентичність без агресії, через конструктивне відновлення зв'язку між історією, вірою та сучасністю. Це відрізняє українську модель деколонізації від багатьох інших постімперських прикладів – вона спиралася не на відмежування, а на переосмислення.

З перспективи сьогодення можна стверджувати, що відродження УАПЦ стало духовним підґрунтям для формування модерної української церковної ідентичності, яка зрештою вилилася у створення помісної Православної Церкви України. Проте його значення не зводиться лише до цього результату. Воно започаткувало новий тип мислення – мислення свободи, відповідальності та історичної тяглості. УАПЦ показала, що Церква може бути не інструментом влади, а простором самопізнання народу, який повертає собі право бути собою.

Отже, відродження УАПЦ наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років слід трактувати як один із найяскравіших проявів духовної деколонізації України. Це був процес повернення до власного центру, власної мови, власної історії. У ньому поєдналися релігійна віра, культурна пам'ять і національна гідність. Саме через цей синтез Церква стала не лише учасником, а й моральним каталізатором українського визволення. УАПЦ відродила не лише себе – вона відродила здатність суспільства мислити й діяти у власних координатах. І це, без сумніву, один із найглибших і найтривкіших наслідків деколонізаційного зламу в українській історії.

Васильєв Станіслав Валерійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТА У СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНОМУ КОДЕКСІ УСРР 1927 р.

Внаслідок набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» у 2023 р. в українському законодавстві з'явилося нове поняття адміністративного акту. Вказаний термін не можна вважати цілком новим для української законотворчості, оскільки подібне поняття було передбачене в Адміністративному кодексі УСРР 1927 року. Для характеристики процесу розвитку українського законодавства варто порівняти значення цього терміну зараз та в історичній ретроспективі.

Вивчення норм Адміністративного кодекса УСРР 1927 року лише іноді стає предметом дослідження українських істориків права. Серед дослідників, які присвятили свої праці вивченню адміністративного законодавства УСРР, можна назвати Ю. В. Георгієвського, Б. О. Логвиненка, М. В. Сирка. Норми окремих розділів Адміністративного кодекса УСРР 1927 року ще недостатньо вивчені в українській історико-правовій науці.

Згідно із ч. 3 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» адміністративний акт – це рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав або обов'язків окремої особи. У ст. ст. 70 – 71 цього Законом України встановлені вимоги до форми та змісту адміністративного акту [1]. Отже адміністративний акт має індивідуальний характер, тобто в ньому відображено рішення за результатами розгляду звернення конкретного громадянина. Адміністративний акт в сучасному законодавстві України не може мати нормативного характеру. Варто зазначити, що сучасне законодавство України не встановлює різновидів адміністративних актів.

Законодавство, яке регулювало правовідносини у сфері державного управління в УСРР, формувалося у 1920-х роках. Адміністративний кодекс УСРР було затверджено постановою

Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 року [2]. Ю. В. Георгієвський зазначає, що Україна була єдиною республікою СРСР, де був розроблений і набрав чинності такий законодавчий акт [3, с. 137]. Б. О. Логвиненко наголошує, що цей кодекс встановлював правила для застосування міліцією таких примусових заходів, як затримання особи, «трес і вилучення» (обшук і вилучення), застосування зброї та інші [4, с. 40]. Вказаний законодавчий акт регулював вимоги до адміністративних актів, заходи відповідальності за порушення обов'язкових постанов органів влади, порядок надання громадянства УСРР, умови реєстрації громадських організацій і проведення масових заходів, державно-конфесійні відносини, державний нагляд у сфері промисловості, особливості здійснення адміністративних примусових заходів міліцією, обов'язки громадськості по охороні правопорядку, встановлював надзвичайні заходи щодо охорони революційного ладу.

Різновиди та особливі вимоги до видання адміністративних актів були встановлені у ст. ст. 12–43 Адміністративного кодексу УСРР 1927 року (далі – АК УСРР 1927 р.). Згідно зі ст. 12 АК УСРР 1927 р. адміністративними актами вважалися інструкції, обіжники та обов'язкові постанови. Відповідно до ст. 13 АК УСРР 1927 р. змістом інструкції могли бути загальні пояснення підлеглим урядовим особам та установам щодо того, як запроваджувати в життя певний закон або постанову радянської влади, пояснення до їх змісту, додаткові правила до законів і постанов, які видані у встановлених межах [2]. Враховуючи особливу юридичну термінологію 1920-х років, можемо зробити висновок, що інструкція як різновид адміністративного акту мала нормативний характер. Вона встановлювала певні норми поведінки, правила, які слід було розробити відповідно до постанов ВУЦВК або РНК УСРР.

У ст. 14 АК УСРР 1927 р. було передбачено, що предметом обіжників можуть бути окремі директивні вказівки урядовим особам та установам, дотичні до їх урядової роботи [2]. Таким чином обіжник мав індивідуальний характер, так як містив вказівку конкретним посадовим особам щодо вчинення юридично значимих дій у межах встановлених повноважень.

Згідно зі ст. ст. 17 – 19 АК УСРР 1927 р. інструкції та обіжники могли бути видані народними комісаріатами, прирівняними до них центральними органами влади, окружними або районними виконавчими комітетами або окремим відділом виконкому [2]. Можна зробити висновок, що достатньо широкий перелік органів державної

влади міг видавати адміністративні акти у формі інструкцій та обіжників.

Відповідно до ст. ст. 28 – 32 АК УСРР 1927 р. окружні та районні виконавчі комітети, міські та сільські ради на виконання та для розвитку чинного законодавства могли видавати обов'язкові постанови строком на один рік. Вони могли регулювати правовідносини у сфері охорони здоров'я, збереження пам'яток культури, боротьби з пияцтвом, охорони громадського спокою і безпеки, запобігання стихійним лихам, регулювання вуличного руху, встановлення правил торгівлі та з інших питань [2]. Отже вказані адміністративні акти приймалися в межах компетенції місцевих органів державної влади і мали нормативний характер. Вони встановлювали правила поведінки в окремих галузях економіки та суспільного життя.

Норма ст. 28 АК УСРР 1927 р. про видання обов'язкових постанов «на розвиток чинного законодавства» може створити враження про можливість доповнення постанов центральних органів виконавчої влади у рішеннях місцевої влади. Але у ст. 35 АК УСРР 1927 р. передбачалося, що обов'язкові постанови місцевих органів влади не можуть суперечити чинним законам та розпорядженням ВУЦВК, РНК УСРР, вищих виконавчих комітетів та народних комісаріатів [2]. Тобто ієрархія нормативно-правових актів дотримувалася в адміністративному законодавстві УСРР.

Таким чином в АК УСРР 1927 р. адміністративні акти на відміну від сучасного законодавства здебільшого мали не індивідуальний, а нормативний характер. Лише обіжник міг бути адресований конкретним посадовим особам. Якщо сучасне законодавство України передбачає прийняття адміністративного акта за результатом розгляду звернення конкретного громадянина, то в АК УСРР 1927 р. адміністративні акти приймалися на виконання законодавчих актів.

Водночас окремих розділ, присвячений розгляду звернень громадян УСРР, також був закріплений в АК УСРР 1927 р. У розділі XV «Як оскаржувати чинності місцевих адміністративних органів» АК УСРР 1927 р. було встановлено правила щодо розгляду скарг громадян УСРР на рішення місцевих органів влади. Відповідно до ст. ст. 522 і 526 АК УСРР 1927 р. оскаржити рішення адміністративного органу можна було у місячний строк, а скаргу слід було розглянути у двотижневий термін [2]. М. В. Сирко стверджує, що норми вказаного розділу створювали хоча б мінімальні засади для захисту прав громадян і забезпечення режиму законності в діяльності органів державної влади УСРР [5, с. 80]. Дійсно, встановлення правових засад

для оскарження рішень органів влади слугувало забезпеченню законності. Але рішення, прийняті за результатами розгляду звернень громадян УСРР, не мали статусу адміністративних актів.

Отже розуміння терміну «адміністративний акт», передбачені у чинному Законі України «Про адміністративну процедуру» та Адміністративному кодексі УСРР 1927 р. суттєво відрізняються. Якщо в сучасній Україні адміністративний акт приймається за результатами розгляду звернення громадянина і має індивідуальний характер, то в УСРР термін «адміністративний акт» означав нормативний підзаконний акт, який встановлював певні правила поведінки. Лише обіжники мали індивідуальний характер, але вони були адресовані певним посадовим особам, а не окремим громадянам. Порядок розгляду скарг громадян УСРР на рішення органів влади також було встановлено в АК УСРР 1927 р. Але рішення, прийняті за результатами розгляду скарги громадянина, не вважалися адміністративними актами.

Джерела та література

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
2. Адміністративний кодекс УСРР : постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1927. № 63–65. Ст. 1085.
3. Георгієвський Ю. В. До питання про виникнення та історичний розвиток адміністративної юстиції в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. № 4. С. 136–143.
4. Логвиненко Б. О. Адміністративний кодекс 1927 р.: історія прийняття, зміст та значення. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Україна як демократична, незалежна, соціальна і правова держава» історія становлення, сучасний стан та перспективи розвитку». Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 30 вересня 2022 р. С. 39 – 42.
5. Сирко М. В. Адміністративний кодекс Української РСР 1927 р.: історико-правовий аналіз. *Juris Europensis Scienta*. 2022. № 1. С. 77–82. <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.325>.

Власенко Валерій Миколайович

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії,
Сумський державний університет*

**ВАСИЛЬ АНДРІЄВСЬКИЙ: ПЕРШІ КРОКИ НА ЛІТЕРАТУРНІЙ НИВІ
(ЧАСОПИС «МАЯК», 1913-1914 рр.)**

Донедавна ім'я Василя Васильовича Андрієвського (1895–?) було маловідоме не тільки широкому загалу, але й історикам. Про нього знали переважно фахівці з історії української політичної еміграції в Королівстві сербів, хорватів і словенців міжвоєнного періоду (з 1929 р. – Югославія) [1–3]. Але після введення до наукового обігу документів і матеріалів його архівно-слідчої справи, що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України [4], інтерес до нього явно зріс. У науковій періодиці були опубліковані статті про В. Андрієвського як учасника Української революції 1917–1921 рр. [5], громадсько-політичного діяча, одного з лідерів української еміграції в Югославії [6], журналіста і літератора [7–8], зустрічі з головою Директорії УНР А. Лівичим в еміграції [9] та його літературні твори на сторінках емігрантської та західноукраїнської преси [10]. Але якщо журналістська та літературна діяльність В. Андрієвського емігрантського періоду вже знайшла висвітлення у зазначених вище працях, то його перші кроки на ниві красного письменства не досліджувалися. Саме тому автор ставить собі за мету окреслити літературний доробок тоді ще літератора-початківця на сторінках київського тижневика для робітників і селян «*Маяк*». Зауважимо, що серед його авторів були такі відомі літератори і громадські діячі, як В. Алешко, Х. Алчевська, Н. Григоріїв (псевд. Гр. Наш), О. Діхтяр, А. Кащенко, Гр. Коваленко, П. Ковжун, Я. Мамонтов, І. Нечуй-Левицький, А. Терниченко (псевд. А. Силенко), В. Тарноградський, Гр. Чупринка, Ф. Шелудько (псевд. Х. Майстренко) та інші.

На допиті від 5 лютого 1947 р. В. Андрієвський зазначив, що у 1912–1914 рр. він під псевдонімом *Юрась* публікувався у київських журналах «*Огни*» та «*Маяк*» [4, арк. 52]. Автор *de-vizu* (на власні очі) переглянув 77 чисел часопису «*Маяк*» за 1912 (1 число), 1913 (48) і 1914 (28, зокрема 2 подвійних) рр. та виявив 6 публікацій за підписом *Юрась*. Перше оповідання «*В чужий край*» присвячене малоземеллю українських селян, що спонукало їх переселятися до Сибіру. Ймовірно, це була рефлексія молодого літератора на Столипінську аграрну

реформу, одним з наслідків якої стало переселення селян до Сибіру та Далекого Сходу. Оповідання складається із 7 частин (мікросюжетів). У першій йдеться про двох рибалок – Терешка й Івана, які рибалили на річці Ромен. Перший сподівався реалізувати улов наступного дня на місцевому базарі, другий – для власного споживання. У другій частині розповідається про Терешка, який повернувся додому з міста, де продав рибу і дізнався про можливість переселення до Сибіру. У третій частині йдеться про розмову (через кілька тижнів після повернення з міста) Терешка з дружиною Ганною та приятелем Іваном про переселення [11]. Четверта присвячена клопотам та переживанням родини Терешка щодо переселення, спробам продати землю не за безцінь, п'ята – перипетіям переїзду у далекі краї, шоста – поверненню Терешка до рідного села через 2 роки. Сьома частина – його розповідь про поневірення родини в Сибіру, смерть доньки та дружини [12].

Друге оповідання – замальовка на тему моралі та земельних відносин. Розповідається про конфлікт «старих» і «нових» сил на селі. Активні учасники протистояння – хуторянин Данило Кругляк і власник землі (приймак, «петербурзький фертик») Юліан Бучинський, який правдою і неправдою скупив селянські землі і претендує на останній бастион – земельну ділянку Кругляка, на якій періодично випасають худобу Бучинського, пасивні – залежні від власника землі селяни (пастух і сторож – прихильники хуторянина, прикажчик – помічник пана). Пан зі своїм прикажчиком імітують крадіжку Кругляком срібного посуду і килимів пана та ховають їх вночі у клуні хуторянина. Але наймит Кругляка Михайло, який випадково став свідком цього, попередив хуторянина. Селяни вночі спалили килими, а срібні речі сховали під кущем у ставку. Вранці розлетілася по селу звістка про те, що пана обікрали і сліди нібито ведуть до садиби хуторянина. Прибула поліція. Нічого не виявила. На знак подяки за допомогу Данило Кругляк усиновив наймита Михайла, який невдовзі одружився. Справедливість перемогла [13].

Наступний твір В. Андрієвського – нарис «Галька». Описана ситуація – нерозділене кохання. Головна героїня Галька кохає хлопця Якова, а її батько хоче віддати заміж за вдівця Юхима Кіріченка, який «поганий, рудий та ще і дітей ціла купа». Заручини. Вінчання у церкві, втеча нареченої, побиття батьком доньки. Фінал – дівчина збожеволіла [14].

Четвертий твір – нарис «Навчили». Головний герой – єврей Лейба Добрушин, який мав крамницю, корову, купував у людей худобу, різав її, а м'ясо продавав у місті. Згодом почав купувати у свого компаньйона

Йосипа Норца крадені речі. Сусіди Лейби Хведір і Юрко здогадувалися, що їхню корову вкрав Йосип і недорого продав Лейбі. Вирішили провчити сусіда. Вночі завітали до Лейби та запропонували купити у них крадену у сусідньому селі корову. Після недовгих умовлянь він погодився купити за 25 карбованців. Лише здивувався, чому корова має суцільний чорний колір. Не гаючи часу, швидко зняв шкіру, розібрав тушу і на світанку вирушив до міста. Спродався. Радісний повернувся додому. А вдома горе. Дружина вранці виявила пропажу їхньої корови. Лейба спочатку оторопів, а потім кинувся прожогом на горище. Витяг шкіру на світло. Вона була вся перемазана сажею. З того часу Лейба більше не купував краденого [15].

П'ятий твір – замальовка *«Соняшній промінь»*. Її жанр В. Андрієвський позначив як поезія в прозі. Розповідь про відчуття дівчинки, яка крізь вікно зустрічає (і проводить) проміні сонця [16].

Шостий твір – оповідання *«Жарти»* про взаємовідносини панночки Тані і наймита її бабусі (ймовірно, дворянка), сироти Тихона, який зачарував її грою на сопілці, а також студента Володі та вчительки. Чим закінчилися відносини головної героїні з молодим талановитим наймитом (*«мужик»*) і студентом зі священницької родини (*«попович»*) – невідомо. Після вибуху Першої світової війни царська влада заборонила українську пресу, зокрема часопис *«Маяк»*. Публікацію цього оповідання в інших українських виданнях автором не виявлено [17].

Отже, перші кроки Василя Васильовича Андрієвського в художній літературі припадають на передвоєнні (Першої світової війни) роки, коли йому було 18–19 років і він здобував агрономічну освіту. У своїх літературних творах порушував проблеми тогочасного села (наслідки Столипінської аграрної реформи), моральні принципи суспільного життя та соціальну нерівність. Перспективним, на думку автора, є дослідження літературної спадщини В. Андрієвського в інших українських виданнях дореволюційного періоду, зокрема київському часописі *«Огни»*.

Джерела та література

1. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.). Харьков : РА, 1996. 476 с.
2. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба»). *Київська старовина*. 2011. № 1. С. 123–136.
3. Власенко В. Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922–1941 рр. (організаційна структура). *Русинистични студії*. Нови Сад, 2017. Бр. 1. С. 97–112.

4. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, оп. 1, спр. 73081фп, 185 арк.

5. Власенко В., Курінной О. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського). *Сумська старовина*. 2021. № LVIII. С. 18–24.

6. Власенко В. Василь Андрієвський – громадсько-політичний діяч української еміграції в Югославії (за матеріалами його архівно-слідчої справи). *Славистика*. Београд, 2022. Књ. XXVI. Св. 2. С. 50–57.

7. Власенко В. М. Василь Васильович Андрієвський як літератор і журналіст. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали V Міжнар. наук. конф. (Суми, 11–12 листопада 2021 р.)*. У 2 ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. С. 41–44.

8. Власенко В. Публіцистика Василя Андрієвського на шпальтах львівської газети «Діло» напередодні Другої світової війни. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.)*. Суми : СумДУ, 2022. С. 31–36.

9. Курінной О. Василь Андрієвський й Андрій Лівицький: зустрічі в еміграції. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали V Міжнар. наук. конф. (Суми, 11–12 листопада 2021 р.)*. У 2 ч. Ч. 2. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 66–68.

10. Власенко В.М., Курінной О.С. До літературної творчості Василя Андрієвського. *Сумська старовина*. 2023. № LXII. С. 35–54.

11. Юрась Ю. В чужий край (оповідання). *Маяк*. 1913. № 19. С. 6–8.

12. Юрась Ю. В чужий край (кінець). *Маяк*. 1913. № 20. С. 9–11.

13. Юрась Ю. Панський подарунок (оповідання). *Маяк*. 1913. № 32. С. 4–6; № 33. С. 6–8.

14. Юрась Ю. Галька (нарис). *Маяк*. 1913. № 37. С. 7–9.

15. Юрась Ю. Навчили (нарис). *Маяк*. 1914. № 18. С. 4–5.

16. Юрась Ю. Соняшній промінь (поезія в прозі). *Маяк*. 1914. № 24. С. 6.

17. Юрась Ю. Жарти (оповідання). *Маяк*. 1914. № 25–26. С. 6–7; № 27–28. С. 5–7.

Корост Ігор Іванович
директор Комунальної установи
«Історико-культурний заповідник «Більськ»
Полтавської обласної ради;
аспірант Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка

ПІДСУМКИ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК, ПРОВЕДЕНИХ Г. Т. КОВПАНЕНКО НА ТЕРИТОРІЇ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА І ЙОГО ОКРУГИ В 1950-ті РОКИ ХХ ст.

Результати археологічних розвідок Г. Т. Ковпаненко, проведених в 50-ті роки ХХ ст. у межах Більського мікрорегіону, є важливим джерелом інформації та істотно доповнюють дані щодо пам'яток на окресленій території. Важливо, що обстеження дослідниці в цій місцевості належать до числа найперших наукових робіт, здійснених у період після Другої світової війни [див. напр.: 6; 7, с. 2, 39–46].

Відомо, що Г. Т. Ковпаненко в 1958 році проводила обстеження на Більському городищі [2, с. 25, 73; 5, с. 71]. Підсумком робіт та співробітництва з відомими археологами Б. А. Шрамком, Б. М. Граковим стали опубліковані надалі наукові праці дослідниці. Так, серед матеріалів 1961 року фіксується теза, що час функціонування Більського городища припадає на кінець VI ст. – IV–III ст. до н. е. Дослідниця вказала, що селище (без фортифікацій) на цій місцевості існувало й раніше [4, с. 66].

До складу комплексу Більського городища Г. Т. Ковпаненко відносила 3 укріплення: Західне, Східне, Куземинське. Відзначала, що останнє є найбільш пізнім у складі фортеці. Три ж інші укріплення, на думку археологині, споруджувалися одночасно. Г. Т. Ковпаненко визначала висоту валу Великого укріплення в межах 5 м, а внутрішню територію городища – 44 тис. га. (певно – 4,4 тис. га – *Автор*). Дослідниці було відомо про наявність внутрішнього валу (т. зв. нині «Південного» – *Автор*), зведеного для посилення захисних можливостей фортеці. Г. Т. Ковпаненко опублікувала площі Західного та Східного укріплень, які, на її думку, сягали 120 та 65 га відповідно. Попелища Західного укріплення було віднесено до VI – початку V ст. до н. е. Кількість зольників, вказаних дослідницею, – 43 од. Матеріали зі Східного укріплення Г. Т. Ковпаненко віднесла до VI–IV ст. до н. е. (ґрунтуючись на даних археологічних розвідок та розкопок московських і харківських експедицій у 1958–1959 роках) [4, с. 67–68].

Цікавою є думка дослідниці щодо часу зведення оборонних споруд Більського городища – не раніше кінця VI або початку V ст. до н. е. Важливо, що археологиня провела розвідки в межах Великого укріплення. За результатами робіт (спираючись, у першу чергу, на аналіз античних матеріалів) їй вдалося встановити час функціонування зольників, що локалізуються на північ (! – *Автор*) та південь від Західного укріплення: кінець VI – початок V–III ст. до н. е. Попелище в урочищі Царина Могила, де розкопки в 1906 році здійснив В. О. Городцов, Г. Т. Ковпаненко віднесла до IV–III ст. до н. е. [4, с. 69]. З часом вчена зазначала, що в ході розвідок 1958 року на зольниках Великого укріплення керамічні вироби з різним орнаментом не було виявлено. Однак в ході робіт знайдено горщики (із наліпним валиком під вінцями або по їх краю; вінця яких оздоблені косими насічками), уламки великих корчаг, миски із загнутими всередину краями без орнаменту, фрагменти амфор VI–V ст. до н. е., частину червонофігурної посудини V–IV ст. до н. е. (рис. 1) [5, с. 71–72, рис. 35].

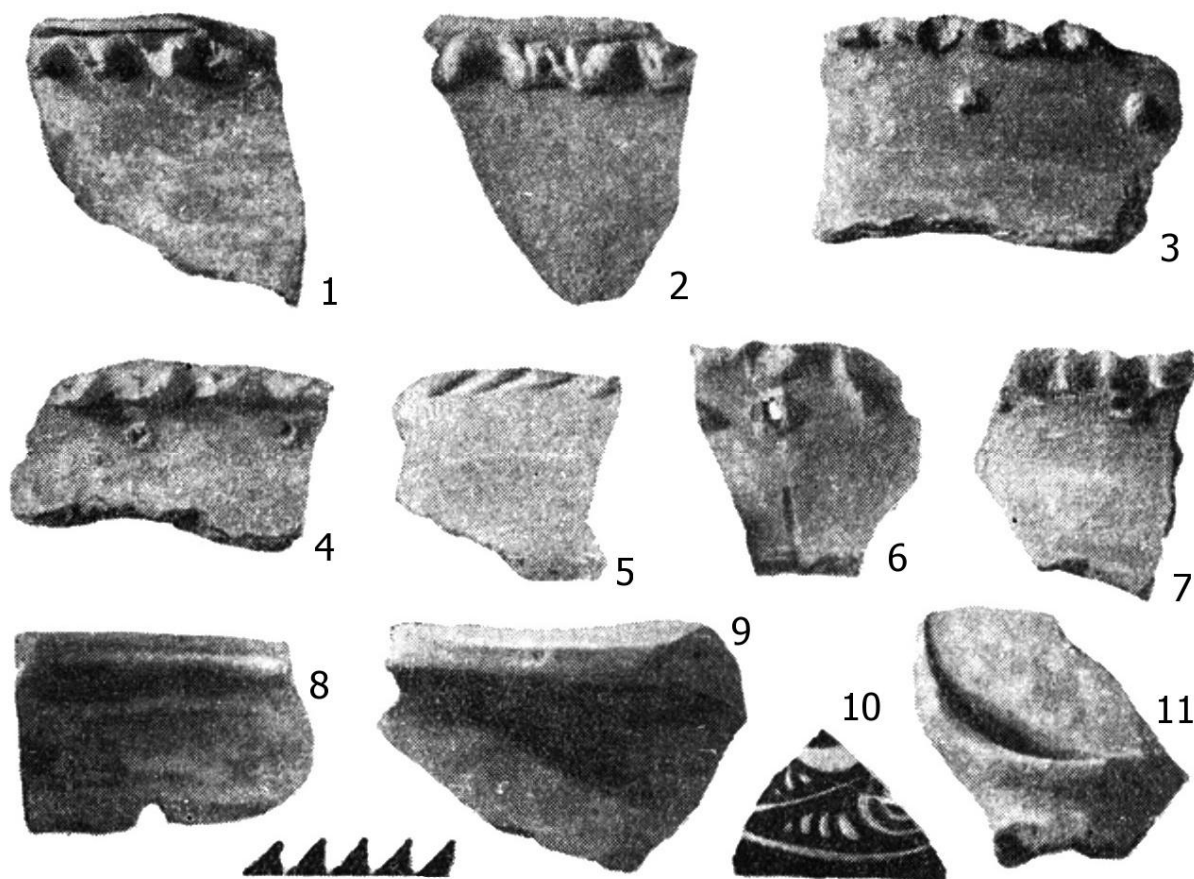

Рис. 1. Кераміка із розвідок Г. Т. Ковпаненко 1968 року.
Велике укріплення Більського городища

Дещо пізніше дослідниця уточнила площу Великого укріплення (4400 га) та вказала висоту його валів (7 м). Вчена дійшла думки, що оборонні споруди на північ від Західного укріплення зводилися на необжитих ділянках [5, с. 68, 71].

Згадуючи Куземинське укріплення, дослідниця визначила його площу – 15 га. Посилаючись на матеріали розвідок Б. А. Шрамка, археологиня вказала, що культурний шар у межах цієї пам'ятки сягає 0,2 м, а віднайдені матеріали можуть датуватися IV–III ст. до н. е. [4, с. 69].

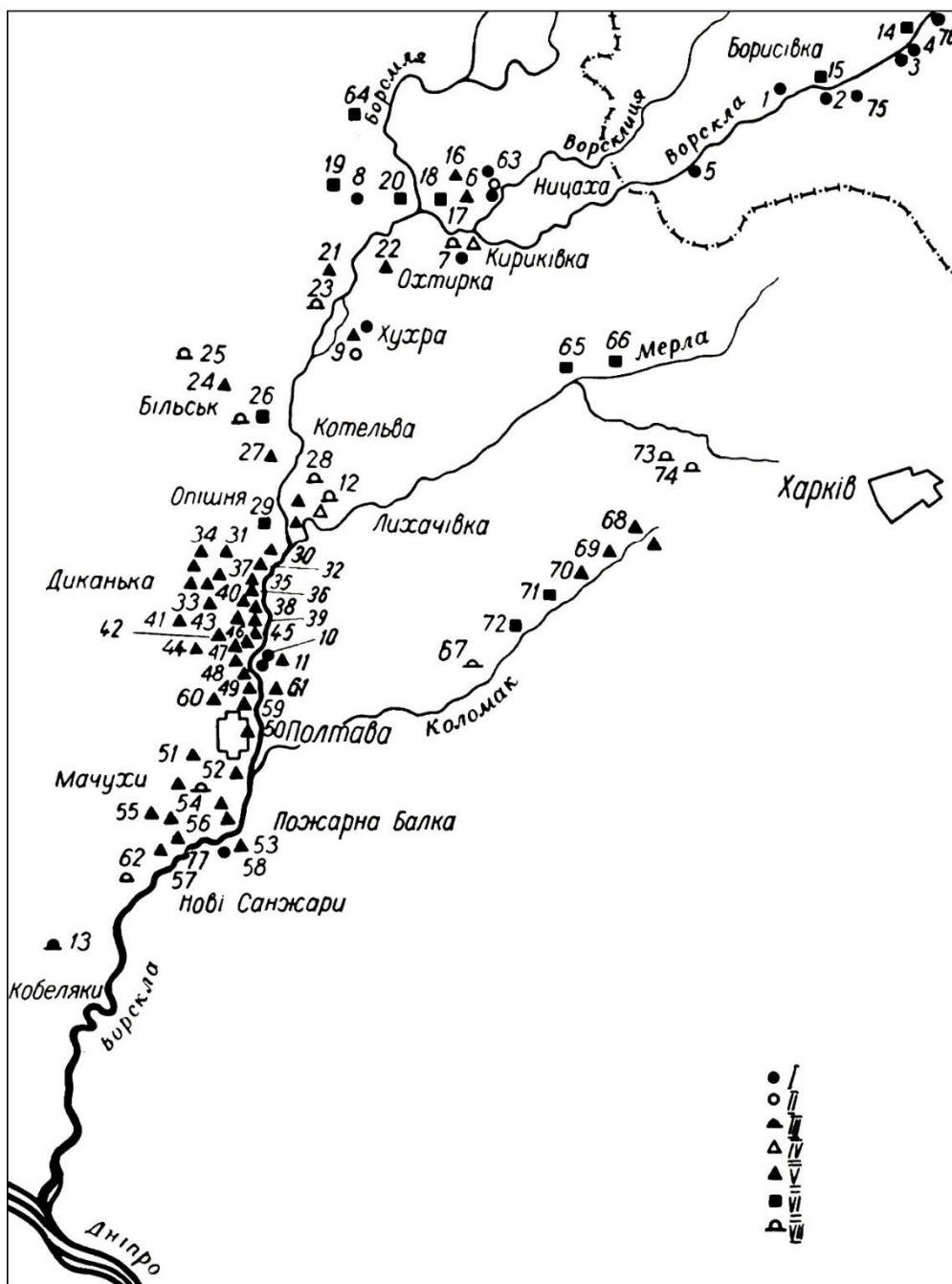
Г. Т. Ковпаненко також відзначила поселення Довжик. Певно це відбулося тому, що останнє вже було відомим в археологічній науці, тут свої розкопки проводив В. О. Городцов [2, с. 144–146]. Вчена, так як і вказаний російський дослідник, відзначила, що на теренах селища фіксується 19 зольників, додавши, що попелища локалізуються 3-ма групами по 6–7 об'єктів. Г. Т. Ковпаненко пам'ятку віднесла до групи поселень кін. VII–VI ст. до н. е. [4, с. 66–67; 5, с. 51–52].

У своїй статті дослідниця також відзначила масштабний курганий могильник в урочищі Скоробір. Вказала, що у складі некрополя локалізується 40 курганів (по 8 курганів у кожному з 5 рядів). У найближчій віддалі від Великого й Малого Скороборів фіксувалися найбільші насипи, у 5-му ряду – найменші. Згадані 2 майдани вчена визначала як кургани, поруйновані в давнину [4, с. 70].

Г. Т. Ковпаненко також здійснила масштабний аналіз деяких артефактів, що походили з робіт її колег-археологів на територіях селищ і курганних могильників Більського археологічного комплексу та його округи, подекуди широкої [4, с. 74–75, 77–78, рис. 3: 4–5, 11, 4: 4, 10, 13–14, 24–25, 5: 9, 16, 6: 7–10, 12–21].

За результатами досліджень вчена зробила висновок, що основним заняттям населення Більського городища було землеробство, але відмічала важливість скотарства. При цьому дослідниця вказувала на переважання дрібної рогатої худоби в господарстві. Було зауважено, що серед кісток домашніх тварин фіксується великий відсоток решток собак (14,5%). Г. Т. Ковпаненко також засвідчила обробку металу, кістки, високий рівень ткацької справи в межах Більського комплексу. Важливим є твердження про розвинуті торгово-економічні зв'язки з Ольвією та Боспором [4, с. 77–78].

У монографію 1967 року Г. Т. Ковпаненко включила інформацію про пам'ятки Більського мікрорегіону. Зокрема, на рисунку з пам'ятками передскіфського та скіфського часів басейну Ворскли позиції під номерами №№ 24–28 – об'єкти Більського городища та його округи (рис. 2) [5, с. 14].

I — поселення бондарихинської культури; II — поселення чорноліської культури; III — поховання чорноліської культури; IV — випадкові знахідки чорноліської культури; V — селища скіфського часу; VI — городища скіфського часу; VII — кургани скіфського часу.
 1 — Борисівка, ур. Баланда; 2 — Борисівка, ур. Межиріччя; 3 — Серетене; 4 — Тепле; 5 — Грайворон, ур. Казинка; 6 — Ницаха; 7 — Кириківка; 8 — Старо-Іванівка; 9 — Хухра; 10 — Марки; 11 — Перекоп; 12 — Лихачівка; 13 — Бутенки; 14 — Мощене; 15 — Борисівка; 16 — Буди; 17 — Березівка; 18 — Кам'янка; 19 — Сосенка; 20 — Зарічне (колишня Боголюбівка); 21 — Чернечина; 22 — Охтирка; 23 — Глинище; 24 — Довжик; 25 — Блажки; 26 — Більськ; 27 — Глинськ; 28 — Деревки; 29 — Опішня; 30 — Дібровка; 31 — Великі Будища; 32 — Максимці; 33 — Диканька; 34 — Кратів; 35 — Олефірщина; 36 — Чернецьке, ур. Чернечий Яр; 37 — Лихопоїв; 38 — Стасі; 39 — Слинків Яр; 40 — Павлії; 41 — Федорівка; 42 — Бречків; 43 — Матвіївка; 44 — Кучмівка; 45 — Гавронці; 46 — Кам'янка; 47 — Кротенкове; 48 — Петрівка; 49 — Патлаївка; 50 — Полтава; 51 — Супрунівка; 52 — Нижні Млини; 53 — Ганжа; 54 — Мачухи; 55 — Судіївка; 56 — Пожарна Балка; 57 — Кунці; 58 — Бойківка; 59 — Вакулинці; 60 — Параськівка; 61 — Пилівка; 62 — Нові Санжари; 63 — Солдатське; 64 — Зубівка; 65 — Городне; 66 — Полкова Микитівка; 67 — Війтівка; 68 — Ново-Іванівка; 69 — Ново-Іванівка; 70 — Гвоздів; 71 — Коломак; 72 — Гришкове; 73 — Настельний; 74 — Покровський; 75 — Порубіжне; 76 — Пушкарне; 77 — Мале Перещеино.

Рис. 2. Схема розміщення пам'яток передскіфського та скіфського часів у басейні Ворскли (за Г. Т. Ковпаненко, 1967 рік)

Описуючи майдан «Розрита Могила» [5, с. 57–59], дослідниця свідчить про свої розвідки тут у 1953 році. Ці дані зустрічаються й у роботах колег Г. Т. Ковпаненко [8, с. 19]. Вчена відзначила й розвідки 1952 року на цій місцевості Б. А. Шрамка. Однак, це твердження є не зовсім вірним. Харківський археолог здійснював тут обстеження в 1951 році [7, с. 2; 8, с. 19–21]. Г. Т. Ковпаненко також у монографії вказала про розвідки 1953 року на поселенні ранньоскіфського часу біля Лихачівки. На момент обстежень, як зазначила сама дослідниця, таких селищ на цій території було відомо два (на захід та північ від вказаного села). Під час розвідок, за даними Г. Т. Ковпаненко, виявлено знахідки, характерні для поселенських пам'яток VI ст. до н. е. басейну Ворскли [5, с. 61].

Серед матеріалів монографії дослідниця розмістила план Більського городища (з посиланням на В. О. Городцова (рис. 3) [5, с. 62, рис. 27]. При цьому помітно, що якість картографічного матеріалу істотно покращено, зокрема значно чіткіше, ніж в оригіналі (авторства вказаного російського археолога), передано оборонні споруди фортеці, показано ділянки руйнувань захисних зведень і т. д.

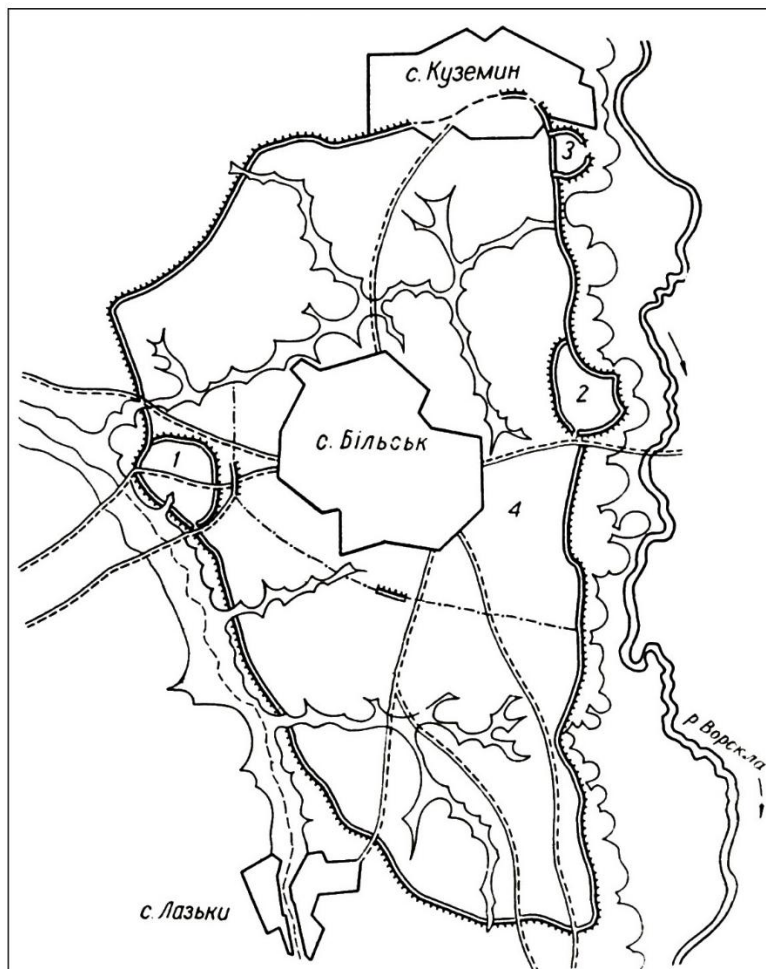

Рис. 3. План Більського городища (основа – за В. О. Городцовим, 1911 рік):
1 – Західне укріплення,
2 – Східне укріплення,
3 – Куземинське укріплення,
4 – Велике городище

Дослідниця знову відзначила масштаби Західного укріплення (на цей раз вказавши площу 121 га) та висоту валу (6, а подекуди й 9–10 м) [5, с. 61–62]. Аналізуючи знахідки, які Б. М. Граков виявив у валу цього укріплення, Г. Т. Ковпаненко дійшла думки, що останнє створено на теренах, де вже існувало селище. Дослідниця також відмітила, що в захисному насипі цієї фортеці дерев'яні конструкції не фіксуються [5, с. 63].

У монографії Г. Т. Ковпаненко визначила нову площу Східного городища (65,2 га), описала його оборонні споруди [5, с. 65]. Щодо Куземинського укріплення, то дослідниця вказала форму об'єкта (овальна) та розміри – 600 × 250 м [5, с. 72].

Важливим є висновок Г. Т. Ковпаненко у статті 1961 року, де вказано, що Більське городище є свідченням існування за доби заліза в басейні Ворскли великого об'єднання племен із зосередженням влади в руках племінної знаті. При цьому, на думку вченої, городище було політичним, ремісничим, культурним центром цього об'єднання [4, с. 79]. Звернемо також увагу на те, що Г. Т. Ковпаненко прямо не асоціює Більську фортецю із древнім містом Гелон, хоча ця гіпотеза на той час уже активно розглядалася [напр.: 1, с. 186; 9].

Вивчаючи мікрорегіон, дослідниця приділяла увагу й пам'яткоохоронним аспектам. Зокрема, у 1961 році при описі поселення Довжик Г. Т. Ковпаненко зазначила, що зольники на теренах пам'ятки здебільшого розорюються [4, с. 67].

У монографії 1967 року вчена зробила певний акцент на руйнуванні оборонних споруд Західного укріплення. Було засвідчено, що вал в окремих локаціях значно порушований ямами й майданами; південно-західна ділянка фортифікацій розорювалася; на північ від східного в'їзду до укріплення сегмент валу знищувався, оскільки жителі с. Більськ на цьому місці зробили кар'єр із видобутку глини [5, с. 62–63].

У 1967 році Г. Т. Ковпаненко також зафіксувала гарний стан збереження оборонних споруд Східного городища. При цьому було вказано на руйнування в східній частині фортифікацій місцевим кар'єром для обслуговування потреб цегляного заводу. Дослідниця засвідчила, що більша частина внутрішнього майданчика укріплення розорюється, а інша – залісна [5, с. 65, 67]. Відзначимо, що гарний стан збереження оборонних споруд Східного городища Г. Т. Ковпаненко відзначала й раніше [4, с. 68].

Проведені археологинєю різносторонні археологічні дослідження пам'яток Більського городища та його округи, а також опубліковані за результатами робіт наукові матеріали стали важливим фундаментом для вивчення мікрорегіону в подальшому.

Джерела та література

1. Артамонов М. И. Этнический состав населения Скифии. *Доклады VI научной конференции Института археологии* / отв. ред. Ефименко П. П. Киев: Академия наук Украинской ССР, 1953. С. 169–196.
2. Гавриш П. Я. Більське городища (місто Гелон): реалії та міфи. Полтава: АСМІ, 2016. 239 с.
3. Городцов В. А. Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде, Полтавской губернии, в 1906 году. *Труды четырнадцатого археологического съезда в Чернигове. 1909* / под. ред. Уваровой П. С. Т. III. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1911. С. 93–161.
4. Ковпаненко Г. Т. Пам'ятки скіфського часу в басейні р. Ворскли. *Археологія*. 1961. Т. XIII. С. 62–79.
5. Ковпаненко Г. Т. Племена скіфського часу на Ворсклі. Київ: Наукова думка, 1967. 187 с.
6. Мельникова І. С., Лугова Л. М., Крушельницька І. О. Ранньоскіфські кинджали з території та округи Більського городища у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. *Феномен Більського городища – 2022* / відп. ред. Корост І. І. Київ–Котельва: ЦП НАН України і УТОПІК, 2022. С. 176–185.
7. Шрамко Б. А. Отчет об археологических исследованиях Харьковского государственного университета им. А. М. Горького в 1952 году. *Архів Інституту археології НАН України*. 1952. Ф. е., спр. 1952/24. Оригінал. Машинопис. 46 арк. + додатки.
8. Шрамко Б. А. Майдан Розрита Могила. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2000. Ч. 1–2. С. 19–25.
9. Щербаківський В. Географічне положення міста Гелон Геродота. *Археологічні дослідження Більського городища – 2016* / відп. ред. Корост І. І. Київ–Котельва: ЦП НАН України і УТОПІК, 2017. С. 343–360.

Костючок Петро Леонтійович
*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри етнології і археології,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НА ГУЦУЛЬЩИНІ У 1920-х рр.

Політичне життя на Галицькій Гуцульщині в середині 1920-х рр. було значно активнішим, ніж на Буковинській і Закарпатській. Це пожвавлення стало можливим завдяки відновленню української партійної системи у Східній Галичині. У політичному виборі галицькі гуцули демонстрували прихильність до двох основних сил: Української соціалістичної радикальної партії (УСРП) та Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО).

З 1 квітня 1923 р. до 6 квітня 1924 р. члени УРП організовували поїздки до місцевих партійних осередків, провели чимало віч та нарад і сформували нові організаційні центри, зокрема, в Дрогобичі, Зборові, Косові, Рудках, Стрию та Сокалі [4, с. 1]. На Косівщині партія поширила свій вплив на десять кооперативів, шість культурно-освітніх товариств, частково ще на сім та 26 читалень [3, арк. 3–6, 11]. Однак “нині Гуцули для традиції звуть себе “радикалами”, формально існує тут і політична організація УРП, але фактично її зовсім нема; ніякої діяльності вона не проявляє” [3, арк. 3–6, 11].

У травні 1927 р. спостерігалось помітне посилення впливів Української соціалістично-радикальної партії, зокрема, в Городенківському, Коломийському, Косівському, Надвірнянському, Печеніжинському, Рогатинському, Станіславському, Тлумацькому повітах. Для прикладу, в Коломийському повіті осередок партії на чолі із адвокатом І. Новодворським (останній окружний комендант УВО в Коломії) відзначався доброю організацією [5, с. 79].

На відміну від радикалів, націонал-демократи мали політичну підтримку в північних підгірських та низинних гуцульських селах. Прихильниками УНДО виступала місцева інтелігенція. На Косівщині під їх впливом знаходилося дві читальні “Просвіти”, частково один кооператив, один осередок “Лугу” та один “Сокола”. Однак на Гуцульщині “в дійсності й УНДО не проявляє тут сливе ніякої активності в політичному напрямі” [7, с. 5]. Наприкінці 1920-х рр. УНДО концентрувало свою діяльність в “Просвіті” і “Пласті” [8, к. 326].

На Надвірнянщині в 1928 р. “руська інтелігенція фізіономії УНДА в більшій частині зрештою індиферентні...адвокати, персонал адвокатських канцелярій, священники, вчителі і навіть судді не відпочивають ані хвили, лиш напружують усі сили, аби руське сільське населення політично усвідомити і зорганізувати” [8, к. 166].

Зміцнення українського руху залежало від виборчих кампаній, які були рушієм та каталізатором політичного життя. У Косівському повіті у 1928 р. УНДО провела 11 віч, УСРП – 19 віч, у Печеніжинському повіті – 3 і 7 та Надвірнянському повіті – 35 і 36 [9, к. 22; 8, к. 175, 181].

Упродовж другої половини 1920–30-х рр. між обома політичними силами (УРП (УСРП) та УНДО) відбувалася боротьба за впливи та опанування читалень, культурно-освітніх товариств і кооперативів.

Косівський староста повідомляв про певні закономірності територіальних політичних симпатій на Гуцульщині: “Посли виясняють і закликають зібраних аби стали солідарні як кожен чоловік при своїх послах, які всіма силами будуть намагатися до звільнення з під польського ярма, де польський уряд цілком безправно захопив територію, населену українським народом” [8, к. 175–179]. “Та напружена і систематична акція справила сильний вплив на диспозицію гуцульського населення. ворожі кроки відчуваються майже на кожному кроці...Зауважений також факт записування масово населення до всіляких руських товариств, як Просвіта, кооперативи, Луг, Сокіл” [8, к. 175–179]. Проте констатував далі староста: “...праця згаданих руських об’єднань обійняла переважно частину, залишився однак цілий ряд гмін розташованих вздовж Білого і спільного Черемошу, в якому ворожа агітація не зробила до цих пір поважних поступів і в яких населення залишилося відносно лояльне” [8, к. 175–179]. Така ж ситуація спостерігалася і в Надвірнянському повіті.

У середині 20-х рр. ХХ ст. на Гуцульщині відбувається оформлення та певне посилення комуністичного руху, що було пов’язано із зростанням крайньолівих настроїв та успіхами радянської політики в аграрному секторі й у проведенні українізації в Радянській Україні. Певну частину населення Гуцульщини вже не задовольняли радикальні ідеї. Так, основним репрезентантом комуністичної ідеї на Галицькій Гуцульщині був “Сельроб”, під впливом якого перебував один “Луг”. Однак він не став провідною силою, бо його діяльність поширювалась лише на кілька гуцульських сіл, де було більш-менш чисельне єврейське населення. У 1929 р. “Сельроб розвивав свою діяльність в низинній частині Косівського повіту. УНДО в містечках і УСРП в гірських околицях” [8, к. 326].

Формою організації політичного життя на Гуцульщині стало проведення великої кількості віч в усіх селах. Апогей вічевого руху припав на лютий-березень 1928 р. На вічах представники українських партій П.Шекерик-Доників, І.Макух, М.Рудницька проводили просвітньо-роз'яснювальну роботу в політико-правовій сфері, наголошували на економічних та освітніх проблемах українства, охарактеризовували політичне та культурно-економічне становища нації [6]. Радикали і націонал-демократи виступали проти утравізації. Вони домагалися запровадження українського шкільництва та "обсадження шкіл вчителями української народності" [2, арк. 11]. Застосовуючи тактику голосної обструкції, нерідко віча ставали місцем міжпартійної боротьби. Отже, вічевий рух був складовою частиною політичного та національного усвідомлення гуцулів.

У політичну агітацію включилось також греко-католицьке духовенство, яке, виконуючи свої прямі обов'язки, погрожувало, що якщо хтось серед населення не підтримає українські партії, а проголосує за проурядовий блок, то "буде мати смертний гріх і не дістане прощення гріхів" [1, арк. 177–178].

Таким чином, практична діяльність партійних осередків на Гуцульщині вагомо впливала на політичну солідаризацію місцевого населення з українським політичним проводом, мобілізувала його на відстоювання українських політичних та етнокультурних орієнтирів, що вкінцевому результаті сприяло утвердженню української національної ідентичності.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 622.
2. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 725.
3. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 259.
4. З'їзд УРП. Звіт. *Громадський голос*. 1924. 26 квітня. С. 1.
5. Книш З. Далекий приціл: Українська військова організація в 1927–1929 роках. Торонто: Срібна Сурма, 1967. 472 с.
5. Передвиборні віча і збори. *Діло*. 1928, 15, 17, 18 лютого.
6. Політичний і освідомлюючий рух. *Громадський голос*. 1930. 1 лютого. Ч. 5. С. 5.
7. Archiwum Akt Nowych (далі –AAN), MSW, 122.
8. AAN, MSW, 65.

Левченко Аліна Віталіївна

*вчитель Вороньківського ліцею імені О. Д. Перелета
Чорнухинської селищної ради Полтавської області;
магістрантка Сумського державного
педагогічного університету ім. А. С. Макаренка,
науковий керівник – **Крупеня І. М.**,
кандидат політичних наук, доцент*

ГОЛОДОМОР ОЧИМА ЗАХІДНИХ ЖУРНАЛІСТІВ, ДИПЛОМАТІВ ТА ЕМІГРАНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: МІЖ ПРОПАГАНДОЮ ТА ПРАВДОЮ

Трагічні події 1932–1933 рр., відомі як Голодомор, стали одним із найбільших злочинів радянського тоталітарного режиму проти українського народу. Проте ще довгі десятиліття світова спільнота не усвідомлювала справжніх масштабів цієї катастрофи. Причина полягала не лише в ізоляціоністській політиці СРСР, але й у глобальній інформаційній блокаді, яка унеможливлювала поширення правдивих свідчень. Відтак саме журналісти, українські емігрантські організації та окремі представники дипломатичного корпусу відіграли ключову роль у формуванні міжнародного уявлення про Голодомор – як у сенсі викриття правди, так і у її приховуванні.

Взірцем витриманого морального принципу і безстрашності у журналістиці є Гарет Джоунз, британський журналіст, який перебував у селах України на початку 30-х років XX ст., в час найбільш прогресивного стану штучного голоду. У березні 1933 р. він на шпальтах «The Manchester Guardian» опублікував перший репортаж про голод в Україні на основі розмов із жителями сіл Харківщини. Уже 1935 р. на сторінках газети «The New York American» Джоунз оприлюднив серію матеріалів про Голодомор. У статті Прощавай, Росіє він писав про Україну, яку переслідує голод, де триває жорстока класова війна, що призвела до нещадного знищення мільйонів людей, які винні тільки у тому, що вони не робітничого походження [1, с. 181].

Важливим каналом поширення інформації були також дипломатичні звіти. Консульські працівники та дипломати деяких європейських держав отримували відомості про голод від очевидців та місцевих контактів і передавали їх урядам. Хоча ці документи часто залишалися закритими для широкого загалу, вони слугували додатковим свідченням у міжнародному інформаційному обігу.

У 1930-х рр. латвійські та естонські дипломати регулярно звітували про соціально-економічне становище в СРСР, зокрема й в УСРР. Їхні повідомлення суттєво не відрізнялися від інформації, яку поширювала прибалтійська преса. Найбільші видання – латвійські «Jaunākās Ziņas», «Latvijas Kareivis», естонські «Päevaleht» та «Postimees» – публікували розгорнуті матеріали про колективізацію, індустріалізацію, запровадження карткової системи, масову міграцію та голод. Особливо докладними були репортажі кореспондента «Päevaleht» Ніколауса Бассекеса з Москви.

Про масове недоїдання, голод, хвороби та вражаючі злидні газети писали протягом 1933 р. Багато радянських громадян, рятуючись від голоднечі у СРСР, намагалися втекти до прибалтійських країн. У 1933 р. різко збільшилася кількість незаконних переходів кордону. Зокрема, у Латвію біженці прибували як поодинці, так і групами. Латвійська преса повідомляла, що ці люди рятувалися від голоду в Радянському Союзі. Дехто з утікачів нелегкий шлях з України до Латвії долав пішки [4, с. 87].

Протягом усього повоєнного періоду українська діаспора на різних континентах не полишала спроб привернути увагу світу до масової загибелі українців внаслідок Голодомору 1932–1933 рр., використовуючи для цього сторінки діаспорної преси, окремі видання, пам'ятні заходи до роковин трагедії. Серед таких видань слід згадати: «Стежками на Голготу» ч.1: «Винищення на Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929–1933 рр.» Д. Солов'я (1952); «Чорні справи Кремля: Біла книга»: англomовний довідник у 2-х томах (1953, 1955); «Голод на Україні в світлі урядових даних» Р. Млиновецького (1958); «Голод 1933 року в Україні: свідчення про винищення Москвою українського селянства»: збірник статей за редакцією Ю. Семенка (1963) та інші [2, с. 103].

Тема Голодомору тривалий час залишалася в межах українських діаспорних студій, де її обговорювали переважно через спогади очевидців та інтерв'ю з утікачами з СРСР. Проте ці праці не завжди інтерпретували голод як національно зумовлений геноцид: зокрема, Всеволод Голубничий вбачав його причини у прагненні радянського керівництва підтримати індустріалізацію за будь-яку ціну.

У науковому світі тема не виходила за межі етнічного контексту доти, доки у 1986 р. Роберт Конквест у книзі «Жнива скорботи» не поєднав аналіз радянської колективізації та українського голоду, вписавши цей досвід у широку картину сталінізму. Праця Конквеста значно вплинула на міжнародне розуміння Голодомору. Вона

допомогла викрити масштаби цієї трагедії та привернути увагу світової спільноти до злочинів радянського режиму. Завдяки його дослідженням, Голодомор визнано геноцидом українського народу в багатьох країнах світу [3, с. 32].

Попри ці зусилля, реакція західних урядів залишалася вкрай млявою. Політичні та економічні інтереси співпраці з СРСР переважали над гуманітарними міркуваннями, унаслідок чого трагедія українського селянства довгий час залишалася маргіналізованою у світовому інформаційному просторі. Аналіз цих джерел дає змогу осмислити не лише механізми радянської пропаганди, а й відповідальність західних урядів за тривале ігнорування трагедії. У наш час, коли питання історичної пам'яті знову набуває геополітичного значення, повернення до цих свідчень є необхідним не лише з наукової, але й з моральної перспективи.

Джерела та література

1. Луць Ю. Інформаційна політика в контексті трагедії Голодомору 1932–1933 рр. тоді і сьогодні: чи помітні зміни?. *Ukraina narracje, języki, historie*. 2015. С. 179–191.
2. Чиркова М. Боротьба за визнання голодомору 1932-1933 рр. геноцидом як складова міжнародної політики України. *Міжнародні відносини та світова політика: нові тренди переосмислення минулого*. 2024. С. 101–106.
3. Жиленко І., Павлючек В. Суворі правда життя у творі Роберта Конквеста «Жнива скорботи. Радянська колективізація і Голодомор». *Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи* : 36. наук. пр. III Науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців, м. Суми. Суми, 2024. С. 31–34.
4. Шноре Е., Паавле І. Латвійські та естонські дипломати про Голодомор в Україні. *Український історичний журнал*. 2012. № 6. С. 85–95.

Оліцький В'ячеслав Олександрович

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С.Макаренка*

ВІДНОВЛЕННЯ УСТАВНОЇ ТРАДИЦІЇ ЧЕРНЕЧОЇ ГРОМАДИ РІЗДВА БОГОРОДИЦІ ГЛИНСЬКОЇ ПУСТИНІ У СЕРЕДИНІ ХХ ст.

Вивчення відновлення уставних традицій чернечих громад в середині ХХ ст. має виняткове значення для осмислення процесів збереження духовної ідентичності в умовах тоталітарного режиму. Саме устав – як зосередження духовного досвіду, дисципліни та традицій чернецтва – був основою для збереження внутрішньої єдності братії, морального опору радянській секулярній політиці та безперервності української православної традиції. Дані дослідження актуалізують проблему спадкоємності духовних практик і ролі монастирів як осередків православної ідентичності у ХХ столітті.

Різдва Богородиці Глинська була закрита радянською владою у 1922 р. Антирелігійні кампанії 1930-х років безпосередньо вплинули на монастирську братію, переважна більшість якої була на засланнях або в таборах. Відродження Глинської пустині відбулося у 1942 р. Відновником чернечого життя в монастирі був її колишній настоятель архімандрит Нектарій (Нуждін), якому вдалося уникнути заслання та арешту. До моменту відродження монастиря, із його колишніх будівель уціліла лише лікарня з домовим храмом, двоповерховий архієрейський корпус та чотири братських корпуси. Ченцям було передано тільки приміщення лікарні із домовим храмом та архієрейський корпус. За перші п'ять років існування монастиря, чернеча громада зросла до 53 ченців. Крім того в монастирі проживали послушники та працівники, кількість яких у 1947 р. становила близько 15 осіб [1, арк. 117]. У подальшому чисельність братії збільшувалася сягнувши понад 60 осіб. До обителі повернулася значна кількість ченців, які несли тут своє служіння до закриття у 1922 р.: до 1944 р. мінімум 20, а до кінця 1952 р. – не менше 37 [3, с. 451].

Важливим елементом налагодження функціонування чернечої громади біло відновлення уставних традицій монастиря, адже головне завдання ченців полягає у дотриманні даних обітниць, а монастирський устав регламентує духовне життя монастиря та правила його функціонування. Архімандрит Нектарій (Нуждін) головну увагу приділяв

відновленню духовної традиції пустині і перш за все відновив її устав. Устав Глинської пустині відновлювався на основі традицій XIX ст., коли ігуменом Філаретом (Данилевським) був укладений устав за зразком Афонського. Допомагав настоятелю у відновленні Глинського уставу ієросхимонах Никодим (Каліуш). Суворий аскет, який понад 40 років провадив чернече служіння, був призначений уставщиком монастиря. Будучи абсолютно сліпим, він сумлінно виконував доручений йому послух [3, с. 426]. Відновлення Глинського уставу не лише свідчило про тяглість традиції, воно мало ключове значення у збереженні ідентичності громади в умовах повоєнного СРСР, коли монастирі перебували під пильним контролем держави. Устав виступав не лише як регламент, але й як духовна опора, що допомагала братії протистояти зовнішнім викликам. Особливістю Глинської пустині було закріплене в уставі старчество [20, с. 576].

Відповідно до уставу, буденні ранкові богослужіння розпочиналися о четвертій ранку. Спочатку вичитувалися ранкові молитви, потім була полуношниця та утрєня: до 3-ї та 6-ї пісень канону, а після кафізм з амвону читалися святоотцівські повчання та Пролог. Після утрєні відбувалися служіння першого часу. Утрєня зазвичай закінчувалася о 7–7:30 год. На утрєні молилися усі насельники монастиря, а на Божественну Літургію залишалися лише мантийні монахи, решта ішла на виконання послуху. Після утрєні, щоденно служився акафіст Спасителю перед іконою Спаса Нерукотворного, а в суботу акафіст Богородиці. З 9 ранку здійснювалася Божественна Літургія, яка закінчувалася до 11 год, потім здійснювалися релігійні треби. З 12 до 13 год був обід, після завершення кого до 16 год усі здійснювали свій послух. З 16 до 17 год здійснювалася вечірня. О 18 год починалося повечір'я, служилися канони Спасителю, Богородиці, Ангелу Охоронцю, молитви перед сном. Після закінчення вечірнього богослужіння братія цілувала хрест, прощалася один з одним і йшла до своїх келій, де продовжувала келійну молитву. Після вечірнього правила жодні зустрічі та розмови не допускалися. Келійне правило давалося старцем. Зазвичай воно включало читання Євангелії, Апостола та Псалтиря. Найголовнішим було виконання п'ятисотниці із земними та поясними поклонами, яка ніколи не пропускала та виконувалася усіма насельниками Глинської пустині. На келійну молитву перед ранковим богослужінням більшість ченців прокидалися близько 2 год ночі [3, с. 451–453; 2, с. 37–40]. За спогадами Г. Пильневої, яка здійснювала паломництво до Глинської Пустині, треб було настільки багато, що

молитва тривала до 15 год. Багато хто із паломників замовляли молебні із акафістами або інші треби [2, с. 39–40].

Святкові богослужіння розпочиналися о 16 год малою вечернею, яка продовжувалася близько години, потім була перерва і о 18 год розпочиналося всенічне бдіння, яке продовжувалося до 1 год ночі. У недільні та святкові дні о 6 год ранку розпочиналася полуношниця, потім був особливий акафіст Богородиці, часи та Божественна Літургія, яка закінчувалася близько 13 год. Після закінчення Літургії ченці зі Святою Панагією (Богородична просфора) ішли до трапезної – спочатку настоятель, за ним попарно ченці. Попереду несли святкову ікону. Під час обіду читалися житія святих. Після закінчення обіду, в корзину, яку носив старший трапезний, усі опускали залишки хліба. Після цього підіймалися, підносилися просфора від якої ченці відщипували частинку, прикладалися до ікони, брали благословіння у настоятеля і розходилися по келіях. За богослужіннями у храмі братія монастиря стояла окремо від паломників, де розташовувалися стасидії [3, с. 453–454].

У Глинській пустині діяло суворе дотримання церковних постів, а також додаткові чернечі обмеження: відмова від риби та олії у будні, утримання від теплої їжі у визначені періоди. Важливою частиною життя монахів був послух. Кожен насельник мав призначений обов'язок у храмі, трапезній, просфорні, на господарських роботах тощо. Виконання послуху розглядалося як форма молитви. Фізична праця у монастирі поєднувалася із безперервною молитвою. За порушення уставу накладалася єпитимія у вигляді додаткових молитов, поклонів, утримання від причастя [5, с. 145–154].

У повоєнні роки дисципліна в пустині була безпосередньо пов'язана з авторитетом старців. Їхній приклад – у молитві, пості, виконанні послуху – ставав живим тлумаченням уставу. У проповідях і настановах вони закликали до духовної тверезості, витривалості перед викликами часу та непохитності у вірі, не допускаючи компромісу з совістю. Можна виділити ряд старців Різдва Богородиці Глинської пустині, які відігравали провідну роль у повоєнний період: схиігумен Серафим (Романцов), схимонах Андрій (Афанасьєв), схиархімандрит Серафим (Амелін), схиігумен Андронік (Лукаш), схимонах Симеон (Харламп'єв), схимонах Гавриїл (Бугоров), схимонах Серафим (Молчанов), схимонах Іларіон (Кирилов) [5, с. 162–197].

Отже, відновлення уставної традиції Глинської пустині стало не лише актом відродження чернечого життя, а й формою культурного самозбереження в умовах радянського тиску. Через устав і старчество

було забезпечено тяглість духовної традиції, а сама громада стала прикладом внутрішнього спротиву системі, що прагнула знищити релігійну самобутність. Глинська пустинь у цей період утвердилася як осередок духовної стійкості та носій православної ідентичності, що поєднала традиції минулого з викликами доби.

Джерела та література

1. Державний архів Сумської області. Ф. Р-2196. Оп. 2. Спр. 29.
2. Глинская мозаика. Воспоминания паломников о Глинской пустыни (1942–1961) / сост. Г.А. Пыльнева. М.: Паломник, 1997. 221 с.
3. Маслов И. (схиархимандрит). Глинская пустынь. История обители и ее духовно-просветительная деятельность в XVI–XX веках. М.: Издательский отдел Московского патриархата, 1994. 605 с.
4. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
5. Чесноков А., Чесноков З. Подвиг святой жизни: Святые старцы Глинской пустыни. XX век. М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2013. 288 с.

Осадчий Євген Миколайович

*кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут прикладної фізики НАН України;
старший викладач кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка*

Коротя Олексій Володимирович

*заступник директора з науково-екскурсійної діяльності,
Комунальна установа «Історико-культурний
заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради;
аспірант Сумського державного педагогічного
університету ім. А. С. Макаренка*

**МОНІТОРИНГ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПІД ЧАС ЇХ
ПАСПОРТИЗАЦІЇ**

Моніторинг археологічних пам'яток є важливим та необхідним процесом у сфері охорони культурної спадщини. Законодавством України визначено як саме і в який термін необхідно його здійснювати, а також на кого саме покладені ці обов'язки. Така процедура необхідна для визначення стану збереженості пам'ятки та своєчасного виявлення та запобігання загроз, як природного походження так і антропогенних. Такий огляд здійснюється і під час підготовки актуальної облікової документації з метою виявлення помилок та неточностей. Часто такі помилки виявляються під час здійснення заходів паспортизації і до Державного реєстру нерухомих пам'яток культурної спадщини потрапляють об'єкти, які були занесені туди за рішеннями минулих років. Тому метою такої роботи є уточнення місця розташування, адміністративної прив'язки, а також відповідності наявних об'єктів з його попередніми описами.

Досить поширеним явищем є виявлення поряд з відомими об'єктами інших, які є або його складовою частиною, чи самостійною пам'яткою. В останні роки автором було здійснено роботи по складанню облікової документації на пам'ятки та об'єкти археології Сумської області. В результаті під час огляду вже відомих археологічних об'єктів було виявлено нові [1, с. 274 – 279; 2, с. 215 – 218; 3, с. 182 – 185]. Ці роботи здійснювалися за ініціативою органів охорони культурної спадщини міських та сільських громад області.

Курган «Шевченкове», Сумський район. Розташований за 0,9 км на північний схід від північної околиці села Шевченкове, в полі. Виявлений Є. Осадчим у 2008 р. Курган овальної форми. Діаметр 40 м, висота 1 м.

Курган «Головашівка», Сумський район. Розташований за 0,24 км на північ від північної околиці с. Головашівка, поблизу залізничного переїзду, в полі.

Виявлений Є. Осадчим у 2025 р. Курган округлої, напівсферичної форми. Діаметр насипу становить 30 м, висота – 1,5 м. На вершині встановлений геодезичний пункт.

Курган «Високе». Охтирський район. Розташований за 1,6 км на північний схід від західної околиці села Високе. Виявлений Є. Осадчим у 2024 р. Курган округлої, напівсферичної форми, діаметр насипу становить 63 м, висота – 1 м.

Курган «Рябина», Охтирський район. Розташований у південно-західній частині села Рябина, між житловою забудовою та МТФ. Виявлений Є. Осадчим у 2024 р. Курган округлої, напівсферичної форми, діаметром 35 м і висотою 1 м.

Курган «Низи», Сумський район. Розташований за 2,4 км на південний схід від південної околиці селища Низи та за 2,4 км на південний захід від південної околиці с. Нижня Сироватка, в полі. Виявлений Є.М. Осадчим. Курган округлої форми, вершина пошкоджена при встановленні триангуляційного пункту. Діаметр насипу 35 м, висота – 1 м. Східна пола розорюється, решта насипу задернована і вкрита кущами.

Курган «Корчани», Сумський район. Розташований за 1 км на захід від північно-західної околиці с. Корчани, в полі. Займає підвищену ділянку плато лівого берега р. Псел між Семиверстним Озером та Слиньковським Яром, що впадає у р. Олешня. Висота над рівнем заплави становить 30 м. Виявлений Є. М. Осадчим у 2018 р. Курган округлої, напівсферичної форми. Діаметр насипу становить 38 м, висота 1,5 м. На вершині насипу встановлений геодезичний пункт «Пушкарі».

Курган «Малий Самбір», Конотопський район. Розташований за 2,1 км на південний схід від південно-східної околиці села Малий Самбір. Займає рівну ділянку плато правого берега р. Малий Ромен. Висота над рівнем заплави становить 10 м. Виявлений Є. Осадчим та О. Коротею у 2018 р. Діаметр кургану становить 50 м та висоту 1,3 м.

Курган «Нехаївка 1», Конотопський район. Розташований за 1,2 км на захід від північно-західної околиці села Нехаївка, обабіч автодороги Конотоп-Ромни. Займає край мису лівого берега р. Ромен. Висота над рівнем заплави становить 20 м. Виявлений Є. Осадчим у 2019 р. Насип округлої, напівсферичної форми. Діаметр кургану становить 40 м, висота 2,5 м. Східна пола кургану зруйнована дорожнім кюветом, у західній частині насипу встановлений геодезичний пункт, нині зруйнований. Курган задернований.

Курган «Нехаївка-2», Конотопський район. Розташований за 1 км на південний захід від північно-західної околиці с. Нехаївка, в полі. Займає рівну ділянку лівого берега р. Ромен. Висота над рівнем заплави становить 20 м. Виявлений Є. Осадчим у 2019 р. Насип округлої, напівсферичної форми. Діаметр кургану становить 60 м, висота 1,4 м. Курган розорюється.

Могильник курганний «Білозерка» Конотопський район. Розташований за 2,82 км на південний захід від південної околиці села Білозерка, на північ від автодороги Дубов'язівка – Шевченкове. Займає ділянку плато правого берега р. Куколка. Виявлений В. Приймаком та Є. Осадчим у 2017 р. Могильник складається з 4 насипів. Кургани округлої, напівсферичної форми. Насипи курганів 2-4 розташовані поряд, курган 1 – на відстані 210 м на південь. Кургани розорюються. Курган 1 має діаметр 50 м., висота 1,4 м. Курган 2 має діаметр 55 м і висоту 1,3 м. Курган 3 має діаметр 65 м і висоту 3 м. Курган 4 має діаметр 60 м і висоту 1,3 м.

Могильник курганний «Терешківка», Сумський район. Розташований за 2,34 км на південний схід від південної околиці села Терешківка по обидві сторони дороги, що веде від траси Суми – Ромни до с. Терешківка, в полі. Займає рівну ділянку правого берега р. Сула. Курган 1 виявлений В.В. Приймаком у 1988 р, [4, Арк. 5]. У 2017 р. Є. М. Осадчим було виявлено другий насип. Могильник курганний складається з 2 насипів. Курган 1 округлої, напівсферичної форми. Діаметр 50 м, висота 1 м. Курган 2 овальної форми. Розміри 80х50 м, висота – 1,4 м. Могильник розорюється. На вершині кургану 2 був розташований триангуляційний пункт, нині зруйнований.

Курганний могильник «Рябушки», Сумський район. Розташований за 3,5 км на південь від північно-західної околиці села Рябушки та за 1,3 км на захід від північної околиці с. Корчани, в полі. Виявлений Є.М. Осадчим у 2018 р. Складається з 6 курганів. Насипи округлої, напівсферичної форми. Курган 1 має діаметр 35 м і висоту 1 м. Курган 2 має діаметр 30 м і висоту 1 м. Курган 3 має діаметр 40 м і висоту 1,5 м. Курган 4 має діаметр 60 м і висоту 3 м. Курган 5 має діаметр 40 м і висоту 1 м. Курган 6 має діаметр 48 м і висоту 1 м. Крім того на оранці було зафіксовано 6 плям жовтого кольору, що виділялися на фоні оранки. Вони мають незначну висоту до 0,5 м. Ймовірно, що це рештки розорних курганних насипів.

Курганний могильник «Малий Самбір 1», Конотопський район. Розташований за 1,5 км на південь від південної околиці села Малий Самбір, в полі. Займає рівну ділянку плато правого берега р. Малий Ромен. Висота над рівнем заплави становить 10 м. Виявлений

Є. Осадчим та О. Коротею у 2018 р. Складається з 2 курганів. Насипи округлої, напівсферичної форми. Курган 1 має діаметр 38 та висоту 3 м. Курган 2 має діаметр 53 м та висоту 1 м.

Курганний могильник «Голінка», Конотопський район. Розташований за 4 км на північний захід від північної околиці села Голінка та за 3,2 км на захід від північно-західної околиці села Великий Самбір на межі Сумської та Чернігівської областей. Займає рівну ділянку плато правого берега р. Малий Ромен, в полі. Виявлений Є. Осадчим та О. Коротею у 2018 р. Складається з 2 насипів. Кургани округлої, напівсферичної форми. Курган 1 має діаметр 77 м і висоту 4 м. На вершині був встановлений геодезичний пункт «Броди». Курган 2 має діаметр 75 м і висоту 1,7 м.

Курганний могильник «Тимофіївка», Конотопський район. Розташований за 0,8 км на південь від південної околиці с. Тимофіївка, в полі. Займає підвищену ділянку правого берега р. Терн. Виявлений Є. Осадчим у 2019 р. Складається з 2 курганів. Курган 1 має овальну форму і розміри 70х55 м, вершина зміщена у південно-східну частину насипу. Висота кургану 1,7 м. Курган 2 округлої, напівсферичної форми. Діаметр насипу становить 47 м і висота 1,4 м. Відстань між курганами становить 70 м. Кургани розорюються.

Курган «Суховерхівка», Конотопський район. Розташований за 1 км на південний захід від південно-західної околиці с. Суховерхівка, за 40 м на північ від траси Суми-Конотоп, в полі. Виявлений Є. Осадчим у 2019 р. Курган округлої, напівсферичної форми. Діаметр насипу становить 45 м, висота 1,3 м. Курган розорюється.

Джерела та література

1. Коротя О.В., Осадчий Є.М. Розвідки по Сагайдачному шляху. Кургани межиріччя Псла та Ворскли. АДБГ–2021-2022. Київ-Котельва, 2023. С. 274 – 279.
2. Осадчий Є.М. Моніторинг археологічних пам'яток під час воєнного стану. Сумська область. *Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 31 жовтня 2024 р.)*. Суми: ФОП Цьома С., 2024. С. 215 – 218.
3. Осадчий Є.М., Дегтярьов С.І. Паспортизація археологічних об'єктів Сумської області в умовах воєнного стану. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи. Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Суми, 28 травня 2025 року)*. Суми: СумДУ, 2025. С. 182–185.
4. Сухобоков О.В., Приймак В.В., Горбовцов А.А., Звагельський В.Б. Отчёт о разведках на территории Сумской области для Свода памятников истории и культуры 1988 г. Научовий архів ІА НАН України. Ф.е. 1988/176. №23227.

Тарабара Олег Миколайович

магістрант,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка;*

*науковий керівник – Кудінов Д. В.,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України*

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ, ЛИСТОПАД 1918 р. – ЛЮТИЙ 1919 р.

У тематиці військової історії УНР досі залишаються перспективними напрямки дослідження окремих фронтів війни, котру молода українська держава вела проти своїх противників, у т. ч. на Лівобережній Україні наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р. Особливості військової організації, матеріальної бази проведення військових операцій, мобілізації до війська, тактики, а також характерної для того часу «військової дипломатії» (переговорів із командуванням німецьких частин) формують клубок дослідницьких проблем, розв'язати які тезово ставить перед собою в якості завдань автор даного допису. Його мета – розкрити загальні тенденції протікання військових дій у Лівобережжі в означений у назві статті період.

Українська армія наприкінці 1918 року перебувала у стані реорганізації після падіння гетьманського режиму, і Директорія не мала достатніх ресурсів для ефективного формування регулярних частин [1]. Для українського командування проблемою було забезпечення війська озброєнням і амуніцією, що значно знижувало загальну боєздатність підрозділів [2]. Мобілізація населення практично не давала очікуваних результатів через недостатню організацію та політичну нестабільність [3]. Єдиними відносно добре підготовленими силами залишалися Січові стрільці, проте їхня чисельність була замалою, щоб забезпечити оборону всієї території [4]. Підготовка української армії ускладнювалася відсутністю зовнішньої підтримки, оскільки УНР не мала змоги придбати озброєння за кордоном через дипломатичну ізоляцію [5]. Серед українських збройних формувань переважали нерегулярні сили, що діяли без належної координації та підпорядкування, що значно зменшувало їхню ефективність [5]. Брак централізованої системи управління військами сприяв тому, що навіть окремі локальні успіхи не могли вплинути на загальну ситуацію на фронті [6].

На відміну від українських сил, радянські війська використовували поєднання регулярних та іррегулярних формувань, що дозволяло їм вести наступ з більшою організованістю та стабільністю [7]. Група військ Курського напрямку мала чітку систему командування і значно кращу дисципліну, що давало можливість діяти скоординовано [8]. Матеріальне забезпечення радянських частин було значно кращим, що дозволяло підтримувати наступальний темп бойових дій [9]. Значну роль відігравала пропаганда, яка працювала одночасно з військовими операціями і впливала на населення, підриваючи авторитет української влади [10]. Додатково радянські сили використовували партизанські формування, які руйнували комунікації та управлінські структури української сторони, що негативно позначалося на обороні УНР [11]. Радянська сторона мала також можливість ротації та поповнення особового складу, що підтримувало їхню боєздатність на високому рівні [12].

Наприкінці 1918 та на початку 1919 року радянські війська здійснювали активний наступ на території Лівобережної України. Важливим стратегічним пунктом стало захоплення Харкова у перших числах січня, після чого більшовики отримали можливість розгортати подальші операції [13]. Використання залізничних сполучень дозволило радянським частинам швидко переміщуватися, що значно ускладнювало оборонні дії української сторони [14]. У цей час українські частини не могли організувати ефективної оборони через нестачу боєзапасів, амуніції й резервів, що змушувало їх відступати, аби уникнути повного оточення [15]. Важливим чинником слабкості УНР була також низька підтримка серед селянства, значна частина якого підтримувала більшовицькі соціальні гасла [16]. Більшовицька пропаганда також відіграла роль у послабленні морального стану українських військових [17]. Попри поодинокі успіхи українських частин, вони не впливали на загальний перебіг боїв і не змінювали стратегічну ситуацію [18]. Недостатня координація, відсутність централізованого управління та проблеми з матеріальним постачанням стали головними причинами відступу української армії [19]. До лютого 1919 року війська УНР були змушені відступити на Правобережжя, втративши контроль над основними територіями Лівобережної України [20].

Після відступу українських військ на початку лютого 1919 року оборона стає фрагментованою, а стратегія Директорії зміщується до збереження боєздатних частин і пошуку можливостей для контрнаступу. Однак українська армія не мала реальних резервів, а чисельність ослаблених регулярних частин становила лише до

половини визначеного складу, що підривало можливість ведення повноцінних бойових дій. Незважаючи на окремі прояви героїзму, моральний дух українських військ продовжував падати, адже населення в багатьох регіонах не підтримувало мобілізацію та в основному схилилося до більшовицьких лозунгів про землю і соціальну справедливість, що ще більше обмежувало людські ресурси УНР. Брак харчів, теплого одягу та медикаментів в українській армії також сприяв поширенню дезертирства й деморалізації, що відзначали сучасники конфлікту [21].

У цьому ж періоді радянські сили збільшили свою активність, намагаючись не лише військово, а й адміністративно встановити владу на завойованих територіях. Їхня логістична та матеріальна підтримка ґрунтувалась на реквізиціях та роботі місцевих більшовицьких комітетів, які забезпечували війська продовольством, зброєю та розвідданими [61]. У Харкові такі комітети постачали боеприпаси і навіть готували інформаційні звіти для командування, що дозволяло радянському війську ефективно розвивати наступний етап кампанії. У цьому проявлялася та перевага більшовицької сторони – тісна взаємодія регулярних частин і місцевих структур створювала цілісну модель ведення війни [62].

Серйозним викликом для обох сторін було використання залізничних сполучень, які відігравали ключову роль у перекиданні військ і забезпеченні логістики. Хоча більшовики значною мірою контролювали залізниці, їх використання ускладнювали залишки німецьких військ у прикордонних районах до грудня 1918 року. Німецькі частини, що перебували у стані деморалізації після поразки в Першій світовій війні, все ж певний час стримували просування радянських сил, що давало українським частинам додатковий простір для перегруповування та організації оборони, як це спостерігалось в районі Білгорода [21].

Паралельно з активністю регулярних радянських сил діяли партизанські формування, які проводили диверсії, напади на українські гарнізони та знищували військові склади. Такі загони забезпечували цінну розвідінформацію та дестабілізували українське командування, що значно ускладнювало координацію та управління обороною. Партизани не лише знищували комунікації, але й перехоплювали озброєння, як це сталося в Полтавській губернії, де повстанці захопили кулемети та гвинтівки, послабивши українську оборону на цьому напрямку. Поступово більшовицьке командування почало інтегрувати

партизанські загони у структуру регулярних сил, посилюючи їхню ефективність в операціях проти УНР [22].

На цьому тлі стратегічна ситуація для української влади ускладнювалася внутрішньополітичними суперечностями. Розбіжності у керівництві, особливо між С. Петлюрою та В. Винниченком, за свідченнями джерел, відображали різні бачення тактики та політичної лінії, що підривало єдність і знижувало ефективність прийняття рішень [23]. Це робило систему управління армією менш узгодженою та паралізувало діяльність штабу в момент, коли потрібні були швидкі та скоординовані дії. Внутрішня дестабілізація в середовищі української адміністрації збігалася з активним наступом ззовні, що зробило оборону Лівобережжя фактично неможливою.

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що події кінця 1918 – початку 1919 року демонструють не лише військову, але й соціальну та інформаційну природу боротьби. Як свідчать дослідження останніх років, Росія використовувала методи гібридної війни, поєднуючи військову силу з пропагандою, дезінформацією та мобілізацією внутрішніх соціальних конфліктів. Це робить події 1919 року актуальними і для сучасності, адже аналогічні прийоми застосовувалися Росією і в XXI столітті щодо України [23].

У період завершення наступу більшовиків та остаточного відступу українських військ на правий берег Дніпра стає очевидним, що ситуація на Лівобережжі перетворилася з військової фази боротьби на політичну і соціальну кризу. Місцеві українські органи влади або припиняли існування, або переходили в підпілля, в той час як більшовицькі ревкоми почали перебирати на себе функції адміністрації, розгортаючи широку кампанію з радянзації населення [24]. Одним із ключових елементів радянської політики було встановлення контролю над продовольством, реквізиціями і мобілізацією місцевих жителів, що супроводжувалося репресивними діями проти тих, хто підтримував або співпрацював з українською владою. У багатьох місцевостях активізується боротьба проти «контрреволюції», під яку потрапляли як українські військові, так і інтелігенція, члени кооперативних організацій, селяни, які не бажали віддавати своє майно «на потреби революції» [24].

Однак навіть з втратою Лівобережжя українська армія як інституція не зникла, а почала шукати нові шляхи відновлення боєздатності. Перехід на Правобережжя став не лише вимушеним відступом, а й етапом перегрупування та переосмислення стратегії. Командування Директорії намагалось налагодити зовнішню підтримку, зокрема

дипломатичними контактами із західними державами, але міжнародна ситуація залишалася несприятливою – Антанта не розглядала УНР як пріоритетного союзника, віддаючи перевагу «єдиній і неділимій Росії» [25]. Це позбавляло Україну перспективи отримати додаткову військову допомогу, зброю чи військових інструкторів.

Усередині самої УНР все гучніше звучали голоси, що критикували відсутність системності у військовій політиці. Серед українських військових та політичних діячів поступово визрівало переконання, що поразка на Лівобережжі була спричинена не лише перевагою противника, а й внутрішніми проблемами – недосконалістю мобілізаційної системи, розпорошеністю командування, слабким матеріальним забезпеченням, відсутністю сучасної військової доктрини та недостатньою роботою з місцевим населенням. Для багатьох це стало уроком того, що військова незалежність країни неможлива без суспільної мобілізації, єдності державної влади та злагодженої пропагандистської роботи [25].

Для більшовицької влади успіх на Лівобережжі став важливим елементом створення образу «перемоги трудящих», що активно використовувалося у подальшій пропаганді. Саме ця перемога дала змогу більшовикам просунути вглиб України, започаткувати наступ на Київ і поступово встановити владу на більшій частині території. Водночас радянська модель управління, яку почали впроваджувати на щойно зайнятих землях, спричинила швидку радикалізацію життя населення – репресії, розкуркулення, продрозкладка та насильницька мобілізація стали реальністю вже у перші місяці 1919 року. Це свідчить про те, що боротьба за Україну була не лише військовою, але й цивілізаційною — зіткненням двох моделей майбутнього держави та суспільства [24].

Події на Лівобережжі наприкінці 1918 – на початку 1919 років стали безпосереднім передвісником подальших великих етапів громадянської війни. Після цього українські війська були змушені перейти до нової стратегії – ведення маневрової війни, зміни місця базування і пошуку союзників. Однак навіть у цих умовах дух української армії не був остаточно зламаний, що підтверджується подальшими боями та тим, що боротьба за незалежність України тривала ще кілька років. Саме ці події, попри поразку в окремому регіоні, стали школою для майбутніх військових командирів, які продовжували боротьбу на інших напрямках [25].

Як підсумок, лівобережний епізод війни показав, що боротьба за Україну вимагала набагато більше, ніж лише військової сили —

потрібна була системна державна політика, внутрішня єдність, соціальна підтримка та здатність протидіяти зовнішнім інформаційним впливам. Це дозволяє не лише оцінити історичні події, а й провести паралелі з сучасними викликами, коли доля України знову залежить від військової спроможності, згуртованості суспільства та стійкості до зовнішньої агресії.

Джерела та література

1. Брехуненко В., Ковальчук М., Корнієнко В., Ковальчук В. "Братня" навала: війни Росії проти України XII–XXI ст. Київ: Кліо, 2020.
2. Верстюк В. Директорія. Рада Народних Міністрів УНР 1918–1920. Документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 2016.
3. Гай-Нижник П. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. Київ: Кліо, 2021.
4. Ковальчук М. Битва двох революцій: боротьба за Україну 1917–1920 рр. Харків: Фоліо, 2019.
5. Кудінов Д. Військове протистояння за Суми в грудні 1918 – січні 1919 рр. Суми: СумДУ, 2014.
6. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917–1921). Київ: Темпора, 2017.
7. Солдатенко В. Українська революція 1917–1920 років: історичний нарис. Київ: Парламентське видавництво, 2009.
8. Тимченко Я. Війська УНР в обороні Лівобережжя: документи і матеріали. Чернігів: Деснянська правда, 2015.
9. Удовиченко О. Україна у війні за державність: спогади командира дивізії. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1954 (перевидання: Київ: Темпора, 2018).
10. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Київ: Дух і Літера, 2007.
11. Гриценко А. Українська армія 1917–1921: організація, структура, бойові дії. Київ: Наш Формат, 2018.
12. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. У двох томах. Київ: Темпора, 2019.
13. Жуковський А. Українська держава 1917–1920. Історичний нарис. Львів: Світ, 1995.
14. Капелюшний В. Україна між двома світами: більшовицька експансія 1918–1920. Львів: Літопис, 2012.
15. Коваль М. Україна в революції: 1917–1920. Київ: Наукова думка, 2005.
16. Литвин В. Українська Центральна Рада. Київ: Наукова думка, 1997.
17. Литвин В., Вістряк О. Україна у вирі революції, війни та державотворення 1917–1923. Київ: Парламентське видавництво, 2017.
18. Мельник О. Армія УНР: формування та діяльність у війні за державність. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010.
19. Петлюра С. Статті, листи, документи. Київ: Темпора, 2013.
20. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.. Київ: Альтернативи, 1999.

21. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 року. Київ: Наш Формат, 2016.
22. Сергійчук В. Українсько-російська війна 1917–1920: невідомі сторінки. Київ: Україна, 2014.
23. Тинченко Я. Герої українського неба: дослідження військових дій УНР. Київ: Темпора, 2016.
24. Шаповал Ю. Україна 1918–1921: боротьба за державність. Київ: Видавництво Соломії Павличко, 2001.
25. Шевченко С. Військово-політична стратегія Директорії УНР. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2011.

Тишкевич Сергій Сергійович

*аспірант кафедри етнології і археології,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО В ЧЕХІЇ

Українські культурно-освітні осередки відіграли вагоме місце у збереженні українських національних традицій у середовищі наших співвітчизників, які опинилися з різних причин у Чеській Республіці. Саме шкільництво залишилось тією ланкою, яка з'єднувала молодих українців, які мешкали в Чехії, з власною українською національною системою освіти. Ба більше у практичній площині українські освітні заклади стали містком для культивування української мови, літератури, мистецтва, національних традицій та загалом культури.

Згідно даних Посольства України у Чеській Республіці на 2018 р. діяли чотири українські суботні школи для учнів різного віку: суботня українська школа Erudyt у м. Прага, Український Культурно-освітній центр «Крок» у м. Прага, суботня школа «Ниточка Родоводу» у м. Градець Кралове при Regionální ukrajinský spolek ve východních Čechách, Український культурно-освітній центр у м. Брно, заснований громадською організацією Ukrajinská iniciativa Jižní Moravy z.s.

У 2007 р. за підтримки Української греко-католицької церкви в Празі був створений Український колегіум, який навчав українських дітей за кордоном. У 2009 р. була створена громадська організація SUSH ERUDYT z.s. в м. Прага. Суботня українська школа «Ерудит» – це закордонний український навчальний заклад, який співпрацює на

основі двостороннього договору з Міжнародною українською школою I-III ступенів міста Києва.

Школа «Ерудит» позиціонує себе як унікальний освітній проект, осередок української культури в Чехії та місток між Батьківщиною і Європою. Місія навчального закладу полягає у збереженні «тієї частини України, яку вони привезли до Чехії». Школа працює за програмою МОН України, випускники отримують документ державного зразка України.

Суботня школа «Ниточка Родоводу» розпочала свою роботу у 2016 р. Щосуботи українські діти навчаються рідної мови, народознавства, українських пісень і танців. Упродовж навчального року учні відвідують майстер-класи, екскурсії, бібліотеки, музеї, театри.

В умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну збільшилася кількість українських дітей, зросла потреба в українських школах у Чеській Республіці.

У 2024 р. у Празі відкрито суботню школу «Рідна школа», 7 вересня 2025 р. розпочала роботу філія в м. Острава. Свято першого дзвоника у «Рідній школі» 2024 р. відвідав посол України В. Зварич, привітав українських школярів, вчителів та батьків з початком нового навчального року.

5 вересня 2024 р. посол України в Чехії Василь Зварич вперше зустрівся з Міністром освіти, молоді та спорту Чехії Мікулашом Беком. Посол подякував Міністру за підтримку українських дітей та молоді в Чехії, а також за надання вагомій допомоги безпосередньо в Україні, поспілкувались також про можливість введення предметів українознавчого компоненту до навчальної програми у чеських школах, про введення української мови, як іноземної до програми іспитів по завершенню початкової школи.

Окрім того у Чехії з 2022 р. започатковані приватні ініціативи, які надають підтримку українським біженцям, дітям. Зокрема, «Дітям України» організація, заснована в Чеській Республіці, місією якої є підтримка якості життя та освіти українських дітей, які постраждали від війни. Голова спілки Оксана Бреславська.

Таким чином, навчання для українських дітей у Чехії організоване в кількох форматах, включаючи інтеграцію в чеські школи, створення окремих українських класів та роботу суботніх/приватних українських шкіл. Після початку повномасштабного вторгнення, система освіти в Чехії адаптувалася для прийняття великої кількості українських учнів.

Джерела та література

1. Батькам школярів у Чехії. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/news/batkam-shkolyariv-u-chehiyi>.
2. Зустріч Посла Василя Зварича з Міністром освіти, молоді та спорту Чехії Мікулашом Беком. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/news/zustrich-posla-vasilya-zvaricha-z-ministrom-osviti-molodi-ta-sportu-chehiyi-mikulashom-bekom>.
3. Посол України Василь Зварич взяв участь у святі першого дзвоника у двох українських школах в Празі. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/news/posol-ukrayini-vasil-zvarich-vzyav-uchast-u-svyati-pershogo-dzvonika-u-dvoh-ukrayinskih-shkolah-v-prazi>.
4. Рідна школа. URL: <https://www.ridnashkola.cz>.
5. Суботня українська школа ерудит у Празі. URL: <http://erudyt.cz>.

Токаленко Павло Олегович

кандидат історичних наук,

Херсонський навчально-виховний комплекс № 15

ТЕРОРИЗМ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1905-1907)

Терор як засіб досягнення політичних цілей був відомим в Росії ще з XIX століття. Радикальні політичні партії вбачали порятунок Росії лише з умов зміни владної кон'юнктури, а сам терор розглядали як один з основних методів досягнення поставлених цілей. На початку XX століття ситуація не змінилася. Економічна криза (1900) та Російсько-японська війна (1904-1905) стали основними зовнішніми рушійними силами до зміни внутрішньої політичної системи в Росії. Політична криза в державі загострилася в роки Першої російської революції (1905-1907). Саме в цей період терористична діяльність досягла свого апогею, часто межуючи та зливаючись із загальним революційним рухом.

Терористичні групи, готові до масових вбивств, були організовані майже в усіх великих містах та губернських центрах Росії. Південна Україна не стала виключенням. Так, начальник Херсонського губернського жандармського управління ротмістр Іванов, 2 вересня 1906 року, у таємному листі до Тимчасового Воєнного генерал-губернатора Миколаєва Ступіна О., писав, що в Херсоні нараховувалося приблизно 700 членів соціал-революційної партії. Члени цієї організації вирішили підірвати будівлі у Херсоні, де планувалось провести вибори до Державної Думи. На випадок невдалого проникнення, бойовики розробили план зовнішнього вибуху. При цьому організація ініціювала

таємний збір коштів на вулиці Суворова для тих, хто може випадково постраждати [1, арк. 72].

В жовтні 1905 року анархісти Катеринослава здійснили перший в Україні акт «економічного» терору – вбивство динамітною бомбою директора машинобудівного заводу. Наступного дня були випущені листівки: «До всіх робітників» та «Робітникам машинобудівного заводу», в яких наголошувалося, що причиною вбивства директора заводу було звільнення робітників [2, с. 41].

Помічник одеського поліцмейстера, 18 липня 1907 року, доповідав у таємному рапорті начальнику Одеського жандармського управління, що з Варшави прибув до Одеси, одеський анархіст разом із 7 особами польської партії соціалістів-революціонерів, які мають спеціальне завдання – «полювання» на поліцейських та їх агентів уряду. Перевага надавалася поліцейським з Бульварної ділянки, бо ті були озброєні браунінгами. Вбивати поліцейських планувалось без зайвого галасу, тихо, підходячи до них нібито для довідки, а потім несподіваний удар ножем у серце та втеча з необхідним браунінгом [3, арк. 142].

В березні 1907 року, помічник одеського поліцмейстера, доповідав у рапорті до начальника Одеського жандармського управління, що на Командуючого військами в Одесі готували замах революціонери. Для цієї мети вони підготували дві конспіративні квартири: по Бульвару, поруч з конторою Добровільного флоту, вікна якої з залізними решітками були на рівні з тротуаром та на вулице Пушкінській у будинку № 8, вікна якої також виходили на вулицю. Реалізацію вбивства покладали на студента Зеленцова, який мав прийти особисто в офіцерській формі до Командуючого військами. У випадку невдачі Зеленцова, планувалося протягнути бікфордів шнур з квартири на Бульварі, до мін встановлених на бруківці. За замінованим місцем мали спостерігати перевдягнуті у форму моряків революціонери, які постійно з'являлися у студентській їдальні, після 16⁰⁰ години. Змовників мав чекати кінний екіпаж із власним кучером. Зеленцов, поголений та перевдягнутий в офіцерську форму часто заходив до Лондонського готелю. Конспіративна квартира бойової дружини есерів базувалася на Новорибній вулиці у будинку № 46 [3, арк. 91].

Революціонери організовували й постачання зброї для організації терористичних актів та народної революційної боротьби. Так, начальник Одеського охоронного відділення, у таємному листі до начальника Одеського жандармського управління, 1906 рік, писав, що головним пунктом постачання зброї до Росії є бельгійське місто Антверпен. Зброя в основному поступала через Кавказ. Її розбирали на запчастини та

переправляли у глиняних плитках, призначених для печей та кольорових підлог, розпилених та знову скріплених цементом. А також у великому камінні, де ховали кулемети та маленькі швидкострільні пушки. Постачанням зброї для революціонерів в Росію займався професор антверпенського Комерційного інституту пан Теннісен. Приймали та відправляли до Росії зброю: Кабачников Семен з Батумі, Кнебельман Шимон з дружиною (дівоче прізвище Певзнер) з Миколаєва, Фортес Давід з Миколаєва, Едельнанд Шавель-Айзек з Могилева та Вольфензсон Гірш з Балти. Кур'єрське супроводження здійснювали: Мадебадзе Капет за прізвиськом Гунія з Тіфліса, Єгізариан Костянтин з Шемаха, Соломон Брук з Двінська та Назаров Валеріан з Холма [3, арк. 125-126].

Начальник Одеського жандармського управління, 25 січня 1906 року, у таємному листі до директора Департаменту поліції в Петербурзі, доповідав, що згідно за агентурними даними в Одесу очікується доставка великої партії динаміту. Доставка планується через молдавський Унгень у фруктах та оливах. Далі товар буде переправлений в Тирасполь у фруктовий магазин, у підвалі над трактиром на Ринковій площі. Звідти планувалось доставка в Одесу [4, арк. 81].

Директор Департаменту поліції, 29 грудня 1905 року, надіслав шифровану телеграму до начальника Одеського охоронного відділення, про відправку 13 ящиків з гвинтівками з бельгійського порту Антверпен, 24 грудня 1905 року, на англійському пароплаві «Горсамор» з капітаном Валькорє, для революційних партій [4, арк. 61].

На ім'я ротмістра Єрандакова, 6 грудня 1906 року, була відправлена шифрована телеграма із підписом полковника Іванова, в якій йшлося про відправлення євреями-революціонерами до Миколаєва на пароплаві «Михаил» двох «адських машин» з метою підірвати судно «Русского общества», вночі на 7 грудня 1906 року [3, арк. 72].

Бомби з півдня України доставлялися в різні куточки Росії, так начальник Одеського охоронного відділення, 18 липня 1907 року, у листі до начальника Одеського жандармського управління доповідав, що в кінці червня в Москві, селянин Суворов Д. знайшов під час купання у річці та віддав до поліції картонну коробку із написом «Шрапнель № 3». Згідно за даними розслідування у коробці був мелінітний розривний снаряд, начинений гримучим студнем. Згідно з висновками експертів бомба була виготовлена на півдні України [3, арк. 151].

Подібні таємні лабораторії бомб працювали в усіх великих містах південної України. Відомо, як в 1905 році анархісти-комуністи Миколаєва намагалися відкрити одну з таких лабораторій з виготовлення бомб-фугасів для подальшої терористичної діяльності [5, с. 99].

Знала поліція й про агентурну роботу революціонерів. Їх рух та спроби конспірації ретельно відслідковувалися царською «охоронкою». Відомо як помічник одеського поліцмейстера, 3 серпня 1907 року, доповідав у таємному рапорті начальнику Одеського жандармського управління, що до «Союзу руського народу» за наказом есерів записалися 15 чоловік з метою підривної діяльності. Хоча необхідно зауважити, що набір в «Союз» відбувався без будь-яких перевірок. Серед його членів було легко знайти багато злочинців та осіб позбавлених прав, особливо у портовій дільниці Одеси [3, арк. 157-158].

Помічник одеського поліцмейстера, 30 липня 1907 року, доповідав у таємному рапорті начальнику Одеського жандармського управління, що на останньому з'їзді обласного комітету есерів було вирішено перейти до тактики економічного терору та партизанського руху. При необхідності, велика кількість вибухівки буде доставлена з Севастополя. Члени бойових дружин та лідери есерів Одеси зустрічалися щоденно в Чайному трактирі на Базарному провулку, в домі № 17 (на розі Великої Арнаутської вулиці). Це місце слугувало їм центром партійних зібрань [3, арк. 153].

Діяльність терористів на півдні України не обмежувалася лише виконанням поставлених задач. Організація терору передбачала й власне виробництво вибухових пристроїв, і організацію постачання зброї та формування розгалуженої агентурної мережи у владних структурах.

Для держави терор мав стати тривожним сигналом про необхідність внутрішніх реформ в суспільстві. Однак цього не трапилося. Терористів часто розглядали як звичайних злочинців, а терор як особливу форму їх злочинної психології. На державному рівні не відбулося жодної спроби досягнення причинно-наслідкових зв'язків цього явища. Крім того, державні обранці російської Державної Думи ні разу офіційно не засудили терор як спосіб боротьби, вбачаючи в ньому лише один із структурних елементів тогочасної політичної боротьби.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів у Києві, ф. 358, Оп. 1, Спр. 16.
2. Лебеденко О. М. Анархісти на Україні в 1903-1908 роках. *Український історичний журнал*. 1991. № 11. С. 36–43.
3. Центральний державний історичний архів у Києві, ф. 385, Оп. 1, Спр. 1696.
4. Центральний державний історичний архів у Києві, ф. 386, Оп. 1, Спр. 927.
5. Кульчицька О. В. З історії існування анархістів півдня України на початку ХХ століття. *Південний архів. Історичні науки*. 2004. Вип. 14. С. 98–102.

Шуть Тетяна Іванівна

магістрантка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Король В. М.**,*

кандидат історичних наук

РЕЛІГІЙНІ ПУБЛІЧНІ ЗАХОДИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДИ НІМЕЦЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ

Період окупації – це не лише період економічного грабунку й терору, а й намагання перейняття повного контролю над свідомістю населення, його баченням окупації. На цьому тлі, публічні заходи виступали як ключовий інструмент для «олюднення» режиму та маніпуляції культурними потребами місцевого населення. Через організацію народних святкувань – церковних чи світських окупаційна влада прагнула довести: життя продовжується, але тепер під її культурним контролем. Саме публічні заходи стали одним із найбільш витончених візуальних і масових каналів пропаганди, де ідеологія Рейху втілювалася в життя, формуючи ілюзію нормальності та неминучості німецького панування.

Витонченим німецьким прийомом було використання глибоко вкорінених релігійних свят (Різдва, Трійці, Спасу, Великодня, Водохреща) для демонстрації культурної та «родинної» близькості німців із місцевим населенням.

Типовим прикладом такого використання є організований нацистами 24 грудня 1941 року у місті Ромни Святковий вечір з нагоди Різдва. Мета його полягала у створенні штучної атмосфери «тепла, дружби та братерського ставлення», яке, за задумом пропагандистів, мало б витіснити пам'ять про радянський терор і створити позитивне уявлення про німецьку владу [2, с. 1]. У газетних публікаціях окупаційної преси Сумщини цей захід подавався наступним чином: «Так, це був святий вечір, повний релігійного почуття, української любові до стародавніх народних звичаїв, – вечір відчуття волі і вдячності нашим визволителям. Команда, що зібралась, висловлює повагу до релігійних обрядів, до народних звичаїв; відчувається тепло, дружнє, братське ставлення німецького народу до українського» [4, с. 2].

Пропагандистський ефект посилювався, коли захід переносився безпосередньо у храм, де воєдино зливалися політична агітація та літургія за німецький народ, армію та визволителя Адольфа Гітлера. Присутність представників окупаційної адміністрації у храмі

перетворював його на публічний простір, де німці отримували своєрідну духовну легітимізацію в очах віруючих, особливо на контрасті з безбожниками-комуністами (про що представники нової влади не забували нагадати декілька разів під час заходу) [4, с. 2]. Цікавим є те, що в окремих населених пунктах військової зони німецька адміністрація вітала українців на окупованих територіях із Різдом двічі – 25 грудня та 7 січня [4, с. 2]. Тож співали «Многая літа» цього року на честь Гітлера-визволителя по церквах теж двічі.

В Острії на Різдво храми прикрашалися українськими вишитими рушниками, а під час самої служби духівники разом із прихожанами співали старовинні колядки [9, с. 4]. У Вороніжі було влаштовано свято для дітей: «діти з великою радістю відвідували різдвяні та новорічні ялинки і отримували подарунки від німецьких солдатів» [8, с. 3].

Аналогічні пропагандистські заходи, в тому числі і святкові літургії, і концерти організовані з використанням місцевих талантів, відбувалися і під час Великодніх свят, що стало ще одним прикладом застосування стратегії «олюднення» окупанта.

Концерти проведені в Конотопі в період великоднього тижня користувалися надзвичайною популярністю. За повідомленнями місцевої преси: програма була показана тричі, а квитки розібрані до останнього місця. На сцені виступали хорова капела, духовий оркестр, бандура та танцювальна група «Конотоп», а німецькі організатори наголошували на «витонченому німецькому прийомі» – повазі до глибоко вкорінених релігійних звичаїв і любові «наших німецьких друзів» до української музики та танців [5, с. 1].

У Сумах комендатура запровадила офіційне пом'якшення робочого графіку напередодні Великодня 1942 року: було встановлено скорочений робочий день (до полудня) у Страсну п'ятницю, 3 квітня, а також три вихідні дні поспіль – суботу, неділю та понеділок (4, 5 і 6 квітня) [5, с. 1]. У Ніжині, окрім урочистостей німецьке командування підготувало містянам подарунки – по одному кілограму м'яса та пшеничного борошна [6, с. 1]. У ряді міст Донбасу населення до урочистої дати святкування Великодня 1943 року отримало особливу грошову та продовольчу допомогу, додаткові вихідні дні та оплату роботи за підвищеним тарифом [3, с. 1].

У Чернігові в Страсну П'ятницю 1942 року була організована хресна хода, у якій взяла участь велика кількість містян. У пресі, яка освічувала цю подію повідомлялося: «Четверта година дня. Вулицями міста із свічками в руках ідуть до церкви старі й молоді. Кожен з них поспішає, щоб вчасно прибути, бо спізнившись, він не зможе зайти до

церкви через великий натовп народу. Сьогодні вперше за останні 20 років по всіх церквах Чернігова правили Службу Божу» [7, с. 1].

На шпальтах видання «Вісті Прилуччини» у контексті пропагандистської риторики щодо відродження українських релігійних традицій також зазначалося про святкування Водохреща. Зокрема повідомлялося: «Повертаємося до українських традицій відзначати релігійні свята, які були заборонені за радянських часів, оскільки радянські органи безпеки могли притягнути до відповідальності за релігійні та буржуазно-націоналістичні настрої» [1, с. 3].

Однак незважаючи на все вище сказане часом (особливо в 1943 році) німецькою владою заборонялося святкувати релігійні події у розпал жнив, косовиці та сівби, щоб селяни не відволікалися від трудових повинностей та сільськогосподарських робіт.

Таким чином, публічні релігійні заходи були ефективними з точки зору пропаганди, оскільки дозволяли окупаційній владі не лише демонструвати повагу до традицій, а й непомітно вплітати основні тези своєї ідеології у саму тканину духовного життя суспільства. Особливо витонченим прийомом було використання глибоко вкорінених релігійних свят для демонстрації уявної культурної та родинної близькості німців до місцевого населення, а також як контраст до атеїстичної політики радянської влади. Це проявлялося у проведенні урочистих вечорів з акцентом на «тепло, дружбу та братерське ставлення», перенесенні політичної агітації безпосередньо у храми, де відбувалися літургії на честь Гітлера-«визволителя», а також у символічних кроках (скорочення робочого дня, продовольчої допомоги, подарунків дітям) та відродженні релігійних традицій, заборонених за СРСР (як-от хресна хода у Чернігові).

Джерела та література

1. Водохреще // Вісті Прилуччини: Прилуцький часопис для міста й села. 1943. 20 січн. (№ 8). С. 3.
2. Городяни й селяни Роменщини // Відродження. 1941. 24 груд. (№ 9). С. 1.
3. Пасха // Голос Донбасса. 1943. 25 квіт. (№ 78). С. 1.
4. Святий вечір // Відродження. 1942. 2 січн. (№ 11). С. 2.
5. Свято Великодня // Сумський вісник. 1942. 5 квіт. (№ 4). С. 1.
6. Святочний подарунок для населення міста Ніжина // Ніжинські вісті. 1942. 1 квіт. (№ 4). С. 1.
7. Служба Божа в страсний четвер // Українське Полісся. 1942. 5 квіт. (№ 39). С. 1.
8. Хрести на дорозі // Новий час. 1942. 1 лист. (№ 2). С. 3.
9. Церковне життя // Вісті Остерщини. 1942. 25 груд. (№ 102). С. 4.

ВОЛИНЬСЬКА ГУБЕРНІЯ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Волинська губернія, будучи складовою Російської імперії, на початковому етапі Першої світової війни потрапила на передній край великих історичних трансформацій. Велика війна не тільки зумовила перетворення цього регіону на місце ведення бойових дій, але й виступила чинником суттєвих змін соціально-економічного становища краю. Наявні історіографічні джерела створюють підґрунтя для об'єктивного вивчення особливостей соціально-економічної ситуації Волинської губернії на початку Першої світової війни.

Розкриттю питання особливостей економічного розвитку Волинського краю на початку ХХ ст. присвячене дослідження С. Мартинчук [9, с. 20–22], яке доводить, що в означений період домінуюче значення у регіоні було сконцентроване на переробці сільськогосподарської продукції. Деякі аспекти вказаної теми було проаналізовано А. Рацілевичем [10, с. 157–165]. Ситуацію в західноволинських повітах на початку Великої війни і результати воєнних дій досліджено О. Дем'янюком [2, с. 25–33]. Висвітленню питань, що стосуються становища біженців українських земель, у тому числі й Волинського краю, присвячені наукові розвідки Т. Лазанської [8, с. 196–240].

Остаточне входження Волинської губернії у межі бойових дій відбулося у 1915 р., проте вже на початковому етапі війни її прикордонний регіон був підданий артилерійським обстрілам та провокаційним нападам. Проведення Брусиловського прориву стало найбільш успішною операцією російських військ, водночас регіон Західної Волині набув статусу фронтової зони. Місцевому населенню завдавали страждань не тільки воєнні дії, а й міграційна політика країн-агресорів і економічне розорення [1, с. 71].

Початковий етап війни ознаменувався прийняттям владними органами та військовим командуванням чималого переліку розпоряджень, що передбачали обов'язкове виконання та адресувалися цивільному населенню. Зокрема, обов'язковою постановою № 1 (переглянуто 5 серпня 1914 р.) командувача 3-ї армії генерала від інфантерії Рузького заборонялося вивозити з території дислокації військ

«продовольство, транспортні засоби, фураж та інше», що могло б стати в нагоді армії. Окрема заборона стосувалася закупівлі продовольства, які призначалися для перепродажу їх армії. Водночас впроваджувалася заборона на зростання вартості товарів, які є життєво необхідними, «продаж спиртних напоїв в місцях дислокації військових частин та на території установ тилу». Порухення розпорядження передбачало «ув'язнення до 3 місяців чи штраф до 3 тис. руб.» [3, арк. 28].

В іншій обов'язковій постанові від 3 серпня 1914 р. Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, генерал-ад'ютанта Ф. Трепова містилася інформація про те, що «примусово поселені особи у випадку самовільного повернення до місць попереднього проживання будуть оштрафовані до 3 тис. руб чи ув'язнені до 3 місяців» [4, арк. 38]. Документи волинського губернатора та військового командування також підтверджують цю інформацію. У 1914 р. обов'язковою постановою генерал-лейтенанта Данилова заборонялося вивозити «із територій Володимир-Волинського й Ковельського повітів борошна, зерна й худоби» [6, арк. 90].

Ведення воєнних дій мало вкрай негативний вплив на соціально-економічну ситуацію у Волинській губернії, що було зумовлено також проведенням мобілізаційних заходів щодо працездатного населення чоловічої статі сільської місцевості регіону, що детермінувало спад виробництва сільськогосподарської продукції у результаті значного зниження рівня чисельності найбільш продуктивних трудових ресурсів. Така ж ситуація склалася і в промислових галузях. Так, з метою недопущення відтоку робочих ресурсів воєнним міністром було направлено в Думу подання законопроекту положення про мобілізацію промислових підприємств. Міністерством було визнано доцільним відмовитися від призову військовозобов'язаних, які працювали на підприємствах промисловості та перебували на дійсній воєнній службі, і надано їм відстрочку від призову «до моменту залишення ними промислового підприємства» [7, с. 1].

Наступним соціально-демографічним чинником, що мав негативні наслідки на економічне становище у краї і в значній мірі спричинив підвищення вартості товарів першої необхідності, було зростання числа біженців з Галицького регіону, рух яких у травні 1915 р. набув масового характеру внаслідок наступальних дій австро-угорської та німецької армій [11, с. 39].

Підвищення цін на продовольчі товари призводило до «висоти, коли правильний перебіг сільськогосподарського життя, рівно й існування найбільш бідніших верств як сільського, так і міського населення ставали вкрай

важкими», що негативно впливало на проведення весняних польових робіт у регіоні. Найбіднішим верствам населення і сім'ям запасних чинів, котрі перебували у лавах діючої армії, на територіях сільської місцевості, де місцеві громади відмовилися надавати допомогу у засіванні їх земельних угідь, необхідно було платити за користування плугом 6 руб. за день, що ставило їх у вкрай важке становище. Сільським населенням засівалися поля за рахунок зменшення частки витрат на утримання своїх сімей. Значна частина селян «жила впроголодь», однак не всі могли проводити весняні польові роботи через брак коштів. Незаможна частина міського населення також перебувала у складних економічних умовах через неспроможність заплатити за продовольчі товари у зв'язку з підвищенням їх цін у 2 рази [5, арк. 56].

Таким чином, з початком воєнних дій соціально-економічне становище у Волинській губернії зазнало значного погіршення. Стрімкий ріст вартості товарів, мобілізаційні заходи щодо працездатного населення чоловіків, розорення і руйнація у результаті проведення бойових дій об'єктів сільського господарства та промислових галузей, збільшення числа біженців зумовили значне погіршення життєвого рівня населення Волині.

Джерела та література

1. Дем'янюк О. Й. Волинська губернія під час Першої світової війни: вивчаючи історію рідного краю. *Педагогічний пошук*. 2016. № 2. С. 71.
2. Дем'янюк О. Й. Західноволинські повіти на початковому етапі Першої світової війни. *Краєзнавство*. 2018. Вип. 4. С. 25–33.
3. Державний архів Житомирської обл. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 69. Арк. 28.
4. Державний архів Житомирської обл. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 69. Арк. 38.
5. Державний архів Житомирської обл. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 56.
6. Державний архів Житомирської обл. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 69. Арк. 90.
7. «Жизнь Волыни». 7 січня 1916, №7, с. 1.
8. Лазанська Т.І. Становище біженців України в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2009. Вип. 16. С. 196 –240.
9. Мартинчук С. В. Основні промислові заклади Волинської губернії на початку XX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ*. 2015. Вип. 26. С. 20–22.
10. Рацілевич А. П. Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови формування національного руху на Волині на початку XX ст. *Волинські історичні записки*. 2008. Т. 1. С. 157–165.
11. Цецик Я. П. Соціально-економічна ситуація у Волинській губернії напередодні та під час Першої світової війни. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2020. Вип. 31. С. 39.

**КНИГООБМІН І ПІДТРИМКА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У ПЕРІОД РЕКТОРСТВА АРХІЄПІСКОПА ВАСИЛЯ
(БОГДАШЕВСЬКОГО) У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ**

Книгообмін та видавнича справа мали значну підтримку у період перебування архієпископа Василя (Богдашевського) на посаді ректора Київської духовної академії. Головним виданням цього навчального закладу були «Труды Киевской Духовной Академии» (з 1913 р. – «Труды Императорской Киевской Духовной Академии»), у яких друкувалися праці та результати наукових досліджень як членів професорсько-викладацької корпорації, так і студентів. Перебування на посаді ректора стимулювало архієпископа Василя (Богдашевського) реалізовувати фінансову підтримку задля забезпечення продовження традицій академічної науки. Систематичне поповнення бібліотечного фонду відбувалося за рахунок книгообміну між Київською духовною академією та іншими духовними, світськими навчальними закладами та установами.

У таких закладах та установах подібний обмін різною навчальною літературою, рукописами, науковими працями на певний період для їх опрацювання та написання різних кваліфікаційних робіт був поширеною практикою. У період перебування архієпископа Василя (Богдашевського) на посаді ректора Київської духовної академії така практика не стала виключенням. Доцільно навести приклади таких ініціатив, які сприяли поширенню науки та наукових досліджень на теренах держави.

У відношенні від 10 вересня 1914 р. Управління Віфанської духовної семінарії (м. Сергієв Посад) повідомляло Раду Імператорської Київської духовної академії про отримання в цілісності рукопису за № 12, що належав бібліотеці Віфанської духовної семінарії [2, арк. 6]. У відношенні від 29 листопада 1914 р., надісланому до Ради Київської духовної академії ректором Імператорського університету Св. Володимира, було вказане прохання надіслати із бібліотеки академії в бібліотеку університету строком на 1 місяць два рукописи для їх опрацювання професором Є. Спекторським [2, арк. 21]. Вказане вище прохання було погоджене академією, оскільки у відношенні від

2 грудня 1914 р. повідомлялося про отримання працівниками університетської бібліотеки цих рукописів [2, арк. 22]. У відношенні Ради Імператорської Московської духовної академії від 7 жовтня 1914 р. до Ради Імператорської Київської духовної академії міститься прохання надіслати для наукового опрацювання студентом IV курсу Дмитрієм Дюлгеровим сім наукових праць, серед яких відомі праці М. Беляєва «Характеристика римського католицизму з точки зору папського догмата» та «Теория папской непогрешимости в сопоставлении с фактами истории». З семи книг, які були вказані у відношенні, працівниками бібліотеки Київської духовної академії було надіслано шість [2, арк. 24]. У відношенні Ради Імператорської Петроградської духовної академії від 22 вересня 1914 р. до Ради Імператорської Київської духовної академії міститься прохання надіслати з бібліотеки Київської духовної академії рукопису за № 631 строком на 3 місяці для написання студентом IV курсу Олександром Третинським курсової роботи [2, арк. 33], а у відношенні від 4 грудня 1914 р. для цього ж студента керівництво Петроградської духовної академії просило надіслати рукопис за № 264 [2, арк. 31].

У відношенні відділення російської мови та словесності Імператорської академії наук від 21 січня 1915 р. зазначено, що представниками цього відділення було отримано стародрук видання Києво-Печерської лаври «Псалтирь блаж. пророка и царя Давида с песнями и псалмы избранными....», який був певний час у користуванні бібліотеки Київської духовної академії [2, арк. 36]. У листі від 13 грудня 1914 р. архієпископ Василь (Богдасhevський) висловлював подяку єпископу Токійському і Японському Сергію (Тихомирову) за надісланий екземпляр журналу «Православная мысль» [3, арк. 6]. У відношенні Ради Імператорської Казанської духовної академії від 27 вересня 1914 р. повідомлялося, що до Ради Імператорської Київської духовної академії надіслані 3 екземпляри Протоколів за 1913 р. [3, арк. 20]. У відношенні Ради Православного місіонерського товариства (м. Москва) до Ради Імператорської Київської духовної академії від 22 листопада 1914 р. повідомлялося про надсилання звіту про стан і діяльність цього товариства та місій за 1913 р. [3, арк. 24]. Серед опрацьованих архівних матеріалів також наявний опис відмови надіслати необхідні матеріали. Так, у відповідь на відношення Ради Київської духовної академії директором Імператорського Московського і Рум'янцевського музею в листі від 29 вересня 1914 р. було повідомлено, що надсилання рукопису із зібрання Ундольського за № 512 для опрацювання його доцентом Київської духовної академії В. З. Белоликовим неможливе

через неправильну роботу залізничної служби в умовах воєнного часу [2, арк. 13].

Слід зауважити, що рішення, зафіксовані в журналах засідань Ради академії, засвідчують постійну увагу керівництва до питання фінансування видавництва наукових праць та досліджень членів професорсько-викладацької корпорації та студентів.

У відповідь на відношення типографії «Петр Барский в Киеве» від 25 вересня 1915 р. до Ради Київської духовної академії [5, арк. 3 зв.] та безпосереднього прохання редактора журналу «Труды Императорской Киевской Духовной Академии» протоієрея Миколая Гроссу про необхідність збільшення на 10% виплат типографії за всі типографічні роботи (за винятком магістерських дисертацій) на період війни [5, арк. 1] Рада академії ухвалила наступне: «Збільшити оплату за роботи, виконувані названою типографією для Київської духовної академії з друку як журналу «Труды Императорской Киевской Духовной Академии», так і окремих відбитків матеріалів, що входять до цього журналу, на десять відсотків порівняно з оплатою, яка існувала для цих робіт до подання зазначеної заяви. Надбавку в десять відсотків застосовувати до робіт, виконаних друкарнею з 1 вересня поточного року. Що стосується творів, які не входять до журналу «Труды» Академії, то друк цих творів здійснювати за окремою домовленістю щоразу» [5, арк. 2–2 зв.]. У відношенні редакції «Труды Императорской Киевской Духовной Академии» від 20 грудня 1915 р. до Ради академії було вказане прохання про видачу редакції журналу відсотків із капіталу на видання книг, брошур, творів та на інші витрати на суму 2280 руб. 80 коп. [4, арк. 1], про що було отримане позитивне рішення Ради академії [4, арк. 1 зв.].

Про підтримку видавничої справи архієпископом Василем (Богдашевським) свідчить заява редактора вказаного вище журналу протоієрея Миколая Гроссу, де він повідомляв Раду академії, що від ректора Київської духовної академії архієпископа Василя діловод редакції отримав 500 руб. на видання збірника статей з нагоди 300-літнього ювілею Київської духовної академії. У результаті члени Ради академії вирішили висловити архієпископу Василю глибоку подяку за значну пожертву [7, арк. 1]. Архієпископ Василь активно сприяв підготовці до святкування ювілею, докладаючи чимало зусиль для цього, про що вказано у науковій розвідці дослідниці М. Ткачук [6, с. 47–48].

Таким чином, протягом періоду ректорства архієпископа Василя (Богдашевського) в Київській духовній академії активно розвивався

книгообмін та видавнича діяльність. Його управлінські рішення та фінансова підтримка сприяли зміцненню бібліотечного фонду та розширенню наукових контактів академії з іншими освітніми духовними й світськими центрами. Така позиція сприяла зміцненню авторитету академії як осередку богословської та гуманітарної науки.

Джерела та література

1. Василій (Богдашевський). URL: [https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B9\(%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9\)](https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B9(%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9)) (дата звернення 12.11.2025).

2. Дело об обмене книгами с библиотеками Московской духовной академии, Киевского университета, Петроградской духовной академии и др. учебных заведений. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІАК України). Ф. 711. Оп. 3. Спр. 3750. 44 арк.

3. Дело о пожертвовании книг в академическую библиотеку Казанской духовной академией, Демидовским юридическим архивом. ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 3749. 122 арк.

4. Журнал заседания Совета академии о выдаче редакции академического журнала процентов с благотворительного капитала. ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 3775. 2 арк.

5. Журнал заседания Совета академии об увеличении оплаты за типографские работы по академическим изданиям. ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 3776. 4 арк.

6. Ткачук М. Л. «Академию бесконечно люблю...»: архиепископ Василий (Богдашевский) как студент, профессор и ректор Киевской духовной академии. *Труди Київської духовної академії*. 2012. № 16. С. 27–56.

7. Уведомление редактора академического журнала экстраординарного профессора Гроссу Н. о получении 500 рублей от ректора академии на издание юбилейного сборника статей. ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 3845. 2 арк.

Баглай Анатолій Володимирович

*незалежний дослідник,
м. Тростянець*

АРХАНГЕЛО-МИХАЙЛІВСЬКА ЦЕРКВА СЕЛА РАДОМЛЯ

*Коли валять церкви — це
не проти дерева й каменю, це
проти людської пам'яті й
гідності*

В. Стус.

Архангело-Михайлівська церква у селі Радомля Охтирського повіту постала як духовний центр місцевої громади ще у першій половині XVIII століття. Первісна дерев'яна будівля відображала типову для слобідських поселень модель парафіяльного храму, що формувався у тісному зв'язку з козацько-поселенською структурою. Уже на початку XVIII століття храм виконував не лише богослужбову, а й соціальну та ідентифікаційну функції, забезпечуючи сакральне ядро локальної спільноти.

Першу достовірну згадку про існування церкви на честь Архангела Михаїла в Радомлі подає історична хронологія Харківської губернії, де зазначено освячення храму 1700 року [1, 66]. Це свідчить про оформлення парафіяльної структури вже на ранньому етапі слобідського заселення території.

У Ландрацькому переписі 1718 року храм функціонував із повноцінним приходом: священник Іоанн Савеліїв, вдівець 50 років, проживав із родиною та родичами, що свідчить про спадковість духовної служби й замкненість родових священицьких династій [2, 920]. Наявність винниці у парафіяльному дворі також демонструє економічну роль храму в громаді.

Подальша згадка 1732 року в переписі Хрущова підтверджує служіння священника Макарія Іванова та наявність парафіяльної школи при храмі [3, 171]. Це доводить, що церква виконувала не лише літургійну, але й освітню функцію вже у першій половині XVIII ст. Хоча Філарет (Д. Г. Гумилевский) у своїй праці «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» згадує, що в 1729 р. Архангело-

Михайлівський храм вже існував в селі Радомля, документи вказують на значно його ранішню історію [4, 112].

В клірових відомостях за 1797 та 1808 рр. тодішній священник Гаврило Ладенков доповідає в консисторію, що церква дерев'яна стара побудована в 1730 році в один престол з дерев'яною дзвіницею. В ній три дзвони на 12, 9 та 2 пуди. Територія храму огорожена дерев'яною огорожею. Сосуди в хромі срібні, книгами забезпечена. Церква обслуговує прихожан села Радомлі та хутора Машкове [5, 130; 6, 138]. Це свідчить про будівництво в селі в XVIII столітті двох дерев'яних храмів.

На початку XIX століття храм перебував у стані фізичної деградації. Рапорт благочинного Федора Гнедича 1805 року до Охтирського духовного правління фіксував критичний стан дерев'яної будівлі – протікання над престолом і в вітлярній частині створювали загрозу для проведення богослужінь. 20 жовтня 1805 року в Охтирське духовне правління надійшов рапорт благочинного від Тростянецького церковного округу ієрея Федіра Гнедича: «При огляді храмів в своєму окрузі в селі Радомля поміщиків Якубинських в Архангело-Михайлівській дерев'яній церкві від гниття дах має значні протікання під час дощової погоди. Протікання є не тільки всередині «неба», а й перед Царськими воротами іконостаса, а також над престолом, де веде службу священник». Про ветхість цієї церкви не раз дорікав благочинний поміщикам села, але вони не приймали це до уваги і казали про намір побудувати цегляну церкву та не витратити марно матеріал на ремонт старої дерев'яної, а використати його на нову цегляну церкву. Що стара дерев'яна церква приходить в такий руйнівний стан й може представляти загрозу при службі священнику та прихожанам, благочинний доповів в духовне правління. Після цього докладу 10 січня 1806 року духовна консисторія через депутата від сільського старости села Радомля, на підставі ветхості Архангело-Михайлівської церкви постановила провести ґрунтовне розслідування й передати матеріали розслідування в консисторію. При обстеженні підтвердилися всі факти викладені в докладі благочинного Ф. Гнедича. Також в консисторію повідомили, що поміщики Якубинські вже готують матеріал для нової церкви, лісоматеріали та 50 тисяч штук цегли. А ще вони виділять муляра з громади та двох помічників для будівництва. Після тривалих переписок, Охтирське духовне правління дало заключення: «Оскільки поміщики села Радомля Якубинські матеріально спроможні побудувати в своєму селі нову кам'яну церкву, то засвідчити через Охтирський земський суд і потребувати від приходу

про обов'язкову розписку, що вони підготовлять на протязі трьох років всі матеріали для будівництва, і тільки тоді Духовне правління підготує доклад Його Преосвященству Єпископу Слобідсько-українському та Харківському Христофору» [7, 1].

Рішенням консисторії було дозволено будівництво нового кам'яного храму за рахунок коштів тодішнього поміщика, прапорщика Олексія Тимофійовича Якубинського, який зобов'язався надати 50 тисяч цеглин і лісоматеріал. Новий храм було завершено в 1811 році. Рід Якубінських виступив ключовим будівничим не лише храму, а й соціального впливу у селі. У документах 1805–1811 рр. засвідчено, що саме вони профінансували будівництво кам'яної церкви, забезпечили цеглу, лісоматеріал і робочу силу. Пізніше ктиторська династія мала постійний вплив на призначення священників і церковних старост.

*Архангело-Михайлівська церква. 1914 рік.
фото Стефана Таранушенка. (з книги Пам'ятки архітектури Слобідської
України. Харківський приватний музей міської садиби. Харків, 2011.)*

Архангело-Михайлівська церква 1811 року належала до поширеного на Слобожанщині типу однонавного кам'яного храму з окремою дзвіницею. Первісно будівля була холодною, без опалення, з одноманітною об'ємно-просторовою композицією у стилі стриманого провінційного класицизму. Характерною була наявність окремої, частково дерев'яної дзвіниці, розташованої на осі західного фасаду.

Кам'яна огорожа формувала замкнений сакральний простір, що фіксувало межі парафіяльної території.

Будівельний матеріал – місцева цегла на вапняному розчині, штукатурені фасади, дах покритий листовим залізом, пофарбованим у зелений колір [8, 407]. Інтер'єр відзначався простотою, без надмірного декору, що відповідало економічним можливостям парафії та богословським засадам тогочасної провінційної церковної архітектури.

У клірових відомостях 1830–1840-х років зафіксовано завершення етапу організаційної стабілізації. Храм мав статус однопрестольного, обслуговувався штатним священником і дячком, отримуючи часткове фінансування від держави [9, 218]. Парафія утримувалася також за рахунок доходів від оренди церковної землі.

Землеволодіння становило 33 десятини орної та сіножатної землі, що було типовим показником для приходів сьомого розряду [9, 278]. Це дозволяло підтримувати не лише богослужбову діяльність, але й мінімальні соціальні потреби громади.

У другій половині століття простежується поєднання двох факторів – державного регулювання та локального меценатства. Церковні старости, яких регулярно затверджували єпархіальні органи, відігравали ключову роль у господарському управлінні.

Після Селянської реформи 1861 року та подальших адміністративних трансформацій церковне життя в регіоні зазнало певної стабілізації і водночас підвищеного контролю з боку державних інституцій. Для Архангело-Михайлівської парафії це означало регулярні перерахунки державних виплат, систематизацію клірових відомостей та прозоріший нагляд за церковними фондами [11, 104].

З придбанням радомлянський земель поміщиків Якубінських поміщиком Л.Є. Кенігом та створення там своїх фільварків маєтки бувших володарів, які розташовувались в мальовничих садибах, розраховані більше на зручність життя, змінилися на добре обладнані сільськогосподарські економії [12, 2]. Також змінилося і життя церковної пастви. Архангело–Михайлівський храм в 1876 році став приписаний до Благовіщенської церкви Тростянця [13, 206].

У 1870–1880-х роках у джерелах позначено зміцнення місцевого господарського фонду храму: щорічні асигнації, доходи від землі та інші надходження дозволяли утримувати два будинки при церкві для господарських потреб та проживання служителів [14, 17]. У 1905–1915 роках у приході діяли земські школи – у самому селі Радомля (відкрито 1905 р.) та у хуторі Машкове (1911 р.), що підкреслює просвітницьку роль парафії у місцевій освіті [15, 15; 16, 221].

Не зважаючи на те що храм був приписаний до Благовіщенської церкви Тростянця , маємо відомості про проведення просвітницької діяльності в стінах храму в той період. Про деякі написав навіть богословський журнал «Вера и разум»: «В Архангело-Михайлівській церкві села Радомлі священники Аполлоній Гончаревський та Олександр Федоров після недільної вечірні запропонували наступні палестинські читання: 27 лютого – просвітницька діяльність Православного Палестинського Товариства в Палестині та Сирії; 6 березня – про потреби православ'я у Святій Землі та про необхідність активної допомоги Православному Палестинському Товариству; 13 березня – про сучасний стан Святої Землі та про її святині, про святий храм Воскресіння Христового; 20 березня – про значення і спасіння істинної християнської подорожі для поклоніння святим місцям; 27 березня – про град Єрусалим, найсвятіший з усіх міст і селищ Палестинських, як місце спасительної смерті і славного Воскресіння Христового; 3 квітня – про значення Святої Землі для православного російського народу».

У всіх парафіях до читань про Святу Землю слухачі завжди ставилися з великою увагою і сердечним розчуленням. Та й інакше й бути не могло; при одному вже спогаді про ту дорогу країну, яку Господь освятив Своїми пречистими стопами і окропив Своєю Божественною кров'ю, мимоволі виступають сльози розчулення, у серці палає віра і гаряча любов до Бога, і мислено переносишся туди, до дорогих місць, і у кожного глибоко віруючого християнина виникає непереборне бажання відвідати і обцілувати ці святі місця» [17, 26].

До 1914 року Архангело-Михайлівська церква була приписана до Благовіщенської церкви села Тростянець, однак указом Священного Синоду від 12 вересня 1914 р. (№15310) їй було повернуто статус самостійного приходу; це рішення відображало як демографічні потреби, так і прагнення громади до адміністративної незалежності . Престол в неї один на ім'я святого Архангела Михайла, свято 8 листопада. По штату належить священник та пономар. Оклад священнику 300 руб., пономарю – 100 руб. Землі при церкві присадибної 1 десятина, 1200 в. сажень, орної та сіножатної землі 33 десятини, на відстані 4 версти від церкви. Всі землі чорнозем середньої родючості. Середній дохід від орної землі зданої в оренду 250 руб. в рік. Будинок, збудований Юлієм Львовичем Кенігом в 1915 році, є володінням церкви. Ще один будинок дерев'яний обложений цеглою в церковній огорожі. При церкві зберігаються метричні книги з 1875 року, сповідні відомості з 1800 року, обшукові книги з 1805 року. В

приході діють дві земські школи в селі Радомля побудована в 1906 році та селі Машкове побудована в 1911 році. В цьому році навчаються в Радомлі – 32 хлопчика та 10 дівчаток; В Мошковому – 45 хлопчиків та 24 дівчинки. Закономчитель священник села Радомлі Архангельський Євгеній. Священник Євген Петрович Архангельський, пономар Іван Васильович Капустянський. Церковний староста Архангело-Михайлівської церкви села Радомлі з 1914 року, Єрмолай Данилович Таран.

Період Першої світової війни та подій 1914–1920-х років приніс суттєві виклики: мобілізація чоловічого населення, економічна напруга та посилення контролю з боку світської влади. Храм, офіційно відновивши самостійність 1914 року, пройшов період функціонування у нових умовах. Штатність: священник і пономар) [18, 212].

На рубежі століть парафія зберігала значний корпус старовинних богослужбових книг (Євангеліє 1650 р., Тріодь 1685 р., Требник 1689 р. тощо), що свідчило про культурну цінність церковної бібліотеки та зв'язок із традиційними письменними джерелами православного обряду [19, 112].

Підгірновський (інколи – стефановський) рух виник на межі XIX–XX ст. навколо постаті отця Василя (Стефана) Подгорного, тростянецького монаха та організатора низки релігійних громад. Рух став частиною ширшого явища в церкві, яка виникла як відповідь на жорстку антирелігійну політику Російської імперії, а згодом — радянської влади. За архівними документами, вже у 1920-х рр. підгірновський рух охоплював значну частину Сумщини. Особливо важливо, що Радомля входила до числа стефановських осередків. Це свідчить про сформовану релігійну громаду в Радомлянській церкві, що входила до мережі, очолюваної о. Василем Подгорним — благочинним Сумського округу. Підгірновський рух у Радомлянській церкві був частиною широкої мережі православних громад на Сумщині. Радомля відігравала помітну роль у поширенні руху, будучи одним із двадцяти підтверджених осередків у регіоні. Важливе місце у становленні та духовному житті підгірновського руху в Радомлі посідав священник Іоасаф Черченко. Згідно з архівними матеріалами, він служив у Радомлянській церкві та був тісно пов'язаний із релігійними громадами, що орієнтувалися на духовну традицію отця Василя (Стефана) Подгорного. Саме завдяки таким священникам, які підтримували харизму, аскетичність та молитовний стиль стефановських осередків, рух у Радомлі отримав стійкий і організований характер. Таким чином, підгірновський рух у Радомлянській церкві не тільки мав організовану громаду, але й конкретного духовного лідера, чия особиста

доля стала відображенням історичної трагедії православ'я у ХХ ст. Постать о. Іоасафа Черченка є ключовим свідченням того, що радомлянська громада була не просто частиною мережі підгірновського руху, а жила повноцінним духовним життям, очолюваним священником-сповідником [20, 99].

За орієнтацією на непідкорення церковним структурам, які перебували під контролем держави, у контексті релігійної політики радянської влади, відбулося поступове закриття храму: у 1930-ті роки його було закрито, потім він з 1932 року був пристосований колгоспом ім. Куйбишева під склад мінеральних добрив. Належного утримання та ремонту в приміщенні бувшого храму не проводилося, тому він руйнувався. А 1971 році була подана заява від Криничанського голови виконкому сільської ради, в яку в той час входило село Радомля про аварійний стан будівлі церкви до Тростянецького райвиконкому. Тростянецьким райвиконкомом була створена комісія в складі: ст. інженера Тростянецького районного сільськогосподарського управління, головного інженера Тростянецького районного МСУ-3, головного архітектора району та голови виконкому Криничанської сільської ради, які після огляду надали акт наступного змісту: «Фундамент дав нерівномірну осадку, від чого в стінах з'явилися тріщини. З тієї ж причини дверні арки просіли та дали тріщини. Дерев'яні подушки між верхніми частинами колон та карнизів прийшли в непридатність й можуть розрушитись. Загальна міцність цегляної кладки порушилася, зважаючи на втрату міцності цегли. Будівля для подальшої експлуатації непригідна та підлягає зносу. Влітку 1972 року церкву було підірвано» [21, 17].

*Архангело-Михайлівська церква в селі Радомля. 50-ті роки ХХ ст.
(фото з архіву автора)*

Зникнення храму послабило духовні зв'язки між мешканцями села. Релігійне життя перейшло у підпільну або домашню форму, що сприяло розпорошенню громади, втраті організованого церковного проводу та ослабленню традицій, які формували моральну культуру села. Зараз на місці храму стоїть пам'ятний хрест, та проходить хресна хода на храмове свято від місця, де стояла Архангело-Михайлівська церква до Благовіщенського храму Тростянця. Водночас пам'ять про зруйнований храм стала для громади знаком стійкості віри. Усвідомлення втрати підкреслює цінність духовної спадщини і закликає до відновлення історичної справедливості, вшанування цих подій та збереження історичної пам'яті.

Табл. 1. Хронологія священнослужителів

Роки служіння	Священнослужитель	Джерело
1718	Іоан Савеліїв	[22, 920]
1732	Макарій Іванов	[23, 171]
1797–1814	Гаврило Ладенков	[24, 130; 25, 138; 26, 117]
1830	Іван Гаврилович Ладенков	[27, 218]
1837	Віталій Іванович Ястремський	[28, 229]
1846	Григорій Матвійович Левицький	[29, 278]
1854–1856	Федір Іванович Ільяшевич	[30, 407; 31, 539]
1863–1867	Іван Павлович Дмитрієв	[32, 78; 33, 104]
1898	Федоров В.О.; Яновський А.В. (приписані)	[34, 15]
1914	Євгеній Петрович Архангельський	[35, 212]
1924	Корнеєв Микола Іванович	[36, 13]
1927	Іоасаф Черченко	[20, 99]

Джерела та література

1. Щелков К. П. Исторические хронологии Харьковской губернии ст.66
2. РГАДА Ф 350 оп.1.сп. 15 арк. 920
3. ЦДІАК Ф 1721 оп 1.сп.224. арк. 171
4. Филарет (Д.Г. Гумилевский) «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» Москва 1857 р. Ст 112
5. ЦДІАК Ф 1975 оп. 1 сп. 314 арк. 130.
6. ДАХО Ф 40 оп.110 сп. 967 арк 138-138 зв.
7. ДАСО Ф 804 оп.1с. 318 арк 1-5зв.
8. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.981 арк. 407-413

9. ДАХО Ф 40 оп.110. сп.972 арк 218-225
10. ДАСО Ф 804 оп. 2 сп.3 арк. 278-284.
11. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.994 арк. 104-110
12. Тростянецкое имение Л.Е.Кениг-Н Сельско хозяйство. Типография и Литография М.Сергеева и К.Гальченка. Харьков, 1913. ст.2
13. Харьковский календарь на 1876 год Х. 1875 ч. 2 стр. 206-207
14. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.1013 арк. 17-20
15. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.1028 арк. 15-19
16. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.1037а арк. 221-223
17. Вера и разум Х. 1912 г. № 11 от 15 июня приложение ст. 26
18. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.1044 арк. 212-215
19. Филарет (Д.Г. Гумилевский) «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» Москва 1857 р. Ст 112
20. М.В.Шкаровский Д.В.Веденеев.«Оперативная разработка и репрессии советских органов государственной безопасности против религиозного течения «Подгорновцев» «Стефановцев» в 1930-1950-е гг.» ст. 99-103
21. ДАСО Ф 500 оп 3 с 546 арк. 17-20
22. РГАДА Ф 350 оп.1.сп. 15 арк. 920
23. ЦДІАК Ф 1721 оп 1.сп.224. арк. 171
24. ЦДІАК Ф 1975 оп. 1 сп. 314 арк. 130.
25. ДАХО Ф 40 оп.110 сп. 967 арк 138-138 зв.
26. ДАХО Ф 40 оп 110 сп.970. арк.177
28. ДАХО Ф 40 оп.110. сп.972 арк 218-225
29. ДАСО Ф 804 оп. 2 сп.3 арк. 278-284
30. ДАХО Ф 40 оп.110. сп.981 арк 404-413
31. ДАХО Ф 40 оп.110. сп.982 арк 539-546
32. ДАХО Ф 40 оп.110. сп.987 арк 78-83
33. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.994 арк. 104-110
34. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.1028 арк. 15-19
35. ДАХО Ф 40 оп.110 сп.1044 арк. 212-215
36. ДАСО Ф Р 500 оп. 2 сп.2 арк. 13
37. М.В.Шкаровский Д.В.Веденеев.«Оперативная разработка и репрессии советских органов государственной безопасности против религиозного течения «Подгорновцев» «Стефановцев» в 1930-1950-е гг.» ст. 99-103

МІСТО СТОРОЖИНЕЦЬ: СИНАГОГИ ЯК СИМВОЛИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ (НАЙДАВНІШИЙ ПЕРІОД: КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ)

Духовна культура народів завжди відігравала неабияке значення в їх житті, сприяла їх становленню, піднесенню та розвитку, була стержнем у соціальних взаєминах, самобутньою для кожної нації та залишила помітний слід у пам'яті кожного народу. Таким народом, який проживав на Буковині і в Сторожинці досить тривалий час був і єврейський, сліди перебування якого можна побачити й досі. Це синагога, єврейський цвинтар, письмові пам'ятки тощо. Відомо, що у перших письмових звітах австрійської військової адміністрації про населення Буковини за 1775 р. кількість єврейських сімей, які проживали на всій території Буковини, вказана як 504, хоча також згадується, що кількість сімей за короткий час значно збільшилася. Цьому сприяли як суб'єктивні так й об'єктивні фактори [2, с.69-74; 6, s.123-124].

У 1774 р. в Сторожинці проживало 34 родини, а в 1779 р. вже 1978 сімей. З цієї інформації не ясно, скільки з них були євреями. У всякому разі, євреї вже жили в Сторожинці, коли Буковина була зайнята Австрійською імперією. Це впливає з «Внесків», за якими фермери, великі купці, середні та дрібні торговці, різники бойні, вірмени, калараші, євреї та цигани повинні були сплачувати податки. Кількість євреїв значно зросла по всій Буковині на початку та під час російсько-турецької війни, яка тривала у 1768-1774 роках. Євреї, які жили в той час у Сторожинці, мабуть, мали лише невеликий молитовний будинок, але доказів цьому немає. Але не можна також вважати, що з огляду на їхню побожність вони не мали молитовного дому.

Синагоги в Сторожинці належать до пізнішого часу і, ймовірно, були побудовані приблизно в 1890-1900 роках, оскільки після окупації Польщі в 1861 р. (мається на увазі воєнний стан, введений 14 жовтня 1861 р. на території Королівства Польського за наказом російського імператора Олександра II російським намісником генералом Каролем Ламбертом) велика кількість євреїв іммігрувала з Галичини та Волині на Буковину, багато з яких також прибуло до Сторожинця [4, с. 547; 5, с. 888; 6, s.124-125].

Сторожинецькі євреї мали велику синагогу та молитовний будинок у безпосередній близькості. Обидва були оточені великими буками,

майже в центрі міста: на Бангофштрассе (вул. Залізнична, сьогодні вул. Ю. Федьковича).

Велика синагога була репрезентативною будівлею з зовнішніми сходами з боку вулиці, які вели до галереї, яку використовували жінки. Головний вхід був із західного боку, куди можна було потрапити лише з внутрішньої сторони обгородженої території. Четвірний дах, покритий попередньо оцинкованим листом заліза, не мав ні вежі, ні інших конструкцій даху. Сталеві вікна, що закінчувалися круглими арками, оточували всю будівлю і забезпечували хороше освітлення всередині. Інтер'єр являв собою великий майже квадратний зал, до якого можна було потрапити ззовні через вестибюлі з розпашними дверима. На західній стороні залу була відкрита галерея з лавами, а поруч із нею трохи менша галерея, відокремлена скляною стіною, доступ до якої мали лише жінки.

Посеред залу була біма – платформа, піднята на кілька сходинок і оточена перилами. На цьому подіумі була й кафедра. Над ним висіло Вічне Світло. Навпроти входу, поруч із постаментом, знаходився Священний Ковчег. Копія Ковчега Заповіту, який містив сувої хори, написані на пергаменті єврейським шрифтом.

Біля святого ковчега стояв на постаменті семидуговий свічник – менора. Біля подіуму стояли лави для темпального хору, який складався лише з чоловіків. Взагалі в синагогах Буковини органів не було. Лави для учасників богослужіння були на подіумі; вони були розташовані так, що всі сиділи обличчям до Рабінера. Посеред зали була велика люстра, зроблена зі снарядів, що висіла на коті. Стіни були голі, на них не було ніяких малюнків чи фігур. Молитви читали молебні, а проповіді виголошував рабин, якщо не їдиші, то на івриті [1, с.139-140; 3, с.14; 6, с.124-125].

Друга будівля, комплексний будинок, знаходився на тій же території, але був прямо на вулиці, був меншим і мав два поверхи. На кожному поверсі була лише одна велика кімната, куди можна було потрапити через передпокій. У великих кімнатах стояли лише столи-ліжка, поставлені один біля одного. Ця будівля була набагато простішою і старшою за велику синагогу. Тут не було місць. Євреї, які зібралися тут на молитву, кожен стояв перед молитовним столом. Вони не покривали голову, але оголили ліву руку й обернули філактерію навколо передпліччя так, щоб один кінець тримався в правій руці, а другий був обгорнутий навколо голови. На лобах вони прикріплювали шкіряну коробку у формі куба, в якій на смужках пергаменту були написані заповіді Мойсея єврейською мовою. Після того, як вони також поклали

молитовну шаль на свої голови та плечі, вони промовляли молитви на івриті, які вони читали з молитовника. До храму ходили лише у парадному одязі. Головний убір у сучасних євреїв складався з чорного капелюха, у православних це була шапка з чорного санду, до якої в якості поля пришивалася шкура куниці або тхора. Верхнім одягом було довге чорне пальто або кафтан, як правило, з шовку, в деяких випадках скріплених шовковим шнуром. Взуття включало білі шкарпетки, човники або черевики. Все необхідне для обряду дарування в храмі вони несли в мішечку для свята.

Догляд за синагогами та молитовними будинками, а також їх утримання відповідала єврейська релігійна громада. Богослужіння були численними, благоговійними та суворо дотримувались літургії.

Свого часу у Сторожинці було чотири цвинтарі. Четвертий цвинтар призначався для євреїв. Він розташовувався у провулку Черновітцерштрассе (сьогодні вул. Чернівецька, зберігся до сьогоднішніх часів). Були також старі надгробки з ледь розбірливими написами на івриті. Це кладовище також було розширено наприкінці 1920-х років. Ймовірно, цей цвинтар був створений приблизно в той же час, що й найдавніший греко-східний на Майдані [1, с. 140-141; 3, с. 25; 6, с. 125-127].

Отож, характеризуючи пам'ятки духовної (синагоги) та матеріальної (цвинтар) культури слід відмітити, що особи єврейської національності розпочали колонізацію цього населеного пункту ще з кінця XVIII ст. і цей імміграційний процес продовжувався ще у XIX ст. Вони тут проживали, відвідували свою основну духовну святиню – темпль, були частиною багатонаціонального містечка, також залишили слід в історії цього краю. Синагога, побудована у стилі історизму, є пам'яткою духовної культури, витвором архітектурного мистецтва міста та краю. Сьогодні її можна побачити по вул. Ю.Федьковича,12.

Джерела та література

1. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія/Лідія Антошкіна, Олександр Гадинко, Гелена Красовська, Петро Сигеда, Олексій Сухомлинов. Донецьк: вид. «Ноулідж», 2010. 237с.
2. Буковина. Історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416с.
3. Гадинко О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці: Прут, 2013. 208с.
4. Історія міст і сіл України. Чернівецька область Київ: УРЕ АН УРСР, 1969. С. 546-558.
5. Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. 967с.
6. Liebenwein D. Storozynetz. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Erinnerungen. Darmstadt : 1983. 206s.

Докашенко Галина Петрівна
*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії,
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ

Сучасні події російсько-української війни, яка має всі ознаки гібридної війни [1], значно актуалізували вивчення нашої історичної спадщини. І це не випадково, адже, як визначається в Законі України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» (2025), «однією із складових збройної агресії Російської Федерації є прагнення позбавити українців їхньої історичної пам'яті» [7, вступ]. Основою формування історичної пам'яті є культурна спадщина, до якої належать, відповідно до положень Закону України «Про охорону культурної спадщини» (в редакції від 30.08.2025), визначні місця, споруди, території, природні або створені людиною об'єкти, які донесли до нашого часу їх цінність і зберегли свою автентичність [8, с.1]. Пам'ятки науки і техніки – невід'ємна складова цієї історико-культурної спадщини, результат взаємодії природи та людини, результат наполегливої людської праці тисяч та мільйонів наших попередників.

Однак дослідники практично залишають ці аспекти поза межами своєї уваги. Пропонуємо деякі підрахунки на підтвердження означеного положення. В збірнику тез Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми історичної регіоналістики та мікроісторії» (Кропивницький, 2023) розміщено 84 матеріали, з яких лише три (3,57%) присвячені історії науки і техніки [6]. Збірник наукових праць «Грані історії», випуск 2023 року з матеріалами VII-ї Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної онлайн конференції «Регіоналістика в цивілізаційному вимірі: напрями та перспективи поступу» представив 29 статей, з-поміж яких три статті (9,67%) можна віднести до історії науки і техніки [2].

Існують спеціалізовані періодичні видання, наприклад, науковий журнал «Питання історії науки і техніки», заснований в 2007 р. Центром пам'яткознавства НАН України і Українським товариством охорони пам'ятників; журнал «Історія науки і техніки» (періодичність –

4 рази на рік) [9], заснований в 2011 р. Державним університетом інфраструктури та технологій (в 2025 р. реорганізований з Національним транспортним університетом, періодичність 2 рази на рік) [10]. Переважна більшість статей в них присвячена узагальнюючим питанням історії науки і техніки.

Приклад з історії одного з найвідоміших підприємств України – Запорізького автомобільного заводу (ЗАЗ). Інформацію про нього, крім достатньо стислих та публіцистичних за своєю суттю інтернет матеріалів, знайшли в Центральній науковій бібліотеці імені В. Вернадського: видання 1963 року, присвячене 100-літньому ювілею підприємства, видання 2006 року [4], в якому подано хронологію основних подій міста з 1921 до 2006 рік [5, с.112-113] і видання 2009 року [3, с. 19-26]. В двох останніх заводу присвячено кілька сторінок в узагальненому тексті про історію міста.

В той же час більш предметне знайомство з підприємством демонструє значні можливості для дослідника на його прикладі визначити і події індустріалізації півдня тодішньої Російської імперії на межі XIX та XX століть, і особливості командно-адміністративної системи керівництва за радянських часів, і перипетії економічного розвитку доби Незалежності, і зрозуміти можливі варіанти його відродження в повоєнний період. Історія ЗАЗу – це віддзеркалення більш ніж півтора столітнього періоду нашої історії, бо його засновано у 1863 році голландськими підприємцями як завод сільськогосподарського машинобудування.

Пропозиції щодо зміни становища в дослідженні історії науки і техніки:

- відродити на новій методологічній основі розробку історії окремих підприємств, які є флагами відповідних галузей економіки країни;

- присвятити увагу персоналіям видатних інженерів, конструкторів, науковців, особливо в технічній галузі;

- пропонувати тематику з історії науки і техніки в аспірантурі спеціальності В9 Історія та археологія в технічних ЗВО;

- опрацювати матеріали обласних державних архівів, в яких зберігаються матеріали з історії окремих підприємств, об'єднань, трестів тощо.

Історія науки і техніки на краєзнавчому рівні має зайняти своє поважне місце серед історичного знання.

Джерела та література

1. Глосарій з гібридних загроз / за ред. Гришко С.В. Харків: ХНУРЕ, 2021. 113 с. URL: <https://warn-erasmus.eu/ua/glossary/> див. Гібридна війна.
2. Грані історії: зб. наук. праць. Дніпро: ЛІРА, 2023. Вип. 5 (13). 288 с. URL: <https://hrany-history.org.ua/index.php/journal/issue/view/5>.
3. Запоріжжя індустріальне: історія і сьогодення / Ф. Турченко – керівник. Запоріжжя: Дике поле, 2009. 300 с.
4. «Коммунару» – 100 лет / ред. коллегия: К. Н. Олейник, Л. С. Кириллова, Н. И. Кунак, А. Ф. Чистова. Запорожье: Запорожское книжно-газетное изд., 1963. 210 с.
5. Новое Запорожье: хроника развития большого города. 1921-2006 / Н. Михайлов. Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 2006. 216 с.
6. Проблеми історичної регіоналістики та мікроісторії. *Збірник тез Всеукраїнської наукової конференції. Кропивницький, 18-19 жовтня 2023 р.* URL: <https://enpuihb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9d36cb03-184d-45f8-b953-d357c0acb21a/content>.
7. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу. Закон України. 4579-IX від 21.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text>
8. Про охорону культурної спадщини. Закон України. Редакція 4579-IX від 30.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
9. Сайт видання: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/collections/2e825e68-5697-4747-8927-a3b0753451b6>
10. Сайт видання: <http://www.hst-journal.com/index.php/hst/Home>.

Дьякова Олена Василівна
*кандидат історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Харківський обласний заклад
«Харківський науково-методичний
центр охорони культурної спадщини»*

МЕЦЕНАТСТВО ЛЕОПОЛЬДА КЬОНІГА

Сучасна Війна за Незалежність України потребує постійної допомоги, перш за все матеріальної. Небайдужі люди збирають кошти на будь-яку допомогу нужденним: на медичні операції, бойове оснащення, проведення наукових заходів тощо. Учені вважають, що благодійність виникла на Русі з приходом християнства. І можна припустити, що з прийняттям цієї релігії серед слов'янського населення розповсюдилось таке явище як милосердя, яке супроводжувалось благодійністю.

У різні часи благодійність іменували по-різному. З кінця XVIII століття воно називалось меценатством, яке проявлялося у матеріальній підтримці представників мистецтва, різних галузей науки, освіти, будівництві храмів тощо.

Найбільшого розмаху меценатство досягло на межі XIX–XX століть, коли місцеві підприємці вкладали кошти, знову ж такі у будівництво храмів, навчальних і медичних закладів, відкриття бібліотек, музеїв, театрів тощо. І таким чином вони підтримували культурний, освітній і соціальний розвиток краю, де вони жили або народились.

Хотілось би згадати одного із таких меценатів, що мав у XIX столітті на Слобожанщині велике цукрове виробництво, а саме про Леопольда Кьоніга.

І метою даної публікації є висвітлення меценатської діяльності одного із слобожанських цукро заводчиків Леопольда Кьоніга.

Про життя цієї особи існує певний історіографічний доробок, який складається в основному із публікацій про його діяльність і саме про нього. Перша книга, де згадувалось про Л. Кьоніга, вийшла у 1884 році у Санкт-Петербурзі під назвою «Наши знакомые» за авторством Володимира Міхневича [2], яка по суті є енциклопедичним словником державних і громадських діячів Російської імперії кінця XIX століття. На межі XIX–XX століть публікації стосувались у більшості господарським маєткам Л. Кьоніга, розташованим у Тростянці, Шаровці, Гутах, Хрущово-Микитівці Харківської губернії (зараз перший знаходиться в

Охтирському районі Сумської області а останні три – у Богодухівському районі Харківської області) [1].

Також біографію Л. Кьоніга досліджують сучасні харківські і сумські історики. Серед них найбільш ґрунтовною слід вважати книгу харківського краєзнавця Віктора Пушкаря-Браунінга [6]. При читанні книги відчувається, що автор є «технарем», бо у роботі в основному використаний інформаційний стиль подачі матеріалу. Робота більш відображає діяльність підприємств, функціональні обов'язки заводських адміністрацій, житлові умови життя робітників і керівників виробництв без використання характерних для істориків описів соціально-економічних змін тієї чи іншої епохи. Утім це не зменшує цінності публікації.

Л. Кьоніг народився у 1821 році у Санкт-Петербурзі у родині пекаря Іоганна Георга Кьоніга. Його батьки походили із Тюрінгії, що у 1812 році переїхали до російської столиці. Однак Леопольд не продовжив батьківську справу, а вирішив зайнятися іншим – цукроварним – бізнесом. У 1848 році Л. Кьоніг придбав свій перший цукровий завод у Санкт-Петербурзі. А з 1863 року він стає в Російській імперії впливовим «цукровим королем», як його прозвали журналісти через прізвище (адже «König» у перекладі з німецької мови означає саме «король») [6, с. 9]. У 1874 році підприємець вирішив розширити своє виробництво і став купувати землі у Харківській губернії. Він купив спочатку в Тростянці маєток, цукровий завод і винокурню, у 1881 у Гутах – садибу і згорілий цукровий завод, у 1894 – Кленовську і Шаровську винокурні [7].

Вибір цього краю був не випадковий. Адже на місцевих землях вирощували цукрові буряки. Куплені на Харківщині виробництва були переобладнані більш досконалою технікою. Крім того були побудовані нові майстерні і заводи. Тут були створені популярні на той час економії.

Л. Кьоніг розумів, що для роботи на підприємствах потрібні здорові та грамотні люди. Тому він матеріально підтримував навчальні та медичні заклади, що розташовувались у перерахованих вище населених пунктах. Цукрозаводчик був попечителем в усіх навчальних закладах, розміщених на його землях. Тростянецьке училище було переобладнане, а наприкінці ХІХ століття на кошти фірми «Л.Є. Кьоніг – Спадкоємці» були побудовані училища у Кленовому і Шаровці. Хлопчики і дівчатка тут ходили до одних навчальних закладів, правда у різні класи.

На кошти зазначеної фірми (30 тис. крб.) у 1904 році (через рік після смерті Л. Кьоніга, а значить за його згодою) у повітовому місті

Богодухові було відкрито жіночу ремісничу школу. Вона була інноваційною для свого часу, бо мала центральне опалення, вентиляцію [5].

Леопольд Єгорович піклувався про гарні умови навчання дітей: класи були світлими, мали електрику, взимку приміщення опалювались. У школах працювали бібліотеки – для учнів і педагогів. При Кленовському і Шаровському училищах Богодухівське земство відкрило народні бібліотеки для безкоштовної видачі книжок робітникам економій та місцевим селянам [3; 6, с. 84, 88, 91]. Зрозуміло, що без дозволу опікунської ради цього зробити було неможливо.

Також майже кожної неділі та у святкові дні в училищах проводились так звані народні читання, коли учні читали книжки для земляків із демонстрацією «туманних картинок», тобто світлових зображень [6, с. 88].

На різдвяні свята учні отримували солодощі, книжки, а дітям бідняків ще дарували щось із одєжі або взуття.

Крім того, у с. Гути в приміщенні училища на свята і під час канікул влаштовувались спектаклі. Для цього тут у залі спеціально була створена сцена. Вистави були платними, а отримані кошти йшли у фонд училища для покращання учнівських сніданків і підтримки дітей із бідних сімей. [3]

Не менше уваги приділялось і медичному обслуговуванню робітників.

У 1882 році у Гутах була побудована фельдшерська амбулаторія з приймальним споєм на кілька ліжок, 1892 році у Тростянці стала до ладу новозбудована лікарня. Також невеличкі фельдшерські амбулаторії розташовувались у Шаровці та Кленовому, які вважались філіями Гутянської амбулаторії. У цих двох селах лікували людей, яких не могли доставити до Гут. Крім того до Шаровки та Кленового у разі потреби приїздив земський лікар із повітового міста Богодухів.

У самих же медичних закладах працювали лікар, два фельдшера, акушерка, доглядальниця, прачка, куховарка, двірник і сторож [6, с. 41, 76].

Слід відзначити, що педагоги і медики мали мебльовані квартири із 5-8 кімнатами, кухнею, обладнані водопроводом, каналізацією та електрикою. Педагогам виділялось житло у приміщенні училища або неподалік від нього [3]. А медичний персонал ще мав можливість їсти у лікарні або амбулаторіях разом із хворими. До речі, і хворі, і медичні працівники отримували 4-разове харчування.

Варто зауважити, що деякі споруди, збудовані на кошти «цукрового короля», збереглися і дотепер. І серед них не тільки промислові будинки. Сьогодні у приміщенні бібліотеки Кьонігів працює Палац для дітей та юнацтва, а в училищному будинку – школа № 1 [4].

Отже, Леопольд Кьоніг багато вкладав коштів для розвитку освіти та охорони здоров'я не тільки робітників своїх економій, а й місцевих жителів. За власні гроші він будував і матеріально підтримував навчальні та медичні заклади. Разом з цим він піклувався про духовний розвиток місцевого населення. Про це говорять ті факти, що він дозволяв земським діячам відкривати у приміщеннях навчальних закладів бібліотеки, залучаючи до читання тутешніх робітників і селян. Проведення народних читань, вистав із залученням учнів також можна вважати важливим внеском у духовне виховання місцевих жителів. Це яскраво демонструє, що німці вже у XIX столітті прикладали чимало зусиль для наближення рівня життя українців, зокрема Харківської губернії, до європейських стандартів добробуту і життя.

Джерела та література

1. Байрачна Ю. Книги про сина пекаря, що робив найкращий рафінад. *Укрінформ*: [Електр. вид.]. 2021. 27 листопада. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3357101-knigi-pro-sina-pekara-so-roboiv-najkrasij-rafinad.html>
2. Бондарев А. Не сахаром единым, или еще раз о Кёниге. *Харьков манящий*: [Електр. вид.]. 2017. 12 декабря. – Режим доступу: <https://moniacs.kh.ua/ne-saharom-edinyim-ili-eshhe-raz-o-kyonige>
3. Кудинов Д. Леопольд Кёниг: Сахарный король Слобожанщины. *Latifundist*: [Електр. вид.]. 2016. 26 лютого. – Режим доступу: <https://latifundist.com/blog/read/1352-leopold-kyonig-saharnyj-korol-slobozhanshchiny>
4. Леопольд Єгорович Кеніг: *Блог Сумської обласної бібліотеки для дітей*. – Режим доступу: <https://sodbblog.wordpress.com/2017/06/01/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C-%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%B3/>
5. Парамонов А. Леопольд Кениг (информация для мультфильма). *Откуда родом*: [Електр. вид.]. – Режим доступу: <https://www.otkudarodom.ua/ru/leopold-kenig-informaciya-dlya-mulfilma>
6. Пушкарь-Браунинг В. И. Леопольд Егорович Кёниг 1821–1903. Харьков: Изд-во «Точка», 2018. 124 с.
7. Уколова А. Леопольд Кёниг: История сахарного миллионера. *KharkovGo* : [Електр. вид.]. 2017. 27 жовтня. – Режим доступу: <https://kharkovgo.com/articles/leopold-kyonig-istoriya-saharnogo-millionera>
8. Українські благодійники та меценати XIX–XX століття. *Блог небайдужості*: [Електр. вид.]. 2025. 1 травня. – Режим доступу: <https://givingtuesday.ua/statti/ukrayinski-blagodijnyky-ta-meczenaty-xix-xx-stolittya>

ВІЗНИЦЬКИЙ ПРОМИСЕЛ У СУМАХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

До появи механічних засобів пересування єдиним видом міського транспорту в Сумах був гужовий транспорт. Екіпажі різного рівня комфорту, вози, запряжені одним або кількома кіньми, здійснювали пасажиро- і вантажоперевезення як по місту, так і за його межі. Особливого розвитку візницький промисел набув у другій половині ХІХ ст.: з відкриттям залізничного сполучення (1878 р.), піднесенням промисловості та товарообігу до станції Суми стали надходити великі вантажі, що потребували довозу до місця призначення. Збільшилася й кількість міського населення, а відтак і запит на пасажирські перевезення.

У питанні тарифів, що діяли у місті на початку 1900-х рр., показовою є «Відомість Сумської міської управи про ціни на фураж, провіант та інші продукти, а також про сухопутне перевезення вантажів по м. Суми», датована січнем 1902 р., яка регламентувала фіксовану ціну на транспортування поклажі відповідно до її ваги і відстані, що долається. Перевезення 1 пуда вантажу на відстань у 10 верст коштувало 5 коп., у 50 верст – 12 коп., у 100 верст – 18 коп. [3, арк. 49].¹

У лютому 1904 р. Сумська міська дума підготувала «Проект обов'язкових постанов для осіб, які займаються перевізним промислом у місті Суми» [4, арк. 22–24]. За цим документом, кожен бажаючий займатися візництвом мав заплатити збір у дохід міста на півріччя вперед, отримати ярлик з номером виїзду і таксу (табличку з розцінками), що прибивалися відповідно на дугах і на задній стороні підводи. Візник зобов'язувався бути тверезим і ввічливим з клієнтами, на нього ж покладалася відповідальність за пошкодження і втрату речей. До перевезення вантажів допускалися чоловіки віком не молодше 20 років з «хорошим» здоров'ям.² Заборонялося працювати більше 12 годин на добу.

¹ Для порівняння: у той самий час один робочий день землекопа коштував 80 коп., слюсаря – 1 крб. 25 коп., каменяра – 90 коп.; пуд свіжої яловичини – 4 крб., пуд сала – 6 крб. 50 коп., пуд солі – 26 коп.; пуд сіна – 35 коп., пуд соломи – 12 – 15 коп. [3, арк. 50 – 50 зв.].

² При цьому постанова жодним чином не регулювала, як саме визначається ступінь «хорошості» здоров'я візника. Між тим, доволі розповсюдженими серед селян (які складали основну масу погоничів) були неліковані і некомпенсовані хвороби очей, в т.ч. короткозорість і гемералопія (куряча сліпота), що могли стати однією з причин дорожньо-транспортних пригод.

Окремо оговорювалися питання поводження з кіньми: вимагалось берегти тварин, не залучаючи до роботи коней віком до п'яти років, хворих, поранених упряжжю та жеребних кобил.

Власник ломових підвод мав забезпечити комфортне приміщення для проживання своїх працівників. Контроль своєчасності зборів до міської казни, справності засобів пересування, здоров'я робітників і коней, якості виконання послуг покладался на старосту, який обирався серед ломовиків щороку і за діяльністю якого зі свого боку наглядала міська управа.

Тоді ж, у лютому 1904 р., Сумська міська дума затвердила таксу для транспортування вантажів. Перевозка поклажі вагою менше 30 пудів від залізничного вокзалу в місто і у зворотному напрямку коштувала 50 коп., по місту – 30 коп. За перевезення вантажу вагою більше 30 пудів тими самими маршрутами треба була заплатити відповідно 1 ½ коп. / 1 коп. за пуд. Вартість аналогічної доставки громіздких поклаж (наприклад, меблів) складала 1 крб. / 75 коп. за підводу. Переміщення поклаж повагонно (тобто таких, що займають окремий вагон потяга) шляхом вокзал-місто / місто-вокзал обходилося у 1 коп. з пуда (хоча дозволялася і ціна за домовленістю) [5, арк. 17]. При цьому ломовики не мали права відмовлятися від замовлень, як і вимагати заплатити більше [4, арк. 23].

В дійсності «Обов'язкові постанови...» систематично порушувалися. Листування міської управи з міським приставом демонструє випадки несанкціонованих регулярних перевезень вантажів (вугілля, муки тощо) для потреб Сумського кадетського корпусу, 28-го Новгородського драгунського полку та інших клієнтів жителями сіл Баранівки, Басів, Старого, хутора Тополі. Від пристава у таких випадках вимагалось провести дізнання і стягнути з порушників 10 крб. з кожної підводи у дохід міста [2, арк. 66 – 66 зв., 138, 169 – 169 зв.]. Один із сумських візників, не взявши дозволу на промисел у міській управі, обмежився тим, що відірвав ярлик від саней іншого «ванька»¹ і прибив його до своїх, що, зрештою, закінчилося розглядом інциденту в суді [14]. Фігурантів ще однієї справи про перевезення пасажирів без візницького значка узяли під варту [21].

¹ «Ванька» – типове для російських губерній іменування селянина-візника, який мав найпростіший, грубо зроблений однокінний екіпаж для перевезення пасажирів. Але в Сумах уживали його український відповідник – «ванько», а біржу, де легкові візники чекали на клієнтів, називали «стоянка ванькова» [19].

*Покровська площа в м. Суми. Листівка початку ХХ ст.
На передньому плані – біржа (стоянка) легкових візників.*

Традиційно візницьким промислом займалися чоловіки. Але в часи Першої світової війни, коли масовий призов мужчин залишив їхні родини без годувальників – на вулицях міст з'явилися жінки-візники. Очевидно, були вони і у Сумах. Достеменно відомо про одну таку жінку – селянку Агафію Авраменко, яка у 1917 р. працювала легковим візником за дозволом Сумської міської управи і числилася у відповідних реєстрах за номером 213 [8, арк. 159].

Важливою частиною роботи візника було вміння гарно орієнтуватися у місті та прилеглих місцевостях. У листопаді 1909 р. Сумська міська дума видала обов'язкові постанови про нумерацію міських садиб: домовласники повинні були встановити металеві таблички зі своїм прізвищем і номером, зазначеним в окладному листі [6, арк. 123]. Але й через 7 років у жодному кварталі міста такі таблички так і не з'явилися – і для того, щоб знайти вулицю чи будинок, приїжджій людині потрібно було зупиняти чимало зустрічних [17].

Серйозну перешкоду для візництва становили сумські дороги. На початку ХХ ст. більшість вулиць міста не мали кам'яного покриття. У дощові дні та під час відлиги тривав сезон «грязьових ванн» – ґрунтівка ставала важкопрохідною і абсолютно непроїжджою. В таку пору в деякі

місцевості – наприклад, на Ковалівку (біля садівничого товариства В. Ю. Перковича), Бережний і Пашковський провулки на Засумці – візники не погоджувалися їхати навіть за підвищену плату [13].

Роботу сумських транспортників висвітлювала місцева преса. За законами газетного жанру, увага акцентувалася на її «больових точках», здатних викликати резонанс у сумської громадськості.

Писали, зокрема, про перевищення швидкості їзди, що становило небезпеку для перехожих і щонайменше одного разу призвело до перекидання екіпажу з пасажирами, санітарний стан візницьких фаєтонів, котрий став темою окремого судового розгляду, візницькі гостроти, від яких «нудить навіть не гидливу людину» [1; 9; 11; 15].

Під час Першої світової війни – в умовах інфляції та наростаючої дорожнечі – активно розглядалася тема плати за проїзд. Залишається невідомим, як часто відбувалися зміни тарифів вантажних і пасажирських перевезень і чи відбувалися вони взагалі. В будь-якому випадку, на практиці ці тарифи не діяли. Поїздка з вокзалу до міста могла обійтися у п'ять разів дорожче за встановлену таксу [1]. Ломовики, не бажаючи виконувати невігідні замовлення, позбувалися невдачливого клієнта короткими відповідями «зайнятий», «годівля», «відпочинок», правдивість яких неможливо було перевірити [10]. У липні 1918 р., у зв'язку з повною безконтрольністю цін на проїзд, повітовий староста звернувся до міської управи із запитом про вжиття заходів для встановлення граничної такси на послуги візників [12]. Чи була на те якась відповідь – лишилося неясним.

Повідомлялося й про злочини, вчинені візниками на вулицях Сум – наприклад, про крадіжку трьох пудів сала у пасажирів, який відлучився від екіпажу, щоб зайти у черговий магазин [20]. Ще одна замітка сповіщала про кричущий переступ «ванька» по відношенню до службовця І. Бага, котрий, несучи хліб для дитячої їдальні, що діяла при єврейському попечительстві допомоги біженцям, упав на дорогу через епілептичний напад. Свідок цієї ситуації – візник – спокійно прокотився над лежачим у конвульсіях чоловіком, не вважаючи за потрібне не лише допомогти, але й об'їхати його. Наостанок, він привласнив собі 5 хлібин, що лежали на землі, і швидко втік [18].

Викликали обурення й відкриті відмови «ваньків» перевозити поранених воїнів з сумського лазарету, діючого у дитячій лікарні св. Зінаїди, до земської лікарні (тобто на відстань близько півкілометра), що, ймовірно, передбачалося робити безкоштовно [16; 19].

Отже, у перші роки ХХ ст. відбулося виокремлення візницького промислу як самостійного роду занять. Розроблені у 1904 р. Сумською міською думою «Обов'язкові положення...» закріпили низку професійних вимог, що пред'являлися до візників, та визначили ціновий рівень їхніх послуг. Візництво мало свої особливості і труднощі – зокрема необхідність буквально знати місто напам'ять або виконувати замовлення в умовах бездоріжжя. Водночас, візників критикували за неналежний рівень послуг, а найбільше за жагу наживи аж до негребування злочинами. Зрештою, цей неоднозначний соціальний портрет сумського візника – не в останню чергу похідна тих складних історичних умов, у яких довелося жити і працювати представникам цієї важливої частини міської людності.

Джерела та література

1. Арабески. *Сумской вестник*. 1916. 11 августа (№ 170). С. 2 – 3.
2. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 34. 436 арк.
3. ДАСО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 71. 783 арк.
4. ДАСО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 77. 55 арк.
5. ДАСО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. 311 арк.
6. ДАСО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 108. 143 арк.
7. ДАСО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 133. 32 арк.
8. ДАСО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 31. 340 арк.
9. Местная жизнь. Быстрая езда. *Сумской вестник*. 1913. 8 декабря (№ 270). С. 3.
10. Местная жизнь. Горе с ломовиками. *Сумской вестник*. 1916. 9 августа (№ 168). С. 3.
11. Местная жизнь. Дело об извозчиках. *Сумской вестник*. 1913. 13 сентября (№ 203). С. 3.
12. Местная жизнь. Луч. 1918. 3 июня (№ 34). С. 3.
13. Местная жизнь. Наше благоустройство. *Сумской вестник*. 1913. 6 ноября (№ 244). С. 3.
14. Местная жизнь. Наши извозчики. *Сумской вестник*. 1913. 8 декабря (№ 270). С. 3.
15. Местная жизнь. Неосторожность. *Сумской вестник*. 1913. 6 ноября (№ 244). С. 3.
16. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1916. 12 июля (№ 130). С. 3.
17. Мимоходом. *Сумской вестник*. 1916. 9 августа (№ 168). С. 3.
18. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1916. 14 августа (№ 180). С. 3.
19. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1916. 23 августа (№ 186). С. 3.
20. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1918. 5 ноября (№ 154). С. 4.
21. Происшествия. Луч. 1918. 21 июня (№ 25). С. 4.

СЕЛО ТУЧНЕ: ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ

Село Тучне мальовничий куточок Сумщини, розташований в північній частині Сумської області Сумського району. Є центром Тучненського старостату, який входить до складу Миколаївської селищної територіальної громади. Протяжність кордонів села становить: з півночі на південь 2 км 822 м із заходу на схід 3 км 2 м. Площа населеного пункту - 300,1га.

Початок історії Тучненського краю сягає в далеке минуле. А починалося все так... Шидловській Григорій Романович (заможний землевласник, культурний діяч Слобожанщини) взяв шлюб з Олександрою Семенівною (вдовою каллежского асесора Сафонова Петра Михайловича 1749 р.н.) і за дружиною в посаг отримав в с. Терни 975 душ. Після смерті дружини залишившихся селян (за продажем та різними випадками вибули) у спадок Григорію Романовичу та його сину Федору у 1807 р. перевели в новонаселену слободу Тучне Лебединського повіту Слобідсько-Української губернії (з 1835 р. Харківська губернія) [1]. Так село опинилося у власності роду Шидловських. Рід був доволі розгалуженим, тому село з роками переходило від однієї гілки до іншої. 1861 рік запам'ятався жителям села двома значущими подіями: село стало центром Тучнянської волості та 19 лютого – царський уряд скасував кріпацтво (селяни оголошувалися особисто вільними; за поміщиками закріплювалося право власності на всі належні їм землі, а селянам надавалося лише право одержання садибної і польової землі на умовах викупу).

У 1863 р. селянами (724 душі) були укладені угоди з братами Шидловськими – Миколою та Романом Михайловичами – на викуп 1086 десятин землі. Протягом років селяни мали сплатити поміщикам і казні викупну ціну відведеної їм землі, яка перевищувала її ринкову ціну в 2,7 рази [2]. А панська земля згодом перейшла у власність сина Миколи Михайловича, Миколі Миколайовичу (відставний полковник). Останній, хто з роду Шидловських, володів маєтком і землею у селі – це син Миколи Миколайовича, Митрофан 1867 р.н. – запасний старший писар старшого розряду, дворянин. 12.11.1893 р. одружився (вінчалися

в церкві Феодора Стратилата села Тучне) з дворянкою Селировою Єлизаветою Петрівною із Змієвського повіту с. Бурлий Геєвка [3]. Мали п'ятьох дітей, які були охрещені в церкві села. Митрофан Миколайович помер 13.01.1913 р. після тривалої і важкої хвороби. Похований у м. Суми на міському кладовищі, могила не збереглася [4].

Шидловські зазвичай проживали у містах або родових маєтках, а в селі мали будинок, сад, землю та управляючого (від заснування – Пономаренко Іван Моїсеїв, потім, вийшовший із кріпосної залежності, селянин Радченко Ємельян Терентьович). Панський будинок стояв на пагорбі біля водойми. У високоурочисті свята та дні народних свят його прикрашали прапорами установленого порядку, а в 1884-1885 роках Тучненське селянське суспільство хотіло викупити маєток, але не мало таких коштів. Викуп був можливий тільки тоді, коли у селян набиралося б своїх коштів шість-десять тисяч, так як земельний банк ні в якому разі не давав більше 150 руб на десятину, а Шидловський Микола Миколайович просив 200 руб з лишнім. Тому селянам прийшлося б доплачувати за кожну десятину по 50 або 60 руб [5, с. 10]. Дворяни Шидловські брали участь у ремонті Панської греблі, оскільки вона знаходилась на дорозі, що пролягала повз панський сад (на основі тодішнього закону обов'язок ремонт мостів покладався на селян та власників) [6, с. 26].

До сьогодення збереглися: міст «Панська гребля», цегляні кути каретного двору, Круглий ставок, де дворяни відпочивали, щоправда, тепер уже зарослий. Дворянство ліквідовано 1917 року, та в кінці грудня встановлена радянська влада. Для селян почався новий етап життя.

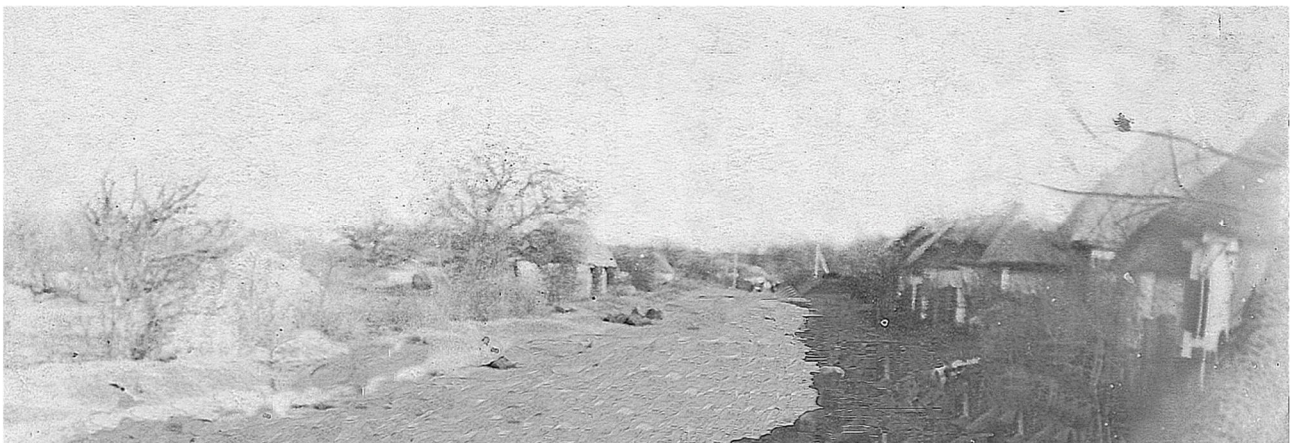

Фото 1. Вулиця Крикунівка.

Керуючись Декретом про землю Тучненський комітет незаможних селян (організація бідних селян, земельний наділ яких не перевищував 3 десятини) боровся за втілення в життя законів радянської влади,

здійснював земельну реформу, конфіскацію поміщицьких земель і майна, обмежував розвиток куркульського господарства, сприяв заснуванню перших колективних господарств та виконанню селянами продрозкладки, дбав про культурно-освітню роботу серед населення, вів боротьбу з бандитизмом.

1930-1934 рр. на території с. Тучне організовано дві сільськогосподарські артіль: «Спартак» та ім. Леніна. Згідно зі статутом господарства, усі землі (крім городів та садів) членів артіль «зливалися в єдиний земельний клин», робоча й товарно-продуктивна худоба, реманент, насіннєві запаси, фуражні фонди для утримання худоби усуспільнювалися. В особистому господарстві членів артіль залишалися лише одна корова, дрібна худоба та присадибна ділянка (від 0,25 до 0,50 га). Сільське господарство займалося виробництвом м'яса та молока, вирощуванням зернових і технічних культур, вівчарством, бджільництвом, городництвом, садівництвом. За роки німецько-фашистської окупації (початок липня 1941 р. до 5 вересня 1943 р.) господарство артіль занепало та було розграбоване. Але вже через декілька днів як із села утекли німці у артіль повним ходом розгорнулася робота. Відновлення господарства здійснювалося у надзвичайно важких умовах. Через нестачу сільгосптехніки для робіт у полях широко використовувалися коні, воли, корови та людська сила. Під час прибирання колосових піднімалися до роботи всі колгоспники від малого (підлітки від 12 років) до старого. Роботу розпочинали не пізніше 5-ї години ранку і закінчували з настанням темноти з перервою на обід 1-1,5 год [7, с. 10]. Під час проривки буряка з 4-тої ранку до пізнього вечора (з 11 до 13-14 збір жука довгоносика) [8,с.15]. За порушення дисципліни були суворі покарання: за пізній вихід на роботу і невироблення норми знімали 5 трудоднів, за систематичний невихід на роботу відраховували із колгоспу, у людей, які не давали корів для роботи, вилучали тварин у артіль.

Трудодень був єдиною мірою кількісних і якісних результатів роботи в артіль. На трудодні розподіляли прибуток, який, на жаль, був малим, тому що потрібно було здати план державі, оплатити послуги Миколаївської машинно-тракторної станції та залишити собі насіннєвий фонд. Така форма оплати праці проіснувала до введення у 1966-1968 рр. грошової гарантованої щомісячної оплати по радгоспних розцінках.

У 1950 р. артіль об'єднали в одну ім. Хрущова, а також приєднали артіль: «Серп і молот», яка розміщувалася на території х. Олександрівка, та ім. Красіна, розміщену на території х. Грузький, бо ці хутори входили до складу Тучненської сільради. Господарство

ділилось на три бригади: I, II бригади – с. Тучне, III бригада – с. Олександрівка та мало в користуванні 3700 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3176 га орної землі.

Фото 2. Ось так колись виглядали жнива

У 1958 р. артіль перейменували в ім. Пархоменка. З кожним роком колгосп зміцнювався, розвивався, мав свій потужний технічний потенціал. Особливого розквіту набув у 1980-х роках при керівництві голови колгоспу Кривошеєнка Віктора Федоровича. Колгоспники досягли значного зростання обсягу виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції. Високі трудові здобутки уможливили покращення добробуту і благоустрою села: виросли 3 нові вулиці (будинки з комунальними зручностями та надвірними забудовлями), два двоповерхові будинки, новий стадіон, нове приміщення сільради.

Фото 3. Вулиця Перемоги

З 1992 р. почалася реорганізація колгоспного господарства і в 2004 р. колгосп був остаточно ліквідований, земля розпайована. Сьогодні справу землеробів продовжують фермерські господарства.

Обов'язковим атрибутом села була церква Феодора Стратилата. 1829-1849 рр. – церква приписана (тобто не мала самостійності) до Іллінської церкви в с. Улянівка. Першим священнослужителем був Пономарьов Василь Павлович. У 1845 р. коштом поміщиці дворянки Шидловської Олени Романівни була побудована кам'яна церква [9, с. 195]. Зі слів довгожителів це була красива споруда з трьох куполів, огорожена кам'яною стіною та обсаджена липами. Біля церкви розміщувався сад. З 1850 р. приход уже в селі. Останній священник діючої на той час церкви був Автоном Георгович Жуков, 1883 р.н.. Приблизно в 1929-1930 роках церква була закрита і в 1936 р. будівля розібрана. На місці, де знаходилася церква, був побудований промисловий магазин, а з 25.04.1997 р. в цьому приміщенні діє релігійна громада (парафія) Феодора Стратилата Сумської єпархії.

Невід'ємною частиною села є заклади освіти: дитячий садок та школа. У 1941 р. діяли постійні дитячі ясла на 20 місць. У воєнні і після воєнні роки в артілі не було приміщення для ясел, тому на період посадки та збирання урожаю відкривали тимчасові дитячі ясла по бригадах у хатах колгоспників [10, с. 27]. Згодом, коли господарство оговталось після німецької навали почали діяти постійні дитячі ясла. У 1970 роках на кошти колгоспу побудований новий дитячий садок «Ялинка». Нажаль цей садочок припинив свою діяльність, приміщення розібране. З жовтня 2001 р. у Тучненській школі працює дошкільна група за денним режимом і приймає дітей із 3-х років.

Точна дата заснування школи не відома, тому історію її виникнення відновлюємо по епізодичним фрагментам, зафіксованих документально, перші відомості відносяться до 1870 р. – тоді освітній заклад мав назву народне училище, в якому навчалося 27 хлопчиків [11]. Із вчительського складу були: законовчитель (священник) та вчителька. Будівля школи мала вигляд простої селянської хати - мазанка, вкрита соломою. А вже у 1985 році навчання учнів проводилося в кабінетах, розміщених в шести навчальних корпусах. Тому місцевий колгоспом ім. Пархоменка прийняв рішення про побудову нової сучасної школи. 1 вересня 1991 р. радісний момент настав – замість старих споруд відкрила двері нова 2-поверхова красуня із світлими і просторими кабінетами, їдальнею, спортивним залом, розрахована на 392 місця. За всі роки існування школа дала путівку в життя тисячам дітей.

Окрім освіти в селі розвивалось і медичне обслуговування. До кінця 1800 років використовувалася малоефективна роз'їзна система лікарської допомоги (приїздив земський лікар). Мешканці села помирали від: кашлю, тифу, запалення легень, золотухи, сухот, кашлюку, дитячої хвороби у віці 1-2 тижнів, кору, дифтерії та при пологах. З 1894 р. в селі почав працювати медичний фельдшер Калюжний Олексій Трофимович, з початку 1900 років лікар, а з 1930 років запрацювало акушерське відділення. При амбулаторії був конюх, який обслуговував населені пункти Тучненської медичної дільниці. У 1976 р. за кошти місцевого колгоспу збудований новий медпункт. Нині медичну допомогу продовжує надавати Тучненський пункт здоров'я, а невідкладна мед. допомога цілодобово надається бригадою Сумського обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф.

Після 1864 року у селі почала працювати сільська пошта (поштова станція), яка займалася перевозкою службовців (фельдшер, спостерігач церковної школи, жандарм, агент земельного страхування, справник повіту) і пакетів до навколишніх населених пунктів. При пошті були: поштоутримувач, коні та необхідна кількість ящиків, возів, саней для роз'їзду. Кошти на перевозку виділялися із Лебединського земства. На 1 січня 1929 р. пошта уже мала телефонний зв'язок. З кожним роком функції і можливості пошти розширювалися: виписка кореспонденції, відправлення телеграм, переказ коштів, отримання пенсій. З 2023 р. Тучненське відділення поштового зв'язку закрито, але Укрпошта продовжує доставляти кореспонденцію та надавати послуги мешканцям села виїзним способом.

У другій половині 1800 років у селі з'явилися торгівельні заклади: дві Бакалійні лавки (продуктові), товар для яких отримували з м. Білопілля, та Ренський погріб (алкогольні напої) і Постоялий двір з трактиром, для них товар отримували з Марківського винокурного заводу [12, с. 39]. А якими веселими були ярмарки, які в 1920 роках проводилися тричі на рік: 20 лютого, 20 червня та 13 листопада з тривалістю по 2 дні. Також обов'язковою була ярмарка храмова Феодоро-Стратилатівська 7-8 червня. З часів післявоєнної відбудови у селі працювало три магазини, товар завозився з Улянівського сільського споживчого товариства.

Фото 4. Будівля колишнього продуктового магазину, в якій продовжує функціонувати приватний магазин

Культурне життя теж не стояло на місці, в цьому важливу роль відіграє сільський будинок народної творчості та дозвілля. Сільський клуб розташовувався у центрі села. Тут збиралися різноманітні збори, демонструвалися кінострічки, під звуки баяна танцювала молодь. Завдяки турботі колгоспу ім. Пархоменка у 1962 р. побудовано новий будинок культури з залом для глядачів на 250 місць, фое. На 2-му поверсі розмістилася сільська бібліотека. З 2020 р. діє спортивна кімната, створена за ініціативою молоді, – молодь села виграла проект Громадського бюджету Миколаївської селищної ради.

Село Тучне пройшло довгий шлях від початку його заснування до теперішніх часів. Творцями цього історичного процесу є люди, які тут жили-живуть, а також які переїхали в інші місця, але тут пройшло їх дитинство, шкільні роки, незабутня юність. Одні засівали поля і отримували високі врожаї, інші працювали на молочно-товарних фермах, а в інших покликання навчати, лікувати, виховувати (мати-героїні), захищати Україну, і кожен за свою працю заслуговує подяки. Багато чого змінилося в селі та його жителях, змінювалися влади, обставини життя, але не дивлячись на всі труднощі, село продовжує жити завдяки ентузіазму мешканців, підтримці Миколаївської селищної ради та відновленню старих традицій.

Центром спогадів історичної пам'яті є музейна кімната, створена при школі з ініціативи вчителя історії Кибенко Ганни Павлівни.

Фото 5. Музейна кімната

Українська світлиця по-справжньому дихає історією, відтвореною в деталях: вишитих рушниках і картинах, домотканих ряднинах, предметах побуту. Також зібраний матеріал про учасників Другої Світової війни і АТО, воїнів-афганців, ліквідаторів наслідків аварії на ЧАС та Голодомор.

Джерела та література

1. Державний архів Харківської області. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 137.
2. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). Ф. 462. Оп. 1. Спр. 10.
3. ДАСО. Ф. 743. Оп. 2. Спр. 26. Метрична книга села Тучне 1890-1891 рр.
4. Сумський вісник. 1913. 15 жовтня.
5. ДАСО. Ф. 462. Оп. 1. Спр. 19. С. 10.
6. ДАСО. Ф. 462. Оп. 1. Спр. 43. С. 26.
7. ДАСО. Р-3523. Оп. 1. Спр. 5. С. 10.
8. ДАСО. Р-3523. Оп. 1. Спр. 47. С. 15.
9. Перелік храмів Харківської єпархії на 1917 рік // Філарет (Гумілевський Д. Г.). Історико-статистичний опис Харківської єпархії. С. 195.
10. ДАСО. Р-3523. Оп. 1. Спр. 31. С. 27.
11. ДАСО. Ф. 254. Оп. 1.
12. ДАСО. Ф. 462. Оп. 1. Спр. 22. С. 39.

Король Віталій Миколайович

*кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

ПИТАННЯ СІЛЬСЬКОЇ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ОБЛАСНОЇ ПРЕСИ СУМЩИНИ У ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1945-1955 рр.)

Як і будь яка складова державної політики в радянський час, електрифікація зазнавала потужного агітаційно-пропагандистського супроводу. Одним з його засобів була місцева преса. В рамках нашого дослідження ми проаналізували матеріали сумської обласної газети, що до 1952 р. носила назву «Більшовицька зброя», а згодом була перейменована на «Ленінську правду». Це видання відігравало роль друкованого органу одночасно обласного і міського комітетів комуністичної партії та обласної і міської рад депутатів трудящих.

Кількість опублікованих матеріалів, що торкалися теми сільської електрифікації, змінювалася від практично повної їх відсутності в середині 1940-х рр. до неодмінної щотижневої присутності на шпальтах обласної газети протягом 1948-1951 рр. За нашими підрахунками у середині 1950-х рр. згадки про електрифікацію села стають приблизно вдвічі рідшими, ніж за 5 років до того. Це важливо, оскільки демонструє ступінь уваги до процесу з боку влади і певною мірою корелюється з активністю зусиль по його здійсненню.

Загалом за змістом усі матеріали обласної преси, присвячені сільській електрифікації, можна поділити на кілька груп:

- 1) інформування про відкриття нових електроенергетичних об'єктів;
- 2) візуальні матеріали, присвячені сільській електрифікації;
- 3) публікації, присвячені використанню електроенергії, наслідкам електрифікації для села;
- 4) критика, скарги, висвітлення проблем електрифікації на місцях.

Наведений поділ є до певної міри умовним, оскільки одна й та сама публікація за змістом могла бути віднесена відразу до двох і навіть більше груп.

Поява практично кожної нової сільської електростанції неодмінно згадувалася на сторінках обласної газети. Здебільшого це були замітки чи короткі повідомлення. Але періодично виходили великі статті, в яких читачам розповідали або вже про електрифікацію якоїсь місцевості з

описом кількох енергетичних об'єктів, або ж публікація присвячувалася розвитку певного села взагалі, а розповідь про його електрифікацію ставала одним з найвагоміших свідчень його прогресивного розвитку.

Найбільше інформації подавалося про будівництво гідроелектростанцій. Зрештою, саме на малі ГЕС і було зроблено ставку під час сільської електрифікації.

Знаходимо ми в обласній газеті й згадки про вироблення електроенергії за допомогою теплових двигунів. Передусім привертає увагу поширеність використання локомотивів – парових двигунів, що приводили в дію змонтовані з ними електрогенераторні установки. Ця технологія ще кінця XIX ст. і далі без змін впроваджувалася на селі.

Трапляються згадки і про використання вітрових електроустановок. Знаходимо інформацію про заплановане на 1949 р. розміщення ВЕС у Шалигінському районі [4, с. 3]. Вказується, що станом на 1950 р. колгоспам один такий вітряк від контори «Сільелектро» коштував щонайменше 15 тис. крб., а разом із запасними акумуляторними банками і лопаттю – 18 тис. [8, с. 3]. Ця сума майже співставна з тогочасною офіційною вартістю автомашини [6, арк. 32].

Потужний потенціал для інформування, а тим більше для пропагандистського впливу завжди мали візуальні матеріали. Радянська преса активно використовувала їх і для висвітлення заходів сільської електрифікації, наочно переконуючи пересічних громадян у неабияких успіхах у цій галузі. Наприклад, у квітні 1948 р. на газетній сторінці, повністю присвяченій електрифікації Шалигінського району, містилася ще й мапа місцевості із позначками розміщення різних енергетичних об'єктів [4, с. 3]. У липні 1953 р. подавалася аналогічна мапа, але вже всієї Сумської області [2, с. 3].

Проте найбільш поширеними зображеннями відповідної тематики були фото електростанцій. Так, свого часу публікувалися світлини будівництва Низівської ГЕС, а згодом її машинного залу після пуску цього об'єкту [11, с. 2; 12, с. 2]. Читачам також подавалися фото загального вигляду колгоспних та міжколгоспних електростанцій (наприклад, Вирівської, Обтівської, Бобрівської) [1, с. 3; 5, с. 2; 13, с. 3].

«Електрика змінить обличчя села», – гаслом наводилася теза в одній з публікацій, присвяченій розгортанню сільської електрифікації на півночі Сумщини. Читачам пояснювалося, що колгоспи отримають не лише дешеве і потужне освітлення, але і перейдуть на електричні молотарки, млини, олійниці, крупорушки, лісопилки і водяні насоси [4, с. 3].

Рефреном звучали постійні згадки про забезпечення за допомогою електрики механізації усіх виробничих процесів у тваринництві: від

приготування і роздачі кормів до доїння корів та стрижки овець. Це мало перетворити ферми на індустріалізовані об'єкти, своєрідні «фабрики» з виробництва продуктів тваринництва.

У березні 1948 р. заявлялося, що Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства, взявши шефство над одним з колгоспів Охтирського району, організовує там оранку новаторською технікою – гусеничним трактором НАТІ з електродвигуном [3, с. 4]. Читачів запевняли у широких можливостях для впровадження електрооранки, застосування електрокомбайнів та інших сільськогосподарських машин. Живлення таких машин відбувалося від ліній електропередач по кабелям, які змотувалися-розмотувалися човниковим механізмом [7, с. 2]. Для пересічних людей створювалася ілюзія, що от-от рільництво буде повністю переведене на передові електричні машини, достатньо лише досягти потрібного рівня виробництва енергії для села.

Цілком зрозуміло, що електрифікація коштувала чималих коштів, відбувалася нерівномірно і залежала від низки місцевих умов (наявність поруч річок, родовищ палива, індустріальних об'єктів, транспортного сполучення тощо). Щоб приховати недоліки і відвернути увагу від неефективності організації процесу, а також пояснити багатьом сільським читачам відмінність між дивовижною картиною успіхів суцільної електрифікації, змальованою на газетних шпальтах, та незavidним реальним станом речей, періодично друкувалися критичні публікації «на злобу дня».

Найбільше діставалося Сумській обласній конторі «Сільелектро». Їй нарікали у затягуванні будівельно-монтажних робіт і введення в експлуатацію енергетичних об'єктів, а якість виконання робіт і послуг контори називали вкрай низькою [8, с. 3; 10, с. 3]. Доходило до того, що на сторінках «Ленінської правди» опублікували скаргу на нерозпорядливість і неорганізованість керівників «Сільелектро» вже з боку самих рядових працівників цієї організації, невдоволених систематичними простоями (очевидно, вони негативно відображалися на заробітку) [14, с. 3].

В свою чергу позиція керівництва «Сільелектро» теж була оприлюднена в публікації за авторством начальника виробничо-технічного відділу контори С. Кулішова, який покладав провину за зрив темпів електрифікації в області на місцеві колгоспи, які вчасно не викупувають потрібне для монтажу обладнання. Також у своє виправдання згадувалися недостатнє фінансування по лінії

обласного управління сільського господарства і відсутність якісних будівельних матеріалів [9, с. 3].

Але радянський принцип прийнятності критики лише на низовому рівні діяв бездоганно. «Розпікаючи» місцевих несумлінних чи просто малодосвідчених керівників, жодним чином не зачіпалося вище управління, не ставилася під сумнів правильність принципів організації, проектування, фінансування чи матеріального забезпечення процесу електрифікації.

Отже, висвітлення сільської електрифікації у місцевій пресі, яке було складовою агітаційно-пропагандистського супроводу зазначеного процесу, характеризувалося насиченістю за формою і змістом. Значна інформативність цього масиву інформації робить його цінним джерелом для подальших перспективних досліджень проблем повоєнного розвитку сільської місцевості як на регіональному рівні, так і в територіальних межах всієї України.

Джерела та література

1. [Без автора]. Електростанція у Вірах [фото]. *Ленінська правда*. 1953. 4 листопада. № 218 (3414). С. 3.
2. [Без автора]. Соціалістична Сумщина в п'ятій п'ятирічці. *Ленінська правда*. 1953. 25 липня. № 145 (3341). С. 3.
3. [Без автора]. Шефство над колгоспом. *Більшовицька зброя*. 1948. 3 березня. № 45 (1951). С. 4.
4. Білянський С. На берегах Клевеня і Есмані. *Більшовицька зброя*. 1948. 10 квітня. № 72 (1978). С. 3.
5. Галушко М. Нова гідроелектростанція на річці Псьол [фото]. *Ленінська правда*. 1955. 23 вересня. № 190 (3900). С. 2.
6. Державний архів Сумської області, ф. Р-3790, оп. 1, спр. 9, 57 арк.
7. Коханов В. Шлях колгоспів – єдино правильний шлях. *Ленінська правда*. 1953. 18 лютого. № 34 (3230). С. 2.
8. Кравченко В. А вітродвигун не працює... *Більшовицька зброя*. 1950. 12 травня. № 94 (2516). С. 3.
9. Кулішов С. Увагу сільській електрифікації. *Більшовицька зброя*. 1950. 5 травня № 67(2489). С. 3.
10. Маленко О. По слідах будівництва однієї електростанції. *Більшовицька зброя*. 1950. 5 травня № 68(2490). С. 3.
11. Масурган В. На будівництві Низівської міжколгоспної гідроелектростанції [фото]. *Більшовицька зброя*. 1951. 27 липня. № 147 (2829). С. 2.
12. Масурган В. Річка Псьол поставлена на службу людині [фото]. *Ленінська правда*. 1953. 17 січня. № 11 (3207). С. 2.
13. Сударенко С. Загальний вигляд міжколгоспної електростанції в селі Обтове [фото]. *Більшовицька зброя*. 1949. 7 червня. № 110 (2275). С. 3.
14. Шапошник В. Нерозпорядливість і неорганізованість. *Ленінська правда*. 1953. 6 червня. № 110 (3306). С. 3.

Кудінов Дмитро Валерійович

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОПОМОГИ ПОЛЬСЬКИМ БІЖЕНЦЯМ У СУМАХ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У польському сегменті соцмереж нерідко можна почути сентенцію від україноскептиків – чи надали б українці допомогу полякам, якби саме останнім довелося б у випадку збройного конфлікту покинути батьківщину й шукати притулку на українській території. Насправді, у цього питання є відповідь, якщо згадати обставини масової евакуації жителів «Привіслянського краю» під час Великої війни. А конкретизація цього питання найкраще виглядає не в узагальненій статистиці по європейській частині Російської імперії чи в межах її «малоросійських» губерній, а саме на локальному рівні. Наприклад, у межах повітового центру Слобожанщини.

Мета даного дослідження – з'ясувати заходи, що здійснювалися сумською громадськістю на підтримку матеріального становища біженців-поляків, які тимчасово осіли в Сумах під час ведення військових дій в 1915–1918 роках.

Перші польські біженці, котрі виїхали самотійно, прибули до Сум уже восени 1914 р. Певно, вони розраховували на підтримку місцевої римо-католицької громади. Відомо також, що посильну допомогу їм надавав місцевий Дамський комітет [26]. Масовий же притік біженців до Харківської губернії відбувався з літа 1915 р., коли внаслідок наступальних дій рейхсверу російській командування вимушене було вивести війська з т. зв. «польського мішку». Тоді за Дніпро потягнулися валки біженців – росіян, українців, поляків, євреїв, а з губерній балтійського узбережжя – литовців і латишів. Одразу виникла низка проблем, які повинні були розв'язати місцеві органи влади та громадські організації – розміщення прибулих людей, надання медично-соціальної допомоги, освітніх послуг, працевлаштування тощо. При цьому «об'єктами громадської та державної опіки» визнавалися непрацездатні особи, діти, тимчасово непрацюючі особи [4, с. 521].

Імперія виявилася неготовою до прийому великої кількості біженців, оскільки в неї були відсутні казенні спеціальні місцеві органи опіки, не передбачений кошторис на потреби евакуації місцевих органів влади, а в законодавстві до другої половини 1915 р. відсутні закріплені «категорії нужденних, опіка над якими визнавалася б обов'язковою» [4, с. 525]. Лише у серпні 1915 р. Державна дума ухвалила «Закон про забезпечення потреб біженців», котрий витлумачував поняття «біженець», встановлював правила і порядок фінансування біженців та надання їм допомоги. Централізоване управління цим процесом надавалося Особливій нараді з улаштування біженців (далі – Особлива нарада), а на місцях – губернським нарадам і органам місцевого самоврядування з правом залучення до роботи представників громадськості, для чого утворювалися повітові комітети допомоги біженцям [9, с. 131–132; 10, с. 154]. Отже, держава «ділилася» відповідальністю за долю біженців із громадськими організаціями. Саме таку картину ми спостерігаємо на локальному рівні, зокрема, у Сумському повіті.

Потреба узгодити взаємодію державних і громадських структур, регламентувати їхні повноваження зумовили видання у березні 1916 р. «Керівних положень з влаштування біженців», згідно з якими Всеросійський земський і міський союзи, Загальноросійське товариство піклування про біженців, національні товариства й комітети отримали офіційне право займатися організацією допомоги біженцям (де-факто опікувалися допомогою нужденним переселенцям з початку свого функціонування). Крім того, визначалося коло обов'язків місцевих нарад з питань допомоги біженцям: узгодження робіт щодо надання допомоги, норм (пайків, квартирного забезпечення) та заходів із задоволення потреб біженців, формування запиту на фінансування їхнього утримання на місцях на казенний кошт Особливій нараді з влаштування біженців. Подавати фінансові пропозиції дістали право й національні комітети. Визначався пакет допомоги біженцям: безоплатний проїзд залізничним і водним транспортом, забезпечення продовольством (діти до 14 років, непрацездатні, одна працездатна особа, що мусить доглядати за дітьми, працевлаштовані в сільському господарстві; розмір продовольчого пайка встановлювався в 15–20 коп. на особу), житлом із освітленням та опаленням (з розрахунку 2 руб. в місяць на особу в містах), надання медичної допомоги, задоволення релігійних і освітніх потреб (безоплатно приймали діти в початкові заклади освіти), опіка над дітьми та інвалідами, пошук роботи, правова допомога, забезпечення речами тощо [33, с. 2–14].

Повітові бюро або комітети, а також міські комітети у справах біженців реєстрували останніх, розміщували їх у межах повіту, сприяли в пошуках роботи, квартир і рідних, отриманні пайків, пенсій, медичної та юридичної допомоги, влаштовували непрацевдатних у богадільнях і притулках.

Ще на початку війни у Харківській губернії було відкрите відділення Комітету імператорської високості великої княжни Тетяни Миколаївни для організації тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій (Тетянинський комітет), діяльність якого поширювалася й на Суми, діставши підтримку представників місцевого істеблішменту [5, с. 453–454; 9, с. 131]. Комітет надавав одноразову матеріальну підтримку, допомагав виїхати на батьківщину, розшукував рідних евакуйованих, роботу для працевдатних, влаштовував у благодійні заклади непрацевдатних, приймав пожертвування, піклувався про матеріальне відшкодування населенню за збитки, спричинені війною, влаштовував безкоштовні обіди, збір одєжі та взуття для нужденних, дбав про надання медичної допомоги. Кошти надходили від приватних осіб, імператорської родини, благодійних лотерей та державної скарбниці [28, с. 538, 542]. Розпочало свою діяльність і Сумське відділення Романівського комітету, зорієнтованого на допомогу сиротам і дітям нижчих чинів [32, с. 1390]. Активували роботу й діючі до війни благодійні організації, в тому числі Сумське товариство допомоги бідним і місцеве відділення Червоного Хресту.

Названі організації надавали підтримку біженцям незалежно від їхньої національності чи віросповідання. Натомість національні групи біженців діставали більш плідну підтримку саме з боку громадських об'єднань, утворених на етнічній основі. Зокрема, поляками опікувалися Центральний громадянський комітет губерній Царства Польського (ЦГК) і Польське товариство допомоги жертвам війни (ПТДЖВ), кооптовані до Особливої наради. ЦГК розпочав свою роботу у Варшаві ще в перший місяць війни. Через рік комітет був переведений до Петрограду. Поступово була сформована регіональна структура організації в місцях компактного проживання поляків. Зокрема, повітовий комітет ЦГК був утворений і в Сумах, роботу якого курував прибулий сюди із Петрограду представник організації Ян Домбровський. Головними напрямками роботи комітету стали: пошук коштів на підтримку біженців, співпраця з органам місцевого самоврядування в справі облаштування останніх, відкриття з дозволу влади в місцях розселення поляків дитячих

притулків, шкіл, забезпечення роботою, харчуванням, одягом та ін. [8, с. 40–42; 39, с. 119].

Інша організація – Польське товариство допомоги жертвам війни – була зорієнтована на допомогу сім'ям поляків, які беруть участь у війні, або тим особам польської національності, котрі постраждали в ході війни. Так само як і ЦГК, Товариство отримувало державне фінансування, збирала благодійні внески. Українська дослідниця біженства в період Першої світової війни Л. Жванко встановила, що між обома організаціями існувало розмежування сфер діяльності: ЦГК опікувалося біженцями, які розселилися в сільській місцевості, тоді як ПТДЖВ – особами, евакуйованими до міст [8, с. 42–43].

Активність обох організацій у Сумах пояснювалася великою кількістю польських біженців, які осіли як в місті, так і в повіті. Зокрема, до липня 1916 р. повітовий комітет допомоги біженцям зареєстрував 2045 осіб польської національності, що складало 1,7% від усієї кількості біженців у Харківській губернії [15; 34]. Надалі ця цифра суттєво збільшилася. На середину 1918 р., навіть уже після вибуття частини вимушених переселенців, в Сумському повіті все ще перебували 4,5 тис. польських біженців [12].

У Сумах польські біженці отримували визначену державою допомогу. Утім, означені суми не завжди приходили своєчасно, через що міський голова і голова земської управи вимушені були публічно звертатися до губернської структури управління в справах біженців. По-друге, визначені законом суми не забезпечували належне утримання біженців. Особливо починаючи від 1916 р., коли ціни на продовольство та товари першої необхідності стрімко зросли. Це зумовило збільшення частки видатків саме на продовольство. Зокрема, згідно звіту Сумського міського комітету допомоги біженцям, за останній квартал 1916 р. із 35190 руб. виданої установою допомоги 25622 руб. виділялися на харчі. Решта суми за зменшенням призначалася на оренду житла (6468 руб.), білизну (1563 руб.), утримання лікарні (1031 руб.) та інші дрібні витрати [13].

Не маючи достовірних даних по всій кількості біженців в означений період, але беручи за основу вельми приблизну цифру в 3 тис., можемо установити, що на продовольство витрачалось менше 3 руб. на місяць на особу, що не могло забезпечити її достатньою кількістю калорій. Отже, справа допомоги евакуйованим конче потребувала додаткових засобів утримання коштів. Певну допомогу надавали місцеві фінансово-кредитні установи. Зокрема, у 1916 р. Товариство

взаємного кредиту Сумського повітового земства асигнувало сумському відділку ПТДЖВ 100 руб. [2].

З добродією метою влаштовувалися різноманітні культурні заходи. Зокрема, 15 серпня 1915 р. благодійний концерт на підтримку діяльності ПТДЖВ, що відбувся у приміщенні громадського зібрання, приніс організаторам понад 560 руб. чистого прибутку. Останній складався не лише за рахунок проданих квитків і каси буфету, але й пожертвувань, які внесли дружина повітового предводителя дворянства Траскіна, педагог Семейкін, диригент Маршад, підприємці Розенквіст, Перкович, Шрейнер та ін. Крім того, афіши та програмки концерту друкарня П. К. Пашкова виготовила за власний рахунок [29]. Подібний захід відбувся 9 липня 1916 р., коли у залі того ж громадського зібрання були показані два спектаклі із концертним відділенням, збори з яких пішли на допомогу польським біженцям. У ньому взяли участь харківські митці, сумські і польські аматори театального мистецтва, професійні музиканти. Чистий збір склав понад 300 руб. [14; 30; 32, с. 1392; 38].

Отримані в подібний спосіб кошти дозволяли надавати безоплатну допомогу нужденним. Зокрема, для них було налагоджено харчування в їдальнях як у віданні міської управи (управляючий – біженець з Ковенської губернії, викладач Сумського комерційного училища Олександр Ленгайтис), так і організованої купцем 2-ї гільдії з Варшави І. Браташом. Підприємець також влаштував притулок для земляків. Біженцям-полякам надавалося й безкоштовне медичне обслуговування в амбулаторіях (до серпня 1916 р. в Сумах діяла окрема біженська амбулаторія), стаціонарних лікарнях, епідемічних бараках та шпиталях, на яке виділялися кошти з державної скарбниці. При цьому біженцям ліки видавалися безкоштовно [7, с. 88–89; 16].

Особливо актуальною допомога полякам постала саме в 1917 році, коли матеріальне становище громадян значно погіршилося через наростання економічної кризи, а значна кількість польських біженців, позбавлених достатньої матеріальної підтримки з боку держави й земства, опинилися у вельми скрутному становищі. Прогалини в матеріальному забезпеченні біженців намагалися перекривати польські громадські організації. Восени 1917 р. вони опікувалися 3208 біженцями, розміщеними в Сумському повіті. До цього часу ПТДЖВ у регіоні було відкрито п'ять шкіл (Суми, Білопіль, Нижня Сироватка, Віри), де разом навчалася до 250 дітлахів, а враховуючи і дітей сумський поляків (не біженців) – ще більше. Зокрема, в сумській польській школі в 1917/18 н. р. нараховувалося до 300 учнів. Також

Товариством було створено два дитячих притулки (Суми, Білопiлля), в яких виховувалося до 110 дiтлахiв (80 – у Сумах, 30 – у Бiлопiллі). Ще два притулки для полякiв рiзного вiку були облаштованi ЦГК i Польським львiвським комiтетом допомоги, де взимку 1916 р. перебували, вiдповiдно, 33 i 72 особи [1; 6, с. 143, 206, 478, 507; 21, с. 3; 24; 37].

Не без участi ПТДЖВ зосередженням добродiнної активностi вихiдцiв iз Польщi стала культурно-громадська органiзацiя «Польський дiм» («Dom Polski»), утворена в березнi 1917 р. (перший голова – В. Лiсовський, iз липня 1917 р. – доктор І. Беднар (Боднар); примiщення – будинок Сазонова по вул. Соборна) [36]. Засобами добування коштів на її функцiонування слугували такi самi, якими послуговувалися й iншi громадські структури, – прямий збiр коштів, влаштування лотерей та видовищних заходiв. Так, у серпнi 1917 року польська громада пiдтримала своє iснування завдяки лотереї. 17 вересня 1917 р. у Сумах вiдбувся благодiйний концерт, виручка з якого була спрямована на дбання про вдiв i сирiт польських воїнiв (у складi Росiйської армiї). Нарештi, Спiлка польських жiнок влаштовувала лотереї та дешевi їдальнi (розмiщувалася в будинку С. А. Шоломовича за адресою Покровська площа, 2) з метою пiдтримки бiженцiв iз пiдросiйської Польщi [11; 17; 18; 19; 20; 25, с. 153, 160–161; 31, с. 252; 35, с. 85].

Ситуацiя з польськими бiженцями особливо загострилася в останньому кварталi 1917 р., коли громадські органiзацiї (передусiм, ЦГК) перестали вносити кошти за правонавчання учнiв з родин бiженцiв у Сумах i Бiлопiллі. Разом iз припиненням виплат Тетянинським комiтетом (вiд 1 липня 1917 р.) i Мiнiстерством внутрiшнiх справ (вiд 1 жовтня 1917 р.) перестала видаватися й будь-яка допомога переселенцям (потреба становила понад 15 тис. руб. щомiсяця). Це змусило наприкiнцi листопада польські органiзацiї напряду звернутися до обивателiв мiста iз вiдчайдушним закликком допомоги бiженцям, позбавленим державного пiклування, перед якими виникла реальна загроза голоду (свiдки описували випадки коли матерi-годувальницi їли лише суху картоплю, через що губили грудне молоко для немовлят). Крiм того, 3 грудня 1917 р. зiбрання польських органiзацiй у примiщеннi Польського дому винесло рiшення про створення комiтету допомоги виселенцям у складi 49 осiб. Комiтет миттєво звернувся до Української Центральної Ради, Сумського вiйськово-революцiйного комiтету та польської лiквiдацiйної комiсiї з повiдомленням про складну ситуацiю iз забезпеченням бiженцiв. Також

у рамках кампанії взаємодопомоги він обклав працюючих поляків жертвами на користь земляків [3; 37].

А ще представники польської громади звернулися до перевіреного способу отримання додаткових коштів – проведення благодійних культурних заходів. 8 грудня 1917 р. у театрі Корепанова за ініціативою сумського інспектору ЦГК Я. Домбровського відбувся спектакль «на користь позбавлених яких-небудь засобів до життя дітей і вдів біженців польської національності» (ставилася «Казка старого млина» С. Ф. Черкасенка й показувався концерт силами української трупи Лева Сабініна) [22].

Крім того, незважаючи на вкрай складні обставини, польським громадам удалося організувати святкування Різдва для дітей польських біженців. Для цього містян закликали приносити в Польський дім іграшки й усілякі «дрібнички» [23, с. 4; 32, с. 1392–1393]. Мету збору коштів для ПТДЖВ переслідував і «концерт та любительський спектакль» у Громадському зібранні за участі «вільної художниці-піаністки пані О. В. Подгурської й артиста-директора Варшавської урядової опери С. Г. Метаксіана», що відбувся 13 січня 1918 р. [27].

Услід за Жовтневим переворотом і укладанням Брест-Литовського мирного договору усталена система соціальної підтримки біженців була ліквідована. Тож становище біженців у Сумах вже в 1918 р. варте окремого розгляду.

Суми прийняли значну кількість польських біженців, що становили понад 10% від довоєнного показнику його населення. У зв'язку із масовим напливом людей постала велика кількість проблем, із якими повинні були справитися як представники місцевих органів самоврядування, так і громадські організації – забезпечення соціальних і матеріальних потреб евакуйованих, надання їм належних медичних і освітніх послуг. На початку біженцями в місті та повіті займалися представники місцевих благодійних організацій, а також Харківське обласне відділення Тетянінського комітету. У 1915 р. до справи опіки над польськими релокантами підключилися й польські громадські організації. Було налагоджена система державної підтримки біженців, що стабілізувало їхнє становище. Утім, після Лютневої революції спостерігалася його стрімке погіршення. У цій ситуації громадська доброчинність була спрямована на залучення коштів через благодійні акції, тисненні на місцеву та центральну владу. Величезну роль відігравала й взаємна підтримка польської громади, що навесні 1917 року об'єдналася навколо Польського дому.

Джерела та література

1. Беженцы в Сумах. *Сумской вестник*. 1917, 8 октября. С. 4.
2. В земском банке. *Сумской вестник*. 1917, 28 марта. С. 3.
3. Воззвание соединенных польских обществ в организации помощи беженцам. *Сумской вестник*, 1917, 30 ноября. С. 4.
4. Гальперин. Обязательное призрение и помощь беженцам. *Призрение и благотворительность в России*. 1915. № 8–10. С. 520–529
5. Деятельность отделений Комитета Ее Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны. *Призрение и благотворительность в России*. 1916. № 5. Ствп. 441–462.
6. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.): монографія. Харків: Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 568 с.
7. Жванко Л. Перша світова війна і проблеми польських біженців в Україні (1914–1918 рр.). *Res Historica*. Lublin, 2010. Т.30. S. 79–108.
8. Жванко Л. М. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 38–55.
9. Жванко Л. Соціальні виміри Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). Х.: Прапор, 2007. 224 с.
10. Лихачова Т. Допомога біженцям у російській імперії за часів Першої світової війни: законодавчий аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2015. Вип. 24. С. 153–158.
11. Луценко О. А. Феміністський рух у Сумах в 1917 році, як складова частина жіночого руху на Україні. *Матеріали Другої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (Частина I. Історія)*. Суми: СДПІ ім. А. С. Макаренка, 1994. С. 124–128.
12. Местная жизнь. *Луч*. 1918, 5 июля. С. 3–4.
13. Местная жизнь. *Луч*. 1918, 25 октября. С. 4.
14. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1916, 6 июля. С. 3.
15. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1916, 15 июля. С. 3.
16. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1916, 26 августа. С. 3–4.
17. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917, 6 августа. С. 4.
18. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917, 8 августа. С. 4.
19. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917, 20 сентября. С. 4.
20. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917, 12 октября. С. 4.
21. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917, 28 ноября. С. 3–4.
22. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917, 8 декабря. С. 4.
23. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917, 15 декабря. С. 3–4.
24. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1918, 27 августа. С. 4.
25. Мондзік М., Коженювський М., Лятавець К., Тарасюк Д. Поляки в Центральній та Східній Україні у 1832–1921 роках. Київ: Ніка-Центр, 2017. 288 с.
26. Общество и война. *Утро*. 1914, 6 ноября. С. 7.
27. Объявления. *Наш голос*. 1918, 11 января. С. 1.
28. Огранович В. Современное положение дела помощи беженцам. *Призрение и благотворительность в России*. 1915. № 8–10. С. 530–557.

29. Отчет. *Сумской вестник*. 1915, 27 августа. С. 4.
30. Отчет. *Сумской вестник*. 1916, 28 июля. С. 4.
31. Рожкова Л. І. Благодійність в роки Першої світової війни (на матеріалах Сумщини). *Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр.* 2015. Вип. 8. С. 248–253.
32. Рожкова Л. И., Шестакова С. А., Харченко И. И., Кузьменко Н. Н. Благотворительная деятельность в левобережных украинских губерниях в годы Первой мировой войны. *Bylye Gody*. 2020. Vol. 57. Is. 3. С. 1387–1399.
33. Руководящие положения по устройству беженцев. Петроград: Тип. М-ва внутренних дел, 1916. 16 с.
34. Сведения о числе беженцев в империи на 1-е июня 1916 г. *Призрение и благотворительность в России*. 1916. № 6. Ствп. 629–630.
35. Скворцов И. Н., Евтушенко Н. И. Сумы и Сумской уезд в годы Первой мировой войны (1914–1917). *Краєзнавчий збірник: статті та матеріали* / за ред. В. С. Терентьева / Сумський обласний краєзнавчий музей. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 73–108.
36. Собрания. *Сумской вестник*. 1917, 11 июля. С. 4.
37. Собрание поляков-изгнанников. *Сумской вестник*. 1917, 6 декабря. С. 4.
38. Эмануилов Б. Благотворительный спектакль. *Сумской вестник*. 1916, 12 июля. С. 3.
39. Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w Imperium Rosyjskim w latach Pierwszej wojny światowej. Lublin: UMCS, 2007. 238 s.

Куш Ярослав Миколайович
*аспірант,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

«ЗНАЧКІСТИ» СУМСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1925–1941 рр.)

Для тоталітарних режимів на теренах Європи 1920-х–1930-х років притаманне велике різноманіття предметів фалеристики (знаків, медалей, орденів). Це на сам перед мало на меті пропаганду ідеології, а вже потім відзначення окремих, лояльних громадян. Окремої уваги у цьому контексті заслуговує фалеристика СРСР міжвоєнного періоду. Кожна кампанія більшовицького уряду яка охоплювала всі сфери життя суспільства супроводжувалась масовими випусками широкої номенклатури відомчих нагород. Колективи педагогічних навчальних закладів не були осторонь цих процесів.

Знаки якими були відзначені студенти та працівники Сумського державного педагогічного інституту протягом 1925–1941 рр. умовно систематизовано на три основні групи:

1. подієві знаки (присвячені певним подіям);
2. знаки професійних спілок (товариств, союзів);
3. знаки оборонно-спортивного комплексу.

Варто відзначити, що відомча фалеристика СРСР поділялася на республіканські знаки, на корпусі яких написи виконувалися національною мовою, та загальносоюзні з написами російською мовою. Знаками першої групи відзначалися призери змагань, учасники конференцій, симпозіумів тощо. Тиражі даних знаків були обмеженими від декількох одиниць до сотні екземплярів. Вони виготовлялись зазвичай на замовлення кустарно майстрами чи ювелірами на місцевих підприємствах.

Більш розповсюдженими були знаки присвячені певним політичним кампаніям. До прикладу, нагрудним знаком «За суцільну колективізацію та ліквідацію куркуля, як кляси» (рис. 1. а) нагороджувались активні учасники хлібозаготівель та колективізації в УСРР, до числа яких нерідко входив «актив пролетарських студентів» Сумського педінституту [1, с. 3; 2, арк. 54].

Значки приурочені ювілеям, лідерам більшовицької партії, купувалися студентами за власний кошт й носилися для публічної демонстрації своєї лояльності до політичної системи. Серед таких знаків можна відмітити «Х років жовтневої революції» (рис. 1. b).

Рис. 1. Подієві та членські знаки товариств 1920-х–1930-х рр., що візуалізовано на фото студентів Сумського державного педагогічного інституту

До другої групи відносяться членські знаки професійних спілок, добровольчих товариств, союзів навколоосвітньої тематики та КСМ (комсомольської спілки молоді). Особливо поширеними були зокрема, членські та гурткові значки «Міжнародної організації допомоги борцям революції» (рос. «МОПР») (рис. 1. c), «Товариства геть безграмотність» (рис. 1. d), республіканського товариства сприяння розвитку автомобільного транспорту, тракторної та шляхової справи («УкрАВТОДОР») (рис. 1. i), «Союзу войовничих безбожників» (рос. «СВБ») (рис. 1. f). До складу останньої станом на грудень 1931 р. входило 37 студентів інституту [3, с. 2]. Поширеними серед студентства Сумського педінституту були членський значок молодіжної організації «Комуністичний інтернаціонал молоді» (рос. «КИМ») (рис. 1. h) та знак випускника школи комсомольського активу (рис. 1. g). Варто наголосити, що найчисельніша серед колективу інституту спілка робітників освіти «Робос» не знайшла свого відображення у фалеристиці.

Найбільшого розповсюдження в колективі інституту набули знаки третьої групи. Мілітаризація свідомості майбутніх педагогів впроваджувалась через низку організацій сприяння обороні та підготовки мобілізаційного ресурсу СРСР. Серед них виокремимо республіканське «Товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву УСРР» («ТСОАВІАХЕМ УСРР» всесоюзна назва рос. «ОСОАВИАХИМ») (рис. 2. а).

Рис. 2. Знаки оборонно-спортивного комплексу 1930-х рр., якими відзначалися студенти Сумського державного педагогічного інституту

На початку 1930-х років ця організація створює низку оборонно-спортивних комплексів та їх знаків, а саме: «Ворошилівський стрілець» першого (рис. 2. b) та другого (рис. 2. c) ступеня. Знаком нагороджувались члени «осоавіахіму», що оволоділи основами стрілецької підготовки та виконали відповідні норми зі стрільб. Як приклад, 12–13 лютого 1940 р. в інституті було проведено відбірні змагання та створення команди для участі у республіканських стрілецьких змаганнях між вищими педагогічними закладами [5, арк. 33–33 зв.].

Комплекс «Готовий до протиповітряної та протихімічної оборони» (рос. «Готов к ПВХО») (рис. 2. d), знаком якого володіли члени товариства, які успішно склали норми комплексу та брали активну участь в заходах з протиповітряної та протихімічної оброни організованих навчальним закладом чи міською владою. Так, постановою Сумської міської ради № 17 від 1 жовтня 1938 р. всі

громадяни міста віком від 16 до 55 років зобов'язувалися здати норми ПВХО. На підставі зазначеної постанови в інституті було створено 2 гуртки ПВХО у складі 87 студентів, а перший день кожного місяця оголошувався умовно загрозливим днем у відношенні нападу ворожої авіації, у зв'язку з чим весь склад інституту мав з'являтися на роботу в протигазах [4, арк. 30–31].

З метою сприяння кращого засвоєння молоддю військово-санітарних навичок створено комплекс «Готовий до санітарної оборони СРСР» (рос. «ГСО»). У межах даного комплексу в інституті діяли курси медичних сестер, проведено складання норм на значок «ГСО» першого (рис. 2. g) та другого (рис. 2. h) ступеня на 15-денних військових табірних зборах [6, арк. 3–3 зв.].

Комплекс «Готовий до праці та оборони» (рос. «ГТО») являв собою державну систему програмно-оціночних нормативів та вимог до фізичного розвитку громадян. Нормативи на отримання нагрудного значка (рис. 2. i, f) включали: біг, стрибки, метання гранати, ходьба на лижах, рух у протигазі, плавання, ударництво в установі тощо.

Отже, у даному дослідженні висвітлені найбільш розповсюджені та візуально підтверджені автором за фотографіями (із зібрань музею історії СумДПУ імені А. С. Макаренка) нагрудні знаки серед студентського колективу Сумського державного педагогічного інституту. Тенденція збільшення номенклатури знаків у СРСР, у зв'язку з мілітаризацією держави на передодні Другої світової війни, прямопропорційно відбивалося на колективі інституту.

Джерела та література

1. Гелюн П. Перші сорок один. *Плуг і молот*. 1931. 28 червня. № 70. С. 3.
2. Протоколи № 19–37 засідання бюро міського комітету КП(б)У. 1931. Державний архів Сумської області (далі ДАСО) Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 8. 317 арк.
3. Справи безвірницької роботи в ІСВ занепали. *Плуг і молот*. 1931. 26 грудня. № 141. С. 2.
4. Книга приказов. 1938–1939. ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 248. 159 арк.
5. Книга приказов по інституту. 1940. ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 252. 170 арк.
6. Книга приказов. 1940. ДАСО. Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 253. 300 арк.

Лебедєва Аліна Володимирівна
*завідувач науково-експозиційним відділом
історії краю з найдавніших часів до початку XX ст.,
КЗ СОР Сумський обласний краєзнавчий музей*

**РУКОПИС ПЕТРА СОКОЛОВА – ОРИГІНАЛЬНА ПАМ'ЯТКА
ІЗ ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ СУМСЬКОГО ОБЛАСНОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Постать Петра Соколова (Соколенко) – художника і поета, неодноразово привертала увагу істориків, мистецтвознавців та краєзнавців. Зокрема, останні, переважно згадували про нього у контексті вивчення зв'язків Т. Шевченка з Сумщиною, часто залишаючи поза увагою його власну творчість. Популярними є слова української пісні (вважалася народною) «Прощай, село, город рідненький...», музику до якої написав М. Леонтович, але в оригіналі твір починався дещо інакше – «Прощай Славгород, рідненький...» – автором якого є П. Соколов [1, с. 37-38]. Його мистецький доробок – окрема частина історико-культурної спадщини краю. Він залишив нащадкам свої поетичні твори і малюнки, які ще й сьогодні потребують ґрунтовного вивчення та оцінки фахівців. Перш за все, П. Соколов був знаний як художник, проте його поезії теж цікаві – наповнені фольклором, містять історичні факти та згадки з особистого життя, що допомагають у вивченні місцевої історії.

П. Соколов народився 1827 р. у с. Славгород Охтирського повіту (нині Сумського району) у сім'ї кріпака князя О. Голіцина. З дитинства почав малювати в подальшому, у 1850–1860 рр., коштом свого поміщика опановував малярство, відвідував лекції в Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв (під час навчання познайомився з Т. Шевченком, спілкування з яким знайшло своє відображення у його творчості). У грудні 1860 р. був викуплений з кріпацтва і невдовзі повернувся до рідного села, пізніше жив і працював у Тростянці.

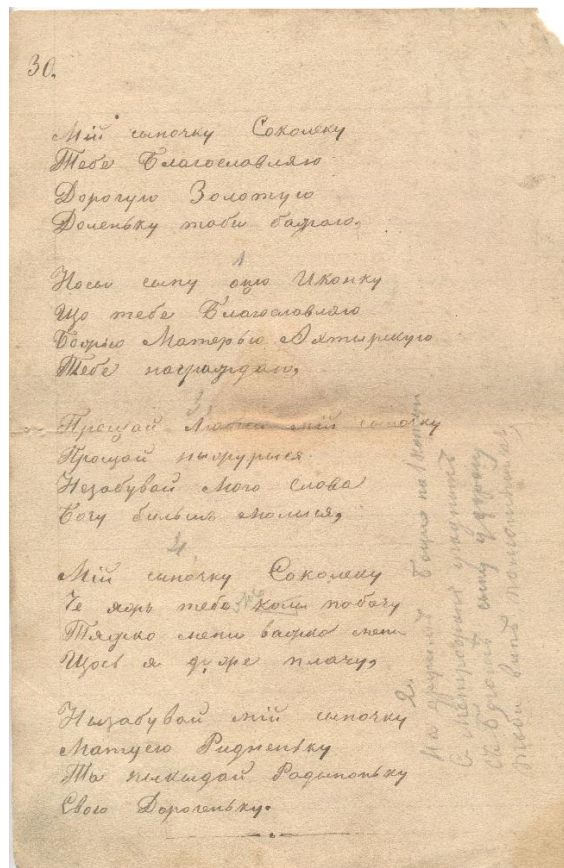
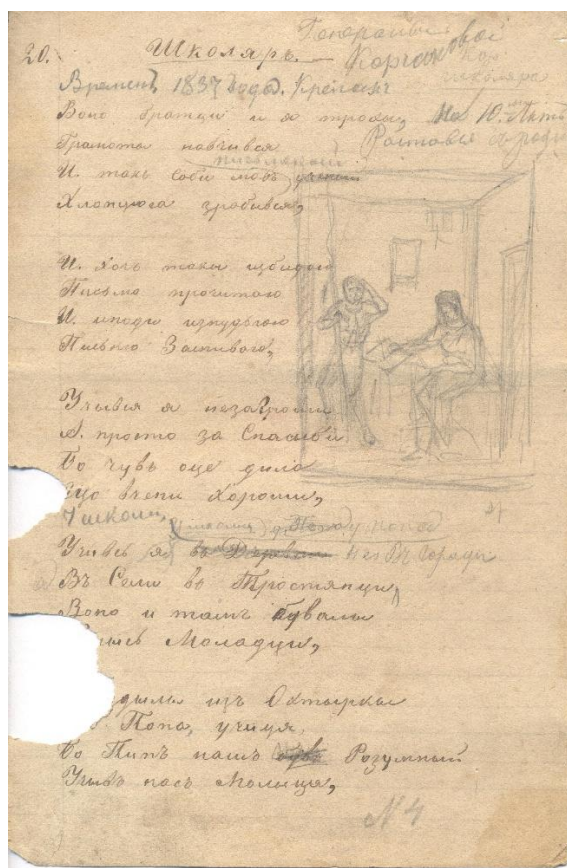
Нині твори й особисті речі П. Соколова зберігаються в Інституті літератури імені Т. Шевченка, Охтирському краєзнавчому музеї, окремі реліквії є складовою фондової колекції Сумського обласного краєзнавчого музею (фонд містить фотографії та рукописи). Серед оригінальних музейних артефактів – зшиток віршів з малюнками П. Соколова, датований другою половиною XIX ст., що є безцінним джерелом для краєзнавчих розвідок, доказом визнання майстерності

автора. Вважаємо за необхідне ввести до наукового обігу цю унікальну пам'ятку [2].

Рукопис у вигляді зшитку з 56 малоформатних прямокутних (18,5x13,0 см.) аркушів у лінійку, складених хаотично, пронумерованих у верхній частині сторінки. Записи зроблені чорнилом, а примітки та малюнки – олівцем. Папір нотаток пожовклий, потертий, з чисельними надривами та забрудненнями, окремі аркуші втрачені (нумерація рукопису продовжена до 157 сторінки на якій розміщений не завершений зміст творів). З'ясувати скільки віршів та замальовок містив зшиток неможливо, бо втрачено понад п'ятдесят сторінок нотаток є аркуші без нумерації, що теж являються частинами певних творів.

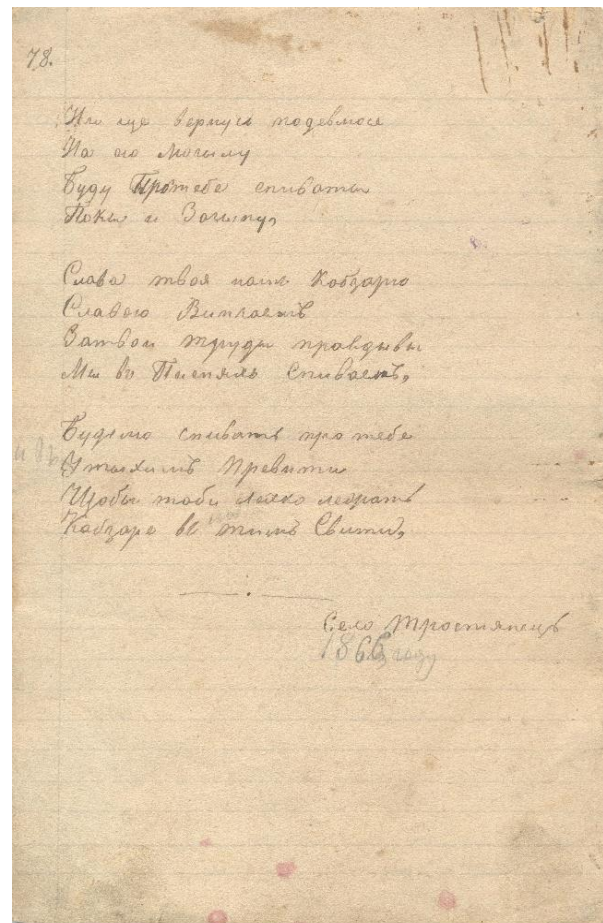
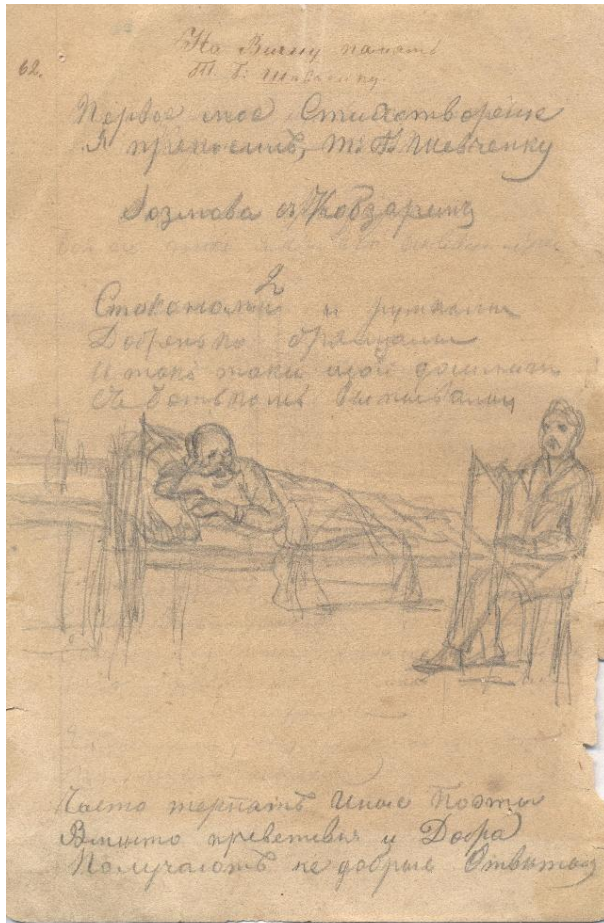
Збережений рукопис містить понад 25 віршів і нарисів П. Соколова й 10 замальовок. Текст фрагментарно втрачений, іноді читається важко, проте, основні роздуми автора зрозумілі – висвітлюється козацька тематика, є вірші присвячені рідному селу поета, автобіографічні поезії. Окремо слід виділити шевченківську проблематику – П. Соколов присвятив поету чимало своїх творів, робив замальовки з натури.

Згідно змісту, на втрачених сторінках були нотатки поезій «Ізгадайте про старину» та «Лист товаришам» (написаний 1850 р. у Славгороді). Зберігся початок вірша «Безгрішье» в якому автор звертає увагу на долю бідного населення, змушеного тяжко працювати і жебракувати [2, с. 49-50]. Подібна тематика простежується в поезії «Червонець», рядки якої доповнені замальовкою [2, с. 101-102].

Рукопис містить ряд творів присвячених Т. Шевченку: «Гомін», «Дума», «Могила Т.Г.Ш.», «На вічну пам'ять Т.Г. Шевченку» та інші (в останні роки життя Кобзар тісно спілкувався з родиною П. Соколова, про це згадував у своїх спогадах Г. Честахівський [3, с. 142-144]). Поезія «Гомін» (початок втрачений) написана у формі діалогу, містить відомості про улюблені поетами українські пісні: «...Давай лишень заспіваєм: ой зійди зіронько, або понад морем Дунаєм, або вийди дівчинонько...» [2, 54-56]. У творі «Дума» автор згадує про свій візит до Кобзаря, пісні про Україну у його виконанні, про копію з картини французького художника Жана-Антуана Гюдена, яку він приніс йому на показ [2, с. 58]. У віршах «Могила Т.Г.Ш.» (у переліку значиться як «Могила на Сорокоуст») та «На вічну пам'ять Т.Г. Шевченку» (авторська назва «Розмова з Т.Г.Ш.») чітко простежується одна основна думка – пам'ять про видатного українського поета. У першому творі П. Соколов згадує день, коли помер Кобзар, його поховання на Смоленському кладовищі, говорить про всенародне визнання: «...на

могилі немає ні каменю ні злата, а зверх могили зосталася славонька багата...» [2, с. 59-62]. Наступний вірш має кілька назв, одна з них (крім згаданих вище) – «Розмова з Кобзарем», побудований у формі діалогу [2, 63-66]. Автор пригадує, що ці нотатки здійснені в останні дні життя митця. Ключова теза поезії – розуміння Т. Шевченком наближення завершення його життєвого шляху, невиконання заповітного бажання – повернутися до України. Поезія «Спогади» (написана у Тростянці, збереглась частково) теж підкреслює прихильність автора до Кобзаря [2, с. 75-78].

Окремі вірші рукопису присвячені рідному селу поета-земляка – Славгороду. Серед них, одна з найвідоміших поезій автора «Прощай Славгород рідненький...» (згадує про рідну домівку, говорить про кохану дівчину з якою мусить розлучитися) [2, с. 85-88]. Рукопис містить ще один твір під назвою «Славгород», але збереглися лише його перші рядки, в яких відчувається захоплення рідним селом («Дуже гарна сторожа, де я проживаю...») [2, с. 132]. У вірші «Тростянець» поет згадує про повернення на батьківщину й висловлює свою любов до рідної країни («... Яка гарна моя ненька, моя дорогенька, Україно ріднесенька...») [2, с. 115].

Козаччину [2, с. 121-123]. Фрагментарно збереглися поезії: «Згадка про майстерню Карла Брюлова...» (містить спомин про вищезгадану копію з картини Гюдена) та «Гостинець сину» (порушується питання освіти) – останній аркуш рукопису [2, с. 137, 156].

Нотатки творів з ескізами малюнків П. Соколова нині є безцінною писемною пам'яткою Сумського обласного краєзнавчого музею. Тривалий час рукопис зберігався у родині онуки поета – Любові Алтухової, яка 1987 р., разом з сімейними фотографіями, передала артефакт до музею.

Джерела та література

1. Луканюк Б. Курс музичного фольклору: у 3-х кн. Кн.1: лекції. Львів: СПОЛОМ, 2022. 512 с. URL: http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/wp-content/uploads/sites/3/2023/11/Lukaniuk_Kurs-folkloru_Knyha01_Lektsii_Lviv_2022.pdf
2. Сумський обласний краєзнавчий музей. – КН-25690, Д-4541.
3. Честаховский Г. «Изъ воспоминаній о Т.Г. Шевченкѣ». *Киевская старина*. 1895. Т. XLVIII. С. 142-44.

Макеєва Анастасія Олексіївна,
*учениця 10-А класу,
КЗ СОР «Сумський обласний академічний
ліцей імені Дмитра Євдокимова»*

Кириченко Олена Миколаївна,
*методист вищої категорії, учитель біології,
КЗ СОР «Сумський обласний академічний
ліцей імені Дмитра Євдокимова»*

РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ STEM-ДИСЦИПЛІН ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У тезах обґрунтовано актуальність проблеми розвитку навчальної мотивації здобувачів освіти в умовах інтеграції STEM-підходу та цифровізації освіти. Визначено ключові педагогічні умови та засоби цифрових технологій (інтерактивне моделювання, гейміфікація, проєктні платформи), що сприяють підвищенню внутрішньої мотивації. Наведено результати пілотного дослідження та окреслено перспективи подальших наукових розробок.

Стрімкий розвиток технологій та глобальні виклики XXI століття вимагають підготовки фахівців, здатних до критичного мислення, інноваційної діяльності та вирішення комплексних проблем. STEM-освіта (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) визнана світовою спільнотою як ключовий напрям, що забезпечує формування відповідних компетентностей. Однак традиційні методи викладання часто не забезпечують належного рівня залученості та внутрішньої мотивації здобувачів освіти до вивчення цих дисциплін. Актуальність дослідження посилюється в умовах повномасштабної війни в Україні та постпандемічного періоду, коли цифрові технології стали невід'ємною частиною освітнього процесу, а забезпечення безперервності освіти та високого рівня мотивації є пріоритетними завданнями. Виникає нагальна потреба в розробці та впровадженні інноваційних педагогічних підходів, які б поєднували принципи STEM-освіти з потенціалом сучасних цифрових засобів для стимулювання пізнавальних інтересів.

Проблематика мотивації до навчання в контексті STEM-освіти активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Вчені (Н. Поліхун, І. Шиян, О. Комар) розглядають різні аспекти STEM-підходу та його вплив на формування ключових компетентностей.

Використання цифрових інструментів для організації STEM-освіти (Н. Сороко) також є предметом численних дискусій. Водночас, недостатньо висвітлено питання цілеспрямованого використання конкретних цифрових технологій саме як інструментів підвищення внутрішньої мотивації, що ґрунтується на засадах Теорії самодетермінації (автономія, компетентність, близькість).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні теоретичних та практичних засад розвитку навчальної мотивації здобувачів освіти у процесі вивчення STEM-дисциплін засобами цифрових технологій.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- з'ясувати сутність поняття навчальної мотивації;
- дослідити особливості застосування цифрових технологій для підвищення інтересу й активності здобувачів освіти в Академічному ліцеї;
- оцінити ефективність розвитку навчальної мотивації здобувачів освіти Академічного ліцею у вивченні STEM-дисциплін засобами цифрових технологій.

Впровадження STEM-освіти передбачає перехід від репродуктивних методів до дослідницької та проектної діяльності. Цифрові технології виступають потужним каталізатором цього процесу, забезпечуючи інтерактивність, наочність та можливість персоналізації навчання.

Ключовими педагогічними умовами розвитку мотивації є:

– *підтримка автономії*: надання здобувачам освіти можливості вибору теми проекту, інструментів дослідження або шляхів вирішення задачі (наприклад, використання різних симуляційних програм чи мов програмування).

– *забезпечення компетентності*: використання адаптивних навчальних платформ, що надають миттєвий зворотний зв'язок та посилені завдання, забезпечуючи відчуття успіху та прогресу.

– *стимулювання близькості*: організація командної роботи над віртуальними проектами, використання спільних онлайн-дошок та комунікаційних платформ, що формує відчуття приналежності та взаємопідтримки.

Ефективними цифровими засобами навчання є:

– платформи інтерактивного моделювання (наприклад, PhET Interactive Simulations, Tinkercad), що дозволяють проводити віртуальні експерименти та дослідження, що неможливі в умовах звичайної класної кімнати;

– гейміфіковані освітні середовища, що використовують елементи гри (бали, рейтинги, бейджі) для підтримки інтересу до складних STEM-завдань;

– онлайн-платформи для спільної проектної роботи (наприклад, Trello, Google Workspace), що імітують реальні умови роботи наукових команд.

Наше дослідження, проведене серед здобувачів освіти комунального закладу Сумської обласної ради «Сумський обласний академічний ліцей імені Дмитра Євдокимова», показало позитивну динаміку у зростанні показників внутрішньої мотивації (шкала зацікавленості, шкала самоефективності) у контрольній групі, де застосовувалася розроблена методика, порівняно з контрольною групою.

Впровадження цифрових технологій в освітній процес вивчення STEM-дисциплін є не просто трендом, а необхідним інструментом для розвитку стійкої навчальної мотивації. Інтеграція педагогічних підходів, що ґрунтуються на теорії самодетермінації, дозволяє створити освітнє середовище, що відповідає внутрішнім потребам здобувачів освіти, а в кінцевому результаті підвищує якість освіти та конкурентоспроможність майбутніх спеціалістів.

Перспективи подальших досліджень передбачають розробку детальних методичних рекомендацій для педагогів щодо використання конкретних цифрових інструментів, а також вивчення впливу змішаного навчання на рівень мотивації в умовах довготривалої кризи.

Джерела та література

1. Іванов І. І. Цифрові інструменти для організації STEM-освіти: критерії вибору та приклади використання URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722957/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%281%29.pdf>
2. Поліхун Н. І. STEAM-освіта в історичному, загальнонауковому, соціально-економічному та дидактичному вимірах URL: <https://eir.kristti.com.ua/storage/app/uploads/public/666/95f/f26/66695ff2666fd848848557.pdf>
3. Комар О., Яремчук В. Значення технологій у покращенні процесу вивчення STEM-дисциплін URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/41c59e0a-2267-4fd6-ada4-cbe5f549c87d/content>

ІВАНІВСЬКА ЦУКРОВАРНЯ СУМСЬКОГО ПОВІТУ – ПЕРШИЙ ЦУКРОВИЙ ЗАВОД СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ

Початки бурякоцукрової історії Слобідської України мають за витoki Сумський повіт, центр якого в майбутньому виросте в «цукрову столицю» України.

Сприятливі кліматичні умови, великі площі родючих земель, значні лісові масиви, достатня кількість робочих рук перетворили Україну у 1820-х рр. на центр бурякоцукроваріння Російської імперії.

Першу бурякову цукроварню в Україні 1822 р. побудував Й. Г. Понятовський у Бучаку на Канівщині; 1825 р. запрацювала цукроварня у Макошиному Сосновецького повіту; 1828 р. завод звів Майоров в Бодакві Лохвицького повіту; десь між 1825 і 1828 роками в П'ятківці Ольгопольського повіту також почали варити цукор [11, с. 548; 12, с. 15; 22, с. 328; 28, с. 61-62].

Початки цукроваріння на Слобожанщині чомусь залишилися поза увагою науковців. У працях Нестеренка О. О., Воблія К. Г., Плевако О. А., Тютюника Ю., «Економічній історії України» та інших вказується, що наприкінці 1820-х рр. в Харківській губернії почав функціонувати цукровий завод Ляліна, але, по суті, ніхто з дослідників не описав його, не вказав місце локалізації цукроварні і, навіть, ім'я власника [1, с. 95; 11, с. 548; 22, с. 328; 25, с. 1005; 28, с. 67].

Час побудови цукроварні. Пимен Петрович Лялін у своїй статті: «Бурякоцукрова промисловість і нові методи виробництва» за 1835 р., зазначає, що у Сумському повіті улаштований завод, де він уже 8 років виробляє цукор із буряку. Статтю Лялін написав 1834 р. бо надрукували її надрукували 29 квітня 1835 року. Останнім роком аналізу роботи заводу також є 1834 рік. Отже, 1827 р. є першим роком цукроваріння. Але ж мінімум за рік необхідно звести приміщення, завезти обладнання (частину із-за кордону) та налагодити його, вирішити всі питання із забезпеченням заводу сировиною і робочою силою. Виходить, що 1826 рік є роком побудови цукроварні і часом відліку її історії [19, с. 5, 29].

Місцезнаходження цукрового заводу. За свідченнями Ляліна цукровий завод працював у маєтку Ляліних Сумського повіту, що знаходився в Іванівці (натепер – територія Великих Вільмів). За матеріалами державного архіву Сумської області завод на 1845 рік також локалізується в Іванівці. Економічні звіти I пол. XIX ст. теж

називають хут. Іванівку місцем розташування цукроварні [6, арк. 22; 19, с. 5, 17; 22, с. 438-339; 24, с. 68].

Іванівку в сер. XVIII ст. осадив полковник Іван Якимович Лялін – дід Пимена Ляліна. За межуванням 9 жовтня 1768 р. йому в Іванівці належало 105 дес. 1563 саж.² землі й 15 підданих, 1779 р. – 20 підданих [4, арк. 11 зв.; 23, с. 154; 26, арк. 10].

Далі Іванівка за сімейним поділом перейшла до відставного поручика Петра Івановича Ляліна. Серед її власників у XIX ст. ми зустрічаємо дітей відставного поручика Петра Ляліна: Якова, Пимена, Зосима, Василя, Варвару.

Тривалий час Іванівське помістя залишалось нерозділеним і на 1841 р. воно знаходилась у власності поручика Зосима Ляліна з братами й сестрою-дівцею Варварою Ляліною [9, арк. 46; 19, с. 17].

Маєтності Ляліних межували 18 березня 1850 року. Наталія Свірська отримала 1-у част. Іванівки, Масловки, Онопківщини (31 дес. 1475 саж.²); Пимен Лялін – 3-ю част. (11 дес. 964 саж.²), 5-у част. (9 дес. 2120 саж.²) та 7-у част. (115 дес. 1816 саж.²) Іванівки, Масловки, Онопківщини відповідно; Зосим Лялін – 6-у част. Іванівки, Масловки, Онопківщини (67 дес. 2348 саж.²); Василь Лялін – 69 дес. 152 саж.² й 90 ревізьких душ в Іванівці, Масловці та Онопківщині [4, арк. 50; 26, арк. 19].

Лялін П. П. – будівничий Іванівської цукроварні, видатний економіст-практик.

Першому слобожанському бурякоцукровому заводу надзвичайно «поталанило», бо є «Звіт бурякоцукрового заводу, що обробляє сто берковців коренів на добу». Лялін у «Звіті» прямо говорить, що завод 8 років знаходиться під його управлінням, він сам контролює всі виробничі й фінансові питання. Окрім того, Пимен Лялін мав фінансові можливості для будівництва заводу. Отже, будівничим цукроварні в Іванівці був Пимен Лялін [19, с. 5].

Народився Пимен Лялін близько 1798 року [27, с. 671]. Колезький реєстратор. У родовому маєтку хут. Іванівка почав жити з 1825 року. У 1827 р. на цукроварні Ляліна виварили перший цукор. Як знаний фахівець, з 1834 року приймав участь у роботі Особливого комітету цукроварів Російської імперії [14, с. 10; 16, с. 16].

У 1859–1860 рр. – член Харківського губернського комітету по селянських справах, а у 1861–1862 рр. – мировий посередник у Сумському повіті. На поч. 1860-х рр. він разом з братом Зосимом значився власником Іванівни [10, арк. 1].

11 серпня 1862 р. в Іванівці Сумського повіту Пимена Ляліна заарештували. З 20 серпня він знаходився в Петропавлівській фортеці. Його звинуватили у зв'язках із «лондонськими пропагандистами» та зберіганні забороненої літератури. У липні 1862 р., при арешті Мікаеля Налбандяна, виявили фотографію й лист Михайла Бакуніна з Лондона від 27 лютого 1862 р. Пимену Ляліну. Лялін проходив у «Справі 32-х». 12 червня 1864 р. Ляліна випустили із в'язниці на поруки. За рішенням суду його звільнили під нагляд поліції на 2 роки. З 22 травня 1865 р. Пимен проживав у Сумському повіті. Остання згадка про нього датується 19 березня 1868 р. [2, с. 23, с. 36; 3, арк. 330 зв.; 27, с. 671].

Пимен Петрович Лялін залишив значну спадщину в історії економічної думки. У 1829 р. він здійснив поїздку в Конотопський повіт до школи бджільництва Петра Прокоповича. Ідеї, які обговорювалися з Прокоповичем, стали основою для статті: «Личное обозрение школы пчеловодства, открытой господином Прокоповичем и несколько мыслей о самом пчеловодстве». Читачам сподобалась здатність автора аргументовано і легко формулювати думки [15, с. 425-446].

Пимен Лялін також залюбки ділився цукроварним досвідом. На початку 1835 р. його стаття «Бурякоцукрова промисловість та нові методи виробництва» стала настільною книгою для цукроварів [19, с. 1-30]. Наступного року він детально аналізує вирощування цукрового буряку та «фабричну частину виробництва» в дослідженні «Бурякоцукрове виробництво» [20, с. 4-68].

Пимен Петрович у 1837-1839 рр. продовжував висвітлювати актуальні аспекти цукрового виробництва та поширювати власний досвід у своїх: «Нова метода бурякоцукрового виробництва», «Нинішнє становище бурякоцукрового виробництва. – Путивльська бурякоцукрова компанія. – Вигоди, які бурякоцукрова промисловість може дати малоросійському краю», «Збереження буряків в бурякоцукровій справі» [17, с. 1-38; 18, с. 2-88; 21, с. 1-43].

Публікацією «Невтішні новини у бурякоцукровому світі» земляк у 1840 р. реагував на виклики, що поставали перед підприємцями-цукроварами: неврожаї, падіння цін на цукор та можливе введення податку на буряковий цукор [16, с. 13-54].

У 1844-1846 рр. Пимен Лялін в журналі міністерства державного майна публікував дослідження щодо сільського господарства України: «Теперішнє становище сільського господарства Малоросійського краю» (№10), «Вигоди, які може мати рафінадний завод в Малоросії» (№11), «Про ціни на вироби сільського господарства в Малоросії» (№14), «Описи різного роду млинів, що знаходяться в Малоросії» (№17) та

досвіду цукроваріння у Франції: «Свеклосахарная промышленность во Франции» (№10), «Новости из Франции по свеклосахарной промышленности» (№18).

Публікації Пимена Ляліна відзначаються великим об'ємом інформації, скрупульозністю в дослідженні певної проблеми, широким використанням статистичних даних та великої кількості іноземних джерел.

Іванівська цукроварня. На правому березі Дальньої Ільми підготували спеціальний майданчик і з дерева звели власне завод, 4 хати і підвал. Розміри заводу невідомі, але по аналогії з іншими – десь 75 м на 15 м [19, с. 19; 27, с. 1012].

Для отримання цукру і рафінування придбали 4 відстійні котли, 6 котлів ричажних (твердопаливних), 1 холодильний котел, 8 пресів, терку, чавунні котли, чавунну піч, збірні чани, металеві двері для печей, решітки, крани та ін. У цілому на будівництво заводу Лялін використав 16 тис. рублів. Обладнання для рафінування цукру не використовували, бо добре йшов збут цукру-піску [19, с. 19].

Функціонування Іванівського цукрозаводу ґрунтувалось новій економічній основі: це було окреме комерційне підприємство, незалежне від економії Ляліних. З економії могли направлятись кріпаки для роботи на заводських полях або на виробництві, але за це економія отримувала плату за комерційними розцінками. Завод мав право брати в економії необхідну кількість землі для організації виробництва. За взятую в користування землю економія в рік отримувала за неудобрену десятину 6 руб., удобрену – 20 руб. Якщо на частині землі буряки погано зійшли, то до 10 червня завод міг повернути економії землю для посіву гречки і в такому випадку за цю частину землі економія гроші не отримувала. Для потреб цукрового виробництва засівалось до 70 дес. землі [19, с. 18, с. 22].

Потужність цукроварні розрахована на переробку 100 берковців (1 берковець = 10 пуд.) цукрового буряку на добу і 9 600 берковців (1 572 т) за рік. Виварка цукру тривала 96 днів (за виключенням свят): з 25 серпня по 20 грудня [19, с. 19-20].

Цукровий завод в Іванівці був “вогняний“, де виварювали буряковий сироп на голому вогні. Виробничий процес описав Пимен Лялін [20, с. 29-65].

1. *Отримання соку з цукрового буряку.* Буряк за допомогою терки, що приводилась в дію кінним приводом, подрібнювали на дрібну стружку. Потім загорнута в полотно стружка, два рази віджималась металевим гвинтовим пресом.

2. *Очищення соку або його відстій.* Сік у котлах підігрівали до 52 градусів і, додавши вапняне молоко, доводили до кипіння. Випарка соку відбувалась у невеликих котлах (до 50 відер). Згущений до 30% сік проціджували через полотно.

3. *Знебарвлення сиропу.* Згущений і проціджений сироп продовжували очищати, фільтруючи через цідилки Дюмона з тваринним вугіллям (кістяне вугілля).

4. *Згущення сиропу.* Сік варили в ричажних котлах на відкритому вогні [за добу на заводі використовували 1,5 саж.³ (14,5 м³) дров] до густини 40%.

5. *Кристалізація або охолодження сиропу.* Згущений сироп до 40% і температурою 65-70 градусів зливали у форми місткістю 4 відра для кристалізації.

6. *Пробілювання цукру.* Пробілку цукру-піску здійснювали розведеною у воді білою глиною. Отримана патока направлялась на переварку.

За сезон із 9600 берковців буряку виробляли цукру №1 – 28697 кг, цукру №2 – 17297 кг, піску №3 – 12280 кг, патоки – 18476 кг, вижимок – 534 т. Прибуток заводу складав біля 40 тис. руб. Цукор реалізовували оптовикам у Москві [19, с. 26, 28].

1834 р. на теренах України працювало 5 цукроварень: Ляліна і Савича в Сумському повіті, Щербатова – Павлоградському повіті, Войнова і Майорова – Лохвицькому повіті [13, с. 113-114].

Власником Іванівського цукрового заводу у 1840-х рр. був Зосим Петрович Лялін. На цукроварні 1845 р. переробили до 2500 берковців буряку і виробили цукру до 800 пудів. На підготовці сировини працювало 35 чоловік, на виробництві цукру – 8 чоловік. 1846 р. виготовили продукції на 3660 рублів. Ціна цукру 1846 р. – від 5 до 6,5 руб. за пуд [6, арк. 22; 8, арк. 21 зв.-22 зв.; 22, с. 438-339].

Наприкінці 1840-х рр. цукровий завод в Іванівці вже не працював.

Отже, 200 років тому з Іванівської цукроварні почалась слобожанська історія бурякоцукроваріння. Традиції іванівських Ляліних-цукроварів були примножені наступними поколіннями, а Сумських повіт перетворився на один із центрів цукрової промисловості України.

Джерела та література

1. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукро-бурякової промисловості. Т. 1. Перед розкріпаченням селян 1861 року. Вип. 1. – К.: З друкарні Української Академії Наук, 1928.

2. Даронян С. К. М. Налбандян и тайное общество “Земля и воля”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://arar.sci.am/Content/172694/file_0.pdf – Назва з екрану. – Дата перегляду: 17.12.2021

3. Державний архів Сумської області. Ф. 2, оп. 1, спр. 8.

4. Державний архів Сумської області. Ф. 2, оп. 1, спр. 40а.

5. Державний архів Сумської області. Ф. 747, оп. 1, спр. 362.

6. Державний архів Сумської області. Ф. 748, оп. 1, спр. 116.

7. Державний архів Сумської області. Ф. 754, оп. 1, спр. 7.

8. Державний архів Сумської області. Ф. 755, оп. 1, спр. 9.

9. Державний архів Сумської області. Ф. 810, оп. 1, спр. 1.

10. Державний архів Харківської області. Ф. 16, оп. 6, спр. 584.

11. Економічна історія України. Т. 1. – К.: Ніка-Центр, 2011.

12. Енциклопедія історії України: Т. 2. – Київ: Наукова думка, 2004.

13. Записки второго комитета сахароваров, составленного при императорском Московском обществе сельского хозяйства. Прибавление к Земледельческому Журналу. – М., 1835.

14. Записки первого комитета сахароваров, составленного при императорском Московском обществе сельского хозяйства. Прибавление к Земледельческому Журналу. – М., 1834.

15. Лялин П. Личное обозрение школы пчеловодства, открытой господином Прокоповичем и несколько мыслей о самом пчеловодстве. // Земледельческий журнал. №27. – М., 1829.

16. Лялин П. Неутешительныя новости в свекло-сахарном мире. // Библиотека для чтения. Раздел IV. Т. 42. – С-П., 1840.

17. Лялин П. Нынешнее состояние свекло-сахарного производства. – Путивльская свекло-сахарная компиния. – Выгоды, какие свеклосахарная промышленность может доставить малороссийскому краю. // Библиотека для чтения. Раздел IV. Т. 29. – С-П., 1838.

18. Лялин П. Новая метода свекло-сахарного производства. // Библиотека для чтения. Раздел IV. Т. 20. С-П., 1837.

19. Лялин П. Свекло-сахарная промышленность и новыя методы производства. // Библиотека для чтения. Раздел IV. Т. 10. – С-П., 1835.

20. Лялин П. Свекло-сахарное производство. // Библиотека для чтения. Раздел IV. Т. 14. – 1836.

21. Лялин П. «Сохранение свекловицы в свекло-сахарном деле». // Библиотека для чтения. Раздел IV. Т. 5. – С-П., 1839.

22. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. Ч. 1. – Київ, 1959.

23. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – Київ, 1991.

24. Памятная книжка Харьковской губернии. – Харьков, 1862.

25. Плевако О. А. З матеріалів до історії цукрової промисловості на Україні // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. – К., 1927.

26. РГАДА. Ф. 1354, оп. 573, част. 1, спр. 868.

27. Советская историческая энциклопедия. Том 11. – М., 1968.

28. Тютюнник Ю. Виникнення бурякового цукроваріння в Україні. Перші цукроварні / Юліан Тютюнник // Дослідження з історії техніки: збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 23.

ВИДАННЯ «МІСТО МОЄ, ТИ ДЛЯ МЕНЕ ЄДИНЕ» ЯК ДЖЕРЕЛО КРАЄЗНАВЧИХ ЗНАНЬ З ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКА

Чи не в кожному місті, а то й у селищі чи селі, є такі видання, які у тій чи іншій мірі висвітлюють обличчя населеного пункту, знайомлять гостя з історією та культурою краю, його традиціями, літературними особливостями, відомими людьми, виховують у читача любов до рідного краю.

Місто Слов'янськ, що на Донеччині, багате на різноманітні історико-краєзнавчі, літературно-художні, документальні, публіцистичні видання. Не будемо їх усі перераховувати. Візьмемо для прикладу одне з яскравих та оригінальних видань – збірку «Місто моє, ти для мене єдине», яка започаткована як щорічна, і приурочувалася до Дня міста – 6 вересня. Таке видання виникло у 2004 році з ініціативи місцевих краєзнавців та бібліотекарів Слов'янської центральної міської бібліотеки (у 2017 році їй присвоєно ім'я українського поета Михайла Петренка). Ідею підтримала Слов'янська міська рада, яка доручила відділу культури курувати це питання.

До кожного випуску чергової збірки вітальні слова мали міські голови Слов'янська, наприклад Анатолій Левіт, Валентин Рибачук. До випуску 2012 року додалося Переднє слово доцентки Донбаського державного педагогічного університету Олени Барабанової, а до збірки 2013 року – доцента цього ж закладу, голови Донецької обласної краєзнавчої організації Валерія Романька.

У вітальному слові до першої збірки Анатолій Левіт впевнено заявив, що «Слов'янськ – батьківщина талантів», то ж висловив віру у те, що нинішні автори продовжать «традиції оспівування краси природи, легендарної історії рідного міста, започатковані талановитим земляком, відомим поетом-романтиком Михайлом Петренком» [1, с. 2],

Твори, подані до тієї чи іншої збірки, проходили творчий конкурс у 4-х номінаціях: «Поезія», «Художня проза», «Публіцистика», «Фото». Спеціальне журі переглядало роботи, рекомендувало до друку та

визначало переможців у кожній номінації, а міська влада відзначала переможців та лауреатів дипломами та призами. Підведення підсумків та нагородження, як правило, проводилося до Дня міста у стінах Слов'янської центральної міської бібліотеки.

В архівах маємо 10 збірок «Місто моє, ти для мене єдине» – з 2004 року по 2013 рік включно. У зв'язку з тим, що з 12 квітня по 5 липня 2014 року влада у Слов'янську була захоплена «зеленими чоловічками» з РФ та місцевими сепаратистами, поміняно керівництво міста. Після звільнення міста порушився звичний ритм життя: збірка «Місто моє...» більше не виходила.

Але те, що ми маємо на сьогоднішній день – 10 збірок з історико-краєзнавчими, літературно-художніми та фото матеріалами, яскраво показує давню й багату історію Слов'янська, засвідчує глибоку та щиру любов мешканців до рідного міста.

Мета роботи – проаналізувати матеріали збірок «Місто моє, ти для мене єдине», показати ті багаті історико-краєзнавчі матеріали, які уміщені в цих виданнях.

Предмет дослідження: матеріали 10 збірок «Місто моє, ти для мене єдине», які присвячені місту Слов'янську.

Вже з самої назви збірок – «Місто моє, ти для мене єдине» – читачеві стає ясно: твори, вміщені тут, будуть присвячені своєму краю, місту, тобто носити краєзнавчий характер. І дійсно, наприклад, у жанрі «Поезія», яка вміщує більше 65% усіх творів, самі назви поетичних доробок говорять про це: вірш О. Дудки «Слов'янськ», «Слов'янські дівчата»; В. Півень – «Пісня про Слов'янськ», «Слов'янщина»; Н. Бойко – «Рідний край», «Святогір'я»; Т. Чала – «Уклін тобі, моє місто»; М. Яривчик – «Слов'янська осінь», «Етюд про Слов'янськ»; О. Логінова – «На Славянском курорте» і т. п. Темі віршів різноманітні: освідчення в любові до рідного міста, пейзажні замальовки, теми кохання та війни... Відома поетка, колишня вчителька рідної мови та літератури Тетяна Чала, яка представляла свої вірші чи не у кожній збірці, була прикладом працездатності, таланту, а у поезії проявила себе як вірна донька рідного краю: «Низький тобі уклін, кохане місто, /Колиско моя, юності весна!/Для мене ти навек – святе і чисте – /І кращого на всій землі нема» [3, с. 12].

Сотні прекрасних робіт зафіксували миттєвості фотокамер: тут пам'ятні місця Слов'янщини, прекрасні пейзажі, люди й події. Це теж історія рідного краю.

Найбільш повно, з використанням конкретних фактів, тих чи інших історичних подій та прізвищ відомих людей, краєзнавчий характер мають прозові твори. Зупинимось на них більш детально.

У всіх десяти випусках маємо статті доцента Донбаського державного педагогічного університету, краєзнавця та письменника Валерія Романька. Назвемо ці статті: «Сосюра у Слов'янську», «Чехов в Славянске», «Дослідник літературної історії (І. М. Овчаренко)», «Василь Стус і Слов'янщина», «Особисті та творчі зв'язки зі Слов'янщиною поета Володимира Міщенка», «Поет Борис Слуцький – уродженець Слов'янська», «Вони народилися в місті на Торі: Наталя Кащук», «Письменник лікувався і працював у «Ювілейному»: Іван Костиря», «Стежками Григорія Костюка у Слов'янську», «Його університети пройшли й через Слов'янськ: Максим Горький». Таким чином, у статтях педагога та краєзнавця мова йде про відомих людей, життя та творчість яких тісно пов'язані з містом Слов'янськом.

Досвідчений краєзнавець, ветеран української журналістики Віктор Скрипник нагадує читачам про відомих земляків: поета Олександра Дудку, ректора Слов'янського педінституту Олексія Хворостяного, наводить свої докази щодо дати заснування міста Слов'янська, згадує події у місті у 1985-1991 роках, розповідає про перебування у Слов'янську відомого віолончеліста та громадського діяча Мстислава Ростроповича.

Історико-краєзнавчі матеріали Олексія Духіна («Трагедія Троїцького собору»), Івана Овчаренка («Вічно живий пам'ятник» – про пісню «Дивлюсь я на небо» на слова М. Петренка), Петра Пастухова («Слов'янський аероклуб»), Олександра Романька про трьох керівників Слов'янського авіаційного училища доповнюють багату історію рідного краю цікавими подіями та розповідями про знаних земляків.

У своєму Передньому слові під назвою «Конкурс, що поєднує серця» до, як виявилось, останньої збірки із задуманого проекту, очільник краєзнавців Донеччини Валерій Романько відмітив, що літературно-мистецький конкурс, твори якого друкувалися тривалий час в однойменних збірках, «засвідчив велику й щирю любов наших земляків та гостей до цього чудового й багатого на історію краю – Слов'янщини, до його давнього міста Слов'янська. Учасники конкурсу (а це сотні людей різного віку – від 7-ми річних дітей до людей глибоко пенсійного віку) своїми творами засвідчили, якими талановитими є наші земляки» [2, с. 8].

Конкурс став серйозною школою та стимулом до творчості для початкуючих авторів поезії, прози, фотохудожників. Так, згодом членами Національної спілки письменників України стали такі автори збірок, як Сергій Горбатенко, Майя Яривчик, Микола Сіробаба, Олег Максименко. А вже відомі письменники та журналісти на сторінках збірок відточували свою майстерність, підтримували форму, це Валерій Романько, Віктор Скрипник, Олександр Дудка, Олександр Романько, Анатолій Мироненко, Тетяна Чала, Олександр Яровий.

Таким чином, ми впевнилися в тому, що твори збірок «Місто моє, ти для мене єдине», у яких друкувалися результати однойменного літературно-мистецького конкурсу, що проводився щорічно з 2004 по 2013 роки включно, наповнені багатим історико-краєзнавчим матеріалом, допомагають розкрити цікаві сторінки історії рідного краю.

Цей конкурс сприяв і продовжує сприяти вихованню у авторів та читачів любові до України, адже «любов до Батьківщини виховується з любові до своєї малої землі – вулиці, школи, міста, рідної сім'ї. І чим більше ми будемо знати про особливості історії та культури рідного краю, тим глибше та свідоміше будемо її любити, берегти та примножувати її багатства [2, с. 9].

Джерела та література

1. Місто моє, ти для мене єдине. Зб. творів /редактор В. О. Баштова; відп. за випуск Т. М. Кожухова; вітальне слово А. В. Левіта. Слов'янськ: СПД Маторін Б. І., 2004. 84 с.
2. Романько В. І. Конкурс, що поєднує серця. Переднє слово. Місто моє, ти для мене єдине. Слов'янськ, 2013. 116 с.
3. Чала Тетяна. Уклін тобі, моє місто. Місто моє, ти для мене єдине. Зб. творів. Слов'янськ: СПД Маторін Б. І., 2005, 63 с.

Скрипка Дарина Василівна

студентка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

*науковий керівник – **Тарабан Ю. В.**,*

доктор філософії у галузі освіти/педагогіки

СТРАТА КОЗАКІВ В ЛЕБЕДИНІ

Впродовж 1687-1708 років Гетьманщина, Перебувала в статусі автономної одиниці Московської держави, переживала глибокі зміни. Нова політика, що включала територіальну експансію, посилення адміністративного апарату, запровадження високих податків та військових реформ Петра I, створювали навантаження на економічні та людські ресурси країни. Також поступове обмеження козацьких вольностей, виснажлива участь у війнах Московської імперії. Зловживання московських військових сформували ґрунт для загального невдоволення українського суспільства. Гетьман Іван Мазепа почав отримувати чисельні скарги на погане поводження великоросів із малоросами, які набули системного характеру, свідчаючи про ставлення царського уряду до Гетьманщини як до завойованої території. Головним чинником, що остаточно розірвав зв'язок між Гетьманщиною та Москвою, стало порушення Петром I зобов'язань щодо захисту України. Категорична відмова царя надати військову допомогу Мазепі перед загрозою нападу польського союзника Швеції Станіслава Лещинського «Я не можу дати навіть десять чоловік, боронися як знаєш» стала «останньою краплею». Цим кроком Петро I порушив ключове зобов'язання угоди 1654 р., що дало Мазепі формальний привід для пошуку нового протектора [2].

Мета дослідження полягає у систематизації та обґрунтуванні на підставі комплексного аналізу історичних джерел Лебединської трагедії 1708-1709 рр. як складової політики терору, свідомо застосованої Петром I для знищення української автономії та еліти.

Зміни, що відбувалися в Гетьманщині після 1687 р., мали включно централізаторський та мілітаристський характер, вигідний виключно Московській державі. Ці перетворення, включаючи високі збори податків та збільшення кількості військ, були безпосереднім наслідком реформ Петра I, спрямованих на ведення Великої Північної війни [9, с. 18]. Участь козаків у виснажливих походах призводила до великих втрат серед українського населення, а систематичні зловживання московських військових щодо жителів Гетьманщини, як-от інцидент із сотником

Чернігівського полку, доноси які отримував Мазепа [7, с. 566], лише посилювали напругу. Усвідомлюючи неминучість повного знищення української автономії в разі перемоги Петра I, Мазепа обрав ризикований, але єдино можливий варіант – перехід на бік Швеції. Протягом тривалого часу Гетьман майстерно вів подвійну гру, до останнього демонструючи вірність цареві. Зокрема, у 1705 р., він з 30-тисячним військом вступив у кордони Польщі, прикриваючи російські кордони [6, с. 199]. Цей похід, однак, був використаний для таємної зустрічі з королем Карлом XII та обговорення деталей майбутнього союзу.

Ця подвійна гра вимагала надзвичайної обережності та політичного домінування. Це підтверджує ситуація із доносами полковника Івана Іскри та генерального судді Василя Кочубея. Звернувшись за допомогою до впливового Меншикова, Мазепа зміг переконати царя та його оточення у наклепницькому характері звинувачень. Попри відсутність прямих доказів, Іскра і Кочубей були арештовані, піддані тортурам і «зізналися» у наклепі, після чого були страчені в селі Борщагів у 1708 р. [6, с. 201]. Винесення смертельного вироку, на підставі зізнань, отриманих під тортурами, свідчило про повне політичне домінування Гетьмана на той час.

У жовтні 1708р., дочекавшись вирішального моменту, Іван Мазепа перейшов на бік шведів. Ключові положення угоди, укладеної 30 жовтня 1708р. між керівництвом України і Карлом XII, передбачали:

1. Захист України. Його Королівська Величність зобов'язувався обороняти Україну та прилучені до неї землі, надаючи помічні війська.
2. Територіальні надбання. Завойовані території колишньої Московщини належатимуть тому, хто ними заволодіє, але землі, що колись належали українському народові, передавалися та затримувалися при Українському князівстві.
3. Збереження автономії. Князь і Стани України зберігали всі вольності згідно зі своїми правами та стародавніми законам.
4. Спадковість. Іван Мазепа, законний князь України, не може бути порушений у володінні князівством, а після його смерті Стани України зберігають всі вольності.

5. Військова праця. Для забезпечення договору та України, князь і Стани передавали Його Королівській Величності на час війни деякі зі своїх городів (Стародуб, Мглин, Батурин, Полтаву, Гадяч) [10, с. 176-177].

Вчинок гетьмана викликав миттєву і надзвичайно жорстку реакцію Петра I. Цар розпочав масштабну каральну кампанію, що охопила всю Гетьманщину. Першим кроком було прокляття Мазепа у Миколаївській церкві за підтримки духовенства [6, с. 212]. За цим слідував один із

найжорстокіших актів терору: російські війська, на чолі з Меншиковим, оточили і вирізали всіх мешканців гетьманської столиці Батурина.

Чутки про Батуринську трагедію та російський терор (масові арешти, страти за підозру підтримки Мазепи) змусили частину прибічників гетьмана присягнути цареві, який прийняв цих козаків та відновив їхній статус. Проте старшина, яка свідомо ігнорувала заклик на загальні збори для обрання нового гетьмана Івана Скоропадського у Глухові, зокрема, Данило Апостол, Іван Сулима, Дмитро Горленко та ін., була визнана неблагонадійною та відправлена на розправу до Лебединя. [3, с. 22; 6, с. 212].

Якщо Батуринська різанина була миттєвим актом помсти, то Лебединська трагедія набула систематичного та впорядкованого характеру, ставши центральною катівнею для козацької старшини та прихильників державницької ідеї Мазепи. Лебедин був обраний не випадково: це був один із основних укріплень форпостів, де з 25 листопада по 26 грудня 1708 р. перебував сам

Петро І, який готував армію до бою зі шведами [8, с. 7]. Таким чином, Лебедин став центром кривавих подій, в яких ключову роль відігравав Петро І як головний організатор і стратег каральної кампанії, а Меншиков – як безпосередній виконавець репресій.

Царський уряд свідомо перевів конфлікт у площину тотальних репресій. У царському указі про «войсковой старшине, ушедшей с Мазепою к Шведам» описуються каральні акції проти козаків та їх родин: конфіскація майна, заслання дружин і дітей, а спіймані «яко изменники, казнены будут смертию без пощады» [1, с. 267]. Каральні акції охопили всі верстви суспільства:

Козацька старшина, рядові козаки та міщани, священнослужителі за підозру у прихильності до гетьмана або в наданні допомоги шведсько-українським силам.

Родини тих, хто втік із Мазепою, були взяті під вартою і засланні «Також жены и дети их взяты и сосланы будут в ссылку. А кто из них пойманы будут, и те, яко изменники, казнены будут смертию без пощады» [1, с. 272].

Слідством над звинуваченими займалася Лебединська, або «Похідна канцелярія» [3, с. 51]. Допит у цій канцелярії був лише початком, після чого виснаженого підозрюваного чекав важкий допит ««сь пристрастіемь»» [3, с. 51]. у Лебедині. Використання тортур як основного методу «слідства» було свідомою політикою. В «Истории Русов» автор описував методи тортур колесування, четвертування і саджання на палю, а найлегшим, що вважалося за іграшку, було вішати та рубати голови [5, с. 693]. Також були присутні «батожье, кнут с

шиною», були головним у катуванні, яке навіть має своє прислів'я «Кнуть не Ангель, души не вынетъ, а правду скажетъ»; розпечене залізо яке відзначалося своєю повільністю у застосуванні від якої кипіла, шкварилася та димілася шкіра [6, с. 212]. Смертний вирок виносився не за фактом, а за ступенем стійкості жертви до тортур та отриманого «зізнання» у справах, яких вона не робила. Це свідчить про свідоме використання терору для залякування людей. Точні данні про кількість страчених та закатованих у Лебедині залишаються дискусійними, але більшість джерел сходяться на тому, що кількість жертв сягала сотні, часто згадується 900 людей. Кладовище, де були поховані тіла козаків, було відлучене від церкви і має назву «Гетьманцевъ» [6, с. 212-213]. За свідченням Гумілевського, могила являла собою насип довжиною та шириною приблизно 10 сажень (21,34 метри), розташований на відстані 300 сажнів (640 метрів) від минулого міського валу [5, с. 694].

Таким чином, Лебединська трагедія 1708-1709 рр. була складовою політики державного терору, свідомо застосованого Петром I не лише як помста за зраду, але і як стратегічний інструмент для ліквідації української автономії та залякування суспільства, що мало остаточно знищити Гетьманщину.

Джерела та література

1. Андреев А.И. Письма и Бумаги Императора Петра Великого. Ленинград: [б.в.], 1948. Вып. 8, ч. 1. 393 с.
2. Білик О. Пам'ятки Лебедин: Козацький Меморіал. URL: <https://artmuseum.lebedyn.org/pam-yatnyky-lebedyna-kozatskyj-memorial/> (дата звернення: 13.11.25)
3. Грушевський М. Записки наукового товариства імені Шевченка: *Науковий часопис*. Львів, 1909. Т.9. ч. 6. с. 255.
4. Гумилевский Д.Г. Филарет: Историко-статистическое описание. Харьковской епархии. Москва: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2006. Вып. 3, ч. 3. С. 278
5. Ефименко П. Могила Гетьманцев в. Г. Лебеди. *Кієвская старина*. 1884. Вып. 8, ч. 3. С. 830-832.
6. Конисський Г. История Русов или Малой России. Москва: [б.в.], 1846. 325 с.
7. Костомаров Н.И. Руина, Мазепа, Мазепинцы. Москва: Чарли, 1995. 800 с.
8. Мигаль Б.К. Краю мій Слобожаншино! Лебедин: *Збірник архівних документів і матеріалів*. Харків: Фоліо, 1997. 158 с.
9. Павленко С. Оточення Гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: КМ Академія, 2004. 602 с.
10. Павленко С. Україна доби Івана Мазепи. 1708-1709 роки в документальних джерелах. Київ: Мистецтво, 2019. 496 с.

Бессонова Марина Миколаївна

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин,
факультету права та міжнародних відносин,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка*

АНТИАМЕРИКАНІЗМ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЙ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Перша чверть ХХІ ст. мала низку локальних та регіональних конфліктів, які несли у собі небезпеку переростання у глобальний конфлікт. Першою такою подією можна назвати терористичні атаки на США 11 вересня 2001 р., що викликало реакцію США у вигляді розгортання боротьби з тероризмом та вторгнення в Афганістан, потім в Ірак. Останніми подіями, які ще не завершені станом на кінець 2025 р., є російсько-українська війна та війна на Близькому Сході. Попри різні причини та динаміку розвитку, спільним для російсько-української війни та чергової активної фази кризи на Близькому Сході є залучення США до цих конфліктів. Пряма або опосередкована участь США має своїм наслідком пожвавлення дискусій щодо місця та ролі цієї держави у сучасних міжнародних відносинах не тільки серед практиків, експертного середовища та науковців, а й відображається у громадській думці як на національному, так і глобальному рівнях.

Одним з вимірів ставлення до США та оцінювання їх ролі у міжнародних відносинах є гостра критика політики цієї держави, її уряду, політичної системи тощо, що узагальнено називають таким феноменом як «антиамериканізм». Антиамериканізм є багатовимірним явищем, оскільки має політичні, економічні, культурні, ідеологічні та ідентичнісні виміри. Цей феномен вже досліджувався дослідниками-представниками політології, історії, соціології, психології тощо. Так, класиками у вивченні антиамериканізму є американські автори П. Катценштайн та Р. Кеохайн, П. Холландер, М. Фрідмен, канадські дослідники Дж. Гренетштайн та К. Носсал, австралійський науковець Б. О'Коннор тощо. Втім, роль США у світі, та особливо конфронтаційна риторика чинного президента США Д. Трампа, формує нові запити на продовження вивчення цього явища.

Ця публікація має за мету окреслити у загальних рисах присутність «антиамериканізму» у різних теоретичних концепціях, які пояснюють міжнародні відносини. Антиамериканізм не є окремим предметом, який досліджується виключно в рамках однієї конкретної теорії міжнародних відносин. Натомість, це явище може бути пояснене та проаналізоване з позицій кількох ключових теоретичних підходів. Так, серед основних теорій, в контексті яких можна найчастіше зустріти критику та/чи негативне ставлення до США, можна назвати неореалізм, неомарксизм, конструктивізм та лібералізм.

Так, в контексті теорії політичного неореалізму, основою якого вважається концепція балансу сил, антиамериканізм може розглядатися як передбачуваний ефект гегемонії США. Як єдина наддержавна після Холодної війни, Сполучені Штати становлять загрозу для суверенітету та інтересів інших держав. Тож, згідно з теорією балансу сил, домінування однієї держави (гегемона) природним чином призводить до спроб інших держав збалансувати цю владу. Таким чином, можна вважати що політика балансування проявляється в антиамериканських діях чи риториці інших гравців на міжнародній арені, коли інші держави, аби стримати гегемона, формують політичні коаліції проти США, критикують їхню зовнішню політику, а також намагаються обмежити їхній вплив у міжнародних інституціях (наприклад, голосування проти США на Генеральній асамблеї ООН для обмеження легітимності односторонніх дій, таких як війна в Іраку 2003 р.). Відповідно до інтерпретацій Кеннета Волца, міжнародна система, де існує єдина наддержавна, природно породжує опір, оскільки інші держави прагнуть збалансувати цю владу для забезпечення власної безпеки та суверенітету [4, с. 618].

Неомарксизм характеризується критичними підходами щодо глобальної економічної нерівності та домінування, і саме у такому контексті конструюється ставлення до США, яка є країною «ядра», яка експлуатує країни «периферії» (відповідно до теорії світових систем І. Валлерстайна [3]). Таким чином, негативне ставлення та критика США розглядається як протест або відсіч проти глобалізації та імперіалізму, де Сполучені Штати є головним бенефіціаром і рушієм експансії світового капіталізму. Пол Холландер охарактеризував такий антиамериканізм як «антикапіталізм» [2, с. 444]. Цей тип антиамериканізму спрямований на зовнішню економічну політику США, їхню роль у міжнародних фінансових інституціях та сприяння нерегульованим ринкам, які посилюють бідність та соціальну нерівність у світі.

Конструктивізм як підхід у вивченні міжнародних відносин фокусується на ролі ідей, ідентичності та соціально сконструйованих норм. Цей підхід пропонує одне з найглибших пояснень екзистенційного або культурного антиамериканізму. Антиамериканізм виникає на ґрунті конфлікту ідентичностей та цінностей. США часто виступають як «Інший» або «анти-світ» щодо традиційних, національних або релігійних ідентичностей інших народів. У такому контексті найбільш виразним є негативне ставлення до США з боку суспільств ісламського світу. Це проявляється у критиці американської культури, цінностей (індивідуалізму, матеріалізму), суспільних інститутів та способу життя, які сприймаються як загроза місцевій культурі та самобутності. Втім, можна зустріти негативне ставлення до США у такому ключі не тільки у представників ісламу. Після короткого «медового місяця» у відносинах США (у 1990-х рр.) росія упродовж першої чверті XXI ст. стала одним з найбільш виразних критиків США, які почали відігравати роль конституюючого «Іншого». Америка не виправдала сподівань росіян; реформи в російській державі так і не побудували в ній розвинуту економіку американського зразка; Америка не рахується з росією; використовує подвійні стандарти – все це сприяло формуванню «російського ресентименту» – почуттю ворожості до США, які вважаються причиною всіх невдач, відчуття безсилля, заздрості тощо [1, с. 315]. Сприйняття дій США як «аморальних» або «лицемірних» підсилює цей емоційний та нормативний негативізм.

Хоча лібералізм зазвичай фокусується на співпраці та інституціях, він також містить опосередковану критику США, яку можна розглядати в контексті антиамериканізму. Представники ліберальної політичної думки розглядають антиамериканізм як наслідок односторонньої зовнішньої політики США. Це пов'язано з тим, що коли США ігнорують міжнародні інституції (ООН, договори) та діють одноосібно (часи адміністрації Дж. Буша-молодшого та Д. Трампа), це підриває легітимність їхніх дій і породжує недовіру та обурення серед союзників і партнерів. Це призводить до зменшення «м'якої сили» США та ускладнює міжнародну співпрацю, оскільки інші держави не бажають підтримувати дії, які вони вважають нелегітимними.

Таким чином, антиамериканізм є багатовимірним і структурно зумовленим феноменом, який у теорії міжнародних відносин пояснюється різними ключовими концепціями по-різному. Неореалізм трактує його як раціональну політику балансування проти гегемонії США; неомарксизм – як протест проти глобального економічного домінування та імперіалізму; конструктивізм – як конфлікт

ідентичностей та цінностей, де США виступають «Іншим»; лібералізм – як наслідок односторонньої зовнішньої політики США, що підриває легітимність їхнього лідерства та послаблює міжнародні інституції.

Джерела та література

1. Бессонова М.М. Антиамериканська риторика у російських наративах російсько-української війни. *Wojna Rosji z Ukrainą i Zachodem: Prace Monograficzne / Redakcja naukowa S.Wasiuta, T.Wójtowicz. Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, 2024. (560 с.) С.299-319.
2. Hollander P. *Anti-Americanism: Irrational and Rational*. London: Transaction Publishers, 1995. 515 p.
3. Wallerstein I. *World-systems analysis: an introduction*. Durham; London: Duke University Press, 2004. 109 p.
4. Waltz K.N. The Origins of War in Neorealist Theory. *Journal of Interdisciplinary History*. 1988. Vol.18. P. 615–628.

Бузаров Андрій Ігоревич

кандидат філософських наук, докторант,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

УКРАЇНА В НОВІЙ СИСТЕМІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА СТРАТЕГІЧНУ СУБ'ЄКТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України стала каталізатором якісних змін у євроатлантичній системі безпеки, виявивши вразливість чинного механізму стримування та колективної відповіді на гібридні й конвенційні загрози. Цей конфлікт не лише активізував переосмислення стратегій на рівні НАТО та ЄС, а й стимулював перегляд традиційної політики нейтралітету, переорієнтацію енергетичних стратегій та посилення регіональних альянсів. У таких умовах Україна постає не лише як об'єкт підтримки, але як повноцінний суб'єкт нового безпекового порядку, який формується на руїнах старої архітектури. Аналіз цих процесів дозволяє окреслити довгострокові тенденції трансформації міжнародної системи та ролі України в ній.

Варто погодитися з думкою експертів, що одним із ключових аргументів на користь підтримки України став збіг низки критичних загроз, зокрема — розгортання повномасштабної війни в центрі

Європи, порушення міжнародно-правових норм, які забороняють силове захоплення територій, висування ультимативних вимог Росією до США і НАТО, а також застосування нею енергетичного тиску проти країн ЄС із метою дестабілізації європейського ринку енергоносіїв. За таких умов відмова західних держав від підтримки України означала б фактичне схвалення розбалансування міжнародної системи та руйнування важливих глобальних режимів, зокрема режимів ядерного стримування і нерозповсюдження. Узаконення сили як інструменту експансії підважило б довіру до лідерства США та стабільності їхніх союзницьких зв'язків у Європі й Азії [1].

Безумовно, ключовим чинником, що забезпечив збереження української державності та зірвав реалізацію російського плану блискавичної окупації (так званого «бліцкригу»), стали Збройні Сили України. Саме вони забезпечили організований опір у перші дні повномасштабного вторгнення, спираючись на досвід, накопичений упродовж восьми років протидії гібридній агресії РФ. На сьогодні ЗСУ виконують не лише роль гаранта суверенітету й територіальної цілісності України, а й дедалі більше позиціонуються як важливий елемент нової системи європейської безпеки. З огляду на високий рівень бойової підготовки, адаптацію до сучасних технологій і бойовий досвід, українська армія має потенціал стати стратегічним партнером для НАТО та окремих держав Європи в ключових секторах оборони й безпеки. «У центрі цієї системи – Україна з її високопрофесійними, ефективними та дієвими Збройними силами. Тож є всі підстави стверджувати, що героїчне протистояння України агресивному, повномасштабному вторгненню РФ породило нове феноменальне явище в європейській системі безпеки – Збройні сили України, тоді як сама Українська держава стала символом мужності й нескореності, гарантом захисту споконвічних європейських цінностей. Оновлену післявоєнну систему європейської безпеки тепер неможливо уявити без багатосторонньої участі в ній України як базового її елемента. Усе це в разі посилює наші шанси й на євроінтеграційне просування, кінцева мета якого – стати повноправним членом ЄС, і на тісну взаємодію з НАТО [2].

У процесі формування нової багатополярної системи особливої уваги заслуговують кілька ключових напрямів: зростання стратегічної автономності Європейського Союзу; трансформація геополітичної ролі росії після завершення активної фази війни; еволюція суперництва між США та Китаєм, зокрема — у сфері нормативного врегулювання двосторонніх відносин; перспективи співпраці КНР з росією, Індією та

державами Центральної й Південно-Східної Азії. Одночасно посилюється вплив так званих «середніх держав» — Туреччини, Бразилії, Мексики, Південної Африки, Саудівської Аравії, — які прагнуть закріпити автономні позиції у глобальній політиці. За оцінками експертів Центру Разумкова, нинішня динаміка світових процесів свідчить про тенденцію до формування дво полюсного світового порядку із домінуванням США та Китаю в коаліціях держав-однорумців. Ті країни, що займають проміжну або умовно нейтральну позицію, опиняться під тиском суперництва, яке може супроводжуватися як інструментами «м'якої», так і «жорсткої» сили. У сфері безпеки прогноуються масштабні зміни, що можуть призвести до посилення компактних, більш консолідованих субрегіональних чи секторальних альянсів — і навіть до перегляду формату вже існуючих глобальних структур [3].

Російсько-українська війна виступила не лише як масштабна безпекова криза для України, а й як фактор, що пришвидшив глибокі зрушення в архітектурі міжнародних відносин. Події після 2022 року засвідчили зростаючу геополітичну вагу України, її перетворення на одного з ключових гравців європейської безпеки та одночасно прискорили суттєві зміни у форматах міждержавної взаємодії — як у межах НАТО й ЄС, так і серед країн глобального Півдня.

Агресивна політика РФ стала поштовхом для перегляду усталених підходів до колективної безпеки, зменшення залежності ЄС від російських енергоресурсів і консолідації демократичних держав перед обличчям спільних викликів.

На цьому тлі суттєво трансформувалися принципи оборонної кооперації: відбувається поглиблення військово-політичної взаємодії у межах платформи «Рамштайн», перехід ЗСУ на стандарти НАТО, а також формалізація підтримки з боку західних країн. Вступ Фінляндії та Швеції до Північноатлантичного альянсу підтвердив тенденцію відходу від нейтралітету в умовах зростання загроз з боку авторитарних держав.

У цьому контексті Україна постає як генератор нових підходів до протидії агресії — через розвиток інструментів гібридної війни, цифрової дипломатії та мобілізацію міжнародної підтримки на основі універсальних цінностей свободи, суверенітету та справедливості. Її досвід набуває транснаціонального значення, відкриваючи можливість адаптації українського кейсу до інших регіональних контекстів, що зіштовхуються з авторитарним реваншизмом.

Крім того, війна активізувала процеси оновлення міжнародних інституцій: НАТО продемонструвало підвищену операційну ефективність, ЄС — політичну гнучкість, а нові ініціативи на рівні регіонів — від Балто-Чорноморського простору до військово-промислових кластерів — вказують на переформатування безпекових альянсів. Це створює потребу в нових формах стримування, зростанні стратегічної автономії та пошуку гнучких моделей партнерства.

У підсумку, війна в Україні не лише трансформує регіональний безпековий ландшафт, а й формує нові глобальні контури — посилення ролі середніх держав, активізація міжрегіональної кооперації та переосмислення нормативно-ціннісної основи сучасної системи міжнародної безпеки.

Джерела та література

1. Політичні та безпекові виклики багатопolarityності // Україна і світ в умовах воєнних викликів: колективна монографія / За заг. ред. Ю.В. Подрез. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2023. С. 160-185.
2. Гуменюк Б. Війна росії проти України: її вплив на регіональні та глобальні процеси / Б. Гуменюк // Україна дипломатична. - 2022. - Вип. 23. - С. 18-30. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2022_23_5.
3. Центр Разумкова. (2022). Роль і місце України в перспективних європейській та євроатлантичній системах безпеки. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistce_Ukr.pdf

Вакал Роман Ігорович

аспірант,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОСТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА УРЯДУ УСРР ПРИ УРЯДІ СРСР В 1920-х–1930-х рр.

Сучасні імперські амбіції Російської Федерації зумовлюють актуальність вивчення історичного досвіду функціонування державних інституцій, які забезпечували представлення інтересів Української СРР у період формування СРСР і посилення централізованого контролю Кремля над союзними республіками. Одним із таких органів було Постійне представництво уряду УСРР при уряді СРСР, діяльність якого відображала як прагнення української сторони до збереження певної автономії, так і поступову інтеграцію республіканських структур у загальносоюзну систему управління.

Після утворення СРСР у липні 1923 р. змінився правовий статус договірних республік: вони перетворилися на союзні, а їхні повноважні представництва при уряді РСФРР трансформувалися в постійні представництва при уряді СРСР. Відповідно, змінився і функціональний характер цих інституцій: вони втратили функції зовнішньополітичних контактів, однак стали ключовими комунікаційними ланками між союзним центром і республіканськими органами влади.

Постійне представництво УСРР при уряді СРСР було створено в липні 1923 р. На той час аналогічні структури діяли від імені Російської СФРР (представник О. Свідерський), Білоруської СРР (М. Мороз) та Закавказької СРР (С. Тер-Габріелян) [1, арк. 127]. Штат Постійного представництва УСРР налічував 46 осіб [2, арк. 12]. Керівником установи було призначено А. Приходька, на якого покладалися обов'язки загального керівництва, контролю за дотриманням конституційних норм у питаннях, що стосувалися союзних республік, а також підтримання контактів із ЦВК Союзу, ВУЦВК та низкою наркоматів, зокрема фінансів і освіти. Заступником Постійного представника став І. Морозов, до компетенції якого входили питання промисловості, торгівлі, продовольства та загальногосподарських справ.

Адміністративну структуру представництва формували секретаріат (16 осіб), юридичне та планове бюро, інформаційний відділ, кур'єрська

служба, а також консультанти з економічних питань [3, с. 65–67]. Секретарем Постійного представництва був М. Яловий, а протокольною частиною керувала Т. Демосфенова [2, арк. 13–14]. Секретаріат здійснював облік документації, складав щотижневі зведення засідань, контролював рух справ і забезпечував інформаційне забезпечення роботи керівництва.

Постійне представництво уряду Української СРР при уряді СРСР у 1920–1930-х роках стало однією з ключових ланок у системі відносин між союзним центром і республіканськими урядами. Формально виконуючи представницькі функції, ця установа водночас виступала важливим механізмом інтеграції УСРР у загальносоюзну адміністративну вертикаль. Її діяльність дозволяє простежити, яким чином у межах радянської федерації поєднувалися декларативні принципи республіканського суверенітету з реальними механізмами централізованого управління [4, арк. 1–4].

Одним із провідних напрямів діяльності Постійного представництва була участь у розгляді та вирішенні питань, ініційованих урядом УСРР, у структурах союзного рівня. Через цей інститут республіканська влада мала можливість порушувати перед союзними органами проблеми господарського, соціального й культурного розвитку України. Проте вплив представництва був обмежений рамками централізованої радянської моделі, де остаточне рішення належало Москві. Однак, формальна участь у процесі ухвалення рішень не завжди означала реальний вплив на їх зміст.

Участь представництва в розробці проєктів постанов і розпоряджень уряду СРСР, що стосувалися УСРР, виконувала двоєдину роль. З одного боку, вона забезпечувала певну поінформованість українського керівництва про політику центру, а з іншого – слугувала каналом для впровадження рішень союзного рівня в республіканську практику. Така двостороння комунікація сприяла посиленню адміністративного контролю, поступово нівелюючи республіканські ініціативи.

Значну частину роботи представництва становила участь у підготовці державних планів економічного та соціального розвитку, формуванні бюджету, діяльності Держплану СРСР, міністерств і комісій. Завдяки цьому українська сторона могла донести свої потреби та пропозиції щодо розвитку промисловості, сільського господарства, транспорту чи енергетики. Проте в умовах командно-адміністративної економіки такі пропозиції переважно коригувалися союзним керівництвом відповідно до загальносоюзних пріоритетів. Участь

представництва у планувальних процесах відображала суперечність між декларативним федералізмом і фактичною централізацією радянської економічної системи.

Важливою складовою діяльності було надання союзним органам інформації про соціально-економічний стан УСРР та підготовка матеріалів на запити уряду СРСР. Ця функція мала двоєдиний характер. З одного боку, вона дозволяла доносити до центру актуальні дані щодо українських реалій, сприяючи врахуванню специфіки республіки при ухваленні рішень. З іншого — забезпечувала Москві потужний інструмент контролю, адже зібрана інформація використовувалася для моніторингу виконання директив та оцінки ефективності республіканських органів влади.

Так само систематичне інформування уряду УСРР про рішення та ініціативи союзного уряду виконувало функцію зворотного зв'язку. Представництво виступало посередником у комунікації, роз'яснюючи положення нових нормативних актів, спрямованих на реалізацію загальносоюзної політики. Таким чином, інформаційна діяльність установи фактично забезпечувала функціонування централізованої системи політичного управління.

Підтримання оперативних контактів із союзними міністерствами, комітетами та відомствами давало змогу швидко реагувати на міжурядові запити, забезпечуючи погодженість у реалізації економічних і соціальних програм. Разом з тим, такий формат співпраці підкріплював вертикальну ієрархію управління, у межах якої республіканські органи дедалі більше втрачали автономність.

Не менш важливим напрямом була взаємодія з постійними представництвами інших союзних республік. Спільна діяльність у галузі економіки, науки та культури сприяла розвитку міжреспубліканських зв'язків, але водночас забезпечувала реалізацію політики уніфікації, спрямованої на посилення інтеграції республік у єдиний адміністративно-господарський простір СРСР.

Здійснюючи сприяння українським науковим, творчим і громадським установам у встановленні контактів із союзними структурами, представництво виконувало важливу роль у розширенні культурного та інтелектуального простору України в межах радянської системи. Воно допомагало організовувати спільні проекти, відрядження науковців, участь у виставках і форумах. Однак цей процес супроводжувався підпорядкуванням українських інституцій ідеологічним настановам центру, що призводило до уніфікації культурної політики.

Крім того, представництво здійснювало організаційну допомогу працівникам, відрядженим з УСРР до Москви, що забезпечувало ефективну участь українських спеціалістів у роботі союзних установ. Ця функція мала прикладний характер і сприяла посиленню зв'язків між республіканськими та союзними структурами, проте водночас підсилювала залежність кадрового потенціалу України від центру [4, арк. 1–4].

Отже, аналіз основних напрямів діяльності Постійного представництва уряду УСРР при уряді СРСР свідчить, що воно виконувало не лише представницькі, а й координаційно-контрольні функції. Формально спрямоване на захист інтересів республіки, представництво фактично стало важливою ланкою у системі централізованого управління СРСР. Через нього здійснювалася інтеграція українських інституцій у союзнa бюрократичну вертикаль, а також реалізація політики поступового обмеження республіканської автономії.

Таким чином, Постійне представництво уряду УСРР при уряді СРСР у 1920–1930-х рр. виконувало комплексну функцію – від посередницької і комунікаційної до координаційно-аналітичної. Його діяльність забезпечувала інтеграцію українських державних органів у загальносоюзну систему управління, водночас залишаючись важливим механізмом для збереження видимості формальної участі УСРР у прийнятті рішень на союзному рівні. Аналіз функціонування цього інституту дозволяє глибше зрозуміти механізми централізації радянської держави та поступового згортання реальної самостійності республік у складі СРСР.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 561. 129 арк.
2. ЦДАВОУ. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 381. 34 арк.
3. Постанова РНК УСРР «Про штати Постійного Представництва УСРР при уряді СРСР» // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Харків. 1924. Ч. 1. С. 65–67.
4. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР про Положення про Постійне Представництво УСРР при уряді СРСР. ЦДАВОУ. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1671. 4 арк.

Горобець Ігор Володимирович

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

Сорока Олег Вікторович

*магістрант,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

УСУНЕННЯ ТАЛІБІВ ВІД ВЛАДИ. ОПЕРАЦІЯ «НЕСКОРЕНА СВОБОДА»

Події 11 вересня 2001 року вплинули на подальшу зовнішню та військову політику Сполучених Штатів Америки. Звертаючись до Об'єднаного Засідання Конгресу та Американського народу, Президент Дж Буш-молодший заявив: «11 вересня вороги свободи здійснили акт війни проти нашої країни. Всі зібрані нами докази вказують на групу слабо пов'язаних між собою терористичних організацій, відомих як «Аль-Каїда». Це ті ж убивці, які звинувачуються у вибухах американських посольств у Танзанії та Кенії та відповідальні за вибух на есмінці «Коул». «Аль-Каїда» для терору – те саме, що мафія для злочинності. Але її мета – не заробляння грошей, а перебудова світу та нав'язування своїх радикальних переконань людям у всьому світі. Терористи сповідують крайню форму ісламського екстремізму, що відкидається мусульманськими вченими і переважною більшістю мусульманського духовенства, – маргінальний рух, який перекручує мирне вчення ісламу. Директива терористів наказує їм вбивати християн та юдеїв, усіх американців і не робити відмінностей між військовими та цивільними особами, включаючи жінок та дітей. Це угруповання та її лідер – людина на ім'я Усама бен Ладен – пов'язані з багатьма іншими організаціями у різних країнах, включаючи «Єгипетський ісламський джихад» та «Ісламський рух Узбекистану». Керівництво «Аль-Каїди» має великий вплив в Афганістані та підтримує режим «Талібану», який контролює більшу частину країни. В Афганістані ми бачимо бачення Аль-Каїди майбутнього світу. Сполучені Штати поважають народ Афганістану – зрештою, ми зараз є для нього найбільшим джерелом гуманітарної допомоги – але ми

засуджуємо режим Талібану. Він не лише репресує власний народ, а й загрожує людям у всьому світі, спонсуючи, вкриваючи та забезпечуючи терористів. Допомагаючи та підбурюючи до вбивств, режим «Талібану» скоює вбивства. І сьогодні ввечері Сполучені Штати Америки висувають «Талібану» такі вимоги: видайте владі Сполучених Штатів усіх лідерів «Аль-Каїди», які ховаються на вашій землі. Звільніть усіх іноземних громадян, включаючи американських, яких ви несправедливо ув'язнили. Захистіть іноземних журналістів, дипломатів та співробітників гуманітарних організацій у вашій країні. Негайно та назавжди закрити всі табори підготовки терористів в Афганістані та передати всіх терористів та всіх осіб, які перебували в їхніх структурах підтримки, відповідним органам. Надати Сполученим Штатам повний доступ до таборів підготовки терористів, щоб ми могли переконатися, що вони більше не діють. Ці вимоги не підлягають переговорам чи обговоренню. Талібан повинен діяти і діяти негайно. Вони передадуть терористів, інакше їх спіткає та сама доля». Американський лідер також заявив, що «Ми позбавимо терористів фінансування, нацькуємо їх один на одного, ганятимемо їх з місця на місце, поки не залишиться ні притулку, ні спокою. І ми переслідуватимемо країни, які надають допомогу чи притулок терористам. Кожна країна в кожному регіоні тепер має ухвалити рішення. Або ви з нами, або ви з терористами. З цього дня будь-яка країна, яка продовжує приховувати чи підтримувати тероризм, розглядатиметься Сполученими Штатами як ворожий режим» [1].

Спільна резолюція, ухвалена Сенатом та Палатою представників 18 вересня 2001 року, санкціонувала застосування військової сили «проти осіб, відповідальних за недавні напади на Сполучені Штати» [2].

У той же день Президент Буш-молодший підписав спільну резолюцію, яка дозволяє застосовувати сили проти осіб, відповідальних за напад на Сполучені Штати 11 вересня. Ця спільна резолюція згодом буде використана адміністрацією Буша як юридичне обґрунтування рішення про вжиття масштабних заходів щодо боротьби з тероризмом, включаючи вторгнення до Афганістану, прослуховування розмов громадян США без судового рішення та створення табору для затриманих у затоці Гуантанамо на Кубі [3].

Необхідно відзначити, що протистояння між США, Аль-Каїдою та «Талібаном» почалося задовго до подій 11 вересня 2001 року. Ще 15 жовтня 1999 р., Рада Безпеки ООН приймає резолюцію 1267, в якій «рішуче засуджувалося використання афганської території, особливо районів, контрольованих рухом «Талібан», для надання притулку

терористам та їх навчання і для планування терористичних актів». Також «висловлювався жаль з приводу того, що рух «Талібан» продовжує надавати притулок для Усами бен Ладена і дозволяти йому та іншим його спільникам керувати мережею таборів з підготовки терористів з контрольованою рухом «Талібан» території та використовувати Афганістан як базу для організації міжнародних терористичних операцій. Приймаючи до відома винесення обвинувального акта Сполученими Штатами Америки проти Усами бен Ладена та його спільників, зокрема за вибух посольств Сполучених Штатів у Найробі, Кенія і Дар-ес-Саламі, Танзанія 7 серпня 1998 року і змову з метою вбивства американських громадян за кордоном і зважаючи на прохання Сполучених Штатів Америки до руху «Талібан» передати їх для судового розгляду». Резолюція Рада Безпеки «наполягає на тому, щоб афганське угруповання відоме під назвою «Талібан», яке називає себе «Ісламським Еміратом Афганістан», негайно виконало всі його попередні резолюції, в. зокрема припинила надання притулку міжнародним терористам та їх організаціям та їх навчання, вжила відповідних ефективних заходів для забезпечення того, щоб територія, що перебуває під її контролем, не використовувалася для терористичних об'єктів та таборів або для підготовки чи організації терористичних актів проти інших держав чи їхніх громадян та підтримали зусилля, спрямовані на передання обвинувачених терористів суду; вимагає, щоб рух «Талібан» без подальшого зволікання видав Усаму бен Ладена владі країни, де проти нього буде винесено обвинувальний акт, чи компетентній владі країни, з якої він буде передано до такої країни, чи компетентній владі країни, де його буде заарештовано і віддано суду» [4].

7 жовтня 2001 р. військові США за підтримки Великобританії починають бомбардування сил Талібану, офіційно запускаючи операцію «Незламна свобода». Австралія, Канада, Франція та Німеччина заявляють про свою підтримку у майбутньому. Початковий етап війни в основному включає авіаудари США по загонах «Аль-Каїди» і «Талібану», яким допомагають близько тисячі американських спецназівців, Північний альянс і антиталібські сили етнічних пуштунів. Перша хвиля звичайних сухопутних військ прибуває через дванадцять днів. Більшість наземних боїв відбувається між «Талібаном» та його афганськими противниками. Режим «Талібану» почав стрімко розпадається після поразки в Мазарі-Шаріфі 9 листопада 2001 від сил, лояльних Абдулу Рашиду Дустуму, етнічному узбецькому військовому лідеру. Протягом наступного тижня опорні пункти Талібов після

настання коаліції та Північного альянсу на Талукан (11 листопада), Баміан (11 листопада), Герат (12 листопада), Кабул (13 листопада) і Джелалабад (14 листопада) переходять під контроль США та їх союзників. 14 листопада 2001 року [3].

Рада Безпеки ООН, приймає резолюцію 1378, в якій «засуджувався рух «Талібан» за те, що він дозволив використовувати Афганістан як базу для здійснення терористичних актів за кордоном мережею «Аль-Каїда» та іншими терористичними групами і надало притулок Усамі бен Ладену, «Аль-Каїді» та тим, хто пов'язаний з ними, і в цьому контексті підтримувалися зусилля, докладені афганським народом з метою замінити режим «Талібану». Також, вітався намір Спеціального представника Генерального секретаря скликати термінову нараду різних афганських процесів, у відповідному місці та закликала Об'єднаний фронт та всіх афганців, представлених у цих процесах, прийняти запрошення для участі у цьому нараді, невідкладно, сумлінно і без висування будь-яких умов» [5].

Вислідивши лідера «Аль-Каїди» Усаму бен Ладена в добре обладнаному печерному комплексі Тора-Бора на південний схід від Кабула, сили «Північного Альянсу» вступають у запеклу двотижневу битву (з 3 по 17 грудня) з бойовиками «Аль-Каїди». В результаті гине кілька сотень людей, а бен Ладену зрештою вдається втекти, всього за день до того, як афганські сили захопили двадцять його людей. Після падіння Кабула в листопаді 2001 року Організація Об'єднаних Націй запрошує основні антиталібські афганські угруповання, насамперед Північний альянс і групу, яку очолює колишній король Афганістану на конференцію в Бонні, Німеччина. 5 грудня 2001 року ці угруповання підписують Боннську угоду, схвалену резолюцією 1383 Ради Безпеки ООН [3].

Резолюція «схвалює Угоду про тимчасові механізми в Афганістані до відновлення постійних урядових інституцій. А також закликає всі афганські групи виконати цю Угоду в повному обсязі, зокрема шляхом всебічного співробітництва з Тимчасовим органом, який має розпочати здійснення своїх повноважень 22 грудня 2001 року» [6].

Угода, досягнута за значної дипломатичної допомоги Ірану у зв'язку з підтримкою Іраном угруповання Північного альянсу, призначає Хаміда Карзая головою тимчасової адміністрації та створює міжнародні миротворчі сили для підтримки безпеки в Кабулі. За Боннською угодою була резолюція 1386 Ради Безпеки ООН від 20 грудня, яка засновує Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ) [3].

Ці сили «створювалися для надання допомоги афганському Тимчасовому органу в забезпеченні безпеки в Кабулі та прилеглих до нього районах, щоб афганський Тимчасовий орган, а також персонал Організації Об'єднаних Націй могли діяти в умовах безпеки. І сприяти афганському Тимчасовому органу сприяння, щоб допомогти йому у формуванні та навчанні нових сил безпеки та збройних сил Афганістану» [7].

Падіння режиму «Талібану» зазвичай пов'язують із здаванням Кандагара 9 грудня 2001 р. Лідер руху мулла Мохаммед Омар утік із міста, залишивши його під владою племінних законів, що встановлюються лідерами пуштунів [3].

Таким чином, США після терактів 11 вересня 2001 року вдалося в короткі терміни, за широкої міжнародної підтримки створити коаліцію для боротьби з загрозою тероризму в Афганістані і за підтримки сил, що протистояли «Талібану» взяти під контроль територію країни, усунув цей рух від влади.

Джерела та література

1. Address to a Joint Session of Congress and the American People. URL:// <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (дата звернення 28.10. 2025).
2. Joint Resolution. URL:// <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-107publ40/html/PLAW-107publ40.htm> (дата звернення 28.10.2025).
3. The U.S. War in Afghanistan. URL:// <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>. (дата звернення 28.10.2025).
4. UN Security Council Resolution 1267. URL:// [https://docs.un.org/en/S/RES/1267\(1999\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1267(1999)) (дата звернення 28.10.2025).
5. UN Security Council s Resolution 1378. URL:// <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/afgh-sres1378.php> (дата звернення 28.10.2025).
6. UN Security Council Resolution 1383. URL: // <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/afgh-sres1383.php> (дата звернення 28.10.2025).
7. UN Security Council Resolution 1386. URL:// <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/Afgh-SRES1386.php?print=true> (дата звернення 28.10.2025).

**ПРОМОВА М. ТЕТЧЕР У БРЮГГЕ (1988)
ЯК ПОВОРОТНИЙ МОМЕНТ У СТАНОВЛЕННІ
СУЧАСНОГО БРИТАНСЬКОГО ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ**

Становлення сучасного британського євроскептицизму нерозривно пов'язане з політичною спадщиною М. Тетчер. Ключовою подією у цьому процесі стала її промова у Коледжі Європи в Брюгге 20 вересня 1988 р. Цей виступ ознаменував фундаментальний зсув у європейській політиці Консервативної партії, яка до того моменту, підтримавши Єдиний європейський акт (ЄЄА) 1986 р. демонструвала прихильність до економічної інтеграції [2, с. 51]. Промова в Брюгге стала ідеологічним маніфестом, який протиставив британське бачення Європи як союзу суверенних держав федералістським амбіціям Брюсселя. Саме цей виступ легітимізував євроскептицизм, перетворивши його з маргінальної позиції на центральну ідеологію партії та заклавши підвалини для майбутніх політичних конфліктів.

«Поворот у Брюгге» був зумовлений парадоксальними наслідками самого Єдиного європейського акту. Для М. Тетчер створення спільного ринку було самоціллю – побудовою великої зони вільної торгівлі, що відповідало її неоліберальним переконанням. Однак для президента Єврокомісії Ж. Делора ЄЄА був лише інструментом для запуску подальшої, глибшої інтеграції [5, с. 207]. Каталізатором конфлікту стали його ініціативи щодо монетарного союзу та, що найважливіше, концепція «соціального виміру». Ця ідея, що передбачала посилення прав робітників на наднаціональному рівні, була сприйнята М. Тетчер як пряма загроза її політиці в Британії [7]. Напруга досягла піку влітку 1988 р., коли Ж. Делор заявив, що через десять років «80 відсотків економічного законодавства... буде прийматися на рівні Співтовариства» [цит за 5, с. 210], а згодом виступив на конгресі Британських тред-юніонів, пропонуючи їм європейську альтернативу політиці Торі [3, с. 137].

Саме в цій напруженій атмосфері готувалася промова. Як зазначають дослідники Е. Роу-Крайнс та Т. Хеппелл [5, с. 209–210]., її текст став полем боротьби двох підходів. Міністерство закордонних справ наполягало на поміркованому, конструктивному тоні, що мав би

підкреслити успіхи Британії в Європейському економічному співтоваристві (ЄЕС). Натомість власні радники М. Тетчер, зокрема Ч. Пауелл, під впливом ідей аналітичного центру Centre for Policy Studies, просували жорстке, ідеологічне послання. Вони вбачали у запрошенні до Брюгге унікальну можливість не просто висловити занепокоєння, а представити цілісне, альтернативне бачення Європи, засноване на ідеї «різноманіття» та співпраці суверенних націй. Перемога другого підходу свідчить про те, що промова була не спонтанною реакцією, а свідомим політичним вибором М. Тетчер піти на ідеологічний розрив і чітко окреслити свою позицію.

Промова у Брюгге була майстерно побудованим риторичним текстом, який не закликав до виходу з ЄЕС, а конструював для аудиторії чіткий вибір між двома несумісними моделями майбутнього Європи [1, с. 210].. Перша, «негативна» модель, яку уособлювали ініціативи Ж. Делора, зображувалася як рух до централізованої, бюрократичної та «соціалістичної» федерації – «європейської супердержави». Друга, «позитивна» модель, яку пропонувала сама М. Тетчер, базувалася на принципі «охочої та активної співпраці між незалежними суверенними державами». Це була візія Європи як зони вільної торгівлі, відкритої до світу, що зберігає національні традиції та ідентичності кожної країни [6].

Центральною тезою, що розкривала ідеологічне ядро її позиції, стала знаменита фраза: «Ми не для того успішно зменшували втручання держави в Британії, щоб побачити, як його знову запроваджують на європейському рівні...». Цим твердженням М. Тетчер прямо пов'язала свою внутрішню політичну боротьбу (тетчеризм) із зовнішньою – протистоянню Брюсселю. Вона представила європейську інтеграцію не як економічний проект, а як продовження тієї самої ідеологічної боротьби з «соціалізмом» та надмірним державним регулюванням, яку вона вела всередині країни. Водночас промова містила і формально проєвропейські елементи, зокрема твердження, що «наше майбутнє – в Європі, як частина Співтовариства». Ця подвійність дозволяє класифікувати її позицію на той момент радше як «м'який» євроскептицизм, спрямований проти конкретної федералістської моделі, а не проти членства як такого. Однак саме її безкомпромісні антифедералістські аргументи були почуті найгучніше як прихильниками, так і опонентами.

Промова у Брюгге мала негайні та далекосяжні наслідки, які перетворили її на «поворотний момент». По-перше, вона легітимізувала та інституціоналізувала євроскептицизм у

Консервативній партії. Виступ прем'єр-міністра зробив жорстку антифедералістську позицію «респектабельною», що дозволило євроскептикам вийти з політичної тіні [5, с. 205].. Прямим наслідком стало створення у 1989 р. «Брюзької групи» (Bruges Group) – першого впливового інтелектуального центру та організаційної платформи для євроскептиків. Це перетворило розрізнені течії на організований рух, який почав системно впливати на партійну політику [4, с. 351]. По-друге, промова значно поглибила розкол усередині самої партії та уряду. Вона загострила конфлікт між М. Тетчер та її провідними міністрами-проєвропейцями, зокрема канцлером казначейства Н. Лоусоном та міністром закордонних справ Дж. Гау. Вони вважали її конфронтаційний тон шкідливим для британських інтересів. Ця ідеологічна прірва стала однією з головних причин їхніх подальших відставок і, зрештою, відставки самої М. Тетчер у 1990 р. Як зазначав М. Хезелтайн, промова «розколола партію Торі та спустила з ланцюга псів, які з того часу роз'їдали нутрощі партійної єдності» [цит. за 5, с. 220–221].

У довгостроковій перспективі аргументи, висловлені в Брюгге, стали інтелектуальною основою для майбутнього політичного протистояння. Вони сформували лексикон та ідеологічну рамку для так званих «бунтівників» проти Маастрихтського договору, а згодом – і для кампанії за Брекзїт. Промова змінила «межі дискурсу», перетворивши євроскептицизм з тактичної позиції на фундаментальну частину консервативної ідентичності [7].

Таким чином, промова М. Тетчер у Брюгге стала поворотним моментом, що змінив природу британського євроскептицизму. Викликана конфліктом з федералістським баченням Ж. Делора, вона перетворила прагматичні дебати про економіку на ідеологічне протистояння «Європи націй» та «європейської супердержави». Головним наслідком виступу стала легітимізація та інституціоналізація євроскептицизму всередині Консервативної партії, що проявилось у створенні «Брюзької групи» та появі внутрішнього розколу, який зрештою сприяв відставці самої М. Тетчер. Аргументи, висловлені у 1988 р., сформували ідеологічну основу для опозиції Маастрихтському договору та на десятиліття визначили риторику консерваторів. Промова в Брюгге ознаменувала зміну парадигми, перетворивши питання членства в ЄС з прагматичного вибору на фундаментальний конфлікт цінностей, що зрештою відкрило шлях до референдуму 2016 р.

Джерела та література

1. Bălănuță L. The language of Euroscepticism: Study case – Margaret Thatcher and her Bruges speech from 1988. *International Journal of Communication Research*. 2019. Vol. 9, no. 3. P. 199–205.
2. Crowson N. The Conservative Party and European Integration since 1945 At the heart of Europe?. Routledge, 2007. 306 p.
3. Delaney E. The Labour Party's changing relationship to Europe: The expansion of European social policy. *Journal of European Integration History*. 2002. Vol. 8, No. 1. P. 121–138.
4. Lowe C. S., Skalli-Housseini Y. From Bruges to Brexit: nationalism, neoliberalism, and the Eurosceptic capture of the British Conservative Party. *Contemporary British History*. 2024. Vol. 39, no. 2. P. 347–375.
5. Roe-Crines A., Heppell T. Legitimising Euroscepticism? The construction, delivery and significance of the Bruges speech. *Contemporary British History*. Vol. 34, no. 2. P. 204–227.
6. Thatcher M. Speech to the College of Europe ("The Bruges Speech"). URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/107332> (дата звернення: 10.11.2025).
7. Tugendhat C. The worm in the apple: A history of the Conservative Party and Europe from Churchill to Cameron. London : Haus Publishing, 2022. 208 p.

Захарченко Олексій Анатолійович

аспірант,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

ДІАСПОРА В ДІЇ: ЯК СВІТОВИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ ПІДТРИМУЄ УКРАЇНУ В КРИЗОВІ ЧАСИ

Світовий конгрес українців (СКУ) є ключовою глобальною інституцією, яка об'єднує понад 20 мільйонів українців у діаспорі та представляє їхні інтереси на міжнародному рівні [1]. Особливо важливим стало значення СКУ у 2014 р., коли розпочалася «гібридна» фаза російсько-української війни, а особливо після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 р. Діяльність СКУ сьогодні охоплює політичну адвокацію, реалізацію гуманітарних й освітніх проєктів, підтримку Збройних сил України, а також підтримку культурних ініціатив, спрямованих на збереження національної ідентичності [5].

Мета дослідження – показати трансформацію діяльності СКУ та української діаспори у нових геополітичних умовах.

СКУ був заснований у 1967 році в Нью-Йорку як Світовий конгрес вільних українців [1]. Його створення стало результатом зусиль післявоєнної хвилі української еміграції, яка прагнула мати єдиний

координаційний центр. У радянські часи СКУ виступав голосом пригнобленого народу, інформував міжнародну спільноту про порушення прав людини в Україні та сприяв підтримці Руху опору у різних його формах. Після проголошення незалежності у 1991 році організація переорієнтувала свою діяльність на підтримку державотворчих процесів в Україні, розвиток демократії та збереження української культури у світі [2].

Революція Гідності та початок російсько-української війни у 2014 р. стали переломним моментом для української діаспори [6]. СКУ посилив свою діяльність із захисту інтересів України на міжнародній арені, активно працюючи з урядами країн Заходу та міжнародними організаціями [5]. Було організовано численні акції на підтримку України у Вашингтоні, Оттаві, Брюсселі та Берліні. СКУ закликав до запровадження санкцій проти Росії, підтримав реформи в Україні та розгорнув програми допомоги українським переселенцям і біженцям [3]. Особливу роль відігравали молодіжні організації та волонтерські мережі, які забезпечували збір коштів, ліків та військового спорядження [5].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. спонукало яку українську діаспору взагалі, так і СКУ зокрема до більш рішучих дій у підтримці України [4]. СКУ здійснював координацію надання різноманітної гуманітарно допомоги Україні, співпрацював з урядами понад 50 країн світу та міжнародними організаціями, зокрема ООН, ЄС та НАТО щодо підтримки України [5]. Лише протягом перших місяців війни було зібрано сотні мільйонів доларів для гуманітарних потреб, закупівлі медичного обладнання та підтримки Збройних сил України [3].

Важливою складовою діяльності СКУ стала політична адвокація України. Його представники зустрічалися з парламентарями й урядовцями зарубіжних країн, наполягали на посиленні санкцій проти Росії, наданні Україні зброї та фінансової підтримки [1]. Пріоритетними у діяльності СКУ були і заходи на культурному фронті. Організація підтримувала численні фестивалі, виставки та освітні програми, спрямовані на популяризацію української культури та мови [1]. Про це свідчать окремі акції у СКУ та її членів (організацій) у різних країнах світу. Так, у уряд Канади спільно з тамтешньою українською діаспорою запровадив програму Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel, яка дозволила сотням тисяч українців знайти тимчасовий притулок. У США діаспора організувала масштабні мітинги, домоглася ухвалення рішень Конгресу про військову допомогу Україні

У Польщі та Німеччині СКУ координував роботу з прийому нової хвилі біженців, допомагаючи їм інтегруватися у місцеві українські громади. Українська громада у Великій Британії сприяла посиленню санкцій уряду проти Росії та запровадженню програм підтримки біженців. Українська діаспора у Франції організувала інформаційні кампанії у ЗМІ з підтримки України та допомоги українським біженцям [3].

Попри значні успіхи, СКУ стикнулася з низкою викликів. По-перше, це необхідність збереження єдності серед різних хвиль еміграції: від повоєнних емігрантів до нових переселенців після 2022 р.. По-друге, виникла потреба у сталому фінансуванні численних програм та проектів з підтримки України й біженців [1]. Актуальним є також питання інтеграції українців у нові суспільства без втрати національної ідентичності.

Тим не менш, СКУ продовжує зміцнювати свої позиції як адвоката й голосу України на міжнародній арені [1]. У майбутньому ключовим завданням стане перехід від кризової мобілізації до системної роботи. Йдеться про створення довготривалих освітніх та культурних проектів, поглиблення співпраці з урядами країн проживання та міжнародними організаціями. СКУ може стати майданчиком для діалогу між Україною та її діаспорою у процесі післявоєнної відбудови [5].

Отже, Світовий конгрес українців відіграє виняткову роль у мобілізації зарубіжного українства, захисті національних інтересів України та поширенні правди про неї. В умовах російсько-української війни, особливо після повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 р., його діяльність набула нових обрисів, форм та значення. Завдяки СКУ та діаспорі голос України лунає на всіх континентах, а світова спільнота має можливість краще зрозуміти та підтримати боротьбу українського народу.

Джерела та література

1. Ukrainian World Congress: International Organization. Ukrainian World Congress: International Organization. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org> (дата звернення: 25.09.2025).
2. Вахнянин А. Шлях до єднання: ідея створення Світового Конгресу Вільних Українців. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. Вип. 6 (48). С. 395–407. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ist_2021_6_23 (дата звернення: 25.09.2025).
3. Koinova M. The Diaspora's Mobilization Post-Invasion Has Provided Crucial Support to Ukraine. *Migration Policy Institute*. 2024. October 24. URL:

<https://www.migrationpolicy.org/article/ukraine-diaspora-mobilization> (дата звернення: 25.09.2025).

4. Грачевська Т., Ахмаджанова Д. Роль української діаспори у підтримці України в умовах російської агресії. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. Т. 15. № 1. С. 108-119. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1136/1275> (дата звернення: 25.09.2025).

5. Мартинюк Н. Напрями публічної дипломатії Світового конгресу українців задля поліпшення іміджу України у світі (1991-2024 роки). *Україна дипломатична: науковий щорічник*. 2024. Вип. XXV. С. 923-934. URL: http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/diplomatic_ukraine_2024.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

6. Fihel A., Homel K., Jaroszewicz M., Lesinska M., Bentz A-S. Diaspora at War: Mobilization of the Ukrainian Diaspora in the First 2 Years of the Full-Scale Aggression of Russia Against Ukraine. *Journal of Refugee Studies*. Vol. 38. Issue 3. 2025. Pp. 704–721. URL: <https://academic.oup.com/jrs/article/38/3/704/8042373> (дата звернення: 25.09.2025).

Кулібаба Олександр Олександрович

студент,

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

науковий керівник – **Тарабан Ю. В.,**

доктор філософії у галузі освіти/педагогіки,

ГРУЗІЯ МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКОЮ ІНТЕГРАЦІЄЮ ТА МОСКВОЮ: ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ

Грузія стала першою серед колишніх радянських республік, з якою Росія вела відкриту війну у серпні 2008 року, що завершилася окупацією Абхазії та Південної Осетії й подальшим визнанням Москвою їхньої «незалежності». Для чинної грузинської влади ці події залишаються ключовою точкою у формуванні сучасної зовнішньої політики, яку вона розглядає як продовження конфлікту, що нині триває в Україні [1]. Визначити реальний політичний курс правлячої партії «Грузинська мрія» досі непросто – навіть для самих громадян. За даними опитування Міжнародного республіканського інституту (США, 2023), 38 % населення вважають зовнішню політику уряду проєвропейською, а 45 % – проросійською [2]. Цей баланс думок відображає суперечливу позицію грузинської влади, що прагне одночасно зберігати зв'язки із Заходом і уникати прямої конфронтації з Москвою.

Відмова від конфліктного тону у відносинах із Росією з самого початку була одним із програмних принципів «Грузинської мрії». Її засновник Бідзіна Іванішвілі прийшов до влади 2012 року з гаслами «демократичної зміни» після епохи Михайла Саакашвілі, обіцяючи стабільність і «прагматичне відновлення» економічних зв'язків із північним сусідом. Проте, як наголошують грузинські аналітики, йшлося не про «дружбу», а радше про мінімізацію ризику нової війни [3].

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році політика Тбілісі щодо Москви набула ще більш прагматичного характеру. З одного боку, Грузія дотримується міжнародних обмежень на постачання товарів подвійного призначення та санкційної політики західних партнерів, аби уникнути вторинних санкцій. З іншого - уряд відмовився від власних економічних санкцій проти Росії, аргументуючи це ризиками для національної економіки [4]. Критика такої позиції всередині країни не вщухає. Опозиція звинувачує уряд у «м'якому ставленні» до агресора, натомість керівництво пояснює свою обережність страхом перед повторенням 2008 року. Прем'єр Іраклій Гарібашвілі неодноразово заявляв, що Грузія не бажає стати «другою Україною» і не погодиться на втягнення у війну навіть ціною затримки євроінтеграції [5]. Питання безпеки залишається для країни критичним - російські війська досі дислокуються менш ніж за 40 кілометрів від Тбілісі [5].

Втім європейська інтеграція досі залишається одним із ключових напрямів зовнішньої політики Грузії. Початок цього курсу заклав президент Міхеїл Саакашвілі, за якого у 2008 році країна приєдналася до програми «Східне партнерство» та розпочала переговори з ЄС [6]. Правляча партія «Грузинська мрія» формально продовжила євроінтеграційний шлях: у 2014 році підписано Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, відкрито навчальний центр НАТО, запроваджено безвізовий режим із ЄС (2017), а курс на євроатлантичну інтеграцію закріплено в Конституції (2018) [7]. У 2022 році Грузія подала офіційну заявку на вступ до Євросоюзу. Попри стійку підтримку суспільства (понад 80 % грузинів висловлюються за вступ до ЄС і НАТО) процес інтеграції виявився складнішим, ніж очікувалося [2]. У 2022 році Єврокомісія надала статус кандидата Україні та Молдові, але відмовила Грузії, висунувши дванадцять вимог щодо реформ - від деолігархізації до вдосконалення виборчого законодавства. Європейські партнери наголошували, що демократичні стандарти в країні погіршилися, а політична система виявила ознаки авторитарної концентрації влади [8].

Однак «Грузинська мрія» не менш зацікавлена у збереженні власної влади. Однією з головних причин критики партії став проект закону про «іноземних агентів», запропонований навесні 2023 року. Документ передбачав посилення контролю над громадськими організаціями та медіа, що отримують фінансування з-за кордону. Ініціатива викликала масові протести в Тбілісі та різку реакцію Заходу - її порівняли з російською моделлю тиску на громадянське суспільство [9]. Під тиском суспільства законопроект було відкликано, проте спроба його ухвалення продемонструвала прагнення влади обмежити політичну конкуренцію. Іншою резонансною подією стало переслідування журналіста й опозиційного політика Ніки Гварамії, засудженого у 2022 році за звинуваченнями, які міжнародні правозахисники назвали політично вмотивованими [10]. Не менш показовим залишається й ув'язнення колишнього президента Міхеїла Саакашвілі. Його справа, яку Європарламент кваліфікував як «персональну розправу олігарха Іванішвілі», стала маркером проблеми політичної вибірковості правосуддя. Попри погіршення стану здоров'я Саакашвілі, грузинські суди не дозволили перевезти його на лікування за кордон, що викликало занепокоєння міжнародних правозахисних структур [11]. Постать Бідзіни Іванішвілі, засновника «Грузинської мрії» та найбагатшого громадянина країни, залишається центральною у політичній системі Грузії [12]. Хоч він офіційно відійшов від політики, більшість ключових посадовців нинішнього уряду є його колишніми соратниками або підлеглими. Саме тому вимогу ЄС щодо деолігархізації в Грузії часто називають «дебідзинізацією». Вплив Іванішвілі на державні рішення проявляється навіть у зовнішньополітичних питаннях – зокрема, у реакціях влади на його приватні судові справи за кордоном [12].

Станом на 2025 рік Грузія виконала лише частину з рекомендацій Єврокомісії, що свідчить про обмежену готовність уряду до глибинних реформ. Децентралізація, незалежність судової системи і оновлення виборчих правил потенційно послаблюють позиції правлячої партії. Таким чином, прагнення до стабільності та збереження контролю всередині країни суперечить задекларованому європейському курсу.

Джерела та література

1. Castillo N. A second front and the 'global war party': how georgian dream talks about the west, russia and the russia-ukraine war. *The Russia Program at GW*. URL: https://therussiaprogram.org/georgian_dream (дата звернення: 19.10.2025).

2. International Republican Institute (IRI). Georgian survey of public opinion : March 2023 [Електронний ресурс] / Center for Insights in Survey Research (CISR) ; fieldwork - Institute of Polling & Marketing. - Washington, D.C.: International Republican Institute, 2023. - 79 с. (PDF). URL: <https://www.iri.org/wp-content/uploads/2023/04/IRI-Poll-Presentation-Georgia-March-2023-Final-CISR-Approved-.pdf> (дата звернення: 19.10.2025).

3. Main page - Geocase. *მოავარი გვერდი - ჯეოქეისი*. URL: <https://www.geocase.ge/en> (дата звернення: 19.10.2025).

4. Narimanishvili N. "Lack of political will" - Why Georgia does not join anti-Russian sanctions?. *Jamnews in English*. 2022. URL: <https://jam-news.net/lack-of-political-will-why-georgia-does-not-join-anti-russian-sanctions/> (дата звернення: 19.10.2025).

5. Georgian PM Garibashvili: "We do not want war, even if it is the price of joining the EU". *Jamnews in English*. 2022. URL: <https://jam-news.net/georgian-pm-garibashvili-we-do-not-want-war-even-if-it-is-the-price-of-joining-the-eu/> (дата звернення: 19.10.2025).

6. EU4Digital Initiative. *Policy context* [Електронний ресурс]. Брюссель : EU4Digital Initiative. 2025. URL: <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/policy-context/> (дата звернення 21. 10. 2025).

7. Constitution of georgia. სსიპ "საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე". URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36> (дата звернення: 21.10.2025).

8. European External Action Service (EEAS). *The Twelve Priorities* [Електронний ресурс]. Брюссель : EEAS. 2022. URL: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/12%20Priorities.pdf> (дата звернення 21. 10. 2025).

9. Demytrie B. R. Protesters demand Georgia government withdraw proposed 'Russian law'. *BBC Home - Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-68822483> (дата звернення: 21.10.2025).

10. Western reactions, watchdogs slam Gvaramia's arrest as 'political'. *ტელეკომპანია ფორმულას ოფიციალური ვებგვერდი. საინტერესო და გადამოწმებული ამბები ერთ სივრცეში - formulanews.ge*. URL: <https://formulanews.ge/News/70936> (дата звернення: 21.10.2025).

11. Ukraine calls on tbilisi to release saakashvili and says democracy is being "curtailed" in georgia. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/en/ato/ukraine-calls-on-tbilisi-to-release-saakashvili-and-says-democracy-is-being-curtailed-in-georgia-2256622.html> (дата звернення: 21.10.2025).

12. COMMENT: Billionaire Ivanishvili's shadow rule pushes Georgia toward autocracy. *Business news | data | Eastern Europe | Eurasia | Middle East | Africa*. URL: <https://www.intellinews.com/comment-billionaire-ivanishvili-s-shadow-rule-pushes-georgia-toward-autocracy-402157/> (дата звернення: 22.10.2025).

Луценко Назарій Володимирович

*доктор філософії в галузі історії,
асистент кафедри нової та новітньої
історії зарубіжних країн,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

КУЛЬТУРА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПІДҐРУНТЯ ТРАНСАТЛАНТИЧНОЇ БЛИЗЬКОСТІ США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ КАДЕНЦІЇ ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Культурний вимір у розвитку будь-якої держави виступає ключовим чинником формування її стратегічних пріоритетів, зовнішньополітичної поведінки та цивілізаційної самоідентифікації. У випадку американо-британського партнерства саме культура стала тим концептуальним ядром, яке надає відносинам системності, багатовимірності та глибинного змісту, вирізняючи їх серед інших трансатлантичних взаємодій. Історична, мовна та ціннісна спорідненість Сполучених Штатів і Великої Британії сформувала унікальний символічний простір, у межах якого культурна спадщина та традиційні уявлення про суспільний порядок перетворилися на фундаментальні елементи їхнього партнерства.

Стратегія національної безпеки США трактує культуру як концептуальний ресурс, що забезпечує цілісність, ефективність і стійкість функціонування державних інститутів. У документі наголошується, що результативність діяльності президентської адміністрації значною мірою залежить від підтримання та розвитку специфічної ментальної моделі американського суспільства, однією з ключових рис якої визначено «культуру готовності та стійкості». Йдеться про формування такої ідентифікаційної парадигми громадян, яка передбачає здатність оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні виклики, що становлять загрозу національній безпеці чи фундаментальним американським цінностям [3].

Окремим елементом стратегії є спроба пояснення та концептуалізації американських цінностей у контексті адміністрації Д. Трампа, де до ядра національних пріоритетів віднесено принцип юридичної рівності та рівний доступ до можливостей як основу політичної нації. Документ також містить апеляцію до історико-ціннісного континууму, зокрема спадщини батьків-засновників, що актуалізується через цитування Олександра Гамільтона — одного з

провідних архітекторів ідеології ранньої американської державності. Він наголошував, що події Американської революції спричинили «революцію у людських почуттях», наслідки якої вплинули не лише на новостворену республіку, а й стали каталізатором ширших трансформацій у європейському історичному розвитку.

У зовнішньополітичній стратегії Сполученого королівства «Глобальна Британія» культура держави визначається як важливий елемент зовнішньої політики для поширення цінностей відкритих і демократичних суспільств. Розвиток творчого та культурного сектори Великої Британії визначені як один з пріоритетів урядової політики [1]. Концепція «м'якої сили» Великої Британії у зовнішній політиці реалізується і через культуру. Політичні трансформації, пов'язані з обранням Дональда Трампа на посаду президента США та приходом до влади Бориса Джонсона у Великій Британії, можна розглядати як прояв специфічної еволюції політичної культури обох держав у контексті глобальної хвилі популістичної політики. Передвиборча кампанія Д. Трампа виявилася своєрідним політичним і комунікаційним експериментом, у результаті якого популізм було піднято на новий рівень мобілізаційної ефективності, заснованої на емоційно-поляризаційних наративах, персоналістському лідерстві та антиелітному дискурсі. У цьому сенсі політична риторика та стиль Б. Джонсона можуть розглядатися як продовження та адаптація аналогічної стратегії в британському контексті, що проявилось через експлуатацію образу «антисистемного реформатора», використання неформальності як інструмента політичної легітимації та активне апелювання до масової емоційності під час кампанії за Brexit.

У 2017–2021 роках культурна динаміка Сполучених Штатів і Великої Британії зазнала суттєвого трансформаційного впливу під дією глобальної пандемії COVID-19, яка стала безпрецедентним викликом для творчого сектору, індустрій дозвілля, культурної економіки та моделей соціальної взаємодії. За статистичними даними Управління національної статистики Великої Британії, вже у весняний період 2020 року обсяги валового внутрішнього продукту в культурному секторі скоротилися майже на половину – приблизно на 44,5%, що стало одним із найглибших падінь серед економічних напрямів. Ще суттєвіше постраждала лише сфера громадського харчування, де зниження сягнуло понад 86%. Водночас приблизно сімдесят відсотків зайнятих у культурно-креативних професіях були змушені залишити робочі місця та перейти у вимушену відпустку, що свідчило про масштаб інституційно-трудова кризи в секторі.

Паралельно, на тлі пандемічної соціальної напруги, у 2020 році в США та Великій Британії спалахнула нова хвиля протестної мобілізації, пов'язаної з рухом Black Lives Matter (BLM), заснованим ще у 2014 році. Вона переросла у найбільшу протестну хвилю в історії США, охопивши від 14 до 26 мільйонів громадян, що дорівнює приблизно 6–10% населення. Соціальний конфлікт мав системне культурно-історичне коріння, пов'язане з нерозв'язаними проблемами расової рівності, які тягнуться від доби формування американської державності й продовжують проявлятися через нерівність доступу до економічних, правових і соціальних можливостей. Безпосереднім тригером руху стало резонансне вбивство Джорджа Флойда під час поліцейського затримання, яке спричинило тотальний протестний вибух у більшості штатів США, а згодом набуло міжнародного розголосу та солідарних акцій у багатьох країнах, включно з Великою Британією [2].

Однією з помітних історико-культурних подій у сучасній траєкторії американо-британських взаємин стало весілля британського принца Гаррі та американської акторки Меган Маркл, що відбулося у травні 2018 року. Подія набула значного міжнародного резонансу, оскільки розгорталася на тлі Brexit та трансформації трансатлантичного партнерства, а її публічна репрезентація у медіа двох країн перетворила шлюб на символ сучасного соціокультурного діалогу між США і Великою Британією. У низці публікацій у британській пресі, зокрема у «The Sunday Telegraph», висловлювалися припущення, що Маркл може стати своєрідним гуманітарно-культурним містком і додатковим чинником поглиблення «особливих відносин». Одночасно шлюб розглядався як можливість для королівського двору продемонструвати відданість принципам інклюзивності та мультикультуралізму, а також як відповідь на критику щодо колоніальної та расової спадщини британської історії [5].

Як і у випадку принцеси Діани, Меган Маркл була репрезентована у США як втілення синтезу американської мрії та казкового монархічного наративу. Американська преса формувала образ сильної жінки, яка водночас уособлює національну ідентичність, захищає концепти свободи та рівних можливостей і виступає публічною адвокаткою прав людини.

У контексті расової проблематики американські експерти виявили більшу чутливість до потенційних проявів дискримінації, ніж британські коментатори. Професор Техаського християнського університету Ф. В. Гудінг зазначав, що расове походження Маркл

стало одним із факторів сприйняття її всередині королівського оточення, що підкреслювало складність інтеграції мультикультурності у традиційну монархічну модель.

Після весілля пара обрала для проживання Сполучені Штати – батьківщину Меган Маркл, що набуло додаткового символічного значення у контексті «особливих відносин». Рішення принца Гаррі та Меган у січні 2020 року відмовитися від королівських титулів і статусних обов'язків стало маркером не лише персональної автономії, а й показовим проявом багатовимірності сучасних американо-британських культурних взаємодій, де особисті рішення, медійні наративи, питання ідентичності та інституційні традиції формують складний, неоднозначний і постійно змінний дискурс [4].

Культурний вимір залишається однією з ключових площин взаємодії США та Великої Британії у досліджуваний період. Обидва суспільства поділяють спільні цінності західної демократії, насамперед ідеї рівності та особистої свободи, закріплені в офіційних політичних наративах. Водночас на культурно-ідентифікаційну сферу негативно вплинули політична поляризація й популізм, пов'язані з феноменом «трампізму», глобальна пандемія COVID-19, а також активізація руху Black Lives Matter. На тлі цих процесів символічного звучання набула шлюбна історія принца Гаррі та американської акторки Меган Маркл, що стала культурним маркером транснаціональної дискусії про традицію, модерність та ідентичність у «особливих відносинах».

Джерела та література

1. Cabinet Office. Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. GOV.UK. URL: <https://surl.li/ugmomp>. (date of access: 15.11.2025).
2. Carr-Ryan Center for Human Rights. *Harvard Kennedy School | Harvard Kennedy School*. URL: <https://surl.li/dmfujz>. (date of access: 15.11.2025).
3. National Security Strategy of the United States of America : National Security Strategy of 18.12.2017. URL: <https://surl.li/hxkdva> (date of access: 13.11.2025).
4. Questions of racism linger as Harry, Meghan step back. *AP News*. URL: <https://surl.li/cldjls>. (date of access: 15.11.2025).
5. Weidhase, N. «Harry has gone over to the Dark Side»: Race, Royalty and US-UK Romance in Brexit Britain. *Bournemouth University*. URL: <https://surl.li/inscww>. p.5.

СФЕРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В ІЗРАЇЛІ

Значна частина громадян України працює в Ізраїлі за кількома основними напрямками та статусами. Українки переважають у догляді за літніми та хворими. Робота здійснюється переважно за офіційними робочими візами (В/5) через ліцензовані кадрові агенції. Це важка, але високооплачувана праця. Такі працівники зазвичай мають офіційний статус іноземного працівника. У будівництво та сільське господарство активно залучають іноземну робочу силу, зокрема, українців.

Значна частина осіб з українським громадянством, які працюють в Ізраїлі, є репатріантами відповідно до Закону Ізраїлю «Про повернення» або членами їхніх сімей. Вони мають громадянство Ізраїлю і користуються повними трудовими правами нарівні з усіма громадянами країни.

Можливість тимчасового працевлаштування кваліфікованих працівників на ринку праці Держави Ізраїль надана українським громадянам в рамках міждержавної двосторонньої Угоди, укладеної між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль про тимчасове працевлаштування українських працівників в окремих галузях на ринку праці Держави Ізраїль від 07 червня 2016 року (ратифікована та набула чинності 16 листопада 2016 року). Відповідно до Угоди визначено 4 сфери для працевлаштування висококваліфікованих українських фахівців в Ізраїлі: опалубник - будівельні роботи (промислове будівництво, обробка деревини), обов'язковим є вміння читати плани будівництва; арматурник - робота з металом, обов'язковим є вміння читати плани будівництва; облицювальник – плиточник (покриття стін та підлоги керамічною плиткою); штукатур (штукатурні роботи) [2].

18 червня 2019 р. Посол України в Державі Ізраїль Геннадій Надоленко зустрів першу групу українських фахівців, які уклали робочі контракти з ізраїльськими будівельними компаніями в рамках реалізації положень Імплементативного протоколу А (будівельна галузь) до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль про тимчасове працевлаштування українських працівників в окремих

галузях на ринку праці Держави Ізраїль. Дипломат твердив, що українські працівники, працевлаштовані в Ізраїлі, мають такі самі права та обов'язки, як і ізраїльські працівники, відповідно до ізраїльського законодавства, зокрема оплачувані відпустки та лікарняні, рівний захист за законом та безпечні умови праці [3].

Упродовж 18 червня – 3 липня 2019 р. до Держави Ізраїль для тимчасового працевлаштування в будівельному секторі прибуло 260 українських фахівців, які пройшли другий раунд професійних екзаменів з відбору кандидатів на працевлаштування в Ізраїлі [3].

Після 24 лютого 2022 р. Ізраїль надав українцям, що прибули через війну, статус тимчасового захисту, який дозволяв легально працювати. Громадяни України, які працюють в Ізраїлі легально (за робочою візою або статусом тимчасового захисту), мають право на мінімальну заробітну плату (Ізраїль має чітко визначену мінімальну місячну та погодинну оплату), соціальне забезпечення (відрахування до фондів соціального страхування, медичне страхування (забезпечується роботодавцем), оплачувану відпустку та лікарняні, захист від трудової експлуатації відповідно до ізраїльського трудового законодавства.

Тимчасовий гуманітарний статус, який отримують українці, котрі прибули до Ізраїлю після 24 лютого 2022 р. який регулярно продовжується, надає можливість легально працювати без необхідності отримання спеціальної робочої візи В/5 у туризмі, готелях, ресторанному бізнесі, клінінгу, виробництві, а також у сфері догляду, якщо є відповідний досвід.

Зарплати в Ізраїлі є відносно високими, але також висока і вартість життя. Заробітна плата залежить від сфери, досвіду та кількості робочих годин. Перебування в Ізраїлі є викликом для українців через економічні, юридичні, соціальні та кліматичні фактори, безпеку.

За словами посла України в Ізраїлі Є. Корнійчука (2023 р.), перед поїздкою до Ізраїлю посольство радить усім українцям добре ознайомитися з правилами порядку в'їзду, а вже після цього приймати остаточне рішення [1].

Посол Є. Корнійчук зауважив на ризиках щодо несталого статусу громадян України, які приїжджають до Ізраїлю: «За місцевим законодавством, щоб отримати статус біженця, вони мають приїхати до Ізраїлю із країни, із якої вони шукають притулку. А оскільки в нас авіаційних рейсів з Ізраїлем зараз немає, вони їдуть через треті країни. І, відповідно, закон таким чином громадян України не стосується. Але що нам удалося досягти, так це те, що наші громадяни через 90 днів

отримують право на роботу, не в усіх галузях, а тільки у секторі сервісу. Це готельний бізнес, ресторанний, умовно, догляд за літніми людьми тощо. Це дає можливість людям утримувати себе самим. Є центри допомоги біженцям і урядові, і приватні, які ми підтримуємо за рахунок спонсорських засобів» [1].

Таким чином, українці в Ізраїлі мають легальні можливості працевлаштування у певних галузях, проте різний правовий статус визначає ступінь їхньої інтеграції та соціального захисту на ізраїльському ринку праці.

Джерела та література

1. Вонс Р. «Життя непросте, дороге, клімат важкий». Посол розповів, чому українці не затримуються в Ізраїлі. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/zhittja-neproste-dorohe-klimat-vazhkij-posol-rozpoviv-jak-zhivetsja-ukrajintsjam-v-izrajili-958474.html>
2. Офіційна робота в Ізраїлі. URL: <https://zajtzeve.otg.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/oficijna-robota-v-izrayili>
3. Посол України Геннадій Надоленко зустрів першу групу українських фахівців, які прилетіли до Держави Ізраїль в рамках реалізації Угоди про тимчасове працевлаштування. URL: <https://israel.mfa.gov.ua/news/73287-ambassador-of-ukraine-hennadii-nadolenko-met-the-first-group-of-ukrainian-specialists-who-arrived-in-israel-within-the-framework-of-the-implementation-of-the-agreement-on-the-temporary->

Моцак Ангеліна Олексіївна

студентка історичного факультету,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

ЕВОЛЮЦІЯ ДИПЛОМАТІЇ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ: ВІД КЛАСИЧНИХ ПРАКТИК ДО СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВИКЛИКІВ

Дипломатія є однією з ключових складових міжнародних відносин, що забезпечує мирне вирішення конфліктів, формує політичні, економічні та культурні зв'язки між державами. Її історичний розвиток відображає зміни у світовому порядку, появу нових політичних акторів та трансформацію міжнародного права.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються глобалізацією, зростанням ролі міжнародних організацій, транснаціональних компаній та громадянського суспільства. Водночас держава залишається

ключовим суб'єктом, який використовує дипломатичні інструменти для досягнення власних інтересів. У цьому контексті важливо аналізувати історичні моделі дипломатії, щоб зрозуміти сучасні виклики: багатополярність, гібридні конфлікти, інформаційні війни та економічну конкуренцію.

Традиційне вивчення дипломатії зосереджувалося на аналізі офіційних переговорів, договірної практики та діяльності дипломатичних представництв. Проте сучасні дослідження наголошують на необхідності комплексного підходу, який поєднує політичний, соціальний, культурний та економічний виміри міжнародних контактів [10].

Історію дипломатії досліджували як зарубіжні, так і українські науковці. Серед класичних авторів виділяють Р. Хаттон, Г. Фішер, Ф. Майнард та ін., які аналізували дипломатичні системи Європи ХІХ–ХХ століть. Сучасні дослідження зосереджуються на глобальних трансформаціях дипломатії, зокрема на ролі міжнародних організацій, нових комунікаційних технологій та нетрадиційних акторів [8].

Українські вчені (І. Кучеренко, В. Михайленко, Л. Березівська) наголошують на взаємозв'язку історичних моделей дипломатії та розвитку національної зовнішньої політики, аналізують адаптацію класичних практик до сучасних умов глобальної політики [8, 11,12].

Попри значні наукові досягнення, недостатньо вивченими залишаються питання порівняльного аналізу історичних моделей дипломатії та їх впливу на сучасні міжнародні виклики, а також інтеграції традиційних і новітніх методів дипломатичного впливу.

Мета дослідження полягає в аналізі еволюції дипломатії у світовій історії, виділенні основних класичних практик та визначенні їх значення для сучасної міжнародної політики. Дослідження також передбачає розгляд трансформацій дипломатичних інструментів під впливом глобалізації, технологічного прогресу та зміни світового політичного ландшафту.

Класична дипломатія формувалася у Європі з ХV–ХVІІ століть у зв'язку з розвитком національних держав та системи постійних посольств. Важливими рисами класичної дипломатії були: пріоритет державного суверенітету; таємність переговорів; професійний дипломатичний корпус; договірні відносини як основа врегулювання конфліктів.

Взірцем класичної дипломатії стала практика Вестфальської системи (1648 р.), що закріпила принципи державного суверенітету й започаткувала формування постійних дипломатичних місій. У ХІХ

столітті особливого значення набула Конгресова дипломатія (Віденський конгрес 1815 р.), яка сприяла встановленню балансу сил у Європі та створенню відносно стабільної міжнародної системи.

XX століття ознаменувалося кардинальними змінами в міжнародній системі: світові війни, формування Ліги Націй, поява нових держав та ідеологічних блоків. Дипломатія поступово почала включати: публічну дипломатію та інформування міжнародної спільноти; багатосторонні переговори; роль міжнародних організацій (Ліга Націй, ООН); активну участь недержавних акторів (Міжнародний комітет Червоного Хреста, транснаціональні корпорації).

Дипломатія перестала бути виключно закритим процесом між урядами та набула суспільного та публічного виміру.

Сучасна дипломатія відзначається глобалізаційними процесами, стрімким розвитком інформаційних технологій, цифровізацією та зростанням складності міжнародних викликів. Серед провідних тенденцій виокремлюють: гібридна дипломатія – поєднання традиційних переговорів із цифровими платформами, медіа-комунікацією та культурними програмами; кризова дипломатія – реагування на конфлікти, міграційні кризи, пандемії, екологічні загрози; м'яка сила та публічна дипломатія – просування культурних, освітніх і гуманітарних ініціатив як елементів впливу; цифрова дипломатія – використання соцмереж, онлайн-платформ та віртуальних зустрічей для ведення міжнародного діалогу.

Ці процеси зумовлюють необхідність розвитку нових компетентностей у дипломатичних кадрів: аналітичного мислення, медіаграмотності, міжкультурної комунікації та стратегічного планування.

Аналіз історичних практик дипломатії дозволяє виділити кілька ключових уроків:

1. Важливість балансу між таємністю переговорів і прозорістю для суспільства.
2. Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів та підтриманні миру.
3. Необхідність адаптації традиційних методів до сучасних технологій та глобальних процесів.
4. Значення міжкультурної комунікації та врахування соціокультурних контекстів у міжнародних контактах.

Ці уроки є особливо актуальними для сучасних міжнародних відносин, що характеризуються високою динамікою та складністю політичних, економічних та безпекових викликів.

Еволюція дипломатії у світовій історії демонструє поступовий перехід від класичних державних переговорів до багатовимірних форм міжнародної взаємодії, що охоплюють публічну, цифрову та кризову дипломатію. Аналіз історичних моделей дозволяє глибше усвідомити сучасні виклики та слугує підґрунтям для формування ефективних стратегій державної поведінки у глобальному середовищі.

Сучасна дипломатія поєднує традиційні принципи — державний суверенітет, договірність, професіоналізм — із новими підходами, що враховують реалії глобалізації, активність недержавних акторів і вплив цифрових технологій. Таке поєднання створює умови для ефективного управління міжнародними процесами, запобігання конфліктам і зміцнення глобальної стабільності.

Використання історичного досвіду дипломатії та адаптація класичних практик до сучасних умов становить основу для розбудови дієвої міжнародної політики, здатної ефективно реагувати на виклики XXI століття.

Джерела та література

1. Berridge G. R. *Diplomacy: Theory and Practice*. 6th ed. London: Palgrave Macmillan, 2022. 312 p.
2. Cooper A. F., Heine J., Thakur R. (eds.). *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 900 p.
3. Fischer G. *Diplomacy and Statecraft in Modern Europe*. London: Routledge, 2012. 348 p.
4. Kissinger H. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994. 912 p.
5. Maynard F. *Global Diplomacy: The Changing Face of International Relations*. New York: Palgrave Macmillan, 2018. 276 p.
6. Melissen J. *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. New York: Palgrave Macmillan, 2005. 221 p.
7. Nye J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs, 2004. 208 p.
8. Березівська Л. Дипломатія як феномен світової політики: історичні аспекти та сучасні тенденції. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 180 с.
9. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048
10. Капітоненко М. Теорія міжнародних відносин: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2019. 368 с.
11. Кучеренко І. Історичні моделі дипломатії та їх вплив на формування зовнішньої політики України. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2020. № 27. С. 45–53.
12. Михайленко В. Трансформації дипломатії в умовах глобалізації. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2021. № 15. С. 62–70.

ОБРАЗ ОТТО ФОН БІСМАРКА У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА КУЛЬТУРІ

Отто фон Бісмарк є однією з головних постатей історії Європи XIX століття. Його вплив справді був надзвичайно суттєвим для політичного розвитку як Німеччини, так і всієї Європи. Його ім'я пов'язане з образом «залізного канцлера», він був майстром дипломатії, який об'єднував прагматизм, глибокий інтелект та безжальність для досягнення цілей державності. Тому його політика описується як політика заліза і крові. У той же час відношення до діяльності Бісмарка залишається двозначним. У різних історичних епохах запропоновано суттєво різні інтерпретації його діяльності від героїзації до критичного аналізу.

У німецькій історіографії другої половини XIX століття в особі Генріха фон Трейчке та Йоганна Сібеля постать Бісмарка розглядалася крізь призму державного патріотизму. Згідно цієї думки Отто фон Бісмарк був визнаний об'єднувачем нації, яка нарешті пройшла свій шлях до створення Німецької імперії в 1871 році. Виділився культ «залізного канцлера». Ідеалізований образ «залізного канцлера» поширювався задля легітимізації нової влади і Бісмарк поставав, як великий політичний діяч відродження величі Німеччини [6, с. 291].

У XX столітті діяльність Бісмарка розглядали Герман Дельбрюк та Фрідріх Мейнеке. Розпочалося критичне переосмислення спадщини Бісмарка. Хоча його дипломатична роль у збереженні європейського миру після 1871 року продовжувала визнаватися, йому почали приписувати авторитаризм, надмірну централізацію влади та зневагу до демократичних інститутів. Це започаткувало традицію подвійного бачення Бісмарка: як творця модерної держави та як політика, що поставив на паузу ліберальні тенденції [4, с. 187].

Після Першої світової війни дискусії загострилися. Фріц Фішер у своїй роботі показав першооснову подальшого мілітаризму й експансіонізму кайзерівської Німеччини у діях Бісмарка. Цей період ознаменувався олюдненням образу - Бісмарк перестав бути виключно героєм і був прийнятий як складний та цікавий політичний феномен, що

поєднував в собі прагматизм, дипломатію та жорсткий державний контроль [3, с. 45].

Образ Бісмарка часто використовувався у кінематографі як ідеологічний інструмент. Зокрема, у період Третього рейху фільм «Bismarck» (1940) слугував пропагандистській меті. Після Другої світової війни відбулося прагнення до об'єктивнішого висвітлення його ролі – не тільки як творця миру, а й архітектора авторитарної моделі управління [1].

Сучасна європейська історіографія, зокрема дослідники Отто Пфланце, Еріх Айк розглядали Бісмарка як визначну, хоча й суперечливу особистість, аналізуючи його діяльність у контексті модернізаційних процесів XIX століття. Виділяється, що він не поділяв демократичних ідеалів. Його головною стратегічною метою було збереження стабільності, навіть ціною обмеження політичних свобод. Це відображає певну суперечливість його політичної філософії, а саме баланс між потребою у реформах і боязню революційних змін [2, с. 34, 5, с. 341].

Для сучасної культури постать Отто фон Бісмарка є джерелом постійного інтересу та дискусій. Він символізує складний вибір між державним інтересом, прагматизмом і морально-гуманістичними принципами. Бісмарк висвітлюється не лише як історична фігура, а як лакмусовий папірець, який дозволяє дослідити та виявити динаміку європейської політичної думки.

Отже, образ Отто фон Бісмарка в європейській історіографії та культурі є багатограним і суперечливим. Аналіз трансформації образу Отто фон Бісмарка в європейській історіографії та культурі свідчить про його тривалу актуальність як політичного феномена. Якісні зміни з плином часу показують розширення думок щодо цієї постаті, транслують дії Бісмарка з різних сторін, критично проаналізовані та не ідеалізовані. Це показує нам еволюцію істориків та власне історичної науки.

Джерела та література

1. Лібенайнер В. Бісмарк. 1940.
2. Eyck E. Bismarck and the German Empire. London: Allen & Unwin, 1950. 96 p.
3. Fischer F. Germany's Aims in the First World War. New York, 1967. 133 p.
4. Meinecke F. Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte. München, 1924. 542 p.
5. Pflanze O. Bismarck and the Development of Germany. Princeton University Press, 1963. 526 p.
6. Treitschke H. von. Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert. Leipzig: Hirzel, Vol. 2. 1889. 753 p.

Соколовська Евеліна Володимирівна

*магістрантка,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
науковий керівник – Мухтуненко В. В.,
кандидат історичних наук, доцент*

ЗМІНИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЖІНОК У ФРАНЦІЇ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1789-1799 рр.

Французька революція, яка лунала під гаслами свободи, рівності та братерства стала яскравим прикладом історичного парадоксу. Права, які повинні були поширюватися на все людство, виключали жінок із участі у суспільних процесах держави.

Декларація прав людини і громадянина, прийнята 26 серпня 1789 року, проголошувала: «Люди народжуються вільними та рівними у правах» [1, с. 327]. Насправді ж в оригінальному перекладі в тексті використано узагальнююче слово «людина» (*homme*), яке у французькій мові XVIII ст. мало подвійне значення як «людина загалом» і «чоловік». Однак жодного разу не згадується слово «жінка» (*femme*) чи жіноча форма терміна «громадянка» (*citoyenne*), натомість усі формулювання мають граматично чоловічу форму, зокрема термін «*citoyens*», який охоплює лише чоловіків, що мали громадянські права [2].

У вересні 1791 року драматургиня та активістка Олімпія де Гуж опублікувала свій маніфест – Декларацію прав жінки і громадянки на противагу Декларації прав людини і громадянина (1789). Декларація прав жінки і громадянки вважається першим маніфестом фемінізму у Новому часі [6, с. 477-478]. Де Гуж створила власний іронічний варіант попередньої декларації, викривши лицемірство щодо гендерної рівності.

Авторка Декларації прав жінки і громадянки методично переписала оригінальний текст, замінюючи слово «чоловік» на «жінка» або додаючи «жінка і чоловік», щоб продемонструвати виключення. Її перша стаття проголошувала: «Жінка народжується вільною і залишається рівною з чоловіком у правах». Найвідомішим став десятий пункт, що вимагав симетрії прав та обов'язків: «...Жінка має право підніматися на ешафот, тому вона повинна мати таке ж право підніматися на трибуну...» [8].

Бравши активну участь у Французькій революції, жінки постійно стикалися з суперечливим ставленням. Дотримуючись традиційних поглядів, просвітницькі мислителі, зокрема Руссо, вважали жінок біологічно й соціально відмінними, призначеними для домашніх ролей. Його ідеї, захоплено сприйняті публікою, викликали спротив серед жінок, які почали публічно виступати за право на освіту, однак обмежені у власності та фінансовій автономії, жінки здебільшого погоджувалися з уявленням про свою належність до приватної сфери [10].

Вагомим кроком у поступовому наданні прав жінкам стала секуляризація шлюбу. Конституція 1791 року визначила його як суто цивільний договір, передавши реєстрацію народжень, шлюбів і смертей від церкви до державних службовців. Ухвалений 20 вересня 1792 року закон про розлучення, спираючись на ідею шлюбу як розривного союзу, зробив Францію найліберальнішою країною Європи в цьому питанні. Передбачаючи широкий спектр підстав: від взаємної згоди та «несумісності характерів» до психічних захворювань, жорстокості чи тривалої відсутності одного з партнерів у шлюбі – закон відкрив шлях до реального вибору. Ініціюючи близько двох третин заяв, жінки активно скористалися новими можливостями, звільняючись від домашнього гніту та залежності [9].

Руйнуючи феодальні засади, революційне законодавство скасувало примогенітуру та майнові привілеї, заклавши принцип рівного спадкування для всіх дітей незалежно від статі чи віку. Це стало значним проривом для жінок, раніше обмежених у правах. Прийнятий 6 січня 1794 року Закон від 17 нівоза II року, встановив обов'язковий рівний розподіл спадщини й фактично ігнорував будь-які заповіти, що суперечили цьому принципу [4].

Період яacobinського терору став часом найвищої політичної активності жінок і, водночас, її жорстокого та остаточного придушення. Саме тоді було чітко окреслено гендерні межі громадянства: публічну сферу законодавчо закріпили як виключно чоловічу.

Організуючи «хлібні бунти», відвідуючи засідання Національних зборів і створюючи політичні клуби, жінки активно включалися в революційні процеси. Найвідомішим із таких об'єднань стало «Товариство революційних республіканських громадян», засноване в травні 1793 року Полін Леон і Клер Лакомб. Виступаючи за захист Республіки, контроль цін і право носити зброю, учасниці Товариства демонстрували радикальну наляштованість, що викликала гостру реакцію з боку влади [7; 5].

Спершу толерований як частина загального революційного руху, жіночий активізм почав викликати тривогу серед якобінського керівництва, щойно жінки, об'єднавшись у самостійну політичну силу, висунули власні вимоги. Демонструючи радикалізм і публічну активність, жіночі клуби поставили під сумнів монополію якобінців на революційну легітимність, що було сприйнято як загроза владі та суспільному порядку[5]. Тож згодом Національний конвент ухвалив декрет, що проголошував заборону клубів і товариств жінок, посиляючись на ідеї Руссо, про які ми пригадували вище.

У своїй програмній промові, виголошеній від імені Комітету громадської безпеки, Жан-Батист Амар порушив принципове питання: «Чи повинні жінки користуватися політичними правами?». Його відповідь була однозначною – «ні». Аргументуючи свою позицію, Амар апелював до уявлень про «природні» відмінності між статями, стверджуючи, що жінкам бракує «суворої безпристрасності», фізичної витривалості та здатності до «високих концепцій і серйозних роздумів», якостей, які, на його думку, є необхідними для участі в управлінні державою. Жіноча роль, за логікою Амара, мала залишатися виключно в межах приватної сфери. Дбаючи про дім і виховуючи дітей, жінки, на його переконання, реалізовували своє «природне» призначення [3].

Французька революція стала, без перебільшення, горнилом для формування нових уявлень про права жінок. Вона надала інтелектуальні засоби: ідеї універсальних прав, відкрила політичний простір – клуби, маніфестації, і створила законодавчі інструменти, зокрема, право на розлучення та рівне спадкування.

Попри поразки, революційний проєкт не зазнав повного краху. По-перше, одним із найстійкіших його здобутків залишився принцип рівного спадкування для всіх дітей незалежно від статі. Не зникла й інтелектуальна спадщина революційних жінок. Хоча їхній активізм було жорстко придушено, пам'ять про участь у народних виступах, діяльність політичних клубів, а також твори Олімпії де Гуж сформували історичний прецедент. Отже, «жіноче питання» було безповоротно внесене до політичного дискурсу.

Джерела та література

1. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2е вид. перероб. й доп. : навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. С. 327. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf (дата звернення: 01.11.2025).

2. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. *Conseil constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (дата звернення: 01.11.2025).
3. Discussion of Women's Political Clubs and Their Suppression, 29-30 October 1793. *LIBERTY, EQUALITY, FRATERNITY: EXPLORING THE FRENCH REVOLUTION*. URL: <https://revolution.chnm.org/d/294> (дата звернення: 02.11.2025).
4. From Firstborns to Equal Shares: Inheritance, Land, and Ecology in Revolutionary France. *Environmental History Now*. URL: <https://envhistnow.com/2024/06/12/from-firstborns-to-equal-shares-inheritance-land-and-ecology-in-revolutionary-france/> (дата звернення: 02.11.2025).
5. Gaul J. Society of Revolutionary Republican Women (Société des républicaines révolutionnaires) (1793). *Towards Emancipation?* URL: <https://hist259.web.unc.edu/societyrepublicanwomen/> (дата звернення: 02.11.2025).
6. Гриценко-Веселовська О. В. Суфражизм як шлях забезпечення ґендерної рівності у сфері виборчих прав жінок. Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць НУ «ОЮА» / відп. ред. С. В. Ківалов. Одеса, 2014. Вип. 51. С. 477-484. URL: <https://files.core.ac.uk/download/pdf/50593265.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).
7. Hal Draper/Anne Lipow: Women and Class (1-2. The Society of Revolutionary Women of 1793). *Marxists Internet Archive*. URL: <https://www.marxists.org/archive/draper/1976/women2/1-2-socrevwomen.htm#f1> (дата звернення: 02.11.2025).
8. Olympe de Gouges, The Declaration of the Rights of Woman (September 1791) *LIBERTY, EQUALITY, FRATERNITY: EXPLORING THE FRENCH REVOLUTION*. URL: <https://revolution.chnm.org/d/293/> (дата звернення: 01.11.2025).
9. Pomianowski P. Divorce in French Law Between 1792 and 1816. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2017. Т. 25, № 3. С. 767. URL: <https://doi.org/10.17951/sil.2016.25.3.767> (дата звернення: 02.11.2025).
10. Women and the Revolution. *LIBERTY, EQUALITY, FRATERNITY: EXPLORING THE FRENCH REVOLUTION*. URL: <https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/women-and-the-revolution> (дата звернення: 02.11.2025).

Ціватий Вячеслав Григорович
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних організацій
та дипломатичної служби,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ГЛОБАЛЬНА ДИПЛОМАТІЯ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ «КРИЗОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ» В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ХХІ СТОЛІТТЯ: БАГАТОСТОРОННІЙ ФОРМАТ І ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР ДЛЯ УКРАЇНИ

Загострення конфліктогенності в умовах російсько-української війни актуалізувало проблематику кризової дипломатії та дієвості багатосторонньої дипломатії у всіх їх аспектах: глобальному, краєзнавчо-регіональному, стратегічному, переговорному, превентивному, посередницькому, миротворчому, інституціональному, протокольно-етикетному, міжкультурному, соціокультурному та ін. [3, с. 74-80].

Російсько-українська війна знову на політико-дипломатичний порядок денний поставила питання відновлення миру та проблему ефективності міжнародного посередництва у врегулюванні найскладніших внутрішніх конфліктів і війн у ключових регіонах світу в глобалізованому соціокультурному просторі ХХІ століття. Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки перебуває в пошуку свого місця в політико-дипломатичній системі координат: інституціональне формування системи регіональної безпеки та нового світового порядку; російсько-українська війна в контексті загроз міжнародній безпеці; кризове врегулювання та повоєнна відбудова України; Україна та контури нового світового порядку сьогодення та ін. [4, с. 274-278].

Теорію, історію і практику дипломатії досліджують українські і зарубіжні автори: Борис Гуменюк, Леван Джакелія, Андрій Кудряченко, Микола Капітоненко, Віктор Матвієнко, Роман Петюр, Юрій Скороход, Валентина Теоса, Вячеслав Ціватий, Валерій Цибух, Наталя Яковенко та ін.

Урегулювання політико-дипломатичних кризових ситуацій, війн і регіональних конфліктів – пріоритетні завдання сучасної багатосторонньої та двосторонньої дипломатії. Кризова дипломатія –

це термін, що означає політико-дипломатичну діяльність, спрямовану на зниження напруги в умовах війни, регіональної політичної кризи чи політичного конфлікту.

В умовах сьогодення особливо актуалізується питання дослідження особливостей теорії та практики зовнішньої політики і дипломатії, зокрема – практичної дипломатії у сфері національної безпеки, міжнародно-політичних переговорів, політичної комунікації, зовнішньополітичної іміджології в поліцентричному світі XXI століття [3].

Моделювання, аналіз і прогнозування зовнішньої політики і дипломатії – це один із пріоритетних напрямів досліджень у сфері міжнародних відносин XXI століття. Моделі та інструментарій цього напрямку надають можливість поєднати теорію з практикою в пошуках відповідей на актуальні питання практичної дипломатії та зовнішньополітичних стратегій держав, у т.ч – й у сфері стратегічної культури та стратегічного планування в дипломатії; у сфері національної безпеки та політичної іміджології.

Одним із нових напрямів у теорії дипломатії, теорії зовнішньої політики та теорії міжнародних відносин на сьогодні є – кризова дипломатія (*disaster diplomacy*), модель кризової дипломатії та інституціональна політична безпека. Інституціональні й мондіалізаційні (глобалізаційні) політичні процеси, глобальна дипломатія XXI століття – це тренд сучасної моделі поліцентричного світоустрою. У цьому напрямі одним із об'єднавчих інституціональних векторів у світовій політиці є дипломатія, кризова дипломатія (*disaster diplomacy*) і міжнародно-політичні переговори як засіб нейтралізації конфліктогенних чинників та інструментарій урегулювання політичних, воєнних і політико-дипломатичних конфліктів, а також гібридних війн XXI століття [4, с. 274-278].

Поняття гібридної війни виявилось теоретично й практично найбільш придатним для визначення характеру російсько-української війни 2022 року. Для опору й стримування агресора Україна разом з її міжнародними партнерами демонструє модель кризової дипломатії та модель політичної безпеки / національної безпеки, чітке розуміння природи й характеру цієї війни.

Гібридні конфлікти і гібридні загрози на сьогодні розглядають як важливу характеристику національної безпеки, міжнародного безпекового довкілля, що перебуває в стані системної кризи.

Новими теоретико-методологічними пріоритетами для моделювання конфліктів і війн у сфері теорії дипломатії, зовнішньої політики і міжнародних відносин повинні стати – концепції теорії систем

і системного аналізу, загальної теорії управління і кібернетики, синергетики, інформаційних технологій і логіколінгвістики, теорії хаосу й активних систем, діаспоральна аксіоматика і т.д. [7].

Нові тенденції та інноваційні підходи в розвитку сучасних політичних і політико-дипломатичних конфліктів і війн вимагають і нових ефективних методів вивчення цих конфліктів на основі математичних, структурно-логічних, кібернетичних та імітаційно-комп'ютерних, історико-компаративних підходів. Політичні конфлікти сучасності – це клас (інституціональний кластер) соціальних конфліктів. Політичні конфлікти відбуваються в соціальній сфері [9].

У нових геополітичних умовах ХХІ століття, в умовах багатополлярної (поліцентричної) моделі світоустрою, теорія і практика глобальної дипломатії, теорія зовнішньої політики, теорія дипломатії та теорія міжнародних відносин акцентують свою дослідницьку парадигму на нових підходах у дослідженні національної безпеки, політичних конфліктів та воєн – на основі використання сучасних методів математичного та комп'ютерного моделювання.

Поряд із традиційними підходами до вивчення, моделювання та аналізу зовнішньої політики, міждержавних відносин, політичних конфліктів і війн слід залучати й нові підходи: використовувати останні досягнення в області природознавства, математики, інформатизації, штучного інтелекту (ШІ) і комп'ютеризації тощо [10, р. 16-26].

Новий напрям галузевої дипломатії – кібердипломатія – важливий інструмент вирішення глобальних проблем, який набуває особливої актуальності в кіберпросторі. Такого висновку дійшли представники вітчизняного науково-експертного середовища у сфері кібердипломатії, що спонукало їх до створення Стратегії кібердипломатії України. Очікується, що довершення та реалізація положень цього нормативно-правового документа закладе підвалини інноваційної побудови міжнародних відносин у кіберпросторі, сприятиме захисту національних інтересів та збереженню довгострокової глобальної стабільності, розвитку та миру [5, с. 73-88].

Політизація кіберпростору, в якому вирішуються питання зовнішньої політики та національних інтересів, змінило його призначення з інструменту комунікації до важливого геополітичного чинника. А поширення нових технологій на міжнародній арені змусило дипломатію працювати в кіберпросторі, а згодом виокремити кібердипломатію.

Кібердипломатію можна визначити як дипломатію в кіберсфері або, використання дипломатичних ресурсів і виконання дипломатичних

функцій для забезпечення національних інтересів у кіберпросторі. Такі інтереси зазвичай визначаються в національних стратегіях кіберпростору або кібербезпеки, які часто містять посилання на дипломатичну програму. Переважні питання порядку денного кібердипломатії включають кібербезпеку, кіберзлочинність, зміцнення довіри, свободу Інтернету та управління Інтернетом [1, с. 213-243; 8].

Публічна дипломатія та політика «м'якої сили» є одним із засобів реалізації зовнішньополітичної стратегії для будь-якої держави, що претендує на вагомую роль у системі міжнародних відносин ХХІ століття і реаліях підвищеної світової політичної конфліктогенності міждержавних відносин. З наданням міжнародної допомоги пов'язаний і особливий спосіб просування «м'якої сили» держави – кризова дипломатія (*disaster diplomacy*) [2, с. 33-38; 5, с. 73-88].

Отже, постановка проблеми кризової дипломатії (*disaster diplomacy*), інституціоналізації конфліктів і війн, політичної безпеки, гібридних воєн та інституціональних механізмів їх урегулювання в сучасній міжнародній політико-дипломатичній системі є новою для історико-політологічних, міжнародно-правових і політико-правових досліджень, що відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань.

В умовах трансформації сучасної системи міжнародних відносин, переконуємось, що кібердипломатія відіграє важливу роль у протидії інформаційній агресії та вже робить свої кроки, реалізуючись у комплексі заходів у нормативно-правовому, структурно-виконавчому, науково-освітньому, стратегічному та практичному вимірах, націлених проти технологічних (кібератак) та інформаційних (деструктивних пропаганди і закликів, маніпуляцій тощо) загроз у кіберсфері.

Подальша класифікація цих заходів в межах наведених вимірів, їх уточнення та формування завершеного їх переліку й алгоритму реалізації складають перспективні напрями наукових пошуків та вказують шлях до формування ефективної Стратегії кібердипломатії України.

Слід зауважити, що Україна вже має досвід кібердипломатії на зазначених напрямках. Ми вистояли завдяки зокрема дипломатичній діяльності – комплексу дій і стратегій, спрямованому на просування та захист національних інтересів і реалізацію зовнішньополітичних цілей України в кіберпросторі, а також підтримання й розвиток дипломатичних відносин та співпраці з іноземними державами, їх об'єднаннями та міжнародними організаціями.

Сили безпеки і оборони нейтралізували значну кількість кібератак країни-агресора, адже цьому передувала тісна співпраця із союзниками по НАТО у сфері зміцнення власної кібернетичної оборони. Модель кризової дипломатії, кризова дипломатія (*disaster diplomacy*) – є на сьогодні одним із нових напрямів у теорії та практиці дипломатії. Моделювання, аналіз і прогнозування зовнішньої політики і дипломатії є важливою складовою інноваційних досліджень у сфері міжнародних відносин XXI століття.

Чи має багатостороння дипломатія в умовах глобалізації вирішити міжнародні кризи, чи це лише про крихкі проміжні політико-дипломатичні компроміси? Ці та інші подібні питання потребують свого системного дослідження. Акцент має ставитися саме на проблематиці щодо дієвості, спроможності та ефективності багатосторонньої дипломатії в міжнародних кризах, політичних конфліктах і війнах. Ступінь демократизації певної держави як учасника мирних переговорів також не впливає на їх результат.

Джерела та література

1. Верховцева І.Г. Глобальний кіберпростір та опір інформаційній агресії: кібердипломатія України в протидії російській інформаційній інвазії. *Міжнародне співтовариство та Україна в процесах економічного та цивілізаційного поступу: актуальні економіко-технологічні, ресурсні, інституціональні, безпекові та соціогуманітарні проблеми: монографія*. Руга: Baltija Publishing", 2024. С. 213–243.

2. Ціватий В.Г. Концепт «кібердипломатія» і міжнародні переговори в умовах цифрового суспільства XXI століття: практико орієнтований, протокольно-етикетний та інституціональний дискурси. *Кібердипломатія: збірник наукових праць / за заг. ред. чл.-кор. НАН України, докт. техн. наук, проф. О.Г. Корченка; упорядники: І.Г. Верховцева, О.В. Гайдук*. Київ: Дипломатична академія імені Геннадія Удовенка; Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, 2025. С. 33-38.

3. Ціватий В.Г. Модель публічної дипломатії Європейського Союзу (ЄС) в умовах трансформації постбіполярного світоустрою XXI століття: інституціональний, міжкультурно-комунікативний і темпоральний виміри. *Європейська дипломатія у XXI столітті: Збірник наукових статей*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 74–80.

4. Ціватий В.Г. Політика безпеки, гібридні війни і міжнародно-політичні переговори в теорії та практиці дипломатії: історико-інституціональний і політико-правовий дискурси. *Міжнародна безпека. Російсько-українська війна: право, безпека, світ. Збірник наукових праць*. Тернопіль: ЗУНУ, Західноукраїнський національний університет, 2022. Випуск V. С. 274–278.

5. Ціватий В.Г. Публічна дипломатія в Україні та світі: соціально-гуманітарний, міжнародно-політичний і практичний виміри зовнішньої політики у

сфері культури (1991-2025 рр.). *Соціально-гуманітарні відносини в сучасній Україні: виклики та перспективи: колективна монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. Розділ 3 (3.2). С. 73-88.

6. Andre Barrinha, Thomas Renard (2017). Cyber-diplomacy: the making of an international society in the digital age. *Global Affairs* 2017, VOL. 3, NOS. 4–5, 353–364.

7. Bassan F. *Digital Platforms and Global Law*. Edward Elgar Publishing, 2021. 168 p.

8. *Inter-Cultural Dialogue in International Crises* / Ed. by Pernille Rieker and Ole Jacob Sending. – Oslo: NUPI, 2012. p.103.

9. Ritzer G., Dean P. *Globalization: Conceptualization, Origins, and History*. 2nd Edition. Oxford, 2019. 606p.

10. Tsivaty V. National Security as a Component of Global Security: Lessons from Ukraine's Crises. *Eastern Europe Regional Studies*. Tbilisi–Chişinău, 2017. No 2 (4). P. 16–26.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE US AND EU STRATEGIC APPROACHES TO SYRIA AND UKRAINE

The modern international system is undergoing profound transformation due to the escalation of interstate conflicts, the growing role of non-state actors, and the increase in hybrid threats. Against this backdrop, the war in Ukraine and the protracted crisis in Syria have become determining factors in global and regional security. Both cases not only demonstrate the characteristic features of modern conflicts, but also reveal the specifics of the foreign policy strategies of leading international actors. The United States and the European Union are key players whose policies determine the balance of power and prospects for settlement in both regions. That is why a comparative analysis of their approaches is a relevant task for international relations science and security policy practice.

In the case of Ukraine, both actors – the US and the EU – are implementing a systematic and long-term approach based on recognising the country as a strategic partner. For the US, Ukraine is a critical element of European security, an instrument of deterrence against Russia and, at the same time, an example of democratic transformation in the post-Soviet space. This has led to multidimensional support: from the supply of modern weapons (Javelin, HIMARS, Patriot air defence systems), training and modernisation of the Armed Forces of Ukraine to large-scale macro-financial assistance, credit guarantees, energy diversification and diplomatic protection of sovereignty in international forums. The European Union, in turn, is building its policy on the basis of the Association Agreement and DCFTA, combining financial and economic instruments (billions in macro-financial assistance packages) with reform programmes in the areas of energy efficiency, decentralisation, the rule of law and the fight against corruption. An important component is the energy dimension: the EU supports Ukraine's integration into the internal energy market and reducing its dependence on Russian resources.

The approach to Syria is quite different. For the United States, this country is more of an object of tactical interest, mainly related to the fight against terrorist organisations such as Islamic State, as well as attempts to limit the influence of Russia and Iran in the region. Support is limited to targeted military assistance to Kurdish forces and the «moderate opposition»,

special operations, and humanitarian programmes without a comprehensive strategy for restoring Syrian statehood. The European Union is taking an even more cautious stance in this case: its actions are focused primarily on humanitarian aspects, support for refugees, the provision of food and medical aid, and diplomatic support for peace talks under the auspices of the UN. There is virtually no military component, and economic programmes do not go beyond local stabilisation measures.

A comparison of the US and EU approaches to Ukraine and Syria reveals a number of key patterns. First, both actors apply the principle of differentiated adaptation, i.e. the scale and nature of assistance is determined by the strategic importance of a particular state to their national interests. Ukraine, as a state with recognised international legal status and a critical role in the European security system, receives comprehensive, complex and long-term support. Syria, on the other hand, whose regime is not recognised as a legitimate partner, is seen as a hotbed of regional instability, where external assistance is mainly humanitarian and situational in nature. Secondly, the conditionality of support is important: in Ukraine, it is linked to reforms and the rule of law, while in Syria, it is linked to the criteria of 'moderation' of opposition groups and compliance with humanitarian norms. Thirdly, there is a difference in the geopolitical dimension: Ukraine is a field of global confrontation between the West and Russia, while Syria is an arena of regional rivalry with elements of global influence.

The overall conclusion is that the US and the EU are demonstrating their ability to adapt their strategies depending on the circumstances: from a comprehensive, long-term model in the case of Ukraine to situational and tactical intervention in the case of Syria. This approach ensures flexibility in foreign policy, but at the same time raises questions about its long-term effectiveness and the possibility of replicating similar models in the future. The practical significance of the study lies in the formation of an analytical basis for forecasting scenarios of international support for crisis regions and a better understanding of the logic behind the behaviour of leading global actors.

References:

1. Lepeu, J. (2025). *Ukraine, the de-targetization of EU sanctions, and the rise of the European Commission as architect of EU foreign policy*. International Politics. <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00649-7>
2. International Politics. (2025a). *Navigating the storm: The impact of the Russia–Ukraine war reshaped the European Union's defence priorities and its pursuit of strategic autonomy*. International Politics. <https://doi.org/10.1080/09662839.2025.2517031>
3. International Politics. (2025b). *Organizing European security through informal groups*. International Politics. <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00657-7>

Артюх В'ячеслав Олексійович

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії, правознавства
та методики навчання,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка*

ПРО АНАХРОНІЗМИ В ІСТОРИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ТА ІСТОРИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

1. Моя доповідь буде присвячена не емпіричній історії, а, швидше, її епістемології. У ній я спробую провести різницю між значеннями та функціями, які виконують анахронізми в науковій історії та історичній політиці, яка є по-суті *використанням історії в політичних цілях*.

Нагадаю, що під анахронізмом в історії ми будемо розуміти помилку проти хронології, тобто *це, коли якась історична подія чи предмет подаються в іншому часовому відрізку*. В самій давньогрецькій мові анахронізм походить від: ἀνά... навпаки, назад, проти + χρόνος час, тобто, буквально: «проти часу». Отже, іншими словами, анахронізм – це коли раніші історичні події підводяться під пізніші часові реалії, в яких вони існувати насправді не могли.

Анахронізм стає проблемою саме для феномену наукової історії в сучасному її розумінні, а вона, як відомо, почала формуватися лише у першій половині XIX ст. і з нею, у свою чергу, чільно пов'язане формування методологічного принципу історизму.

2. З точки зору принципу історизму якась проминула подія може бути зрозумілою, коли розглядається 1) у розвитку і 2) в контексті своєї доби, бо там у тому контексті обставини й причини, що спонукали цю історичну подію чи явище виникнути й відбуватися. І перша передумова застосування принципу історизму, уявлення, що сучасність – це не те саме, що й минуле, між ними є різниця. Тому істориками, які перебувають у вимірі сучасності обов'язково досліджується якийсь фрагмент реальності, який перебуває у вимірі минулого, досліджується, звичайно, не безпосередньо, а через роботу із свідченнями (історичними джерелами).

У зв'язку з принципом історизму постає й питання *історичної істини*, чи «істиннісної настанови» в історичній науці, що її ще німецький

історик XIX ст.. Леопольд фон Ранке озвучив так: мета історії – дослідити *«як тоді воно було насправді»*.

Але кому ж потрібна історична подія, досліджена у своєму контексті? Мабуть, що лише невеликій кількості людей: самим науковцям та ще може невеликій групі неспеціалістів-антикварів, які справді цікавить проблема історичної істини. Що означає в межах наукового дискурсу пізнати минуле? Це означає *зрозуміти* його у своєму, автентичному йому контексті. Зрозуміти, і не більше. Та такий спосіб «роботи» з минулим історичну політику задовольнити не може. У неї інші завдання.

Як би там не було, але саме в межах наукової історії виникає уявлення, що анахронізм є принципова методологічна помилка. Він спрямований проти самого духу наукової історії. Все це дало, наприклад, Люсьєну Февру, одному із засновників школи «Анналів» у «Релігії Рабле» можливість сказати, що анахронізм є *найтяжчим із гріхів професійної історії*, він є *«непрощений гріх»*.

Хоча, потрібно мати на увазі, що в науковій історії абсолютно уникнути анахронізмів також неможливо, тут теж інколи більш ранні події пояснюються через терміни пізнішого походження. Наприклад, вживання пізнішого терміну «ранньофеодальна держава Київська Русь» для пояснення реалій X століття. Та анахронізм для науки стає *небезпечним* тоді, коли він починає перекручувати події минулого. Для ілюстрації цієї тези зупинюся лише на одному цікавому явищі української історії – Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 року. Хоча таких прикладів, звичайно, може бути сотні. Випадок з образом «Конституції» Пилипа Орлика 1710 року в межах сучасного наукового дискурсу та ще більше в українській патріотичній свідомості – прекрасний приклад реалізації прийому анахронізації, тобто перенесення пізніших реалій на раніші (через підміну контекстів), результатом чого стає бачення проминулої події як події сучасної.

Спочатку, що таке ця «Конституція» у своєму часі і для свого часу? Як показав колись історик права Микола Василенко у статті «Конституция Филиппа Орлика» (1929) такий вид юридичного документу – це типова ранньомодерна *pacta conventa* («загальна угода») польських чи там угорських королів. Тобто, це такий різновид виборчої капітуляції, коли претендент на посаду (сюзерен) давав згоду в разі перемоги на виборах брати на себе певні зобов'язання щодо задоволення інтересів вибірників (шляхти) або здійснення інших заходів у сфері внутрішньої чи зовнішньої політики. По-суті, така виборча капітуляція була засобом обмеження влади монарха (сюзерена). В

нашому випадку теж іде мова про обмеження влади гетьмана на користь генеральних старшин, тобто це й була капітуляція (обмеження прав) гетьмана Пилипа Орлика. Але ж зараз ці «Договори й постановлення» Пилипа Орлика з Військом Запорізьким постають, через підміну контекстів, тобто перенесення пізніших смислових значень на раніші історичні факти конституцією в сучасному розумінні цього слова.

3. Та якщо в науковій історії анахронізм – це лише методологічна помилка, якої, звичайно, треба уникати, то в історичній політиці анахронізм працює з точністю до навпаки – тут він є основним способом сприйняття подій минулого. Чому так? Тому, що вона «працює» з таким типом масової історичної свідомості, що по своїй суті є *неспеціалізованою*. Й історична політика, щоб бути успішною не може заперечити її специфіку в сприйнятті й використанні образів минулого. Звичайно, з іншого боку, історична політика широко послуговується даними історичної науки, більше того, наука – це часто й є єдиним джерелом для поповнення її новим змістом. Бувають випадки, коли дані історичної науки побутують в незмінному вигляді і на рівні історичної політики, але в більшості випадків, вони можуть бути використаними лише через процедуру «*доопрацювання*»: через спрощення, тобто через відбір з усієї сукупності фактів невеликої їх кількості з точки зору актуальності сьогодення; через надання нових смислів самим фактам; а інколи навіть і через їх нове вигадкування.

Яка ж ця специфіка непрофесійних сприйняття минулого носіями історичної пам'яті? Тут основна теза: в межах неспеціалізованих форм історичної свідомості існує лише *прагматичний* підхід до сфери минулого. Минуле тут потрібне для того, щоб бути *використаним*, тобто воно потрібне не для самого себе, а для чогось іншого. І тому для пересічного носія історичної пам'яті питання «*як воно було насправді?*» постає у вигляді – «*що значить якийсь фрагмент минулого для мене?*». Крім того, тут інформація про минуле сприймається некритично, через просту довіру до авторитету її джерела. В результаті постає образ «*нашої правдивої історії*», яку треба з необхідністю захищати від посягань наших ворогів, а якщо й рефлексувати над її змістом, то лише в межах наперед заданої ідеї істинності щодо цього змісту.

Отже, минуле, яким воно було саме по собі, безвідносно до потреб сучасності, для пересічних споживачів «продуктів» історичної політики є незрозумілим, а тому й непотрібним. А ось потрібним, тобто таким, що використовується воно може бути, коли вже є актуальним. Знову ж таки, актуальним для сучасності якийсь фрагмент минулого постає тоді, коли

він розглянутий (прочитаний) в контексті сучасності і, у свою чергу, він тоді повинен бути вирваним зі свого історичного контексту. Це означає, що він осучаснений і тому потрібний сучасності. Як зрозуміло, механізм осучаснення тут простий – на потрібну проминулу подію накладаються контекстуальні смисли сучасності і тоді вона сама постає явищем сучасності, що вже може якимось чином обслуговувати сучасні реалії. Коли ми говоримо про «обслуговування», то маємо на увазі виконання історичними подіями і фактами принаймні чотирьох функцій – *виправдовуючої, узаконюючої (легітимізуючої), ілюструючої та ідентифікуючої*. Виконуючи такі функції, образи минулого постають своєрідною милицею для сучасності.

Та не будь-яке минуле може працювати на сучасність. Тому тут потрібно говорити ще про одну операцію неспеціалізованої свідомості яку не просто враховує історична політика, а ще її й активно формує: про *відбір* історичних фактів. Відбір, звичайно, не за науковими критеріями, а за критеріями придатності для виконання вищеназваних функцій. При цьому забуттю підлягає маса непридатних для виконання тих же функцій фактів, які в межах історичної науки, навпаки, можуть мати велике значення. Таким чином, коли конструється якась зв'язна картинка (узагальнюючий образ) з фактів минулого, то це така прагматична картинка, яка, з одного боку, прив'язана до партикулярних колективних інтересів у сучасності (наприклад, національних чи релігійних) і забезпечує на своєму рівні реалізацію цих інтереси, а з іншого, в ній кожен окремих елемент (історичний факт) навантажений функцією потрібності у сучасності. Зрозуміло, що в науковій історії також існує своя операція відбору фактів, але вона працює за іншим принципом, наприклад, за наявності масових джерел, це може бути відбір за принципом *типовості* фактів.

4. Крім того, в межах історичної політики існують й інші техніки, що сприяють забуттю невігідних фрагментів минулого, бо, врешті, на цьому рівні операція забуття є не менш важливою, ніж операція пригадування / пам'ятання. Так історична політика враховує особливості масової свідомості для управління нею.

І найбільш радикальною технікою, що працює на забуття є *пряме знищення* матеріальних носіїв невігідних смислів. Приклад із сучасних українських реалій: знищення пам'ятників, як носіїв опредметнених російських смислів чи списування бібліотеками російських книг на макулатуру, бо такі матеріальні носії російських смислів не повинні провокувати пригадування. Звичайно, сама ситуація пригадування може виникнути лише тоді, коли перед цим інформація про проминулі події

або ж з антиукраїнським смислами у тогочасному контексті, або ж із теперішніми смислами, де російське=антиукраїнському вже була вкладена у свідомість пересічної людини.

б) *Замовчування та ігнорування* незручних фактів, що мали місце в минулому. Застосування цього прийому передбачає, що реально існуючий факт просто перестають помічати. Наприклад всі історичні факти, пов'язані з спільним творенням великоросами й малоросами Російської імперії. Відносно деяких аспектів минулого разом з інтерпретаціями заборона на їх виголошення може бути навіть підкріплюватися переслідуванням у кримінальному порядку. Пропозиція замовчування може виходити не лише від владних структур, але може бути й мовчанням з боку носіїв російської ідентичності в Україні, що на момент війни просто відмовляються виголошувати свою «історичну правду». Таким чином, замовчуватися можуть як ті аспекти минулого, що насправді мали місце, так і їх російські інтерпретації.

в) *Відтіснення на маргінеси уваги*. Це можуть бути історичні факти, що насправді мали місце і зараз активно використовуються у цій «*війні пам'ятей*» російською пропагандою. Позбутися їх на рівні історичних документів чи професійних текстів неможливо, але обійти потрібно. Прикладом може бути засвідчене у візантійських джерелах середини Х ст. використання слова «Росія», яке зараз на рівні української історичної пам'яті відтісняється тезою, що Росією Московське царство розпочало називатися лише з часів Петра І.

г) На межі пригадування й забуття знаходиться і такий популярний у застосуванні історичною політикою герменевтичний прийом як *переінтерпретація*. Переінтерпретація – це надання нових смислів якимось історичним фактам, що приводить до їх переосмислення. Зрозуміло, що старі їх смисли при цьому повинні забуватися. В результаті, ми пам'ятаємо ніби те ж саме, але по-іншому. Яскравим прикладом застосування цього прийому може бути популярна зараз ідея «*переписування історії*». Щодо матеріальних носіїв невігідних смислів, то застосування цієї методики дозволяє зберегти в основному предмети минулого (архітектурні об'єкти, книги) чи образи історичних діячів при таких різких змінах геополітичного контексту та прийняття їх з уже новими смислами тими ідеологіями, які ці контексти обслуговують.

Та у будь-якому випадку всім цим операціям передуює осучаснюючий погляд на події минулого завдяки застосуванню помилкового (в науці) прийому анахронізму.

Власенко Валерій Миколайович

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії,

Сумський державний університет

ДО ЕПІСТОЛЯРІЮ ЛІДІЇ ШИШМАНОВОЇ-ДРАГОМАНОВОЇ

Доньку українського інтелектуала Михайла Драгоманова та дружину колишнього посла Болгарії в Україні, відомого громадсько-політичного діяча Івана Шишманова Лідію (1865–1937) добре знали в Україні. Українська і болгарська письменниця, журналістка, перекладачка, літературна і театральна критикиня, громадська діячка, активістка жіночого руху, вона підтримувала тісний зв'язок і листувалася з багатьма українськими громадськими і культурними діячами. Її статті друкувалися на сторінках таких часописів, як «Рада» (Київ), «Діло» (Львів), «Наше минуле» (Київ), «Нова Україна» (Прага), «Тризуб» (Париж) тощо. Публіцистика Лідії Михайлівни знайшла відображення у низці досліджень сучасних українських авторів [1–3]. У науковій періодиці публікувалося листування Л. Шишманової-Драгоманової з Емілем Роланом [4] й українськими політичними емігрантами в Болгарії [5–6]. Але її багата епістолярна спадщина потребує дослідження й оприлюднення. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігаються листи Л. М. Шишманової-Драгоманової, зокрема до відомого українського громадського і військового діяча, видавця, письменника, журналіста, літературознавця Павла Богацького (1883–1962). Це три листи, датовані 1922–1923 рр., в яких йдеться про публікацію на сторінках празького часопису «Нова Україна», членом редколегії якого був П. Богацький, спогадів доньки про батька, обставини їх написання та згадуваних у них персонажів. В одному з листів вона вказує на помилку в тексті опублікованих спогадів.

Подані нижче листи публікуються вперше. Вони опрацьовані згідно з археографічними правилами видання історичних джерел. При переданні текстів листів збережено їхні лексичні й орфографічні особливості. Скорочені слова розкрито у квадратних дужках. Поняття, назви та прізвища осіб пояснено в коментарях, що подані посторінково. В археографічній легенді наведено вихідні дані про місце зберігання листів, їх достовірність та спосіб відтворення.

Джерела та література

1. Піскіжова В. Роль родини Драгоманових-Шишманових в українсько-болгарських зв'язках (кінець XIX – перша половина XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2012. Вип. 21. С. 110–126.
2. Сілевич Л. Публікації Лідії Шишманової-Драгоманової в українській пресі першої третини XX ст. *Образ*. Суми, 2021. № 2 (36). С. 14–21.
3. Якімова А. Публіцистика Лідії Шишманової-Драгоманової в українській та емігрантській періодиці. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2024. Вип. 54–55. С. 171–176.
4. Якімова А. Листування Лідії Шишманової з Емілем Роланом. *Сумський історико-архівний журнал*. 2011. № XIV–XV. С. 24–29.
5. Власенко В. Українські емігранти в Болгарії і Л. М. Шишманова-Драгоманова в невідоме листування (за матеріалами наукового архіву Болгарської академії наук). *Сумський історико-архівний журнал*. 2011. № XIV–XV. С. 30–42.
6. Власенко В. Листування представників міжвоєнної української еміграції в Болгарії з Л. М. Шишмановою-Драгомановою (за матеріалами наукового архіву Болгарської академії наук). *Матеріали IX Всеукр. історико-краєзнавчої конф. з міжнар. участю (24–25 листопада 2011 р.)*. Суми, 2011. С. 142–147.

№1

Panu P. Bohazkomu
Herr P. Bohazky
Praha III, Šeřikova 4/III
Prag. Tschechoslovakej
Red. “Nova Ukraina”¹
7 листопада 1922 р.

Шановний Пане!

Сьогодні я відіслала Вам, як Ми[...], частину моїх споминів про батька. Пізніше ще пришлю другу. Я неодмінно хочу щоб перші отривки моєї праці побачили світ по українські, тому я задержала відсилати другі частини моїх мемуарів, котрі міні ждуть від мене французькі та російські часописи.

Як тільки одержите мій пакет я дуже просила б Вас зараз же вислати мені аванс в чеських коронах², коли можна в werfbrief³, коли ні, то через банк, але теж коронами.

Пишіть, будь ласка, так: Frau L. Schischmanow. А то тут не розуміють що жіночі фамілії кінчаються на nowa і думають що це друга фамілія. Можуть ліста [чи] грошей не дати.

¹ Поштова адреса.

² Чеська корона – грошова одиниця міжвоєнної Чехословаччини.

³ Werfbrief (нім.) – цінний лист.

Прошу теж дуже в моєму тексті нічого не змінати, тільки помилки в мові.

З пошаною

Л. Шишманова.

P. S. Як будете гроші відсилати, то не робіть сього від редакції, а від вас часопись дістала, дякую дуже.

Freiburg im [Breisgau] Werderstraße 15.

ЦДАВО, ф. 3634, оп. 1, спр. 23, арк. 43-43зв. Поштова картка. Оригінал. Рукопис.

№2

15 лютого 1923

Шановний Пане!

Дістали [від] Вас лист в такі тяжки часи для мене, що ніяк не могли відповідати зараз. І навіть і тепер мені трудно писати, така я втомлена. Мій чоловік і досі лежить в клініці, бо після операції з ним зробилось trombose¹. Це надзвичайно довга і тяжка хвороба і я вже не знаю. Покі що йому (кажуть лікарі) краще. І за те спасибі.

При таких обставінах не то що працювати мені не було можливо, а навіть я сама не розумію як і моє здоровле видержало. Будем мати надію, що зможу цей місяць скінчити і одіслати Вам ще частину моїх мемуарів, котру могли Вам приготувляти, коли мій чоловік захворував.

Допомогі від Гром[адського] Комітету мені прохати не хочеться. Я дала Вам працю і як би можливо просила аванс. Тепер вже лютий і я маю надію що скоро Вам буде можливо прислати мені гроші. Ви розумієте що коштує sanatorium і лікарі в сій час кризі в Германії.

Справді я дуже хотіла б дати перевагу українським виданням перед іншими і поки що працювати для Вас. Як би тільки були сили та час працювати. Ті листи мого батька, про котрі я Вам писала і котрими Ви цікавитесь, лежать у Софії. Я попробую весной, коли буде тепло, щоб мій син їх знайшов у архіві. Вони вже переписани, так що можна їх буде друкувати. Вони справді дуже інтересни. Написани по російські до Дебогорія-Мокрієвича² (Чи він ще живий в Києві? Я його там бачила в 1918 році).

¹ Trombose (грец.) – процес утворення згустків крові (тромбів) у кровоносних судинах, що може призвести до інсульту.

² Дебогорій-Мокрієвич Володимир Карпович (1848-1926) – український політичний діяч, революціонер, публіцист. Мав дружні стосунки із М. Драгомановим. Гостював у нього вдома у Софії. Опублікував нотатки про М. Драгоманова. З 1922 р. жив у Болгарії, де і помер.

Дякую Вам і Вашим колам за пошану і пієтет до мого батька. Коли я пишу про нього то бачу що його строгі ідеали якось тепер не в моді. Але я думаю що не безполезно щоб не забули, що такі люди і такі ідеали були колись і що вони вічні і колись знов встануть.

Ви мені прислали тільки один примірник моїх мемуарів. Ви мені обіцяли три. Вони мені потрібні. Один для Болгарії, один для Парижу. В тексті єсть тільки одна велика помилка. Надруковано «пісок» вмісто «тісто», з якого чужі люди ліплять... (ст. 38 – вгорі!)¹. Потім нікому не подобається, що стаття починається в середині сторінки. Ну це вже економія! Прошу дуже передати лист моїй кузині².

З пошаною

Лідія Шишманова.

ЦДАВО, ф. 3634, оп. 1, спр. 23, арк. 44-45зв. Оригінал. Рукопис.

№3

24 жовтня [1923]
Freiburg in Breisgau

Шановний Пане Редакторе.

Ваш лист дійшов до мене пізенько, бо я його дістала від мого сина із Софії. Сама я вже 4 роки мешкаю за кордоном, з часу нашого бігства із Києва. Так що прошу вибачити, що трохи пізно теж відповідаю.

Дійсно я кінчаю мої мемуари, над котрими працюю вже 3 роки. Але загальна праця ще не готова. Міні треба най менше 6 місяці ще. Але, як Ви кажете, де які витяги можна і тепер скоро видавати. Ті українці, котрим я дещо лишила, казали міні що мої спомини дуже цінні, головно тім що я вже єдиний свідок тієї епохи, про котру пишу, і праці і життя мого батька М. Драгоманова за кордоном. Нічого не маю против того, щоб де що випустили в світ, в вашому журналі, коли Ви його міні пришлите³ (я із Софії нічого не дістала окрім листа Вашого). Як Ви побачите матеріал котрий я Вам пришлю, то зрозумієте чому я прохаю більш ніж 500 чеш. корон від друкованого аркуша. Бо в загалі міні

¹ Йдеться про статтю Л. Шишманової «Зі споминів про М. Драгоманова», опубліковану у журналі «Нова Україна» за 1922 р. № 13-15. Донька М. Драгоманована звертає увагу П. Богацького про те, що у 12-му рядку зверху на сторінці 38 замість слова «тістом» надруковано «піском».

² Ймовірно, *Драгоманова Оксана Олександрівна* (1894-1961) – українська письменниця, перекладачка, громадська діячка. Дружина Івана Храпка.

³ Це речення підкреслене червоним олівцем.

прийдеться з цієї моєї праці жити кілька років, так як ми загубили все наше майно на Україні.

З щірою пошаною

Лідія Драгоманова-Шишманова

Адрес: Frau Lydia Schischmanow

Pension Utz. Werderstrasse 15. Freiburg im Breisgau

ЦДАВО, ф. 3634, оп. 1, спр. 23, арк. 46. Оригінал. Рукопис.

Волинський Владислав Володимирович,

аспірант,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

КЛІОМЕТРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ГЕНЕАЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ (НА ПРИКЛАДІ СПОВІДНИХ ВІДОМОСТЕЙ РОМЕНСЬКОГО ПОВІТУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.)

Способи кількісного аналізу масових історичних джерел є одним із напрямів розвитку сучасного джерелознавства. У генеалогічних дослідженнях сповідні відомості використовуються для встановлення імен, віку, соціального стану предків та реконструкції складу їхніх сімей. Важливою складовою цих документів є те, що кожне джерело містить дані про загальну чисельність парафіян (дорослих і дітей віком понад один рік) у населених пунктах.

Кількісний потенціал сповідних відомостей, зокрема для вивчення демографічної динаміки та статеві структури на локальному рівні, залишається недостатньо реалізованим. Систематизація наявних у джерелах кількісних даних у часовій динаміці дозволяє використовувати їх для аналізу демографічних процесів в окремих локаціях та більших адміністративних одиницях.

Мета дослідження полягає в апробації кліометричного підходу для кількісної інтерпретації сповідних відомостей та виявлення демографічних тенденцій у селах Роменського повіту Полтавської губернії в першій половині XIX ст.

Дослідження ґрунтується на вибірці даних зі сповідних відомостей, що зберігаються у фонді № 960 “Роменське духовне правління” Державного архіву Сумської області. До аналізу залучено матеріали десяти сіл та дванадцяти парафій Роменського повіту (включаючи волосні центри, такі як с. Бацмани, Бобрик, Талалаївка, Хоружівка), охоплених документами за 1800 – 1854 рр. Для роботи були залучені сповідні відомості з інтервалом близько десяти років, з урахуванням стану їх збереженості у фондах архіву. Дані м. Ромни та містечок повіту не розглядалися, оскільки вони потребують окремого аналізу.

Методика збору полягала у фіксації чисельності чоловічого та жіночого населення, зазначеної у сповідних відомостях, із подальшим узагальненням показників у таблиці за кожен рік спостереження.

Табл. 1. Фрагмент таблиці із даними про кількість парафіян

Населений пункт і церква	Датування, р.	Кількість осіб, Ч.	Кількість осіб, Ж.	Кількість осіб загальна	Джерело
1. Бацмани, Успенська церква					
	1801	674	725	1399	Ф.960, оп.3, спр.22
	1812	589	645	1234	Ф.960, оп.3, спр.23
	1821	539	551	1090	Ф.960, оп.3, спр.23
	1831	698	709	1407	Ф.960, оп.3, спр.24
	1841	696	748	1444	Ф.960, оп.3, спр.24
	1854	829	902	1731	Ф.960, оп.3, спр.24
2. Бобрик, Преображенська церква					
	1801	1367	1416	2783	Ф.960, оп.3, спр.38
	1810	1100	1205	2305	Ф.960, оп.3, спр.38
	1820	1290	1379	2669	Ф.960, оп.3, спр.39
	1830	1213	1319	2532	Ф.960, оп.3, спр.40
	1840	1483	1495	2978	Ф.960, оп.3, спр.40
	1854	1785	1991	3776	Ф.960, оп.3, спр.40
3. Великі Бубни, Благовіщенська церква					
	1802	797	788	1585	Ф.960, оп.3, спр.45
	1809	730	638	1368	Ф.960, оп.3, спр.46
	1820	729	718	1447	Ф.960, оп.3, спр.47
	1830	861	882	1743	Ф.960, оп.3, спр.47
	1840	885	955	1840	Ф.960, оп.3, спр.48
	1854	902	1006	1908	Ф.960, оп.3, спр.48
4. Гринівка, М.Архангельська церква					
	1800	785	662	1447	Ф.960, оп.3, спр.91
	1811	575	615	1190	Ф.960, оп.3, спр.92
	1820	777	874	1651	Ф.960, оп.3, спр.92
	1830	809	928	1737	Ф.960, оп.3, спр.93
	1840	875	1031	1906	Ф.960, оп.3, спр.93
	1854	986	1115	2101	Ф.960, оп.3, спр.94

Застосування кліометричного підходу дало змогу виявити деякі закономірності.

1. Стабільне демографічне зростання. У більшості парафій спостерігається збільшення чисельності жителів протягом 1801 – 1854 рр. Так, у Бобрику кількість парафіян зросла на 35 %, у Гринівці – на 45 %, у Бацманах – на 24 %. Це свідчить про стале відтворення населення у селах ще до реформ другої половини XIX ст.

Середній приріст населення по вибірці – 27,3%. Річний середній приріст знаходився на рівні 0,5%. Зростання кількості жителів особливо помітно у селах, що ближче знаходилися до повітового центру, а отже до торгових шляхів і ярмарку (Бобрик, Засулля, Талалаївка).

Водночас, помітний спад кількості жіночого та чоловічого населення між 1801 і 1820 р. Негативний вплив могли здійснювати неврожаї, епідемії чи бойові дії, що вела Російська імперія у цей час. Необхідне подальше дослідження, що знайде пояснення цьому явищу. Однак, можемо констатувати, що значного демографічного провалу не відбулося.

Табл.2. Динаміка росту населення у визначених парафіях Роменського повіту (1801 – 1854 рр.)

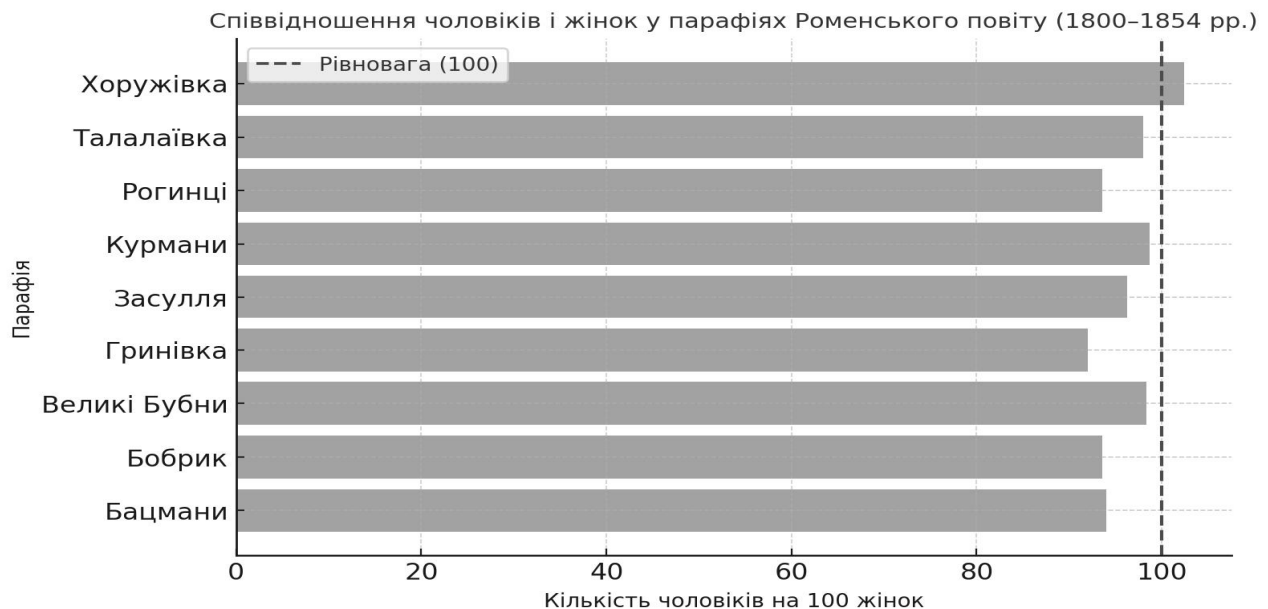

2. Статова диспропорція. У середньому на 100 жінок припадало 93 – 98 чоловіків. У переважній більшості парафій чоловіків менше ніж жінок. Ці незначні, але сталі відхилення підтверджують системний відтік чоловічого населення. Імовірними причинами є рекрутчина, переміщення працездатних чоловіків із числа козацтва на заробітки в умовах малоземелля, а також вища чоловіча смертність.

Узагальнені показники, що ілюструють статеву структуру такі: 49,3% чоловіків та 50,7% жінок. Середнє співвідношення – 95 чоловіків

на 100 жінок. Важко судити, як це впливало на шлюбні стосунки, оскільки дослідження охоплює і дітей, і дорослих.

Табл. 3. Співвідношення чоловіків і жінок в обраних парафіях Роменського повіту. 1801 – 1854 рр.

Таким чином, апробація кліометричного підходу на матеріалах сповідних відомостей окремих парафій Роменського повіту показує його високий інтерпретаційний потенціал для джерелознавства.

Кількісний аналіз дозволив науково зафіксувати ключові демографічні процеси (стабільне зростання, короткочасну кризу та статеву диспропорцію) у сільському соціумі Роменщини першої половини XIX ст.

Це дослідження відкриває шлях до масштабування використання сповідних відомостей з метою реконструкції локальної демографічної історії та підтверджує, що кліометрія є ефективним інструментом для отримання нових даних із традиційно генеалогічних джерел.

Джерела та література

1. Сповідні відомості Успенської церкви с. Бацмани // Державний архів Сумської області (ДАСО). Ф. 960. Оп. 3. Спр. 22, 23, 24.
2. Сповідні відомості Преображенської церкви с. Бобрик // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 38, 39, 40.
3. Сповідні відомості Благовіщенської церкви с. Великі Бубни // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 45, 46, 47, 48.
4. Сповідні відомості Михайло-Архангельської церкви с. Гринівка // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 91, 92, 93, 94.
5. Сповідні відомості церков с. Засулля (Різдвобогородичної та Троїцької) // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 109, 110, 111, 116, 117, 118, 119.

6. Сповідні відомості Миколаївської церкви с. Курмани // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 153, 154, 155, 156, 157
7. Сповідні відомості Покровської церкви с. Пекарі // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 210, 211, 212.
8. Сповідні відомості Георгіївської церкви с. Рогинці // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 272, 273, 274, 275.
9. Сповідні відомості Успенської церкви с. Талалаївка // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 328, 329, 330.
10. Сповідні відомості церков с. Хоружівка (Катерининської та Михайло-Архангельської) // ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 345, 355.

Галушко Наталія Анатоліївна

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри історії, археології
та гуманітарних наук,
Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЦІЛЕЙ ТА СТРУКТУРИ ШКІЛЬНИХ КУРСІВ ІСТОРІЇ ЗА НОВОЮ УКРАЇНСЬКОЮ ШКОЛОЮ

Актуальність сучасних підходів до викладання шкільної історії є досить високою, оскільки вони спрямовані на формування критичного мислення, громадянської позиції та вміння застосовувати знання в реальному житті, відходячи від минулих підходів запам'ятовування фактів і дат. У системі освіти, перш за все в середній школі, ці процеси породили певну розгубленість, суперечливість і безсистемність у вихованні та навчанні підростаючого покоління. Велика роль відводиться на гуманітарну освіту, оскільки має формувати особистість школяра, готувати його до життя у світі, який постійно змінюється, вчити сучасним формам спілкування, розвивати здатність до швидкого засвоєння інформації і прийняття ефективних рішень. Тому вивчення історії є важливим кроком у осмисленні подій сьогодення, побачити їх у контексті минулого.

Згідно з п. 4 Державного стандарту базової середньої освіти визначено, що метою базової середньої освіти є розвиток природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, виховання

відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу [1].

Зазначимо, що сучасні підходи [2; 3] до цілей та структури шкільних курсів історії спрямовані перш за все на розвиток критичного мислення, громадянської компетентності та національної самосвідомості учнів, відходячи від простого запам'ятовування фактів. Ці підходи відображені, зокрема, у реформах, що впроваджуються в рамках Нової української школи (НУШ) [2].

Системність вивчення історії – це підхід до аналізу історичних явищ як складних, взаємопов'язаних систем, а не як окремих подій. Він передбачає вивчення структури, функцій, внутрішніх і зовнішніх зв'язків, а також динаміки розвитку історичних процесів. Цей підхід використовується в історичній науці та методології, а в педагогіці сприяє формуванню цілісного бачення минулого та його зв'язку з сучасністю.

До ключових цілей вивчення історії відносять:

1. формування історичної свідомості через усвідомлення учнями своєї ідентичності та культурного коріння, розуміння причетності до минулого свого народу та відповідальності перед майбутніми поколіннями;

2. формування ключових та предметних компетентностей: Учні мають набути вмінь, необхідних для самореалізації в суспільстві (наприклад, спілкування державною мовою, інформаційно-комунікаційна компетентність, громадянська та соціальна компетентність).

3. розвиток критичного та аналітичного мислення, яке формується учнями під час навчання аналізуючи різноманітні історичні джерела, розрізняючи факти та інтерпретації, формулюючи власні обґрунтовані висновки та оцінки подій;

4. виховання громадянина та патріота. У процесі вивчення історії відбувається формування активної громадянської позиції, патріотизму та поваги до загальнолюдських цінностей на основі вивчення історії України та світу.

5. наскрізні вміння (формування таких умінь, як читання з розумінням, висловлювання власної думки усно й письмово, логічне обґрунтування позиції, співпраця та ініціативність);

6. розуміння сучасних проблем через призму минулого за допомогою використання історичних знань для пояснення витоків сучасних соціальних, економічних та політичних процесів і конфліктів.

Зміни відповідно до НУШ полягають в тому, що структура курсів історії стала більш гнучкою, інтегрованою та людиноцентристською [2].

Замість суто лінійного вивчення окремих аспектів (наприклад, окремо економічної, соціальної чи культурної історії), курси інтегрують різні складові життя суспільства для цілісного розуміння епох та подій. Перевагами інтегрованого підходу є розуміння причин та наслідків подій, аналізувати минуле, а не просто запам'ятовувати дати; дозволяє бачити, як історичні події пов'язані з культурою, суспільством та іншими аспектами життя; дозволяє пов'язувати минуле з сьогоденням, усвідомлювати власну відповідальність за майбутнє.

Гнучке вивчення історії полягає у сучасному освітньому підході, який відходить від жорсткої, лінійної моделі викладання та пропонує учням більшу автономію, індивідуалізацію та активну участь в освітньому процесі.

Основна ідея полягає в адаптації методів, темпу та змісту навчання до потреб, інтересів і здібностей конкретної людини, використовуючи різноманітні інноваційні технології та активні форми роботи.

Людиноцентриське вивчення історії в контексті Нової української школи – це гуманістично орієнтований підхід, який ставить в центр освітнього процесу особистість учня, його інтереси, потреби та досвід. Даний підхід ставить в центр уваги людину, її досвід, цінності, мотивацію та вплив на історичні події. На відміну від традиційного вивчення, що часто фокусується на датах, великих битвах, політичних системах та діях еліт, людиноцентриський підхід акцентує увагу на «звичайних» людях, їхньому повсякденному житті, культурному корінні, особистісних переживаннях та ролі в загальному історичному процесі.

Основні принципи та особливості людиноцентриського вивчення історії за НУШ:

- історичні події розглядаються не лише через дії великих постатей чи глобальні процеси, а й через призму досвіду пересічних людей (історія повсякденності). Це допомагає учням краще зрозуміти та відчути минуле;

- заохочується активна участь учнів у здобутті знань, обговорення різних точок зору та аналіз першоджерел. Це формує вміння самостійно оцінювати інформацію та робити власні висновки;

- компетентнісний підхід, мета якого полягає у формуванні ключових та предметних компетентностей, необхідних для життя в сучасному суспільстві, а не лише запам'ятовуванні дат і фактів;

- врахування індивідуальних особливостей, нахилів та здібностей учнів, а також можливість вибору форм і видів навчальної взаємодії;

– застосування дослідницького підходу, проектної діяльності та інтерактивних методів, що робить навчання більш захопливим та релевантним для учнів;

– вивчення історії передбачає розгляд подій з різних точок зору, що сприяє формуванню об'єктивного та багатовимірного сприйняття минулого;

– формування цінностей, оскільки освіта спрямована на виховання високоморальної, цілісної особистості з активною громадянською позицією та європейськими цінностями [2].

Таким чином, людиноцентриський підхід в НУШ перетворює вивчення історії з пасивного сприйняття інформації на активний, дослідницький та особистісно значущий процес, що готує учнів до самостійного життя та свідомого громадянства.

Отже, можна зробити висновок що системність – це не просто бажаний, а необхідний підхід до вивчення історії, що перетворює її на потужний інструмент для розуміння себе та світу. Сучасні підходи до викладання історії в школі орієнтовані на активну роль учня в освітньому процесі, перетворюючи його з пасивного слухача на активного дослідника минулого. Викладання історії за концепцією Нової української школи передбачає перехід від авторитарної передачі фактів до компетентнісного, діяльнісного та інтегрованого підходів, спрямованих на розвиток критичного мислення та формування активної громадянської позиції учнів.

Джерела та література

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL : <https://nus.org.ua/2020/10/03/opublikuvaly-novyj-standart-dlya-5-9-klasiv-dyvitsya-dokument/> (дата звернення : 12.11.2025).

2. Нова українська школа. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення : 12.11.2025).

3. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика викладання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ РЕМЕСЕЛ У СІМЕЙНОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВІ СЛОБОЖАНЩИНИ В УМОВАХ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

Період промислового перевороту в економіці України відіграв значну роль. Основним маркером процесів, що відбувались на теренах нашої країни, є впровадження застосування у виробництві технологій, зокрема – теплового двигуна та системи верстатів. Це вплинуло на та перехід від мануфактури до машинної індустрії, від феодальної системи до капіталізму, від ручної праці до автоматизації процесів.

Зазвичай ремесла ставали сімейною, зокрема подібна економічна модель була розповсюдженою у часи Київської русі. До Монгольської навали розвиток ремісництва був інтенсивним та різнобічним: ковальство, муроване будівництво, гончарство, ткацтво, ювелірна справа, склоробне виробництво, теслярство, кравецтво, обробка кістки, каменю, шкур, виробництво з останніх одягу та взуття, грабарство, кушнірство. Проте провідними галузями були металургія та обробка заліза.

Ремісництво існувало в економічно уразливих умовах і необхідність виживання та постійної боротьби проти феодальних та державницьких порядків змусили майстрів об'єднатися у цехи, «забезпечуючи колективну охорону собі й своїм інтересам» [2, с. 7]. Така форма організації прийшла до України з Німеччини, розповсюдившись з 1386 р. з території Західної України.

На Лівобережжі поширення цехів розпочалося задовго до юридичної організації їх у 1766 році. Ще у 1664 р. фіксується започаткування чумацького промислу, а у 1688 р. Харківський полк отримав грамоту на дозвіл відкриття млинів [1, с. 227–228]. Станом на 1732 р. на території Харкова фіксується 492 особи, які організовані в різні цехи [3, с. 18]. Згідно з переписом Хрущова у 1732 р., в Харкові вже виокремлюється окремий ремісничий цех [1, с. 229].

На кінець XVII ст. на території Харківщини розвинулись винокурство, млинарство, землеробство та торгівля [1, с. 229]. У XVII ст. серед промислів основне місце займали шинковий, рибний, соляний [1, с. 232]. Наприкінці означеного століття додалися чоботарство, кушнірство, римарство, коцарство, ковальство,

ювелірство, гончарство, теслярство, токарство, бондарство, портняжне, шкіряне, шерстобійне, шаповальне, склообробне, колесне ремела [1, с. 244–246].

Поворотним моментом у зміні економічної моделі суспільства стала відміна кріпосного права та промисловий переворот. Після реформи 1861 р. нова капіталістична модель одержала беззаперечну перемогу над старою феодальною. Для індустріалізації в означеному регіоні характерне переростання мануфактури у фабрично-заводське виробництво; збільшення підприємств, що засновані на капіталістичних формах економіки; витіснення сімейних ремесел та промислів капіталістичними мануфактурами та фабриками.

Слобожанщина посідала провідне місце у виробництві промислової продукції. На її долю припадало 15,6 % від загальної кількості виробництва.

Кардинальні зміни відбулися і в сфері ремесел. Такі їх види, як ґуральництво, суконна промисловість та інші, що до 1861 р. посідали визначні місця у економічному розвитку краю, тепер займали другорядні позиції, а часом і зовсім зникали з площини виробництва. Натомість, посилено розвиваються металургія та машинобудування.

У ліквідації ремесел як індивідуалізованого виробництва зіграли свою роль купці, діяльність яких наприкінці XIX ст. стала яскравим маркером індустріалізації. Підлаштовуючись під нові умови вони швидко проникають в обробну, скляну, паперову, металообробну, полотняну галузі та повністю витісняють ремісників. Крім означених галузей, в свої руках вони тримають вовномийні, млини, олійниці, виробництво тютюну, канату.

Трансформація ручних ремесел в автоматизоване підприємство на Слобожанщині мала такі наслідки: *індустріалізація, соціальні зміни, зростання економічної цінності регіону, розвиток інфраструктури.*

До нових історичних умов підлаштуватись змогли не всі ремісники. Це вимагало не лише наявності певного капіталу, але й особистих якостей, які б сприяли можливості відійти від усталених форм праці та перевести виробництво на нові рейки. Проте це вдалось родинам Алчевських, Терещенків та Харитоненків. Аналізуючи їх діяльність, можна виокремити основні аспекти, які стали визначними в успішному формуванні родинного бізнесу. Це первинна приналежність до ремісницького класу, індивідуальні риси, які дали змогу організувати підприємство. Накопичення земельних наділів, заснування великого бізнесу (цукровий завод), інвестиції в підприємницьку діяльність,

політичний вплив, меценатство як підвищення соціального статусу родини.

Аналіз ремесел на Слобожанщині показав достатньо розвинуту їх структуру та широкий діапазон професій. Наслідками процесів трансформації ручних ремесел в автоматизоване підприємство на Слобожанщині стали індустріалізація, соціальні зміни, зростання економічної цінності регіону, поширення професійної освіти та активний розвиток інфраструктури. Вивчений матеріал відкриває погляд на широкі перспективи подальшого дослідження теми трансформацій ремесел у сімейному підприємництві Слобожанщини в умовах індустріалізації, зокрема через призму інших успішних бізнесів родин кінця XVII–XX ст.

Джерела та література

1. Багале́й, Д.И., Миллер, Д. П. (1905). История города Харькова за 250 лет его существования. Историческая монография. Харьков: Типография и литография «Зильбергер и сыновья». 568 с.
2. Грушевський, М. (1907). Історія України-Руси. Том VI. Житє економічне, культурне, національне XV–XVII віків. Київ-Львів. 670 с.
3. Шандра, В. (2016). Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України. 344 с.

Ляшенко Єгор Олександрович
*аспірант кафедри всесвітньої історії,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

ПОМИНАЛЬНА ЇЖА НА ПОКУТТІ

Локальні гастрономічні практики – це важлива частина національної кулінарної спадщини. Регіональна кухня Покуття надає можливість вивчення одного із аспектів унікальності цього історико-етнографічного регіону.

Поминальна їжа – символічний аспект цих практик, не тільки складова ритуальної культури, частина трапези, а й сакральний зв'язок між світами. Поминальні страви у традиціях на Покутті мають подвійну функцію і використовувалися як у траурних обрядах (похорон, поминки), так і під час відзначення календарних свят.

Під час похорону на Покутті використовували хліб (колачі). Три колачі були важливим атрибутом під час парастасу за померлим. Один колач ставили на домовину, забирали у церкві. У селах Снятинщини (с. Любківці) під час похорону роздавали подаванники (невеликі булочки або маленькі калачі).

У деяких селах Покуття поминальна трапеза під час похорону і на 9-й та 40-й день чи на рік розпочиналася з колива – вареної пшениці. У с. Павлівка коливо було з непіханої пшениці, навколо обкладеної або рафінованим цукром (галками) або цукерками, яку приносили у двох тарілках до церкви, ставили на полотно (крамщину) поряд з двома ложками. Одну тарілку віддавали священнику, другу забирали додому. Після поминальної служби у церкві давали усім коливо їсти. В м. Отинії коливо також було солодким, а під час парастасу навколо пшениці ставили яйця і цукерки, віддавали після богослужіння священнику.

Під час похорону на Покутті людей, котрі на ніч або до пізнього вечора залишалися біля покійного пригощали їжею. Традиційний поминальний стіл після похорону був скромний, якщо припадав на піст, то пісні страви готували. Побутувала назва «празник». Для цього обіду готували традиційні страви для Покуття: картоплю, борщ або юшку, фасоль, капусту, сир, сало, печеню, квашені овочі, вар (узвар), хліб.

Кутя – це поминальна страва, яку споживають на Святвечір перед Різдвом, об'єднуючи увесь рід, живих і померлих, підкреслюючи безперервність поколінь та циклічність життя і смерті. Кутю носили на

цвинтар на могили до рідних. Кутею розпочинали спільну святкову трапезу.

На Святвечір на стіл ставили зайві ложки для душ померлих. Після вечері зі столу страви не прибирали, залишали для душ померлих родичів [3, с. 104]. На Покутті «носили вечерю» до бідних людей за душі померлих, вірили, що на тому світі ця їжа лежить перед душею покійного [2, с. 89]. Погоджуємося з думкою М. Романіва, що поминальна складова в обрядовості Святвечора займала домінуюче місце [3, с. 105].

У часі Великоднього посту під час сорокоустів у церкві покутяни приносили за упокій душі хліб (колачі), цукор, цукерки. Покійних родичів вшановували на Великдень, приносячи освячені яйця, паски на цвинтар на могили [1, с. 240].

Таким чином, поминальна їжа була важливою складовою траурних, поминальних практик, звичаїв та традицій на Покутті. Особливим атрибутом був хліб, пшениця.

Джерела та література

1. Кілар А. Поминальні мотиви в календарній обрядовості українців Покуття (на матеріалах із Городенківського та Снятинського р-нів). Народознавчі зошити. 2017. № 1. С. 233–245.
2. Марчук Н. Різдвяна обрядовість на Покутті. Етнос і культура. 2005–2006. № 2–3. С. 84–93.
3. Романів М. Г. Традиційна зимова календарно-побутова обрядовість українців Покуття кінця ХІХ – початку ХХІ ст. (загальноукраїнські риси та локальна специфіка). Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2024. 244 с.

БІБЛІОТЕКА ЕРАЗМА СИКСТА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛЬВОВА ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ

Бібліотека Еразма Сикста, відома з інвентаря 1635 року, містила понад 750 томів – найбільше приватне зібрання Львова XVII століття. За кількістю і тематичним охопленням вона перевищувала бібліотеки таких відомих міщан, як Ян Алебмек чи Мартин Кампіан, і демонструє масштабну ерудицію власника.

У структурі книгозбірні переважають твори з медицини (понад 40%), серед яких – тексти Гіппократа, Галена, Авіценни, Андреа Баччі, Парацельса та Везалія. Це свідчить про інтенсивну рецепцію античної та ренесансної медичної традиції, яку Сикст інтегрує у власну лікарську практику. Його інтерес до бальнеології (вивчення цілющих властивостей вод) особливо проявився у трактаті *Pro Teplytsi v Shkli* (1617), де він поєднує природничі спостереження з морально-філософськими роздумами – типовий підхід гуманіста-лікаря.

Значну частину колекції становлять філософські та етичні тексти, насамперед античних і неостоїчних авторів. Особливе місце посідають праці Сенеки, до яких Сикст звернувся у власній латиномовній книзі *Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera* (1627). У ній він поєднав медичну аргументацію з моральними настановами, розглядаючи здоров'я тіла як метафору духовної гармонії. Цей коментар є одним із найцікавіших свідчень проникнення ідей неостоїцизму та моральної філософії в руське інтелектуальне середовище Львова.

Географічна структура бібліотеки підтверджує її європейський характер. Понад 15% видань походили з Італії, що відображає навчання Сикста в Падуанському університеті — одному з провідних медичних центрів Європи. Помітна також присутність німецьких, французьких, польських і античних (римських та грецьких) авторів. Це дозволяє трактувати Сикста не лише як практикуючого лікаря, а як посередника між західноєвропейською наукою і руським культурним середовищем.

У бібліотеці були представлені тексти з теології, права, історії та природознавства, що демонструє універсальний тип мислення,

притаманний гуманістам. Книги не були лише робочим інструментом – вони формували інтелектуальну ідентичність власника. Як показує інвентар, Сикст приділяв увагу не лише професійним трактатам, але й морально-етичним, політичним і філологічним працям.

Таким чином, бібліотека Еразма Сикста є цілісним відображенням **інтелектуальної культури міського гуманізму**. Вона демонструє прагнення львівського патриціату долучитися до загальноєвропейської наукової спільноти, використовуючи книжку як символ соціального статусу, освіти та духовної зрілості.

Бібліотека Еразма Сикста – це не просто зібрання книг, а відображення його світогляду та часу, у якому він жив. Вона показує, яким освіченим і відкритим до нових знань був львівський міський лікар початку XVII століття.

Домінування медичних, філософських і природничих книжок говорить про те, що Сикст розглядав науку не лише як професію, а як шлях до пізнання світу і вдосконалення людини. Його зацікавлення античними та ренесансними авторами, зокрема Сенекою, свідчить про прагнення поєднати медицину з моральними й філософськими роздумами.

Книгозбірня Сикста також відображає ширші культурні процеси у Львові того часу. Місто було частиною європейського інтелектуального середовища, де зустрічалися традиції різних народів і мов. Тому бібліотеку Сикста можна вважати одним із символів відкритості Львова до ідей Ренесансу та гуманізму.

Отже, дослідження його бібліотеки дає можливість краще зрозуміти, яким було інтелектуальне життя Львова в ранньомодерну добу і яку роль у ньому відігравали міські вчені та лікарі.

Джерела та література

1. Black, J. L. (2023). The Private Libraries in Renaissance England (PLRE) Project: An Overview. Leiden: Brill.
2. Dowgiałło, J. (2015). Erazm Sykst i jego koncepcje hydrogeologiczne. Przegląd Geologiczny, 63(10/1), 684.
3. Kapral, M. (2008). Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku. Toruń.
4. Sixtus, E. (1617). Pro Teplytsi v Shkli. Lemberg.
5. Sixtus, E. (1627). Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera. Lemberg.
6. Skoczek, J. (1939). Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. Lwów.
7. Ісаєвич, Я. (2002). Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
8. Макар, Я.-Ю. (2024). Бальнеологічний трактат Еразма Сикста «Про теплиці в Шклі». З історії Західноукраїнських земель, 20, 3–21.

СУМСЬКІ ЛЯЛІНИ – ПЕРШІ ЦУКРОВАРИ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ

В Іванівці – поряд із Сумами – 200 років тому запрацював бурякоцукровий завод. Це була перша цукроварня Слобожанщини. На теренах України на цей час цукор варили лише на 4-х заводах. Побудував Іванівський цукровий завод Пимен Петрович Лялін в 1826 році, а наступного року виварили перший цукор. Прямих фактів про участь його брата – Якова Ляліна – у виробництві цукру історія нам не залишила. Але ґрунтовні рекомендації 1837 року Якова Петровича по вдосконаленню обладнання, на щойно зведеному Могрицькому цукровому заводі, опосередковано підтверджують, що цукроваріння – це сімейна справа Ляліних. Окрім того, на 1845 рік ще один брат – Зосим Петрович Лялін – значиться власником Іванівської цукроварні [4, арк. 281-282; 6, арк. 22; 13, с. 29].

Іван Якимович Лялін – представник п'ятого покоління роду Агея Ляліна – започаткував сумську гілку роду Ляліних.

11/9 Іван Якимович. Проходив службу в армії. Полковник. У XVIII ст. придбав значні маєтності на території Сумського слобідського козацького полку. У сер. XVIII ст. Іван Якимович заснував Іванівку. Ляліну в Іванівці, Нижній Сироватці, хуторах Семенівський і Молочеев, пустошах Литвиновській, Москаленкова могила, Саєвщина належало 403 дес. 537 саж.² землі та 78 підданих [3, арк. 11 зв.; 14, с. 397; 15, с. 154; 17, арк. 10, арк. 16, арк. 22, арк. 26, арк. 33].

VI покоління

12/11 Іван Іванович (старший). Народився близько 1738 року. Започаткував нижньосироватське відгалудження сумської гілки роду Ляліних [22, арк. 345]. Проживав у Нижній Сироватці. За сповідною книгою церкви Архистратига Михайла в 1794 р. секунд-майору Івану (старшому) Ляліну було 56 р., а його дружині Олександрі Афанасьєвій – 33 р. й у шлюбі вони мали 6 дітей: Олександра – 10 р., Марія – 8 р., Іван – 6 р., Дмитро – 4 р., Єгор – 2 р., Флегонт – 1 р. [22, арк. 345-345 зв.]. Іван (старший) Лялін рішенням Харківського дворянського зібрання 1786 р. внесений до I част. дворянської родовідної книги Слобідсько-Української губернії [18, с. 595].

13/11 Аркадій Іванович. Архівні джерела називають різні роки народження Аркадія Ляліна: 1752 р., 1759 р., 1761 р. [20, арк. 1 зв.; 21, арк. 14 зв.; 22, арк. 484 зв.]. Проходив військову службу: прапорщик

(1783 р.), поручик (1784 р.), майор (1794 р.). Вийшов відставку майором і оселився у Валківському повіті, де 1822 по 1825 р. був предводителем дворянства [11, с. 183].

14/11 Петро Іванович. Започаткував іванівське відгалудження сумської гілки роду Ляліних. Роки народження Петра Івановича в сповідних книгах церкви на честь Зачаття Святої Анни села Вільми називаються різні: 1759 р., 1761 р., 1765 рік. Прапорщик (1783 р.), поручик (1794 р.). Вийшов у відставку поручиком і проживав в Іванівці [20, арк. 1 зв.; 21, арк. 14.зв.; 22, арк. 484 зв.].

-/11 Анісія Іванівна. Народилася близько 1754 р. [20, арк. 1 зв.; 21, арк. 14 зв.].

-/11 Глінерія Іванівна. Народилася близько 1756 р. [20, арк. 1 зв.].
VII покоління.

15/12 Олександр Іванович. Народився близько 1784 р. [22, арк. 345].

16/12 Іван Іванович (молодший). Народився близько 1788 року [22, арк. 345].

17/12 Дмитро Іванович. Народився близько 1790 р. [22, арк. 345 зв.].

18/12 Єгор Іванович. Народився близько 1792 р. Штабс-ротмістр Сумського гусарського полку. Учасник воєн з Наполеоном 1805-1807 рр., війни 1812 року та закордонного походу російської армії 1813-1814 років [22, арк. 345 зв.].

19/12 Флегонт Іванович. Народився близько 1793 р. У 1812 р. – прапорщик Рильського піхотного полку, а потім Астраханського гренадерського полку. 1819 р. – капітан. З 1820 р. у відставці. Проживав у Нижній Сироватці Сумського повіту. Дружина, Тетяна Михайлівна, на 1843 р. у дачах Нижньої Сироватки мала 222 дес. землі та 185 дес. лісу [9, арк. 128 зв.; 22, арк. 345 зв.].

-/12 Марія Іванівна. Народилася близько 1786 р. [22, арк. 345].

20/14 Пимен Петрович. Народився Пимен Лялін близько 1798 р. [19, с. 671]. Колезький реєстратор. У родовому маєтку хут. Іванівка почав жити з 1825 р., де з 1826 р. займався цукроварінням [12, с. 16; 13, с. 29]. Пимен Лялін володів маєтностями в Іванівці, Маслівці, Онопківщині (137 дес. 100 саж.²) [3, арк. 50; 8, арк. 46; 17, арк. 19]. У 1859–1860 рр. – член Харківського губернського комітету по селянських справах, а у 1861–1862 рр. – мировий посередник у Сумському повіті. На поч. 1860-х рр. з братом Зосимом значився власником Іванівни [10, арк. 1].

У липні 1862 р. при арешті Мікаеля Налбандяна виявили фотографію й лист Михайла Бакуніна з Лондона від 27 лютого 1862 р.

Пимену Ляліну. 11 серпня 1862 р. в Іванівці Сумського повіту Пимена Ляліна заарештували. З 20 серпня він знаходився в Петропавлівській фортеці. Його звинуватили у зв'язках із «лондонськими пропагандистами» та зберіганні забороненої літератури. Лялін проходив у «Справі 32-х». 12 червня 1864 р. Ляліна випустили із в'язниці на поруки. За рішенням суду його звільнили під нагляд поліції на 2 роки. З 22 травня 1865 р. Пимен проживав у Сумському повіті. Остання згадка про нього датується 19 березня 1868 р. [1, с. 23, с. 36; 2, арк. 330 зв.; 19, с. 671].

21/14 Яків Петрович. Народився в 1800 р. або 1801 р. Служив в Астраханському кірасирському полку. Вийшов у відставку поручиком. Проживав у Сумському повіті й займався цукроварінням. Згадується до 1850 р. [3, арк. 50; 4, арк. 281-282].

22/14 Зосим Петрович. Поручик. Звільнений з військової служби за хворобою. Володів маєтностями в Іванівці, Маслівці, Онопківщині (67 дес. 2348 саж.²) [3, арк. 50; 8, арк. 46; 10, арк. 1]. На 1845 р. значився власником Іванівської цукроварні. Помер після 1868 року [6, арк. 22; 62, арк. 330 зв.].

23/14 Василь Петрович. На 1850 р. в Іванівці, Маслівці, Онопківщині володів 69 дес. 152 саж.² землі й 90 підданими [3, арк. 50; 17, арк. 19].

-/14 Олександра Петрівна. Дружина підпоручика Олександра Івановича Савича. Проживала в Біловодах Сумського повіту і в шлюбі мала 3 дітей: Володимира, Олімпіаду, Костянтина [16, с. 24-25, 50-51].

-/14 Варвара Петрівна. На 1841 рік дівиці Варварі Петрівні разом з братами належало село Іванівка. Згадується 1846 р. [7, арк. 5 зв.; 8, арк. 46].

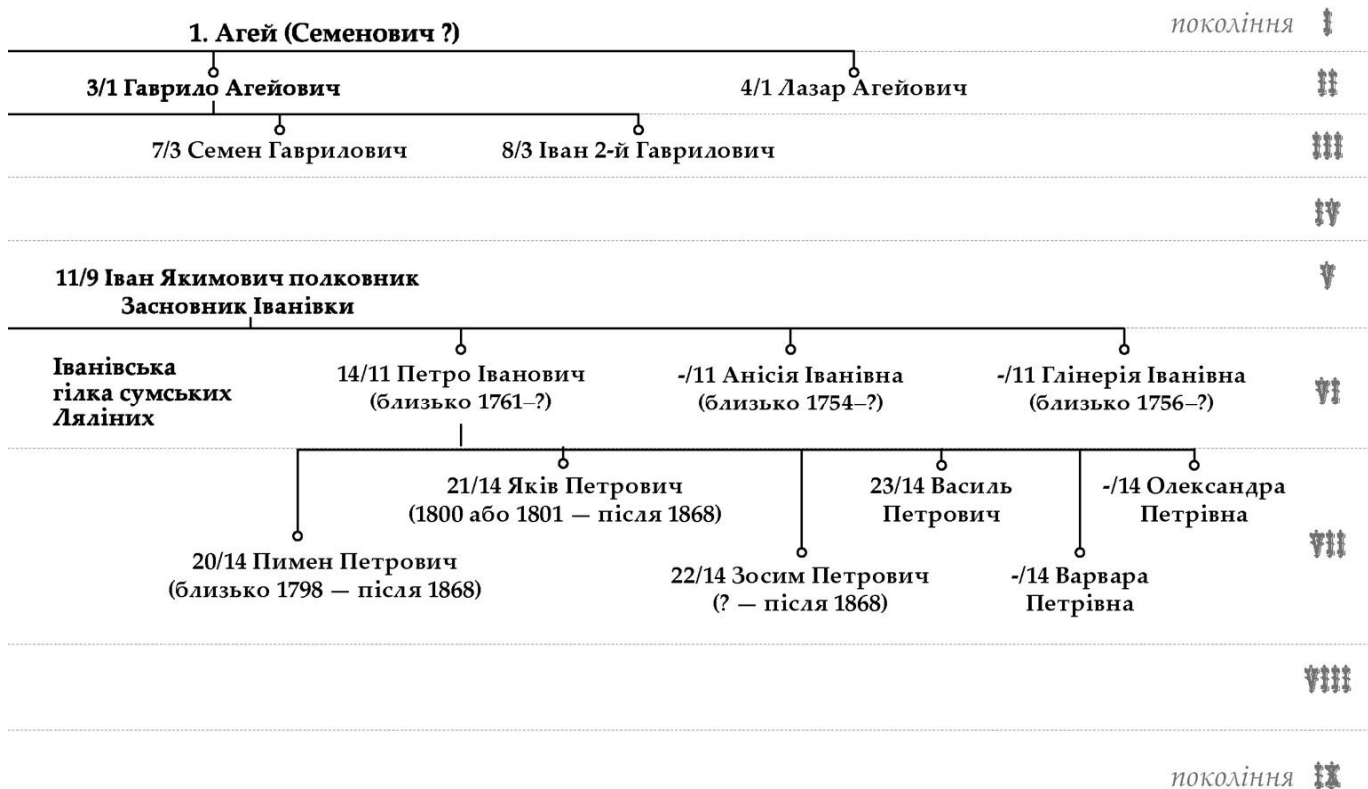
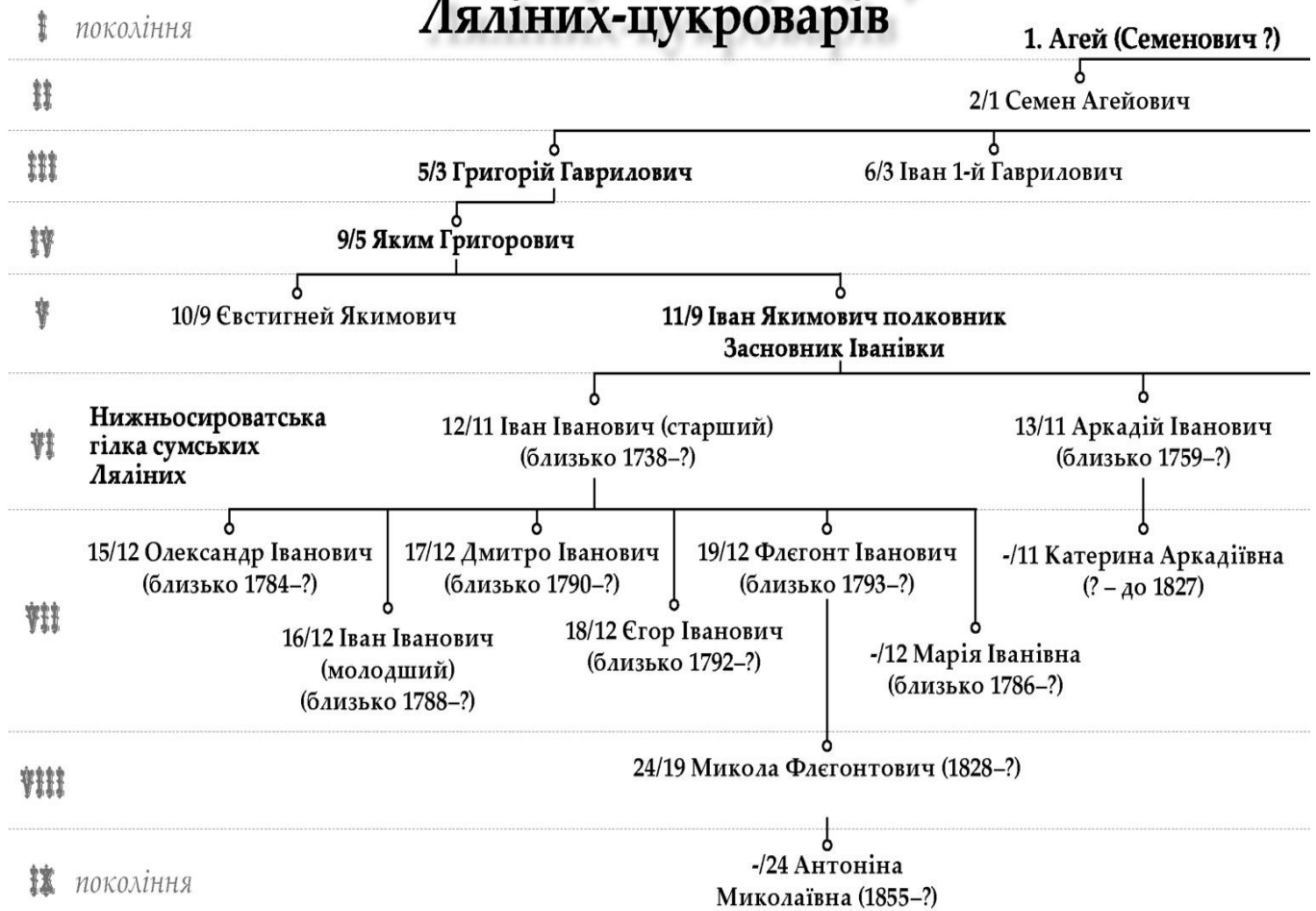
VIII покоління

24/19 Микола Флегонтович. Народився 1828 р. Губернський секретар. Не закінчив курс Харківського університету. Попечитель хлібних магазинів у Сумському повіті. Проживав у Нижній Сироватці. За межуванням 16 листопада 1867 р. володів у Нижній Сироватці 28 дес. 566 саж.² землі, а його дружина, Катерина Михайлівна, – 1 дес. 1015 саж.² землі [3, арк. 84 зв., арк. 86 зв.].

IX покоління

-/24 Антоніна Миколаївна. Народилася 1855 року.

Генеалогічний розпис роду сумських Ляліних-цукроварів

Джерела та література

1. Даронян С. К. М. Налбандян и тайное общество “Земля и воля”. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://arar.sci.am/Content/172694/file_0.pdf – Назва з екрану. – Дата перегляду: 17.12.2021.
2. Державний архів Сумської області. Ф. 2, оп. 1, спр. 8.
3. Державний архів Сумської області. Ф. 2, оп. 1, спр. 40а.
4. Державний архів Сумської області. Ф. 747, оп. 1, спр. 362.
5. Державний архів Сумської області. Ф. 748, оп. 1, спр. 106.
6. Державний архів Сумської області. Ф. 748, оп. 1, спр. 116.
7. Державний архів Сумської області. Ф. 755, оп. 1, спр. 6.
8. Державний архів Сумської області. Ф. 810, оп. 1, спр. 1.
9. Державний архів Сумської області. Ф. 810, оп. 1, спр. 4.
10. Державний архів Харківської області. Ф. 16, оп. 6, спр. 584.
11. Илляшевич Л. В. Краткий очерк истории харьковского дворянства. Х., 2007.
12. Лялин П. Неутешительныя новости в свекло-сахарном мире. // Библиотека для чтения. Раздел IV. Промышленность и сельское хозяйство. Том 42. С-П., 1840.
13. Лялин П. Свекло-сахарная промышленность и новыя методы производства. // Библиотека для чтения. Раздел IV. Том 10. С-П., 1835.
14. Миллер Д. П. Архивы Харьковской губернии. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 13. Харьков, 1902.
15. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. Київ, 1991.
16. Охріменко М. Л. Савичі сумські: генеалогія, історія, спадок старшинського роду (II пол. XVII — поч. XX ст.). Суми, 2024.
17. РГАДА. Ф. 1354. оп. 573, Част. 1, спр. 868.
18. Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии. Х., 2010.
19. Советская историческая энциклопедия. Том 11. М., 1968.
20. ЦДІАК України. (Центральний державний історичний архів України в м. Києві) Ф. 2004, оп. 1, спр 122.
21. ЦДІАК України. Ф. 2004, оп. 1, спр 129.
22. ЦДІАК України. Ф. 2004, оп. 1, спр 148.

ОБРАЗ РОСІЇ У РЕЦЕПЦІЇ ВАСИЛЯ ГОРЛЕНКА

Сучасна російсько-українська війна зумовила появу нових пізнавальних потреб, пов'язаних, зокрема, з переосмисленням минулого, важливою складовою якого є дослідження того, як українці в різні історичні періоди формували своє бачення і ставлення до Росії, що визначало їхню оцінку та які умови впливали на цей процес.

Образ Росії в рецепції талановитого етнографа, фольклориста і мистецтвознавця Василя Петровича Горленка (1853–1907) цікавий з кількох причин. Найперше він важливий для розуміння того, як українська інтелігенція другої половини XIX – початку XX ст. бачила місце України в імперській структурі Росії. Іншим, не менш важливим аргументом, є те, що В. Горленко – представник старого малоросійського дворянства консервативного спрямування, яке характеризується поєднанням щирої відданості українській справі з лояльністю до імперії [4].

Багатогранний світогляд В. Горленка, нащадка козацько-старшинського роду, увібрав у себе родинну пам'ять. Позначилося на ньому й навчання у Ніжинському ліцеї князя Безбородька та паризькій Сорбонні, російські соціокультурні впливи доби. Українська складова його світогляду, ключовий вплив на формування якої справив Микола Костомаров, була переважаючою, проявившись у глибокому знанні й пошануванні рідної старовини й мистецтва, його дослідженні та популяризації, розмаїтих контактах з багатьма громадськими та культурними діячами, вболіванні за українську справу.

Творчість В. Горленка, якому випало жити в часи жорсткої цензури та мовних заборон, не містить відкритої декларативності щодо ставлення до Росії, проте порівняльні характеристики, спостереження та деталі, що прочитуються між рядків, дають уявлення про сформований у нього образ Росії як образ чужого.

Більшою мірою рецепція В. Горленка відображена у приватному листуванні, призначеному не для загалу. Листи до М. Стороженка, О. Левицького, П. Мартиновича, Ганни Барвінок та багатьох інших свідчать про його негативне ставлення до Російської імперії як держави «з огидними і дикими порядками» [2, с. 561]. У численному епістолярію помітне несприйняття бюрократичної системи та централізму, а

російська влада постає відірваною від життя народу, націленою на розмивання регіональної самобутності («підла влада, яка в егоїстичних своїх інтересах душить свободу друку, і ще підліше суспільство, яке і є справжнім творцем усього цього» [3, с. 671]). За висловом Горленка навіть синод – «це зібрання не ханжів навіть, а мерзенних і сухих чиновників у рясах, для яких християнство – справа десята, а найголовніше і найважливіше – власні права і переваги» [1, с. 255].

Змушений заробляти на прожиття літературною працею, Горленко часто вимушено переїздив у Петербург, де для цього існували кращі умови, утім від пропозицій служби неодноразово відмовлявся, оскільки «це було б убивством душі, й життя не мало б тоді для мене інтересу» [3, с. 659]. Спокій і натхнення він знаходив в Україні і його дуже гнітило її підневільне становище, неможливість вільного розвитку (за його висловом, пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві «показує рукою на поліцейську дільницю, пояснюючи до чого призвело об'єднання» [1, с. 64]). Саме тому він радіє створенню музеїв як простору, який зберігає пам'ятки минулого, запобігаючи руйнуванню та розчиненню української самобутності під російським впливом.

В. Горленко категорично не сприймав того, як імперія ігнорувала або недооцінювала культурні здобутки українців. Зокрема, його обурювало, що російські газети відгукувалися про виступи Марії Заньковецької, як про «дитячий малоросійський репертуар» («О підлі, деспотичні кацапи!») в той час, коли він захоплювався її талантом і порівнював з відомою японською актрисою Садаякко [1, с. 213]. За будь-якої нагоди Горленко популяризував українські видання, підтримував діячів культури і вбачав одним із основних завдань української інтелігенції «завоювати у свідомості російського суспільства визнання її самостійних творчих сил. Треба, щоб з нами рахувалися» [1, с. 135].

Що ж викликало в Горленка таке гостре несприйняття? «Російське життя взагалі й російське суспільне море, – писав він у листі до М. Стороженка, – таке сум'яття, такий хаос, з якогось колись то ще що-небудь вийде, – що я бажав би закрити на них очі й вуха, щоб не бачити й не чути нічого!» [3, с. 667].

Сприйняття Росії у В. Горленка сформувалося через низку історичних, культурних, етнографічних і морально-ціннісних порівнянь, завдяки чому образ «чужої» Росії утворив тло, яке чіткіше окреслило контури «свого» – українського, яке в перспективі стане основою українських модернізаційних і національних проєктів,

Джерела та література

1. *Забіяка І.* Епістолярна спадщина Василя Горленка / Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ, 2013.
2. *Оглоблин О.* З невиданих листів Василя Горленка до Миколи Стороженка // Україна (Париж). 1952. № 7. С. 556–569.
3. *Оглоблин О.* З невиданих листів Василя Горленка до Миколи Стороженка // Україна (Париж). 1952. № 8. С. 658–676.
4. *Пазюра Н.* Постать Василя Горленка у контексті дослідження старого українського консерватизму // Історіографічні дослідження в Україні. 2019. Вип. 30. С. 135–148.

П'ятаченко Сергій Васильович

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та філології,
Сумський державний університет*

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СВЯЩЕННИКА ІОАННА ТАНСЬКОГО ПРО СЕЛО ЛОКОТКИ (НИНІ В МЕЖАХ м. ШОСТКА) В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 1860-х РОКІВ

Етнографічна спадщина ХІХ ст. становить важливе джерело для вивчення соціально-культурних практик українського населення, дослідження традиційної народної культури, а також є важливим джерелом формування національної ідентичності на сучасному етапі.

Одним із таких матеріалів є розвідка про село Локотки Глухівського повіту Чернігівської губернії, яку підготував місцевий священник Іоанн Танський і яка була надрукована в 1866 році в «Записках Чернігівського губернського статистичного комітету» [2]. Дослідження відзначається доволі значним обсягом та тематичною широтою, охоплюючи як історико-географічні дані, так і відомості про господарство, побут, звичаї, місцеву говірку, народні вірування та обрядовість мешканців цього села.

Історико-етнографічні описи українських сіл створювалися на ранніх етапах формування наукової етнографії та фольклористики часто поза академічними центрами, на рівні приватних дослідницьких ініціатив або в межах певних ініціатив чи програмних кампаній. Такою цікавою і плідною дослідницькою кампанією у 1860-х роках стало дослідження місцевими священниками історико-етнографічних аспектів місцевих єпархій. Ці розвідки виходили друком у тогочасних єпархіальних і губернських виданнях. Серед них можна назвати такі

праці, як «Село Хаєнки (Прилуцького повіту) священника Григорія Більського (1868), «Слово про весільні бенкети» священника Н. Терлецького (1863), «Селище Липна (Новоградволинського повіту Волинської губ.)» священника Михайла Фотинського, «Забобони й повір'я нашого простолюд» священника В. Трипольського (1865), «Замітка про звичай у місцевих селян (Волинської губернії) славити Христа на Різдвяні свята» священника Є. Л., «Про деякі народні повір'я (Зі щоденника парафіяльного священика)» священника М. Косовського (1857), «Добрі народні звичаї (Засівання на Новий рік та звичаї під час поховання) священника П. Огієвського (1867), «Історико-статистичний та етнографічний нарис парафії Покровської церкви слободи Трьохізблянської Старобільського повіту Харківської єпархії» священника Михайла Павлова (1867), «Парафія Олексіївська Харківського повіту Софіївської церкви» священника Георгія Подольського (1868), «Село Юсківці-Сенчанські (Лохвицького повіту) священника Іоанна Галабуцького, «Село Семереньки та звичаї його мешканців (Охтирського повіту)» священника Іоанна Копейчикова (1869).

Ця діяльність стала частиною ще ширшої кампанії зі збору історико-етнографічних відомостей, яка розгорнулася на той час в Україні. Для її методичної і наукової підтримки було опубліковано низку програм, зокрема вийшла «Програма для збирання відомостей про народні забобони й повір'я в Південній Русі» П. Єфименка (Харків, 1868), «Запрошення до подання етнографічних відомостей (Видання «Російського Географічного Товариства» для експедиції П. П. Чубинського за прикладною програмою (ЧернГВ, 1869). «Програма для збирання народних юридичних звичаїв» (КиївГВ, 1868), «Програма етнографічного опису Південно-Західного краю (КиївГВ, 1869).

На цьому тлі та в цьому контексті дослідження Іоанна Танського вирізняється повнотою та обсягом. Цю працю згадує Б.Грінченко у своєму дослідженні «Література українського фольклору» та дає її короткий опис: «Мова, одяг, їжа, будівлі тощо. Переказ про заснування села, про «заклад», колядки, щедрівки, пісні на Світле Христове Воскресіння, на Зелену неділю, на вівторок Фоминої седмиці; прислів'я і приказки; обряди та пісні під час обжинків, косовиці, хрестин, весіль, похоронів, закладання хати; народна медицина; загадки; забобони й повір'я [1, с. 69].

Дослідження І. Танського побачило світ на сторінках «Записок Чернігівського губерньського статистичного комітету» – періодичного

видання, яке було започатковане й редаговане О. Лазаревським і яке виходило друком у Чернігові в 1866–1872 роках. Усього вийшло три томи, до яких увійшли статистичні матеріали, статті з історії українського селянства, економічні та етнографічні нариси. Серед авторів цього видання були О. Лазаревський, О. Маркевич, П. Константинович та інші відомі дослідники.

Про Іоанна Танського до нас дійшло мало відомостей. Відомо, що він був священником села Кучерівки Глухівського повіту, а на службу до Вознесенської Локотської церкви був призначений 20 серпня 1861 року на місце попереднього священника, звільненого за розкрадання церковних грошей та за перевищення влади. Про його смерть, яка сталася 27 квітня (за ст. ст.) 1867 р., було надруковане повідомлення в «Чернігівських єпархіальних відомостях» за 1867 рік. Відомо також, що І. Танському належить ще одна етнографічна розвідка, а саме «Село Бобрики Стародубського повіту», яка була надрукована в «Чернігівських губернських відомостях» у 1868 році. У цій статті наведено переказ про заснування села.

Дослідження І. Танським села Локотки цікаве тим, що проливає світло на певні аспекти регіональної історії та містить цікаві факти з народної традиційної культури. Село Локотки виникло у XV–XVI ст., коли тут почали селитися втікачі з Правобережжя. Перша згадка про село припадає на 1676 рік. Локотки у свій час належали до Воронежської сотні Ніжинського полку, згодом до Глухівського повіту Чернігівської губернії.

У 1862 році в селі було 200 дворів і 1745 мешканців (834 чоловічої статі та 911 – жіночої). Переважну більшість складали козаки, незначну кількість складали дворяни, військові, міщани, казенні селяни та тимчасовозобов'язані. На той час село складалося з декількох кутків, назви яких переважно походили від місцевих прізвищ козаків або казенних селян: Романьківка, Колодківка, Гузівка, Соломківка й Залокотка (частина села за річкою Локоткою). У Локотках на той час діяли винокурня, три млини і дві сукновальні, був свій ярмарок. У 1860 році була відкрита церковно-приходська школа, у якій у 1866 році навчалося 44 дитини з козацьких, селянських та міщанських родин. Двічі зупинялася в Локотках письменниця Марко Вовчок у 1857 і 1858 рр.

Перша церква в Локотках була зведена в 1603 році, а її реконструкцію здійснювали в 1733 році. Згодом у 1777 році на кошти прихожан була зведена нова дерев'яна Вознесенська церква, яка згодом була перебудована. До Локотського приходу окрім самого села

належали ще і три хутори Миронівка, Крупець і Лазарівка. У 1860-х роках у Локотській Вознесенській церкві налічувалося 2300 прихожан.

У 1737 році поруч із селом на річці Шостка розпочалося будівництво порохового заводу, біля якого виник посад, де оселилися «робітні люди», козаки та міщани. Згодом це поселення перетворилося на місто Шостку, а село Локотки увійшло до складу міста.

Дослідження І. Танського про село Локотки позначене спробою застосування елементів наукового підходу, що характеризує автора як людину освічену, зацікавлену в предметі дослідження і позбавлену світоглядних шор.

Розвідка починається із детальної характеристики географічного положення села, його природного оточення та ґрунтів. Значну увагу приділено топонімічній легенді про походження назви від річки Локотки, яка за формою русла нагадує «зігнуту руку». Наводяться історичні згадки, картографічні дані та усні перекази про час заснування поселення. Автор зіставляє усні джерела з писемними, зокрема із картою Боплана.

У дослідженні докладно описані складові місцевої матеріальної культури: традиційну архітектуру (дерев'яні хати зі світлицею та коморою), одяг (чоловічий та жіночий, з розрізненням буденного і святкового), а також страви традиційного харчування. Автор намагається охарактеризувати місцевий мовний колорит, вказуючи на багатшаровість локальної ідентичності. Особливу увагу приділено місцевому релігійному життю, наводиться історія місцевої церкви, згадуються її фундатори та духовенство.

Основою економіки місцевої громади було землеробство з використанням трипільної системи. Автор наводить точні дані щодо обробки землі, особливостей ґрунтів, строків сівби та жнив, а також обрядових дій під час польових робіт. Доповнюють опис згадки про скотарство, бджільництво, кустарні промисли й підробітки селян (столярство, теслярство, ткацтво, візництво). Це свідчить про багатгалузевість сільської економіки та взаємозв'язок господарства з ярмарковим життям навколишніх містечок.

Цінною частиною праці є записи народних пісень, колядок, щедрівок, веснянок, ігор, весільних і хрестильних звичаїв, поминальної обрядовості. Тут відтворено цикл календарних і родинних свят, що демонструє цілісність традиційної культури. Важливим є також зафіксований корпус прислів'їв і приказок, які відображають морально-етичні уявлення громади.

Опис села Локотки священника Іоанна Танського є зразком локальної етнографічної розвідки, що поєднує географічний нарис, історичні відомості, побутові описи та фольклорні матеріали. Цінність джерела полягає в його комплексності: воно дозволяє простежити взаємозв'язок природних умов, господарства, духовного життя та народної творчості. Автор не лише фіксує матеріальні реалії, але й відтворює духовний світ громади. Хоча текст має ознаки суб'єктивності й не завжди відповідає науковим критеріям, він зберігає унікальні свідчення про культурний простір українського села середини ХІХ ст.

Праця священника Іоанна Танського є зразком історико-етнографічних досліджень середини ХІХ століття, до яких долучилися низка українських парафіяльних священників. Попри певну описовість і брак систематизації за сучасними науковими стандартами, розвідка є унікальним свідченням культурного життя українського села ХІХ ст. та цінним джерелом для подальших історико-етнографічних студій. А також зафіксовані І. Танським відомості із життя і світогляду мешканців села Локотки можуть слугувати джерелом формування принципів історичної пам'яті та національної ідентичності, як для України загалом, так і зокрема для Сумщини та для міста Шостки, частиною якого стало в пізніші часи село Локотки.

Джерела та література

1. Гринченко Б.Д. Литература украинского фольклора: 1777-1900. Опыт библиографического указателя / Сост. Б. Д. Гринченко. Чернигов: Земская тип., 1901. 317 с.
2. Танский И., свящ. Село Локотки (Глуховского уезда). *Записки Черниговского губернского комитета*, 1866. С.153–207.

Стасюк Катерина Олександрівна

вчитель Сумського закладу загальної

середньої освіти I-III ступенів №2

Сумської міської ради;

магістрантка,

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

В історичній освіті України відбувається масштабна трансформація, яка включає оновлення навчальної програми та переосмислення національної пам'яті. Вчені наголошують, що створити повністю людиноцентричну систему освіти неможливо без способів обміну знаннями та участі в правових, культурних та археологічних дослідженнях. [1, с. 45]. Це дозволяє розширити розуміння історичного процесу та забезпечити ширший погляд на розвиток суспільства.

Public History в Україні зростає завдяки цифровим архівам, музеям та місцевим дослідженням, які доносять історію до громадськості [2, с. 156]. Доступність історичних знань перетворює громадян на учасників процесу розуміння минулого, а не на пасивних споживачів інформації.

Сучасна військова історія та виклики щодо безпеки у Східній Європі потребують переосмислення, особливо в контексті російсько-українського конфлікту. Аналітичні дослідження допомагають виявити корінні причини конфлікту та розробити превентивні заходи для запобігання витоку інформації [3, с. 98]. У цих умовах особливо важливим стає формування критичного мислення учнів.

Культурна спадщина є важливим компонентом формування національної ідентичності. Сучасні цифрові технології, включаючи 3D-реконструкцію та цифрове архівування, дозволяють зберігати та реконструювати пам'ятки, навіть якщо вони пошкоджені або зруйновані [4, с. 72]. Освітні програми повинні включати дослідження спадщини, щоб виховувати відповідальність за її збереження.

Історична освіта у XXI столітті вимагає інтеграції цифрових технологій: віртуальні музеї, інтерактивні карти та електронні архіви допомагають учням краще зрозуміти історичний процес [5, с. 210]. Водночас академічна доброчесність залишається центральною умовою якісної освіти.

Табл. 1. Приклади цифрових ресурсів у вивченні історії

Ресурс	Короткий опис	Освітнє застосування
Електронні архіви	Оцифровані історичні документи	Аналіз джерел, проведення досліджень
Віртуальні музеї	Цифрові екскурсії та 3D-тури	Візуалізація історичних об'єктів
Інтерактивні карти	Динамічні історичні карти	Вивчення територіальних змін і подій

Джерела та література

1. Історичні дослідження ХХІ століття. Київ: Наука, 2020. 320 с.
2. Public History у сучасному суспільстві. Львів: Світ, 2019. 280 с.
3. Війни та конфлікти Східної Європи. Харків: Академія, 2021. 410 с.
4. Культурна спадщина України. Київ: Мистецтво, 2018. 250 с.
5. Цифрові технології в освіті. Одеса: Освіта, 2022. 300 с.

Тарабан Юрій Валентинович

*доктор філософії у галузі освіти/педагогіки,
старший викладач кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

ФРІЦ ОЗЕР ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Фріц Озер (1937–2020) – один із провідних європейських теоретиків педагогіки, чиї концепції суттєво вплинули на розвиток сучасної теорії навчання, морального виховання та професійної підготовки вчителя. Незважаючи на його вагомий внесок, ім'я вченого маловідоме в українському академічному просторі, що зумовлює потребу в системному аналізі його доробку. Огляд авторських праць і досліджень дає підстави розглядати Озера як одного з ключових архітекторів сучасної європейської дидактики, особливо у сферах глибинної структури викладання, педагогіки помилки, теорії релігійно-морального судження та професійної етики освітянина.

Освіта Фріца Озера була різнобічною та охоплювала музику, філософію, теологію, педагогіку і лінгвістику (Oser & Patry, 1990). Спочатку він працював учителем музики та диригентом, однак інтерес до релігійної педагогіки привів його до навчання у Базельському

університеті, а пізніше – до студій у Сорбонні й Католицькому університеті Парижа.

У 1970-х роках він співпрацював у США з Р. Шавелсоном та Л. Кольбергом, що визначило розвиток його власної теорії релігійного судження. Після повернення до Швейцарії Озер обійняв професорську посаду у Фрібурзькому університеті, де створив потужну дослідницьку школу, успішно поєднуючи емпіричну точність із філософською глибиною. Працював до 2007 року, а дослідницькі проєкти керував до 2015 року.

Глибинна та поверхнева структура викладання

Одним із найбільш відомих внесків Озера є розрізнення двох рівнів уроку: поверхневого (методи, форми, техніки) та глибинного – когнітивної структури навчання, яка визначає логіку засвоєння матеріалу (Oser & Patry, 1990).

Глибинна структура, на думку вченого, є «хореографією» навчального процесу – послідовністю необхідних кроків, що формують концептуально зв'язне знання. Поверхнева структура викладання може змінюватися, але глибинний ланцюг має залишатися цілісним. Такий підхід дозволив інтегрувати німецьку традицію дидактики (орієнтовану на зміст і методи) із американською традицією алгоритмічного структурування уроку.

Дослідження, що спираються на концепцію Озера, зокрема роботи В. Drollinger-Vetter (2011) та Praetorius et al. (2020), змістили акцент педагогічної науки з аналізу методів на аналіз когнітивної активації, концептуального розуміння та структурної цілісності уроку. Ідеї Озера також стали основою стандартів учительської освіти в Німеччині (КМК, 2004).

Базові моделі навчання

Найвпливовішим внеском Озера у дидактику є розроблення 12 базових моделей навчання, які описують глибинну логіку різних типів засвоєння знань (Oser & Baeriswyl, 2001). Вони сформовані на основі аналізу великого масиву емпіричних матеріалів, зокрема відеодослідження TIMSS.

Як вважав вчений, кожна модель містить чітко визначену послідовність когнітивних кроків, пропуск яких призводить до фрагментації знань. Моделі охоплюють експериментальне, концептуальне, проблемне, соціальне, моральне й рефлексивне навчання, забезпечуючи універсальний інструмент планування та аналізу уроку.

Дослідження Озера довели високу ефективність моделювання навчальних послідовностей (Brouër, 2001; Stender et al., 2013), а також їхню значущість для професійної підготовки вчителів (Krabbe & Fischer, 2020; Trendel et al., 2008).

Інтеграція моделей у реальному навчальному процесі

Озер наголошував, що «чиста» модель майже не зустрічається у практиці. Педагогічні цілі часто перетинаються, тому моделі комбінуються, створюючи багатовимірні траєкторії навчання. Це поглиблює засвоєння, сприяє глибшій когнітивній роботі та оптимізує навчальний час.

Педагогіка помилки та теорія негативного знання

У пізній період творчості Фріц Озер сформував одну з найвпливовіших концепцій сучасної педагогіки – педагогіку помилки. Інтерес до цього феномена, за словами його колег, походив із музичної практики Озера, де помилка часто стає точкою переходу й розвитку (Gräsel et al., 2021).

Озер розглядав помилку як:

- інструмент рефлексії,
- підставу для формування відповідальності,
- механізм переосмислення знань,
- потенційну моральну подію.

У збірнику «Fehlerwelten» він розробив концепцію негативного знання – знання про те, що *не працює*, або чого *не слід робити* (Althof, 1999). Це знання формує професійну майстерність педагогів, оскільки дозволяє визначити межі та обмеження професійної дії.

У статті «Moralische Probleme im pädagogischen Handeln» Озер (1998) запропонував реалістичну модель педагогічного дискурсу замість нормативних «каталогів чеснот», підкресливши моральну складність професійної дії.

Теорія стадій релігійного та морального судження

У галузі морального виховання Озер продовжив традицію Л. Кольберга, але суттєво її розширив, включивши релігійний вимір у структуру морального судження. Його теорія описує, як особа інтерпретує релігійні символи, норми й цінності в конфліктних життєвих ситуаціях.

За М. Ротганґелем (Gräsel et al., 2021), інноваційність теорії Озера полягає у:

- інтеграції релігійної інтерпретації у моральний розвиток,

- використанні педагогічних сценаріїв як інструментів виявлення судження.

Зазначена теорія мала суттєвий вплив на релігійну освіту у німецькомовних країнах.

Висновки

Фріц Озер – один з представників сучасної педагогічної науки, вагомий науковий внесок якого охоплює:

- розроблення концепції глибинної структури викладання;
- створення 12 базових моделей навчання;
- формування педагогіки помилки та теорії негативного знання;
- інноваційний розвиток теорії морального та релігійного судження;
- обґрунтування професійної етики вчителя.

Поєднання психології, дидактики, моральної філософії та педагогічної практики робить спадщину Озера особливо актуальною для оновлення змісту сучасної української освіти.

Джерела та література

Althof, W. (1999). *Fehlerwelten: Vom Fehlermachen und Lernen aus Fehlern*. Opladen: Leske + Budrich.

Brouër, B. (2001). *Unterrichtsmodelle im Vergleich: Analyse und Anwendung in der schulischen Praxis*. Weinheim: Beltz.

Drollinger-Vetter, B. (2011). *Qualität im Unterricht: Empirische Studien zur kognitiven Aktivierung*. Münster: Waxmann.

Gräsel, C., Reusser, K., & Rothgangel, M. (Eds.). (2021). *Pädagogisches Können und die Struktur professioneller Kompetenz: Festschrift für Fritz Oser*. Wiesbaden: Springer VS.

KMK – Kultusministerkonferenz. (2004). *Standards für die Lehrerbildung: Bildungswissenschaften*. KMK.

Krabbe, H., & Fischer, C. (2020). Lernwirksamkeit und Modellorientierung im Unterricht: Empirische Befunde zur Strukturqualität. *Zeitschrift für Pädagogik*, 66(3), 325–348.

Oser, F. (1998). Moralische Probleme im pädagogischen Handeln: Über Pflicht, Verantwortung und pädagogischen Takt. *Zeitschrift für Pädagogik*, 44(4), 567–589.

Oser, F., & Baeriswyl, F. (2001). Choreographies of teaching: A framework for the analysis of learning and instruction. In V. Richardson (Ed.), *Handbook of research on teaching* (4th ed., pp. 1031–1065). Washington, DC: AERA.

Oser, F., & Patry, J.-L. (1990). *Choreographien des Unterrichts: Beiträge zu einer Theorie des Lehrens und Lernens*. Freiburg: Universitätsverlag.

Praetorius, A.-K., Klieme, E., & Herbert, B. (2020). Unterrichtsqualität und Lehrerprofessionalität. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 23(1), 7–27.

Stender, F., Venetz, M., & Zurbruggen, C. (2013). Wirksamkeit modellorientierter Unterrichtsinterventionen. *Empirische Pädagogik*, 27(1), 45–67.

Trendel, G., Weiss, B., & Oser, F. (2008). Modelle guten Unterrichts und ihre Nutzung in der Lehrerbildung. *Beiträge zur Lehrerbildung*, 26(2), 157–173.

Титаренко Алла Валентинівна,
*викладач соціальних дисциплін
вищої категорії, старший викладач,
ВСП «Машинобудівний фаховий коледж
Сумського державного університету»*

МОВНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА, ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У роботі розглядається проблема розвитку мовного питання та мовної політики України в умовах багатовікової боротьби української нації за незалежність та ідентичність. Українська держава, пройшовши складний шлях становлення, зробила визнання та утвердження української мови одним із ключових чинників державотворення. Мовне законодавство України стало важливим інструментом відновлення національної ідентичності, зміцнення незалежності та захисту культурного простору, особливо в умовах сучасної війни. Тези включають в себе результати соціологічного дослідження щодо уявлень молоді про патріотизм та мовне питання, проведеного серед студентів у 2024 році.

Однією із екзистенційних проблем сьогодення є питання збереження ідентичності української нації в умовах збройної російської агресії. Ключовим елементом культури, спілкування, політичної, духовної єдності та державності є мова. Вона є носієм історичної пам'яті, національної свідомості, традицій та світогляду. Тому на сьогоднішній день важливо підтримувати українську мову як на рівні державної політики й законодавства, так і у повсякденному спілкуванні, пам'ятаючи часи переслідувань, заборон, приниження усього українського та зросійщення українців московією.

Мета статті – розкрити проблему становлення та розвитку мовної політики в Україні як основи збереження ідентичності українського народу, визначити проблеми, конфліктні питання, виклики від минулого до сучасності. Проаналізувати соціологічне дослідження серед молоді щодо важливості спілкування українців суто українською мовою, що є показником громадянської зрілості та національної ідентичності.

Держава з чіткою національною та мовною ідентичністю має широкі можливості презентації власної волі у сучасному світі. Пріоритетом мовної політики в Україні є утвердження та розвиток української мови – головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, визначила назву держави, становить абсолютну більшість її населення, є гарантією присутності країни у площині світової культури і цивілізації.

Протягом століть українська мова зазнавала утисків та заборон. У 17–20 ст. обмежували чи забороняли функціонування української мови: накази московських царів, ухвали польських сеймів, заборони книгодрукування українською, вилучення українських текстів, заборони викладати українською, Валуєвський циркуляр, Емський указ тощо. В Російській імперії українське слово фактично було витіснене з освіти, друку, адміністрації. За часів УНР була проголошена низка державно-політичних актів на зразок Універсалів УЦР (1917–1918рр.), які покращили становище української мови. У радянський період політика «українізації» 1920-х років змінилася жорсткою русифікацією, коли українська мова була зведена до другорядної ролі. Конституцією УРСР (1978), громадянам була надана можливість користуватися рідною мовою та мовами інших народів СРСР, а також навчатися у школі рідною мовою (насправді ці положення мали лише декларативний характер). Після здобуття незалежності у 1991 році постало питання не лише державного статусу української мови, а й необхідності правового захисту української мови.

Мовне питання сучасної України регулюється Конституцією України, законами України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про національні меншини в Україні», «Про освіту», «Про видавничу справу», «Про телебачення та радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», іншими нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами.

Головним орієнтиром сучасної мовної політики стала Конституція України. У статті 10 закріплено: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [2]. Конституція гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин. Такий баланс став ознакою демократичності українського законодавства. Українська мова є обов'язковою для застосування в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств незалежно від форм власності.

Мовне законодавство пройшло кілька етапів формування. Закон «Про мови в УРСР» (1989) був першим кроком до відновлення державного статусу української мови, проте без дієвих механізмів реалізації. Закон «Про засади державної мовної політики» (2012) фактично послаблював позиції української мови. У 2018 році Конституційний Суд визнав його таким, що не відповідає Конституції. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як

державної» (2019) — новий етап, спрямований на реальне утвердження української мови у всіх сферах життя. Він передбачає обов'язкове використання української у сфері обслуговування, медіа, освіті, органах влади та створення Національної комісії зі стандартів державної мови. На сучасний момент Україна посилює позиції державної мови в умовах війни. Прийнято норми щодо дублювання фільмів, серіалів, програм українською, розширено підтримку україномовного контенту, медіа та книговидавання. Держава активно впроваджує програми навчання української для переселенців, військових і громадян, які раніше користувалися російською [1, с. 54-55].

Мова — символ державності, духовна опора нації. У часи гібридної агресії росії проти України питання мови набуло не лише культурного, а й безпекового виміру. Українська мова стала маркером національної солідарності, проявом громадянської зрілості, свідомого вибору бути частиною української політичної нації. Через мову формується ідентичність молоді, зміцнюється національна єдність, утверджується європейський вектор розвитку України.

У грудні 2024 року було проведене соціологічне дослідження серед студентів ВСП «Машинобудівний фаховий коледж СумДУ», присвячене визначенню рівня патріотизму серед молоді. Було опитано 148 осіб віком 15-18 років методом анкетування [3, с. 95-96]. Опитування показало, що: більшість студентів (79%) вважають себе патріотами; 60,1% респондентів гордяться тим, що розмовляють «солов'їною»; 40,5% опитаних одним із найбільш патріотичних вчинків вважають спілкування українською мовою; 40,9% вважають, що мова об'єднує українців у боротьбі за збереження незалежності й територіальної цілісності під час війни. Також вивчалось питання, якою мовою молодь спілкується: рідна українська, спілкуються українською (65,7%), рідна українська, спілкуються російською (26,8%), рідна російська, спілкуються українською (2,6%), рідна російська, спілкуються російською (1,3%), спілкуються іншими мовами (3,4%). Отже, україномовних студентів виявилось 68,3% [3, с. 95-96]. Соціологічне дослідження показало, що українська мова, в силу відомих історичних причин, ще й досі має в нашій країні не достатньо сильні позиції серед молоді. Русифікація залишила глибокий слід у мовному середовищі українців, спостерігається поширення білінгвізму — співіснування української та російської мов, а мовні конфлікти носять переважно політичний характер. І тільки після 2022р. українська мова стала символом опору та єдності.

Очевидно, що росія докладает чималих зусиль для послаблення України зсередини, використовуючи, серед інших, і мовну проблему. Росія,

яка розв'язала кровопролитну війну та вважає Україну зоною своїх національних інтересів, за допомогою різноманітних маніпуляцій в інфопросторі намагається пропагувати російську мову, культуру, наративи «руського міра», впливає на національну та політичну свідомість громадян. Але на сьогодні мова стала суттєвою частиною національного спротиву українців та в умовах загрози знищення державності набирає популярності серед свідомих громадян України [1, с. 55].

Попри значний прогрес, мовна політика залишається предметом дискусій. Серед викликів сьогодення можна назвати необхідність удосконалення методик навчання української мови для нацменшин, подолання впливу російськомовного медіапростору, потребу в державній підтримці перекладів, видавничої справи, україномовного контенту тощо.

Отже, мовна політика України є не лише правовим механізмом, а й потужним інструментом національного самоутвердження, що забезпечує єдність держави, зміцнює її суверенітет і захищає культурну спадщину. Українська мова є символом національної ідентичності, гідності, історичної пам'яті й майбутнього. Потрібно виховувати українську молодь, пропагуючи вивчення мови, культури, історії. Перспективою розвитку та розповсюдження української мови є створення сучасного мовного середовища, у якому українська мова буде природним і престижним вибором кожного громадянина.

Джерела та література

1. Євченко О. В. Правові засади мовної політики України в умовах воєнного стану / О. В. Євченко // Закарпатські філологічні студії. 2022. Т. 1, вип. 26. С. 52–55.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
3. Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції / за заг. ред. С. В. Драновської. Суми, 2025. 184 с.
4. Панич Г. І., Іщенко О. С. Мовне законодавство [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019 (оновлено 2023). Режим доступу: <https://esu.com.ua>.
5. Стегній О. І. Національна ідентичність [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020.

Чернікова Інна Володимирівна
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди*

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Культурна спадщина є важливою ланкою самоідентифікації української нації, її безперервним зв'язком з минулим та предками, потужною запорукою передання національного коду своїм нащадкам. В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України, коли відбувається знищення українських пам'яток історії та культури, пошук дієвих та сучасних форм збереження об'єктів культурної спадщини набуває нового значення. У цьому контексті використання цифрових технологій (діджиталізація) стає важливим інструментом їх вивчення та збереження, важливою стратегією популяризації пам'яті про наше минуле.

В умовах сучасних викликів запит на оцифровування об'єктів культурної спадщини України особливо збільшився. Діджиталізація культурної спадщини під час війни – це процес створення цифрових копій (3D-сканування, фотографування) та віртуальних моделей пам'яток для їх вивчення, збереження, документування та глобального доступу, особливо в умовах загрози руйнування або вже знищення. Крім цього актуальним є й оцифрування архівних, та бібліотечних фондів, музейних колекцій.

Питання цифровізації та створення цифрових архівів набуло особливої актуальності в умовах російсько-української війни, бо цифрові платформи зберігають, репрезентують та актуалізують українську культурну спадщину у відповідь на виклики часу [3, с. 429]. За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України (МКСК) станом на 25 жовтня 2025 року через російську агресію в Україні зруйновано та пошкоджено 1612 пам'яток культурної спадщини та 2427 об'єктів культурної інфраструктури. Серед пошкоджених об'єктів культурної спадщини: 149 мають статус національного значення, 1311 – місцевого, 152 – щойно виявлені. Загалом пошкодження зафіксовано в 18 областях. Найбільших руйнувань зазнали пам'ятки у Харківській області – 342, Херсонській – 294, Одеській – 182, Донецькій – 173, Київській області та м. Києві – 156.

Водночас внаслідок обстрілів та бойових дій постраждали 2427 об'єктів культурної інфраструктури, з яких 493 – повністю знищено.

Загалом постраждали: клубні заклади – 1180; бібліотеки – 852; заклади мистецької освіти – 186; музеї та галереї – 134; театри, кінотеатри та філармонії – 50; заповідники – 9; парки, зоопарки – 11; цирки – 4; кіностудія у м. Києві [6]. Ці дані свідчать про трагічні втрати об'єктів культурної спадщини України та можливість їх віртуального збереження для нащадків.

На жаль, вітчизняні пам'яткоохоронці, археологи, співробітники архівних установ, бібліотек та музеїв зіткнулися зі складнощами: нестачею відповідних фахівців, відсутністю необхідного високоякісного обладнання та стабільного фінансування цифровізації. Але це не завадило накопичувати досвід оцифрування об'єктів культурної спадщини та поступово здійснювати повноцінні проекти.

Свідченням успішного використання цифрових технологій у справі збереження пам'яток є створення високоточних 3D моделей, які дозволяють зберегти та детально вивчити об'єкти культурної спадщини, оновити підходи до популяризації культурних об'єктів в умовах глобалізації. Ефективним прикладом роботи у цьому напрямку є практика науково-дослідної лабораторії, ГО «Архаїка» (2017 р.), яка активно працює над дослідженням та збереженням української культурної спадщини у проекті «Preserving Ukrainian Legacy» спільно з польськими та американськими колегами. Завдяки цьому проекту, музейники Києва, Дніпра і Запоріжжя опанували нові технології та отримали потрібне обладнання для оцифрування експонатів своїх установ. Зроблені тривимірні експонати вже можна використовувати для популяризації об'єктів культурної спадщини: у наукових дослідженнях, організаціях виставок, презентацій і віртуальних екскурсіях [5; 9, с. 1214].

На окрему увагу заслуговує сучасний проект зі збереження культурної спадщини «Оператори спадщини» (2023 рік), який підтримується недержавною організацією: приватним українським фондом «Фундація ЗМІН». Координатор проекту: ЛКП «Бюро спадщини». Була створена платформа для взаємодії фахівців у сфері культури, охорони спадщини, музеєзнавства, туризму, архітектури та дизайну. Створюється та поповнюється онлайн каталог з інформацією про профілі підприємців, компаній, громадських організацій, ініціатив тощо, дотичних до сектору культурної спадщини. Передбачається, що платформа стане центром ухвалення рішень для аналітики стану сфери та комунікації між реставраторами, митцями, активістами та

громадськістю, а також допоможе у пошуку партнерів, підрядників або однодумців [8, с. 202].

Прикладом цифрового проекту, спрямованого на збереження та популяризацію нематеріальної спадщини України, є «Автентична Україна» (2019 р.). На замовлення Міністерства культури та інформаційної політики України, за підтримки «Google Україна» в межах цього проекту створено віртуальний культурний простір, який містить колекцію автентичних аудіо- та візуальних прикладів української айдентики: оцифровані музейні експонати, віртуальний тур (3D-оцифрування) дерев'яними храмами Карпат України, музеями просто неба та оперними театрами; розповіді про нематеріальну історико-культурну спадщину України, які постійно доповнюються новою інформацією [7, с. 154–155].

В межах проекту «Автентична Україна» яскравим прикладом популяризаційної місії цифровізації є віртуальна екскурсія семи Українських музеїв, де можна здійснити віртуальну подорож, дізнатися більше про народну архітектуру і побут. 3D-тури семі музеїв також доступні в режимі Street View на Картах Google: Національний музей народної архітектури та побуту України (Пирогів); Музей народної архітектури і побуту у Львові «Шевченківський гай» (Львів); Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький); Закарпатський музей народної архітектури та побуту (Ужгород); Центр народознавства «Мамаєва Слобода» (Київ); Запорізька Січ – Національний заповідник «Хортиця» (Запоріжжя); Резиденція Богдана Хмельницького (Чигирин) [2, с. 115].

У музейній практиці цифровізації найбільш поширеною формою віртуальної реальності (VR) є 3D-зображення, доступ до якого найчастіше можна отримати в інтерактивному режимі за допомогою персонального комп'ютера. У разі створення віртуальної кімнати на базі музею, віртуальна реальність доповнюється натільними пристроями або тактильними пристроями, які дозволяють відвідувачам «відчувати» віртуальні зображення. Серед потужних прикладів використання українськими музеями віртуальної реальності можна навести локацію VR в експозиції фортеці Тустань (Львівська область), в експозиції музею історії Дніпра (Дніпропетровська область) [1, с. 93].

Крім того, збереження трагічної колективної пам'яті, фіксація спогадів та наслідків війни у оцифрованій версії представлено в мультиплощинному проекті 360° war.in.ua, який включає медіа, цифрову Mapу руйнувань, а також імерсивні виставкові проекти з

використанням VR. Проект було розпочато у квітні 2022 року з документування щойно деокупованої Київщини у форматі 360° панорамної фотографії. Відтоді було відзнято понад дві тисячі панорам зі зруйнованих окупантами українських міст і сіл. Також було розроблено десятки віртуальних турів, які можна побачити на Mapi руйнувань [4].

Отже, в умовах сучасних викликів технології оцифрування об'єктів культурної спадщини України суттєво трансформують підходи до збереження й популяризації пам'яток. Проєкти діджиталізації та створення віртуальних платформ сприяють доступності, вивченню, збереженню автентичності й залученню світової аудиторії до культурної спадщини України.

Джерела та література

1. Бірьова О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 26 (5). С. 90–94.
2. Ілляшенко І., Веркуніч А.Ю. Віртуальні екскурсії як інтерактивна складова туристичного продукту у післявоєнний час. *Туризм в Україні: виклики та відновлення: зб. матеріалів міжнародного туристичного форуму*, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, 21–22 березня 2023 року. К.: КНЕУ, 2023. С. 113–115.
3. Логвіненко К.О. Цифрові фотоархіви як чинник збереження культурної спадщини й формування національної ідентичності в Україні. *Культурологічний альманах*. 2025. №2. С. 426–431.
4. Мапа руйнувань / Веб-сайт проекту 360° war.in.ua. URL: <https://360war.in.ua/uk/map> (дата звернення: 05.11.2025).
5. Радченко С. Культурна спадщина «у цифрі»: як зберегти артефакти української історії та мистецтва. URL: <https://mind.ua/openmind/20266556-kulturna-spadshchina-u-cifri-yak-zberegiti-artefakti-ukrayinskoyi-istoriyi-ta-mistectva> (дата звернення: 01.11.2025).
6. Руйнування культурної інфраструктури / Офіційний веб-сайт Міністерства культури та стратегічних комунікацій України (МКСК) URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1612-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2427-ob/> (дата звернення: 07.11.2025).
7. Тарангул Л.М., Чернікова І.В., Дрогомирецька, Л.Р. Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності. *Культурологічний альманах*. 2024. №1. С. 147–159.
8. Трач Ю. Культурна спадщина в Україні: ініціативи щодо збереження та оптимізації захисту. *Питання культурології*. 2025. № 45. С. 194–209.
9. Чернікова І., Аксьонова Н., Тимошик М. Збереження культурної спадщини України у ХХІ ст. *Актуальні питання у сучасній науці*. Серія «Історія та археологія». 2024. № 3. С. 1205–1225.

Чижов Олександр Ігорович

*кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

АЛЕГОРІЇ НА ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ СЕРЕДИНИ ХХ СТ. У РОМАНІ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»

Епічний роман англійського письменника Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів», що вийшов друком у 1954–1955 рр., став знаковим явищем для західної культури. «Володар перснів» є одним з творів, що започаткували літературний жанр фентезі. Книгу перекладено на десятки мов. З'явилася спеціальна галузь літературознавства, яка вивчає життя та творчість Дж. Р. Р. Толкіна – толкіністика. У масовій культурі цей роман знайшов широке відображення у появі спільнот толкіністів, написанні літературних творів за мотивами, створенні настільних і комп'ютерних ігор, музичних творів, зйомці кінофільмів тощо.

При написанні «Володаря перснів» Дж. Р. Р. Толкін користувався мотивами кельтської, германської, скандинавської міфологій, християнських текстів, легенд артуровського циклу, пригодницьких творів англійських письменників, особистим досвідом тощо. Разом з тим автор неодноразово заперечував, що у його книзі є алегорії на реальні події, що відбувалися у ХХ ст. Проте, на нашу думку, у цьому Дж. Р. Р. Толкін не був щирим. Означені алегорії в романі є, і зокрема такі, що стосуються протистояння Росії з країнами Європи. Зараз відбувається чергова ескалація цього протистояння, спричинена російсько-українською війною. У зв'язку з цим актуальності набувають наукові дослідження різноманітних аспектів російсько-європейського протистояння. У тому числі це стосується його впливу на європейську культуру.

Події «Володаря перснів» відбуваються на вигаданому Дж. Р. Р. Толкіном континенті, що називається Середзем'я. Якщо подивитись на карту Середзем'я [6, с. 1179–1183], то можна побачити, що Мордор, країна зла, де править темний маг Саурон, лежить на сході карти. Він протистоїть добрим країнам Заходу [6, с. 51]. Союзником Мордору є Ізенгард (Ортханк), який розташований в центрі земель Заходу [6, с. 258–259]. Це геополітично тотожно ситуації в Європі у

другій половині 1939 – першій половині 1941 рр., коли СРСР та Німеччина де-факто перебували у союзницьких відносинах.

Правителем Ізенгарду у «Володарі перснів» є маг Саруман. Саруман раніше очолював Орден Істарі, білих магів, та Раду Мудрих, що мали протистояти Саурону. Але згодом Саруман перейшов на бік Саурона [1, с. 357]. Так само в 30-х рр. XX ст. певні політичні кола в європейських країнах розглядали А. Гітлера і його націонал-соціалістичну партію як авангард боротьби з «комуністичною загрозою», центром якої був СРСР. Але 23 серпня 1939 р. Німеччина підписала з СРСР пакт Молотова-Ріббентропа. Таємний протокол до нього поділив між підписантами сфери впливу в Європі.

В романі, попри нерівність сил Ізенгарду і Мордору, Саруман не служив Саурону. Він був його суперником у пошуку Персня Всеваддья і своїми діями шкодив планам Саурона [6, с. 260, 497]. Це певною мірою нагадує відносини, які в реальності існували між А. Гітлером та Й. Сталіним. І Німеччина і СРСР прагнули до домінування в світі, не довіряли один одному та розглядали союзницькі відносини як тимчасову вимушену міру. Напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. сплутав розрахунки радянського керівництва скористуватися великою європейською війною для встановлення комуністичних режимів в країнах Європи.

На своїх обладунках та щитах воїни Мордору зображують символ Червоного Ока [6, с. 416]. Вони ідуть у бій під червоними та яскраво-червоними прапорами [6, с. 820, 839]. Червоний – колір державного прапора СРСР. А «червоні» – назва більшовиків Росії та їхніх прибічників. Символом же воїнів Сарумана є Біла Рука [6, с. 415–416]. Це схоже на алегорію на нацистське вітання – руку, що скинута вгору.

Схожість Ізенгарду з нацистською Німеччиною прослідковується також в наступному. Саруман переконав воювати за нього народ Дунлану, розпаливши його стару ненависть до королівства Рохан, що колись відібрало споконвічні землі дунландців [6, с. 537]. Тоді як А. Гітлер також активно використовував лозунги реваншизму за Першу світову війну. Також Саруман шляхом схрещування людей з орками створив расу напіворків, які були сильнішими та не боялися сонця на відміну від звичайних орків [6, с. 473]. В нацистській Німеччині також практикувалися політика «покращення німецької породи»: заборони на шлюби німців з представниками «неарійських» народів, ліквідація осіб з психічними та важкими спадковими захворюваннями тощо.

Значну частину армій Мордору становлять орки. Це лихі та потворні істоти, що не люблять сонця. Раса орків є вигадкою автора

роману. У листі американському режисеру і продюсеру Ф. Д. Акерману Дж. Р. Р. Толкін описував орків так: «...присадкуваті, з широкою кісткою, плоским носом, шкірою жовтого кольору, з широкими ротами і розкосими очима: по суті, погіршені та відштовхуючі різновиди найбільш непривабливих (для європейців) монголоїдних типів» [4, с. 274]. Разом з тим, починаючи з Лівонської війни 1558 – 1583 рр. антиросійська пропаганда в європейських країнах як один зі прийомів використовувала зображення мешканців Російської держави як азіатів.

У листі до коректувальниці тексту «Володаря перснів» Н. Мітчисон Дж. Р. Р. Толкін зазначав, що назва орків є співзвучною з давньоанглійським словом «orc» – «демон» [4, с. 177–178]. Слово «orc» в означеному сенсі згадується у латино-давньоанглійському словнику середини Х ст., так званому «Глосарії «Клеопатри». Там ім'я римського бога смерті Оркуса давньоанглійською пояснюється як «orc, þyrst, heldeofol» [2, с. 146]. Слід зазначити, що слово «orc» в значенні «демон» у англосаксів поширеним не було і, ймовірно, є тим самим англізованим ім'ям Оркуса. Крім означеного словника у значенні «демон» це слово також один раз зустрічається в давньоанглійській поемі «Беовульф». Там є слово «orcneas», що перекладається як «демони-мерці» [3, с. 291].

Текст листа до Н. Мітчисон написаний в напівміфологізаторському тоні [4, с. 173–181]. Тому стверджувати напевно, наскільки давньоанглійське «orc» вплинуло на назву толкіновських орків, не можна. Враховуючи це та наявність алегорій на політичні реалії у романі, хочемо запропонувати новий варіант походження означеної назви, що заснований на стійкому словосполученні. Слово «orc» коротке, схоже на аббревіатуру. Що означає перша літера «О» – можуть бути різні варіанти. Тоді як друга літера «R» та третя «С» – можливо, перші літери слів «russian communist». В Росії після захоплення влади більшовиками одним із символів нового режиму стало широке впровадження різноманітних аббревіатур і скорочень.

Концепт орків у Дж. Р. Р. Толкіна склався ще до написання «Володаря перснів». У передісторії до роману, повісті «Гобіт», яка вийшла друком у 1937 р., ті ж самі лихі істоти називалися гоблінами. У «Гобіті» слово «орк» згадується лише у назві казкового меча «Оркріст», що з вигаданої Дж. Р. Р. Толкіним ельфійської мови синдарин перекладається як «Розсікач гоблінів» [5, с. 48]. «Гобіт» по суті є казкою і, на відміну від «Володаря перснів», розрахований, передусім, на молодшу аудиторію. Їй алегорії на політичні реалії були б

незрозумілі, і це могло бути причиною того, що Дж. Р. Р. Толкін в «Гобіті» не став широко використовувати назву «орки».

Отже, уважне вивчення тексту роману «Володар перснів» дозволяє стверджувати, що в ньому є алегорії на сталінський СРСР та гітлерівську Німеччину, міжнародні події, що відбувалися в Європі в середині XX ст. В романі Мордор, якому притаманні деякі паралелі з СРСР, є ворогом номер один, тоді як схожий на Німеччину Ізенгард – ворог другорядний. Це побічно доводить те, що з цих двох країн саме СРСР Дж. Р. Р. Толкін вважав головною загрозою для Європи.

Джерела та література

1. Толкин Дж. Р. Р. Сильмариллион. Москва: Гиль Эстель, 1992. 416 с.
2. Cotton MS Cleopatra A III. Digitised manuscripts and archives. URL: https://iiif.bl.uk/uv/#?manifest=https://bl.digirati.io/iiif/ark:/81055/vdc_100058107889.0x000001 (дата звернення 23.11.2025).
3. Shippey T. A. Creation from Philology in The Lord of the Rings // J. R. R. Tolkien, Scholar and Storyteller: Essays in Memoriam. Ithaca, London: Cornell University Press, 1979. P. 286–316.
4. The letters of J. R. R. Tolkien A selection / edited by H. Carpenter, C. Tolkien. London: George Allen & Unwin, 1981. 463 p.
5. Tolkien J. R. R. The hobbit, or There and Back Again. Toronto: Methuen Publications, 1977. 279 p.
6. Tolkien J. R. R. The Lord of the Rings. London: HarperCollins Publishers, 2005. XXI, 1183 p.

Щербін Лілія Василівна
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

АКЦІЯ «СТІЛ ПАМ'ЯТІ»: СИМВОЛ НЕЗРИМОЇ ПРИСУТНОСТІ ТА ВШАНУВАННЯ ПОЛЕГЛИХ ЗАХИСНИКІВ/ЗАХИСНИЦЬ УКРАЇНИ

Втрати серед військових і цивільного населення, масові жертви, руйнування та воєнні злочини під час російсько-української війни актуалізують потребу в документуванні, меморіалізації та вшануванні пам'яті загиблих. Меморіалізація героїзму та жертвовності захисників і захисниць формує національні цінності, утвердження ідеї незалежності та стійкості в суспільній свідомості.

29 серпня – День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. 24 серпня 2019 р. Президент України Володимир Зеленський підписав Указ про затвердження пам'ятного дня 29 серпня, приуроченого до дня виходу української армії з оточення в Іловайську 29 серпня 2014 р. Російське керівництво порушило домовленості: українських військових розстріляли, коли вони колонами проходили тим, що мало бути «зеленим коридором». Їхній шлях пролягав через соняшникові поля [2]. Традиційним символом пам'ятного дня 29 серпня став соняшник.

З 2019 р. згідно наказу міністра оборони увесь керівний склад підрозділів Міністерства оборони та Збройних Сил України вшановуватимуть цей день в меморіальному комплексі на території Міністерства оборони України Залі Пам'яті.

Окрім офіційних заходів в Україні формуються різні комеморативні практики, меморіальні заходи, які вшановують захисників та захисниць, котрі загинули під час російсько-української війни. Одним із таких заходів стала національна акція «Стіл пам'яті», ініціаторкою проведення якої стала Марія Грабар, дружина полеглого захисника Іллі Грабаря [3].

Акція «Стіл пам'яті» заснована на традиції, поширеній в американському суспільстві, де сервірують столик на честь полеглих військових у День пам'яті. Цей церемоніал розповсюджений у США, де вшановують загиблих, полонених та зниклих військових, розміщуючи стіл у військових їдальнях Збройних сил США та під час офіційних

обідів. У США використовують різні формати та символи, щоб продемонструвати, що не треба забувати хоробрих чоловіків і жінок, які відгукнулися на заклик країни служити та з честю боролися за свободу [4]. Зокрема, круглий стіл, біла скатертина, червоні троянда та стрічка, шматочок лимона, щіпка солі, запалена свічка, Біблія, перевернутий келих, стілець [4].

29 серпня 2023 р. 100 ресторанів в Україні вперше засервірували Стіл пам'яті – на честь полеглих захисників. У 2024 р. Платформа пам'яті Меморіал спільно з Фондом імені Іллі Грабаря об'єднали зусилля, масштабуючи проведення події. 29 серпня 2024 р. більше 800 закладів приєдналося до цієї акції. У 2025 р. заклади харчування (ресторани, кафе, кав'ярні), військові заклади, заклади освіти та культури: бібліотеки, університети, книгарні, заклади за кордоном змогли долучитися до вшанування полеглих [3].

Організатори акції надавали підтримку та покрокові детальні інструкції для усіх учасників, щоб створити простір пам'яті. Після успішної реєстрації (до 23 серпня) ініціатори надсилали необхідні матеріали: підставки, таблички «Цей стіл зарезервовано для найсмівливіших серед нас» та листівки, куди можна вписати імена полеглих героїв. Учасники акції за кордоном отримали макети для друку. Усі зареєстровані заклади нанесені на мапу «Стіл пам'яті 2025», яку оприлюднили 24 серпня 2025 р.

«Стіл пам'яті» має бути гарно сервірований і упродовж дня стояти з табличкою «зарезервовано». Він може бути іменним (присвячений конкретній людині або людям).

Пропоновані символи для акції наповнені такими сенсами: підсвічник зі свічкою (символ життя, що обірвалось), соняхи у квітковій композиції (символ Дня пам'яті Захисників), табличка, що пояснюватиме суть і мету акції, синьо-жовта стрічка (як символ Батьківщини), листівки, куди відвідувачі можуть вписати імена для столів із присвятами.

Організатори надавали вказівки для учасників акції вдома, за кордоном. Учасникам заходу відправляли також відеоінструкцію сервірування, вказівки щодо комунікації з відвідувачами закладу (організації). Організатори радили пояснювати відвідувачам про цей захід так: «Сьогодні – День пам'яті захисників і захисниць України. Тут ви можете побачити стіл пам'яті, який у цей день залишатиметься порожнім. Так ми разом вшановуємо пам'ять людей, які захищають нас на фронті і віддають за це життя. Ви можете підійти ближче й ознайомитися з інформацією на табличці» [3].

Також під час акції був проведений збір для журналі пам'яті, який «зафіксує зародження нової національної традиції, яка єднає всю країну» [3]. У 2025 р. більше 3000 столів створили під час акції [1].

За ініціативи доцентки кафедри всесвітньої історії Л.В. Щербін акція «Стіл пам'яті» 29 серпня 2025 р. вперше відбулася на Факультеті історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. На студентській парті, за якою вони могли б навчатися, зустрічатися з однокурсниками, викладачами, були розміщені листівки з іменинами та прізвищами 18 загиблих випускників та студентів факультету.

29 серпня 2025 р. у каво-книжковому просторі «Пліткарка читає» (м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця 132, а) у рамках «Столу пам'яті» відбувся захід «Світло пам'яті. Реквієм загиблим Героям факультету історії, політології і міжнародних відносин, під час якого вшанували полеглих випускників та студентів факультету. Акція стала спільнодією випускників факультету: Святослава Ластовецького (власник мережі кав'ярень Пліткарка), Марії Зіняк (Івано-Франківська МЦБС). До заходу долучився декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Ігор Гурак. Учасники згадували захисників, вшанували їх пам'ять.

Таким чином, акція «Стіл пам'яті» став важливим заходом, який вшановує пам'ять полеглих захисників та захисниць України, формує нову національну традицію про героїв, поєднує глибокий символізм (порожній стіл, свічка, соняхи) із публічним актом вдячності та пам'яті.

Джерела та література

1. Авакян Г. За лаштунками «Столу пам'яті». Як акція перетворюється на національну традицію вшанування. URL: https://victims.memorial/articles/dosvid-pamiati/za-lashtunkamy-stolu-pamiati-iak-aktsiia-peretvoriuietsia-na-natsionalnu-tradytsiiu-vshanuvannia?fbclid=IwY2xjawOIg-BleHRuA2FlbQIxBzcnRjBmFwcF9pZAwzNTA2ODU1MzE3MjgIY2FsbHNpdGUCMjUAAR6i8h5lvOqKJwW8xr5DfvRj0XFUu4SsBdbi_HJXCGi5V7GrIGVyTavDdGq0pw_aem_LxTZvIBaPeAV7kW5rEAxyg
2. День пам'яті загиблих захисників України. URL: <https://uin.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/29/den-pamyati-zagyblyh-zahysnykiv-ukrayiny>
3. Стіл пам'яті 2025. URL: <https://memorial.ua/memory-table-2025#>
4. Missing Man Table. URL: <https://warmemorialcenter.org/missing-man-table/>

Бондар Ігор Володимирович

магістрант,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

**МІЖКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ 1991 РОКУ:
НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТИ «ГОЛОС УКРАЇНИ»**

Розпад Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності ознаменували собою не лише геополітичні, але й глибокі духовні зміни, відкривши шлях до масштабного релігійного відродження. У цьому контексті, дослідження процесу становлення міжконфесійних відносин у 1991 році набуває особливої значущості. Актуальність дослідження зумовлена тим, що 1991 рік став фундаментальним вододілом в історії України, охопивши не лише стрімкий рух до політичного суверенітету, кульмінацією якого став Акт проголошення незалежності 24 серпня, але й глибоку трансформацію духовного життя суспільства. Після десятиліть державного атеїзму розпочалося масштабне релігійне відродження, яке супроводжувалося легалізацією заборонених церков та неминучим загостренням міжконфесійних суперечностей [3]. Газета «Голос України», як офіційний орган Верховної Ради України, відігравала унікальну роль, фіксуючи не лише законодавчі спроби регулювання цих процесів, наприклад, обговорення Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», але й відображаючи суспільну думку, позиції ключових релігійних гравців та їхню реакцію на епохальні політичні зміни, що робить її безцінним першоджерелом для історико-релігієзнавчого аналізу [4].

У першій половині року (до серпня 1991 р.) газета фіксувала переважно загальне повернення релігії у публічний простір, однак уже тоді виразно простежувалися глибокі конфліктні лінії. Ці лінії мали двоякий характер: з одного боку, відбувалося протистояння «віруючі vs. держава» за повернення церковного майна, а з іншого — гостре протистояння «конфесія vs. конфесія», особливо на Західній Україні [3]. Репортажі з Закарпаття та Львівщини чітко засвідчували нерівність умов, коли греко-католики (УГКЦ) «доводиться молитися в садку, просто неба», тоді як православним (УПЦ МП) передавали відновлені храми. На шпальтах видання також змагалися три конкуруючі наративи майбутнього: адаптивна стратегія Митрополита Філарета (УПЦ МП),

який балансував між автономією та збереженням «багатовікової єдності» з Москвою, національно-незалежницька позиція УАПЦ та наратив УГКЦ, зосереджений на ідеї мучеництва та відновлення справедливості [1].

Кардинальний злам у висвітленні релігійного життя та у самих міжконфесійних відносинах відбувся після 24 серпня 1991 року. Провал серпневого путчу та проголошення Незалежності стали каталізатором для зміни позицій церковних ієрархів. Газета «Голос України» задокументувала, як Митрополит Філарет (УПЦ МП), який ще навесні говорив про «єдність Вітчизни», після Акту Незалежності стає головним поборником повної канонічної автокефалії Української православної церкви. Видання висвітлює підготовку та проведення Всеукраїнського Православного Собору (листопад 1991 р.), який офіційно звернувся до Патріарха Московського з проханням про надання автокефалії [2]. Таким чином, головний міжконфесійний конфлікт трансформується: до зовнішнього протистояння УПЦ-УАПЦ-УГКЦ додається новий, внутрішній розкол в самій УПЦ — між прихильниками автокефалії на чолі з Філаретом та консервативним крилом, що прагнуло зберегти єдність з Москвою.

У пост-незалежний період, як свідчать матеріали газети, релігійне питання остаточно переходить у площину національної безпеки та державного будівництва. «Голос України» публікує матеріали про зустрічі Голови Верховної Ради Леоніда Кравчука з лідерами конфесій, демонструючи спроби нової влади вибудувати діалог та знайти опору в церквах для консолідації нації. Кравчук публічно декламує принцип «Вільна церква у вільній державі» та бере на себе вину держави за незаконні дії тоталітарного минулого [3]. Водночас, газета продовжує фіксувати не лише політичні декларації, але й невщухаючу напругу майнових конфліктів, які тепер розглядаються не просто як побутова суперечка, а як «біда» і виклик стабільності [1, 2].

Таким чином, комплексний аналіз випусків газети «Голос України» за весь 1991 рік дозволяє зробити висновок, що видання є критично важливим джерелом, яке відображає не просто релігійну ситуацію, а її динамічну еволюцію в нерозривному зв'язку з політичним процесом. Газета задокументувала фундаментальний перехід: від картини пострадянського релігійного відродження з його першими майновими конфліктами (січень-травень) до активного процесу розбудови національної церкви як атрибуту новопосталої держави (серпень-листопад). Видання чітко показує, як Акт проголошення незалежності миттєво змінив конфігурацію міжконфесійних відносин, змусивши

найбільшу конфесію докорінно переглянути свою позицію і взяти курс на автокефалію, що, у свою чергу, породило нові лінії напруги, поруч із постійними закликами до діалогу, терпимості та злагоди заради спільного майбутнього.

Джерела та література

1. Горват М. Високі гості Закарпаття. *Голос України*. 1991. 5 червня. № 107. С. 14
2. Кость К. Собор, який несе розкол. *Голос України*. 1991. 6 листопада. № 216. С. 4.
3. Виступ Голови Верховної Ради України Л. М. Кравчука на Всеукраїнському міжрелігійному форумі 19 листопада. *Голос України*. 1991. 21 листопада. С. 2–3.
4. Сухова Н. Голос України. *Енциклопедія Сучасної України*, Том 6. URL: <https://esu.com.ua/article-26583> (дата звернення: 12.11.2025).

Бирченко Володимир Володимирович

студент,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка
науковий керівник – **Оліцький В. О.**,
кандидат історичних наук, доцент

ШІСТДЕСЯТНИКИ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ОПОРУ РАДЯНСЬКОМУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ

Період після смерті Й. Сталіна ознаменувався початком процесу десталінізації та часткової лібералізації суспільно-політичного життя. XX з'їзд КПРС та офіційне засудження культу особи Й. Сталіна сформували умови так званої «хрущовської відлиги», що супроводжувалася певним послабленням цензури, поступовою реабілітацією репресованих діячів культури й спробами модернізації радянського суспільства. У цей період спостерігалось активне пробудження національної свідомості та формування морального спротиву тоталітарному режиму.

Саме в цей час формується покоління українських шістдесятників, нового типу інтелігенції, яка прагнула не руйнації державної системи, а її гуманізації, духовного очищення та відновлення національної культури. Як підкреслює С. Кульчицький, «на світ з'явилося покоління шістдесятників, і це стало свідченням духовного відродження нації» [1, с. 91]. Виникнення руху було безпосередньо пов'язане з політикою десталінізації, однак в Україні вона мала свою специфіку, яка полягала

у прагненні відродити українську мову, історію, літературу, які десятиліттями перебували під тиском русифікації.

Шістдесятники об'єднувалися у кола, де обговорювали культурні, філософські, етичні проблеми сучасності. У Києві, Львові, Харкові, Дніпрі створювалися клуби творчої молоді, серед яких особливу роль відіграв київський «Сучасник», що став своєрідним центром формування нової інтелектуальної еліти. У цих середовищах визрівала нова генерація поетів, художників, кінорежисерів і науковців, котрі обрали моральну опозицію системі як форму особистої гідності.

Рух шістдесятників ґрунтувався на гуманістичних і національно-культурних цінностях, що протистояли догмам соціалістичного реалізму. Вони виступали проти дегуманізації людини в умовах тоталітаризму, закликали до утвердження свободи думки, совісті й творчості. С. Кульчицький зазначив, що ідейною основою цього руху стали «прагнення до суспільної справедливості, морального оновлення та верховенства суспільства над державою» [1, с. 91].

Вагомим чинником розвитку руху стало національне відродження. Шістдесятники намагалися повернути в культурний простір заборонені імена українських письменників, митців, історичних діячів. Вони порушували теми, які влада намагалася замовчувати: Голодомор 1932–1933 рр., політичні репресії, колоніальну політику радянської влади щодо України. Ця активність викликала суспільний резонанс і поступово набувала рис морального опору радянському тоталітаризму.

Як зазначає Я. Секо, уже в середині 1960-х років шістдесятники «усвідомили себе не просто мистецькою спільнотою, а новим типом національної інтелігенції, яка відкрито заявила про духовне та культурне пригнічення українців» [2, с. 4]. Їхня творчість і громадська позиція стали виявом глибокого переконання в необхідності морального очищення суспільства через правду й культуру. Саме тому рух шістдесятників переріс рамки літературного явища і став символом культурно-національного відродження.

Я. Секо підкреслює, що «внутрішній розвиток руху від мистецького оновлення до політичного протесту був неминучим, адже гуманістичні цінності шістдесятників суперечили сутності радянського режиму» [2, с. 4]. Саме через це літературно-мистецька творчість швидко трансформувалася у морально-політичний рух, який почав формувати опозиційне середовище в українській культурі.

Початкове терпиме ставлення влади до «молодих митців» швидко змінилося на жорсткі репресії. Уже з 1962 р. офіційна преса розпочала кампанію проти шістдесятників: їх називали «ідейно нестійкими»,

«буржуазними націоналістами», «ворогами соціалізму». С. Кульчицький зазначає, що «особливої критики зазнали І. Дзюба, І. Драч, Л. Костенко», адже у своїй творчості вони порушували теми, небажані для радянського режиму; їхню творчість забороняли, а «Київський клуб творчої молоді було закрито» [1, с. 92].

З другої половини 1960-х років почалася системна хвиля арештів. За даними Н. Кіндрачук, «кампанія русифікації та переслідування інтелігенції перетворилася на системну політику, спрямовану на придушення будь-яких проявів національної свідомості» [3, с. 50-51]. Кульмінацією цього тиску став «генеральний погром» 1972 р., коли радянська влада заарештувала понад сто українських діячів культури, серед яких були В. Стус, І. Дзюба, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Чорновіл.

Н. Кіндрачук наголошує, що «влада намагалася ліквідувати інтелектуальне ядро українського культурного руху, проте саме репресії надали шістдесятництву героїчного змісту» [3, с. 51]. Таким чином, спроби зламати опір обернулися його зміцненням – рух набув морального авторитету і став частиною ширшої боротьби за права людини в СРСР. Шістдесятництво стало моральним і культурним фундаментом українського національного відродження. Воно не лише виявило духовну силу суспільства, а й заклало підвалини майбутнього правозахисного руху та ідей незалежності [2, с. 7].

Після хвилі репресій 1970-х років шістдесятництво стало духовним попередником українського дисидентського руху. Саме його моральні й світоглядні принципи були продовжені Українською Гельсінською групою та інтелігенцією кінця 1980-х років, що очолила процес національного відродження.

Таким чином, шістдесятники виступили феноменом українського опору радянському тоталітарному режиму, який, попри цензуру і репресії, зумів зберегти тяглість духовної традиції, гідності та свободи. Їхній моральний приклад став орієнтиром для наступних поколінь, а творчість – джерелом формування національної ідентичності незалежної України. Феномен українського шістдесятництва став яскравим прикладом ненасильницького опору тоталітарному режиму, який об'єднав інтелектуальний, культурний і моральний потенціал нації. Рух довів, що слово, мистецтво та громадянська позиція можуть бути дієвою зброєю у боротьбі за свободу.

Джерела та література

1. Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956–1964). Шістдесятники. *Український історичний журнал*. 1998. № 4. С. 91–102.
2. Секо Я. Розвиток українського шістдесятництва у 1965–1971 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2014. Вип. (1). С. 128–134.
3. Кіндрачук Н.В. Національне поневолення українців в умовах русифікації мовно-культурного простору УРСР (60–70-ті роки ХХ ст.). *Схід*. 2016. № 2 (142). С. 50–51.

Бречка Анастасія Миколаївна

студентка,
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка
науковий керівник – **Крупеня І. М.**,
кандидат політичних наук, доцент

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРОБЛЕМА ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ: КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

Депортація та примусове переміщення українських дітей, яке російська федерація здійснює з початку повномасштабного вторгнення в Україну, є одним із найтяжчих воєнних злочинів, скоєних на окупованих територіях України. Така політика грубо порушує норми міжнародного гуманітарного права та основні міжнародно-правові акти, що гарантують захист прав дитини.

Масштабність депортацій українських дітей свідчить про системний і цілеспрямований характер цих дій. За даними українських офіційних структур, від початку повномасштабного вторгнення російська федерація примусово перемістила понад 16 000 неповнолітніх на підконтрольні їй території. Такий обсяг злочину демонструє, що йдеться не про поодинокі випадки, а про організовану державну політику, спрямовану на примусову зміну ідентичності українських дітей та їх інтеграцію в російське соціокультурне середовище.

За депортацію українських дітей російська окупаційна влада взялась одразу з початку агресії 24 лютого 2022 року та захоплення українських територій. Вже влітку російські військові відрапортували про більш ніж 307 тисяч вивезення українських дітей до росії. Процес набув масового та системного характеру [4, с. 115].

Питання повернення українських дітей з тимчасово окупованих територій України та території рф є одним із пріоритетних напрямів діяльності державних органів, національних та міжнародних партнерів, тому триває безперервна робота щодо верифікації всіх постраждалих від війни дітей з метою їх повернення на підконтрольні Україні території [6, с. 26].

Більше як через рік після повномасштабного вторгнення, 17 березня 2023 року відбулася безпрецедентна подія – Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт В. Путіна та уповноваженої при президенті рф з прав дитини М. Львової-Бєлової. В основі обвинувачення були факти депортації українських дітей до росії, що згідно норм міжнародного права є воєнним злочином. Доказовою базою для такого вироку була робота Незалежної міжнародної слідчої комісії створеної 4 березня 2022 р. з ініціативи Ради ООН з прав людини. Впродовж року, комісія здійснювала розслідування всіх ймовірних порушень та зловживань правами людини й порушень міжнародного гуманітарного права в умовах агресії росії проти України [1, с. 27].

За даними аналітиків, Львова-Бєлова, ймовірно, створила на окупованих територіях України кілька соціальних інституцій та програм для збору персональних даних дітей та виконання різноманітних соціальних програм, спрямованих на інтеграцію окупованих територій за допомогою псевдогуманітарних організацій, а також створення умов для легалізації та інституціоналізації депортації та усиновлення українських дітей у російські сім'ї [5, с. 135].

Так, за офіційними даними платформи «Діти війни», яка була створена Міністерством реінтеграції разом із Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України, станом на 05 вересня 2023 року кількість депортованих дітей сягає 19546 [2, с. 61].

Основне порушення полягає у недотриманні положень Статті 49 IV Женевської конвенції. Ця норма однозначно забороняє будь-яке примусове – як індивідуальне, так і масове – переселення або депортацію осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію держави-окупанта чи будь-якої іншої держави, незалежно від мотивів таких дій. Формулювання «незалежно від мотивів» має ключове значення, оскільки виключає можливість будь-яких виправдань з боку окупаційної влади, зокрема гуманітарних чи «евакуаційних». Таким чином, сам факт насильницького переміщення цивільного населення, включно з дітьми, з окупованих територій України до російської федерації розцінюється як пряме порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Комісія конкретизувала 164 факти примусового вивезення дітей віком від чотирьох до 18 років з Донецька, Харкова та Херсона на територію росії. Одночасно, у звіті йдеться, що вповноважені українські органи зафіксували станом на лютий 2023 р. 16221 дитину, яких депортували до росії. Можна припустити, що це цифра, яка засвідчує про дітей, яких вивезли до росії під примусом, адже в численних звітах, ще в травні 2022 р. вказувалося про депортацію з України понад 180 тис. дітей, а станом на жовтень 2022 р. США вказали на депортацію близько 260 тис дітей. У січні 2023 р. появилася інформація, що до росії могло бути вивезено майже 700 тис дітей і понад 400 уже віддали на опіку у російські родини [1, с. 28].

Парламентська асамблея Ради Європи у своїй резолюції визнала геноцидом депортацію та насильницьке переміщення українських дітей на територію російської федерації. Також ПАРЄ закликала Міжнародний кримінальний Суд розглянути можливість кримінального переслідування за цей злочин [4, с. 117].

Попри те, що Міжнародний кримінальний суд розглядає справи, пов'язані з воєнними злочинами, існує суттєва прогалина в міжнародному праві щодо притягнення до відповідальності найвищого політичного керівництва російської федерації за злочин агресії, адже в цьому випадку даний злочин не належить до юрисдикції МКС.

Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, країна, яка окупує територію, зобов'язана забезпечити належний облік ідентифікованих дітей, зокрема, оформити спеціальні анкети з персональними даними, зробити фотографії, передати інформацію нейтральній стороні, наприклад, Міжнародному комітету Червоного Хреста або іншим міжнародним організаціям, які займаються питанням захисту дітей [3, с. 725].

Дії російської федерації, що включають примусову депортацію, надання російського громадянства та передачу українських дітей у російські сім'ї, суперечать не лише нормам міжнародного гуманітарного права, а й положенням Конвенції ООН про права дитини (1989 року). Такі практики грубо порушують фундаментальні права дитини – зокрема право на збереження своєї національної ідентичності, власного імені та родинних зв'язків.

Комплексне дослідження дій російської федерації щодо українських дітей засвідчує наявність послідовної та цілеспрямованої політики, що грубо порушує основоположні норми міжнародного права. Такі дії кваліфікуються як воєнний злочин – незаконна депортація та примусове переміщення цивільного населення, що підтверджується

ордерами на арешт, виданими Міжнародним кримінальним судом стосовно представників вищого політичного керівництва російської федерації.

Стаття 78 Додаткового протоколу I Гуманітарного міжнародного права встановлює пряму заборону переміщувати дітей до іноземної держави і встановлює єдину виключну обставину, за якої переміщення дітей, що перебувають на окупованій території, може бути дозволене – невідкладні причини, пов'язані зі станом здоров'я чи лікуванням. При цьому наголошується на тому, що така евакуація повинна бути тимчасовою [2, с. 62].

Одним із найпереконливіших свідчень наявності умислу на знищення української національної групи шляхом викорінення її ідентичності є впровадження російською федерацією системних програм ідеологічного перевиховання та мілітаризації дітей, насильно переміщених із території України.

Країна-агресорка прагне знищити національну ідентичність маленьких українців, піддаючи їх науковій, культурній, патріотичній та військовій освіті, орієнтованій на росію [6, с. 27].

Згідно з дослідженням Yale Humanitarian Research Lab (HRL), на території російської федерації виявлено 210 об'єктів, де утримуються та проходять ідеологічну обробку українські діти. У цих установах здійснюється цілеспрямована ідеологічна індоктринація, спрямована на формування проросійського світогляду та відрив від української культурної ідентичності.

Отже, депортація українських дітей є не лише тяжким воєнним злочином, а й складовою ширшої політики знищення української нації, що потребує подальшого міжнародного розслідування, правової оцінки та створення дієвих механізмів репатріації й захисту постраждалих дітей.

Джерела та література

1. Андрухів О. І. Примусова депортація дітей як акт геноциду. Теорія та практика правозастосування в сучасних умовах державотворення: Матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 5 трав. 2023 р. Івано-Франківськ, 2023. С. 27–31.

2. Болістовська Д., Бурак М. Депортація Росією дітей з України як складова геноциду. Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення: Зб. тез науково-практ. круглого столу, м. Київ, 26 верес. 2023 р. Київ, 2023. С. 61–66.

3. Кузенко У. І. Депортація українських дітей до Росії: кваліфікація дій відповідно до норм міжнародного права. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 4 (34). С. 721–729.

4. Осадча А. Щодо питання відповідальності за насильницьку депортацію та незаконне переміщення українських дітей. Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції : 36. матеріалів другої Всеукр. науково-практ. конф., м. Харків, 22 груд. 2023 р. Харків, 2023. С. 115–118.

5. Пашковська Ю. Правовий аналіз депортації українських дітей до Росії. *International journal «Law & society»*. 2023. Vol. 9. С. 134–140.

6. Федоров М. П., Струсінська Д. Р. Проблеми кваліфікації незаконної депортації українських дітей до Росії. *Herald of Lviv University of Trade and Economics Law sciences*. 2025. № 17. С. 25–30.

Войтюк Станіслав Володимирович

студент,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
науковий керівник – Оліцький В. О.,
кандидат історичних наук, доцент*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УРСР В УМОВАХ СТАГНАЦІЇ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ

Період середини 1960-х – середини 1980-х років, що в радянській історіографії отримав назву епохи «розвинутого соціалізму», характеризується комплексною трансформацією соціальної сфери Української РСР. Цей часовий відрізок, що охоплює останні роки правління М.С. Хрущова та практично всю «епоху застою» Л.І. Брежнєва, демонструє парадоксальне поєднання кількісного зростання соціальних інституцій з якісним їхнім відставанням, що в подальшому детермінувало глибоку системну кризу. Метою даного дослідження є аналіз основних напрямів розвитку соціальної сфери УРСР у зазначений період через призму інституційних змін та їхнього впливу на соціальні практики населення.

За період з 1965 р. по 1985 р. чисельність міського населення України зросла з 25,9 млн до 33,5 млн осіб, тоді як частка сільського населення скоротилася з 45% до 39% [5, с. 201]. Інтенсивна урбанізація, зумовлена як природним приростом, так і міграційними процесами, ставила перед державою завдання безпрецедентного масштабу щодо забезпечення міст житлом, інфраструктурою та соціальними послугами [1]. За даними В. Даниленка, саме в цей період

відбулося остаточне формування соціально-середовищних характеристик радянського міста як простору з високою щільністю населення, стандартизованим житлом та централізованою системою соціального обслуговування [5, с. 224].

У рамках здійснення житлової програми, проголошеної ще на XX з'їзді КПРС 1956 р., у 1965–1985 рр. в УРСР було здано в експлуатацію понад 450 млн м² житла, що дозволило покращити житлові умови понад 30 млн осіб. Однак, як зазначає історик архітектури О. Губенко, перехід до індустріальних методів будівництва на основі типових проєктів призвів до формування монотонного архітектурного ландшафту, знеособлення житлового середовища та низьких експлуатаційних якостей «хрущовок» і «брежневок». Соціологічні дослідження, проведені Інститутом соціології АН УРСР у 1970-х роках, фіксували зростання соціальної аномії в нових мікрорайонах через слабкість сусідських зв'язків [5, с. 427].

Формально система охорони здоров'я в УРСР досягла значних успіхів: кількість лікарів зросла з 127,9 тис. у 1965 р. до 194,6 тис. у 1985 р., а ліжкового фонду – з 402,9 тис. до 553,4 тис. одиниць відповідно. Проте, як демонструють архівні матеріали, опубліковані в колективній монографії «Українське суспільство в 1960–1980-х рр.», система страждала від хронічного недофінансування (не більше 4–5% від ВВП проти 7–9% у розвинених країнах), дефіциту сучасного обладнання та фармацевтичних засобів. Епідеміолог І. М. Гайдашенко у своїх роботах 1980-х рр. звертав увагу на зростання «соціальних хвороб» – алкоголізму, серцево-судинних захворювань, що свідчило про системні проблеми [5, с. 429].

Реформа освіти 1966 р., спрямована на перехід до загальної середньої освіти, призвела до значного зростання освітнього рівня населення. Якщо в 1965 р. чисельність студентів вищих навчальних закладів становила 686,5 тис. осіб, то в 1985 р. – понад 881,2 тис. осіб. Однак, система вищої освіти залишалася жорстко зарегламентованою, з обмеженим доступом до світових наукових досягнень та ідеологічним контролем над гуманітарними дисциплінами. Це створювало феномен «кадрів для системи», а не для суспільства [5, с. 436].

Система соціального забезпечення, що регулювалася Постановою Ради Міністрів СРСР від 1964 р. «Про пенсії та допомоги членам колгоспів», а з 1965 р. поширилася на всіх радянських громадян, була всеосяжною, але ієрархічною. Як зазначає соціолог А. Сіленко, «радянська соціальна політика була орієнтована на підтримку статусно-посадових відмінностей, а не на подолання соціальної

нерівності» [4, с. 122]. Найвищі пенсії та пільги отримували працівники партійно-радянського апарату, силових структур та оборонної промисловості, тоді як середній розмір пенсії по Україні в 1985 р. становив лише 53 рублі при мінімальному прожитковому мінімумі близько 70 рублів [5, с. 471].

Концепція соціальної вразливості, яка в сучасній науці визначається як стан підвищеного ризику для окремих груп внаслідок соціально-економічних проблем [2; 3], у радянських умовах мала специфічні прояви. До соціально вразливих категорій належали: мешканці «неперспективних» сіл, політика щодо яких офіційно проводилася з 1974 р.; низькокваліфіковані робітники з доходом нижче прожиткового мінімуму; одноосібні пенсіонери, особливо у сільській місцевості; «неформальні» групи (дисиденти, релігійні активісти), виключені з системи соціального захисту.

Як зазначає О. Риндзак, «радянська система, проголошуючи універсальність соціальних гарантій, на практиці створювала інституційні бар'єри для окремих категорій громадян» [3]. Це підтверджується і міжнародними дослідженнями, де зазначається, що соціальна вразливість часто є наслідком структурних обмежень системи, а не лише індивідуальних характеристик [6].

Отже, розвиток соціальної сфери УРСР у 1965–1985 рр. відбувався в руслі парадигми «державного патерналізму», що передбачала універсальність соціальних гарантій за умови повного державного контролю. Незважаючи на значні кількісні досягнення у сферах житлового будівництва, охорони здоров'я та освіти, якісні параметри соціальних послуг значно відставали від стандартів розвинених країн. Система соціального забезпечення, формально всеосяжна, фактично відтворювала ієрархічну модель суспільства, що сприяло формуванню структурної соціальної вразливості окремих груп населення. Накопичені протягом цього періоду суперечності між зростаючими соціальними очікуваннями населення та обмеженими можливостями планової економіки стали однією з вагомих причин глибокої легітимізаційної кризи радянської системи, яка виявилася в період перебудови.

Джерела та література

1. Безпалько О.В., Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О. та ін. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / за заг. ред. І.Д. Зверевої, Ж.В. Петроцької. К.: Фенікс, 2007. 528 с.
2. Козубовський В.В. Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії (порівняльний аналіз). Ужгород: УжНУ, 2004. 129 с.

3. Риндзак О. Соціальна вразливість населення та її понятійно-термінологічне забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/947> (дата звернення: 11.11.2025).

4. Сіленко А. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві. *Людина і політика*. 2003. № 1(25). С. 118–128.

5. Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси: Колективна монографія / Відп. ред. В. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2022. 959 с.

6. Sneha B., Sunil N. A Review of Socio-Economic Vulnerability: The Emergence of Its Theoretical Concepts, Models, and Methodologies. *Natural Hazards Research*. 2023. Vol. 3. Iss. 3. P. 563–571. URL: <https://doi.org/10.1016/j.nhres.2023.05.005> (дата звернення: 11.11.2025).

Гонтар Анна Володимирівна

студентка,

*Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Крупеня І. М.**,*

кандидат політичних наук, доцент

РОЛЬ ООН У ВРЕГУЛЮВАННІ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ПРЕЦЕДЕНТІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Проблема воєнних конфліктів у Східній Європі традиційно привертала увагу світової спільноти. Саме тут відбувалися зіткнення геополітичних інтересів, які нерідко призводили до масштабних криз. Від моменту створення Організації Об'єднаних Націй у 1945 році вона стала ключовим механізмом колективної безпеки, що мав на меті запобігати агресії та забезпечувати мирне врегулювання спорів відповідно до Статуту ООН [0]. Проте ефективність цієї організації залежала від політичних умов, співвідношення сил у Раді Безпеки та готовності держав-членів дотримуватися міжнародного права.

В історичному вимірі варто звернути увагу на період холодної війни. Східна Європа фактично перебувала у сфері впливу Радянського Союзу, тому можливості ООН діяти тут були обмеженими. Угорські події 1956 року та вторгнення військ Варшавського договору до Чехословаччини у 1968 році були винесені на обговорення у Раду Безпеки, однак радянське вето заблокувало будь-які рішення. Певний резонанс мали засідання Генеральної Асамблеї, проте вони носили радше декларативний характер [0]. Цей досвід показав, що міжнародне

право може бути обмеженим інструментом у випадках, коли одна з великих держав є стороною конфлікту.

Після розпаду СРСР на пострадянському просторі виникло кілька осередків збройних протистоянь. У Придністров'ї (1992 р.), Абхазії та Південній Осетії (1990-ті роки), а також у Чечні відбувалися збройні конфлікти, які виходили за межі внутрішньої політики. ООН намагалася виступати посередником, але часто поступалася роллю ОБСЄ чи окремим державам, передусім Російській Федерації. Водночас на Балканах у 1990-ті роки вона проявила себе більш активно. Важливим кроком стало створення Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (ICTY) у 1993 році, що стало прецедентом притягнення до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах [0]. Це продемонструвало, що ООН може застосовувати не лише дипломатичні, а й правові інструменти врегулювання.

Особливого значення набуває українська криза. Анексія Криму у 2014 році та війна на Донбасі стали ключовим випробуванням для системи колективної безпеки. Рада Безпеки виявилася паралізованою через вето Росії, однак Генеральна Асамблея ухвалила Резолюцію 68/262, яка підтвердила територіальну цілісність України [0]. Після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, ООН відіграє насамперед гуманітарну роль: надає допомогу біженцям, підтримує цивільне населення, фіксує випадки порушень міжнародного гуманітарного права. Однак відсутність рішучих заходів з боку Ради Безпеки засвідчує обмеженість дієздатності організації.

Для більшої наочності можна порівняти роль ООН у різні періоди врегулювання конфліктів у Східній Європі. (Див. Табл. 1)

Табл. 1. Роль ООН у різні періоди врегулювання конфліктів у Східній Європі

Період / Конфлікт	Дії ООН	Результат
Угорщина (1956 р.), Чехословаччина (1968 р)	Обговорення в Раді Безпеки та Генасамблеї, але блокування СРСР	Відсутність ефективних рішень
Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія (1990-ті)	Заяви, окремі миротворчі ініціативи, участь ОБСЄ	Домінування Росії у процесі врегулювання
Югославія (1990-ті)	Миротворчі місії, створення Міжнародного трибуналу (ICTY)	Притягнення до відповідальності низки воєнних злочинців
Україна (2014–2025 рр.)	Резолюції Генасамблеї, гуманітарна допомога, моніторинг	Блокування рішень у Раді Безпеки, посилення гуманітарної ролі ООН

Таким чином, історія показує, що ефективність ООН у регіоні залежала від того, наскільки конфлікт торкався інтересів постійних членів Ради Безпеки. Там, де не діяло вето (як у випадку з Югославією), організація змогла проявити себе як правовий інструмент міжнародної спільноти. У випадку України чи радянських інтервенцій ситуація протилежна – право вето паралізувало інституційні можливості.

Зважаючи на сучасні виклики, дедалі частіше піднімається питання про реформу Ради Безпеки. Серед обговорюваних ідей – обмеження чи призупинення дії вето у випадках масових воєнних злочинів або агресії, розширення складу Ради новими постійними членами з інших регіонів світу. Водночас Генеральна Асамблея дедалі частіше стає ареною ухвалення важливих політичних рішень, що формують моральну та правову позицію світової спільноти.

Отже, роль ООН у врегулюванні конфліктів у Східній Європі не можна оцінити однозначно. З одного боку, інституційні обмеження, насамперед право вето, часто паралізують її дії. З іншого – гуманітарна та правозахисна функції організації залишаються життєво необхідними, особливо в умовах сучасної війни в Україні. Досвід регіону показує, що міжнародне право потребує постійного оновлення й адаптації до нових умов, аби зберегти авторитет та довіру.

Джерела та література

1. Statute of the United Nations *United Nations*. 1945. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
2. United Nations. The Hungarian Question. Yearbook of the United Nations 1956, Chapter II. *United Nations*. 1956. URL: https://cdn.un.org/unyearbook/yun/chapter_pdf/1956YUN/1956_P1_SEC1_CH2.pdf
3. Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Adopted by Security Council Resolution 827 (1993), updated September 2009. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf
4. United Nations General Assembly. Resolution 68/262 "Territorial Integrity of Ukraine". *United Nations Digital Library*. 2014. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=en&v=pdf>

Гулаков Артем Володимирович

магістрант,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – Бессонова М. М.,
кандидат історичних наук, доцент*

ПОЛІТИКА США ЩОДО УКРАЇНИ У 1991–2004 РОКАХ: СТАНОВЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Розпад СРСР у 1991 р. започаткував формування нової системи міжнародних відносин. США стали однією з перших держав, що визнали незалежність України – 25 грудня 1991 р. [4], заклавши основу подальшого партнерства. Протягом 1991–2004 рр. двосторонні відносини пройшли складний шлях – від взаємної обережності до оформлення стратегічного партнерства, що визначило зовнішньополітичну траєкторію України.

Офіційне визнання України США стало важливим фактором міжнародної легітимізації нової держави [4]. У січні 1992 р. було відкрито посольство США в Києві, що створило основу для регулярного політичного діалогу та залучення України до політики США у Східній Європі [2, с.113].

Перші роки характеризувалися прагненням Вашингтона сприяти демократичним реформам в Україні, а також забезпечити контроль над ядерною спадщиною СРСР [9, с.36]. Успадкувавши третій у світі ядерний арсенал, Україна опинилася в центрі глобальної неядерної політики. США послідовно відстоювали необхідність повного ядерного роззброєння України відповідно до ДНЯЗ.

У 1992 р. Україна підписала Лісабонський протокол [6], а у 1994 р. зобов'язалася приєднатися до Договору як неядерна держава. Остаточне вивезення ядерної зброї було завершено 1996 р. [3, с.85].

Роль США у цьому процесі була визначальною – вони забезпечили фінансування демонтажних програм, а також гарантували політичну підтримку [10]. Підписання Будапештського меморандуму 5 грудня 1994 р. стало ключовою подією українсько-американських взаємин [1]. США взяли на себе політичні зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність України, утримуватися від загрози силою та проводити консультації у разі загроз безпеці.

Документ не мав юридично зобов'язального характеру, однак став основою подальшого діалогу щодо гарантування міжнародної безпеки.

У 1990-х роках США стали одним з найбільших донорів реформ в Україні. Програми USAID охоплювали розвиток малого та середнього бізнесу, реформу енергетичного сектору, підтримку громадянського суспільства, зміцнення державного управління [10].

Інституціоналізація співпраці відбулася у 1996 р. із створенням Українсько-Американської міжурядової комісії (Комісія Кучма–Гор), яка координувала ключові напрями партнерства, зокрема економічний, енергетичний та оборонний блоки [9, с.37].

Українські дослідники відзначають, що на початку 2000-х рр. допомога США відіграла значну роль у модернізації державних інституцій та просуванні ринкових реформ [3, с.98; 8].

У другій половині 1990-х років двосторонні контакти активізувалися. Підписання Хартії про українсько-американське партнерство, дружбу і співробітництво та візити президентів підкреслювали стратегічний характер діалогу [2, с.116]. Після 11 вересня 2001 р. США почали формувати нову глобальну безпекову архітектуру, і Україна отримала можливість посилити роль у миротворчих місіях, зокрема під егідою НАТО [7, с.60]. Це сприяло зміцненню її позицій як партнера США у Східній Європі.

Водночас політичні кризи в Україні, зокрема «касетний скандал» 2000 р., негативно впливали на імідж держави в американському політикумі [2, с.115; 8]. Проте стратегічні засади партнерства зберігались.

Період 1991–2004 рр. засвідчив поступове формування багатовекторної, але виразно прозахідної зовнішньополітичної орієнтації України, в якій Сполучені Штати відігравали провідну роль як гарант безпеки та ключовий партнер у проведенні реформ. США розглядали Україну як важливий елемент стабільності в пострадянському регіоні, бар'єр проти відновлення російського домінування та потенційного союзника в євроатлантичній спільноті. Для України ж партнерство зі США мало критичне значення: воно дозволяло зміцнити міжнародну суб'єктність, отримати фінансову та технічну допомогу, а також поступово інтегруватися у західні політичні структури. Водночас розвиток двосторонніх відносин супроводжувався низкою внутрішньополітичних викликів, зокрема нестабільністю економічної системи, повільністю реформ і впливом проросійських груп [5, с.8]. Незважаючи на ці труднощі, 1990–2000-ті роки стали часом, коли українсько-американське партнерство не лише набуло ознак стратегічності, але й значною мірою визначило подальший вектор зовнішньої політики України у XXI столітті.

Отже, українсько-американські відносини у 1991–2004 рр. пройшли шлях від дипломатичного визнання до оформлення стратегічного партнерства. Ключові результати цього періоду: повне ядерне роззброєння України за участі США, укладення Будапештського меморандуму як основи політичних гарантій безпеки, масштабна економічна підтримка, спрямована на розвиток ринкових інституцій, формування інституційних механізмів співпраці (Комісія Кучма–Гор), поглиблення співпраці у сфері безпеки на тлі нових глобальних. Саме в цей період були закладені фундаментальні параметри сучасного стратегічного партнерства між Україною та США.

Джерела та література

1. Будапештський меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ. 5 грудня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158
2. Волошин Ю. В. Україна та США: становлення стратегічного партнерства (1991–2004). *Наукові записки з української історії*. 2006. №19. С. 112–118. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/1234>
3. Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Україна у глобальній безпеці: аналітичний огляд. Київ: НІСД, 2002. 156 с. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya-2002>
4. Держдепартамент США. U.S. Recognition of Ukraine. Press Release, 25 December 1991. URL: <https://2001-2009.state.gov/>
5. Дністрянський М. С. Геополітичні орієнтири України в 1990-х роках. *Український геополітичний журнал*. 2003. №1. С. 5–12.
6. Пирожков С. Американська політика щодо України в перше десятиліття незалежності. *Стратегічні пріоритети*. 2004. №2. С. 7–15. URL: <https://niss.gov.ua/pyrozhkov-2004>
7. Яжгорбський В. М. Українсько-американські відносини в контексті євроатлантичної інтеграції. *Міжнародні відносини: зб. наук. праць*. 2004. №3. С. 55–62. URL: <https://journals.iir.kiev.ua/relations-2004>
8. Lisbon Protocol to the START Treaty. U.S. Department of State, 23 May 1992. URL: <https://www.state.gov/t/avc/trty/>
9. NATO Review. Ukraine's Role in Euro-Atlantic Security Architecture. *NATO Review Magazine*, 2003. Vol. 51(4). С. 34–40. URL: <https://www.nato.int/docu/review/>
10. USAID. Ukraine Country Report. Washington: U.S. Agency for International Development, 2002. 94 p. URL: <https://www.usaid.gov/ukraine>

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ПОДІЙ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ КАМΠΑНІЇ 1812 РОКУ: ЯК ЙОГО ПОДАЮТЬ ШКІЛЬНІ ПІДРУЧНИКИ

Проблема висвітлення війни 1812 року в українських шкільних підручниках набуває особливого значення для розуміння того, як формуються історичні уявлення у молодого покоління. Протягом тривалого часу ця подія була представлена через концепцію «Вітчизняної війни 1812 року» з акцентом на російсько-центричний підхід, де українські землі сприймалися як периферія імперії. Значущість теми полягає у виявленні того, чи позиціонується українське суспільство як активний учасник історичних процесів, або ж як пасивний об'єкт зовнішніх впливів.

Аналіз шкільних підручників демонструє яскраву еволюцію в інтерпретації подій 1812 року. У радянський період війна переважно висвітлювалася як загальнонаціональна боротьба російського народу проти наполеонівської агресії. Українські землі при цьому майже не згадувались самостійно, їх розглядали лише як периферійні території імперії, через які пересувалися війська або здійснювалося постачання. Основний термін – «Вітчизняна війна 1812 року», а карти зосереджувалися на центральній частині Росії [1].

Підручники 1990-х років починають демонструвати поступовий відхід від імперського підходу у викладі історії. Поруч із традиційною термінологією з'являються поняття «Наполеонівські війни» та «східноєвропейська кампанія 1812 року». Вперше згадується участь населення українських земель – мобілізація рекрутів, постачання продовольства, забезпечення транспорту. Проте ця інформація доволі фрагментарна, часто позбавлена статистичних даних, локальних прикладів чи відповідного картографічного супроводу.

Після 2014 року, в контексті посилення процесів деколонізації історичної пам'яті, до українського аспекту війни приділяється значно більше уваги. Новітні підручники акцентують на важливості українських губерній, таких як Полтавська, Київська, Чернігівська, Подільська та Волинська, у забезпеченні тилових процесів. Висвітлюється участь українського населення у виконанні мобілізаційних обов'язків та внесок у логістичну підтримку армії: постачання харчів, коней, амуніції,

функціонування госпіталів. Подекуди в підручниках додаються карти з маршрутами військ і тилowymi базами, а також уривки локальних документів – універсалів, спогадів і офіційних звітів губернських адміністрацій [2].

У сучасних виданнях дедалі чіткіше вимальовується образ українського суспільства як активного суб'єкта історичних процесів. Підкреслюються особливості становища українських земель у складі Російської та Австрійської імперій. Зазначається, що війна вплинула не лише на військовий фронт, а й на економічний та соціальний аспекти: селяни були змушені забезпечувати війська продовольством і транспортом, відбувалися реквізиції, змінювався торговельний уклад. Водночас зазначається вплив війни на політичну ситуацію в регіоні та мобілізаційний потенціал імперії.

Однак попри позитивну динаміку залишаються певні прогалини. Більшість підручників недостатньо висвітлює масштаби мобілізацій та їхній вплив на суспільство, майже не приділяється увага соціально-економічним аспектам: буденному життю цивільного населення, наслідкам для міст і сіл. Також слабо розкрито регіональні особливості, як-от відмінності між Волинню та Лівобережжям. Візуальні матеріали залишаються обмеженими – карти здебільшого уніфіковані та не деталізують українські території.

Участь українських територій у подіях військової кампанії 1812 року мала значний і відчутний характер, хоча цей факт часто не знаходив достатнього відображення в офіційній історичній традиції. Важливу роль у бойових діях відігравали козацькі формування, зокрема Чугуївський уланський полк, до складу якого переважно входили українці, і який брав участь у військових операціях на боці російської армії. Українські губернії – передусім Полтавська, Київська, Подільська та Чернігівська – виконували функцію основного тилового забезпечення, надаючи армії провіант, коней та транспортні засоби. Через міста українських земель пролягали стратегічні маршрути постачання, а в таких центрах, як Київ, Полтава та Житомир, були організовані шпиталі для лікування поранених солдатів.

За приблизними підрахунками, з території України було мобілізовано понад 80 тисяч осіб — вражаюча цифра для початку XIX століття. Війна також мала суттєвий вплив на економічний стан регіону: реквізиції та збільшений попит на продукцію призвели до зростання цін, тоді як численні господарства зазнали занепаду. Окрім того, конфлікт позначився й на культурному аспекті життя – в народній пам'яті

збереглися пісні й перекази про рекрутчину, які відображають емоційне сприйняття мобілізації та воєнних подій [3].

Українська перспектива війни 1812 року в шкільних підручниках поступово змінюється: з маргінального підходу переходить до розгляду як самостійного суб'єкта історичних подій. У сучасних навчальних виданнях вже відображено участь українських земель у тилловій підтримці, логістичних операціях та воєнних діях тієї епохи. Проте висвітлення цього питання ще не набуло системного та всебічного характеру. Для подальшого вдосконалення презентації цієї теми необхідне розширення джерельної бази, активне залучення локальних історичних сюжетів, детальної регіональної статистики та інтеграція наочної картографії. Такий підхід сприятиме формуванню у школярів повноцінного уявлення про роль українців у подіях початку XIX століття та сприятиме усвідомленню їхньої активної позиції у загальноісторичних процесах.

Джерела та література

1. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.]; за заг. ред. д.і.н., проф. М. І. Бушина, д.і.н., проф. О. І. Гуржій; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т.— Черкаси: ЧДТУ, 2016. – 644 с.
2. Буглай Н.М. Нова історія країн Західної Європи та Америки. Частина II (для дистанційної форми навчання): навчально-методичний посібник. – Миколаїв: Вид-во А.В. Румянцева, 2021. - 196 с.
3. Гуржій О.І. Купецький стан на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVII - у XVIII ст.: проблеми становлення та розвитку / Гуржій О.І. // Український історичний журнал. - 2004. - № 3. - С. 3-21.

Заєць Анастасія Вячеславівна

студентка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Крупеня І. М.**,
кандидат політичних наук, доцент*

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС) У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТІВ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Після закінчення холодної війни на європейському континенті запанував оптимізм. Здавалося, що нова архітектура безпеки, заснована на співпраці та діалозі, назавжди унеможливить великі конфлікти. Ключову роль у цій системі мали відігравати такі організації, як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), НАТО та Європейський Союз (ЄС). Кожна з них мала унікальний набір інструментів – від миротворчих місій та дипломатичного посередництва до військового стримування та економічної інтеграції.

Сучасний міжнародний конфлікт включає не лише військові сутички, але й гуманітарні кризи, порушення прав людини, інформаційні війни, економічні питання. В цих обставинах провідні міжнародні організації відіграють важливу роль у врегулюванні, посередництві, стабілізації ситуації та наданні допомоги [3, с. 7].

Починаючи з 1990-х років, міжнародні організації почали відігравати дедалі важливішу роль у процесі реформування системи міжнародної безпеки, адже стало зрозуміло, що забезпечення їхнього стабільного розвитку неможливе без подолання загроз, які виникають під час і після міжнародних конфліктів. До того ж, однією з важливих умов членства в таких провідних міжнародних організаціях, як НАТО, Рада Європи та ЄС є саме демократичний нагляд за світовою та регіональною безпекою [5, с. 456].

ОБСЄ є найбільшою в світі регіональною міжнародною організацією в сфері безпеки, що об'єднує 57 держав-членів, розташованих у Північній Америці, Європі та Центральній Азії, із загальною чисельністю населення понад мільярд осіб. ОБСЄ забезпечує здійснення діалогу та політичної взаємодії країн-членів з широкого кола питань безпеки, діючи у сферах раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктного відновлення [2, с. 5].

В основі ОБСЄ лежить Гельсінський заключний акт 1975 року, який проголосив комплексний підхід до безпеки. Цей підхід охоплює три «виміри»: військово-політичний, економіко-екологічний та людський. Ідея полягала в тому, що тривалий мир неможливий без дотримання прав людини, економічного процвітання та екологічної стабільності.

Розглядаючи діяльність ОБСЄ в сфері безпеки, треба зазначити, що ОБСЄ є форумом для діалогу з політичних питань та питань безпеки для встановлення політичних обов'язкових норм та принципів, що спираються на консенсус, для сприяння їх виконанню. Комплексний підхід ОБСЄ до проблеми безпеки та запобігання конфліктів, її широке членство та відкритий діалог, який підкріплюється ефективною мережею структур та інститутів на місцях, дозволяє їй протидіяти старим та новим загрозам безпеці [2, с. 6].

Організація Об'єднаних Націй, створена на попелі Другої світової війни, була задумана як наріжний камінь глобального миру та безпеки. Її Статут надав їй унікальний мандат – від мирного врегулювання спорів до застосування колективних примусових заходів для припинення агресії. Проте історія конфліктів у Східній Європі, від Балкан до України, стала болісним свідченням глибокої прірви між ідеалами ООН та жорстокою реальністю геополітики, де найпотужніший інструмент організації – Рада Безпеки – виявився її найбільшою слабкістю.

ООН виступає ключовим суб'єктом у міжнародних відносинах і займає важливе місце у розв'язанні міжнародних конфліктів. У своєму статуті, ООН визначає свої цілі як запобігання негараздів війни, захист прав людини, зміцнення міжнародного миру та безпеки, сприяння соціальному прогресу та покращенню умов життя людей [4, с. 355].

Європейський Союз довгий час сприймався на світовій арені переважно як економічний гігант, але не як потужний гравець у сфері безпеки. Його зовнішня політика традиційно спиралася на «м'яку силу» – дипломатію, торгівлю та привабливість власної моделі інтеграції. Проте конфлікти на його східних кордонах, від Балкан до Грузії, і особливо повномасштабне вторгнення Росії в Україну, змусили ЄС докорінно переосмислити свою роль.

Зазначена організація сприяє реформуванню безпеки на трьох рівнях: на громадському рівні, на рівні держав-учасниць та співпрацюючи з іншими міжнародними організаціями. Діяльність ЄС включає різні військові та поліцейські операції, зміцнення ролі принципу верховенства права тощо [5, с. 457].

Унікальність ЄС полягає в його особливій стратегічній культурі. Формування зовнішньополітичної ідентифікації ЄС, політика кризового реагування відбувалися в рамках концепцій ЄС як «цивільного центра сили», вперше сформульованої ще в 1970-ті рр. Ф. Дюшеном, та «нормативного центра сили». В основі проекції сили ЄС на інших міжнародних акторів декларуються, в першу чергу, цінності та норми, моделі поведінки, а не економічні стимули чи військовий арсенал [1, с. 18].

Північноатлантичний альянс (НАТО) був створений у 1949 році з однією чіткою метою: забезпечити колективну оборону своїх членів від загрози радянської агресії. Наріжний камінь Вашингтонського договору, Стаття 5, проголошувала, що напад на одного члена Альянсу вважатиметься нападом на всіх. Протягом десятиліть НАТО було головним гарантом безпеки в Західній Європі.

Однак із закінченням холодної війни Альянс зіткнувся з екзистенційною кризою: що робити, коли головний супротивник зник? Відповіддю стала радикальна трансформація – від суто оборонного союзу до активного учасника врегулювання криз далеко за межами своїх кордонів. Ця еволюція, випробувана вогнем на Балканах, врешті-решт повернула НАТО до його першочергової місії на тлі нової конфронтації з Росією.

Згідно договору, члени НАТО зобов'язуються сприяти розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи незалежні інституції та створюючи умови для стабільності і добробуту. Це означає, що НАТО працює на сприяння діалогу та співробітництва між державами з метою вирішення конфліктів та запобігання новим загрозам міжнародній безпеці. Крім того, згідно статуту, члени НАТО зобов'язуються розвивати свої власні здатності протистояти збройному нападу, що відображає їхню готовність до захисту територіальної цілісності та безпеки кожної держави-члена [4, с. 356].

Одним із основних завдань міжнародної організації НАТО є демократичне керівництво сферою безпеки яке включає і миротворчу діяльність [5, с. 457].

Отже, повномасштабне вторгнення Росії в Україну безповоротно зруйнувало архітектуру безпеки, що склалася після холодної війни. Епоха кооперативного підходу, втіленого в ОБСЄ, завершилася. Її змінила нова парадигма, заснована на стримуванні та обороні від ревізіоністської держави. Майбутнє європейської безпеки залежатиме від здатності західних демократій реформувати свої інституції, зміцнити оборонний потенціал, побудувати стійкість до гібридних загроз та

виробити довгострокову стратегію управління відносинами з Росією, яка поєднуватиме жорстке стримування з готовністю до діалогу для уникнення неконтрольованої ескалації. Уроки, винесені з конфліктів у Східній Європі, є болісними, але життєво важливими для побудови більш стійкого та безпечного майбутнього.

Джерела та література

1. Mironova M. The EU's approach to conflict resolution: implications for Eastern partnership countries. *European Historical Studies*. 2021. No. 20. P. 16–33.
2. Вонсович О. С. ОБСЄ як платформа для політичного діалогу з питань європейської безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. № 124 (ч. I). С. 4–11.
3. Джигора О., Банчук-Петросова О., Дем'янюк О. Роль міжнародних організацій у контексті сучасних міжнародних конфліктів. *Public Management and Policy*. 2025. № 5(9).
4. Крамной С. С. Аналіз ролі міжнародних міжурядових організацій у розв'язанні міжнародних конфліктів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 354–357.
5. Федорова Т. С., Дементьева Ю. В. Участь міжнародних організацій при вирішенні конфліктів на міжнародній арені. *Права людини в період збройних конфліктів*: Зб. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 1 листоп. 2024 р. Одеса, 2024. С. 454–459.

Zaikin Pavlo Yuriiiovych

student,

Sumy State Pedagogical University

named after A. S. Makarenko

*scientific supervisor – **Krupenia I. M.***

candidate of political sciences, associate professor

ADDRESSING POLLUTION IN UKRAINE AFTER THE WAR

The war in Ukraine has caused immense environmental damage, polluting land, water, and ecosystems on a vast scale. Ukrainian authorities estimate roughly \$60 billion in environmental destruction, with landmines, toxic chemicals, and heavy metals contaminating huge areas of soil and water, and forests and nature reserves scarred by fires [1]. Addressing this post-war pollution will require concerted efforts through specific actions, sound policies, international support, and ecological rehabilitation. Below is a structured plan outlining possible solutions.

Immediate Environmental Actions: begin with critical cleanup and remediation efforts. Unexploded ordnance and landmine removal is paramount to make land safe for people and wildlife (over 5 million hectares of farmland have been rendered unusable due to mines and contamination). Simultaneously, crews must decontaminate soil and water polluted by war toxins – for example, removing heavy metals, fuel, and chemical residues from bombsites and industrial spill areas. Handling hazardous debris safely is also crucial; many damaged buildings contain asbestos, a toxic material released by explosions, so rubble should be removed or treated following strict safety guidelines [2; 3]. Replanting vegetation and trees in deforested zones is another urgent step to prevent erosion and restore carbon-absorbing forests. These on-the-ground actions would mitigate immediate risks and set the stage for long-term recovery.

Government Policy Measures: the Ukrainian government should integrate environmental restoration into its national recovery strategy at every level. Currently, environmental considerations are underrepresented in reconstruction planning (for instance, the Environment Ministry initially had no dedicated deputy minister for post-war rebuilding). To correct this, authorities could establish a “Green Reconstruction” framework that makes environmental impact assessment mandatory for all rebuilding projects. Strengthening the legal and regulatory framework is key – updating laws to meet international environmental standards and enforcing pollution controls will ensure the rebuilding process is sustainable [4]. Ukraine’s post-war development plans should align with the European Green Deal and climate commitments, using the opportunity to build cleaner industries and resilient infrastructure. The government can also create incentives for eco-friendly practices (such as grants for hazardous waste cleanup or renewable energy in reconstruction) and improve environmental monitoring systems. By adopting a whole-of-government approach to green recovery – as advocated by international partners – Ukraine can rebuild its economy while prioritizing sustainability [5].

International Cooperation: given the scale of damage, Ukraine will require extensive international support to address post-war pollution [1]. Encouragingly, the global community has begun to mobilize resources. At the 2025 Ukraine Recovery Conference in Rome, dozens of countries and institutions (including the UN, EU, and international banks) pledged around \$10 billion toward Ukraine’s environmental restoration and sustainable infrastructure [3]. Ongoing international initiatives coordinate expertise and funding: for example, the Platform for Action on Green Recovery of Ukraine unites the Ukrainian government with UNEP, OECD, UNECE, and other

partners to plan and finance a science-based, climate-resilient reconstruction [5]. Such cooperation can provide advanced technologies for clean-up (e.g. water purification systems and soil remediation techniques) and help train Ukrainian teams in environmental recovery work. It also facilitates cross-border efforts, since pollution from the war (like river contamination or wildfire smoke) affects neighboring countries [2]. International support should extend to technical guidance – for instance, UNEP has issued guidance on safely handling asbestos debris and on sustainable wastewater management during rebuilding [3]. In sum, robust global partnerships and aid will be essential in financing projects, sharing knowledge, and ensuring Ukraine's recovery is green and lasting.

Ecosystem Rehabilitation: restoring Ukraine's rich natural ecosystems will be a long-term but vital endeavor. Many forests, wetlands, and steppes have been burned, cratered, or polluted by military activities [6]. A comprehensive ecological rehabilitation program should be launched to rejuvenate these habitats. This could include large-scale reforestation campaigns in areas where thousands of hectares of forest were lost to shelling and fires. Replanting native trees and plants will combat desertification, rebuild wildlife habitat, and absorb carbon dioxide. Wetland restoration is equally important – for example, in the south where the destruction of the Kakhovka Dam caused severe flooding, efforts will be needed to stabilize riverbanks, re-create lost wetlands, and manage water flows for ecology and agriculture [1; [6]. Conservationists should also focus on biodiversity recovery: protecting surviving populations of endangered species and reintroducing wildlife where possible. War has devastated fauna; many animals were killed and migration routes disrupted by frontlines and minefields. Thus, creating wildlife corridors and removing hazards from nature reserves will help species rebound. In addition, controlling invasive species that might have spread in disturbed areas will be necessary to allow native biodiversity to return [6]. Ukraine's network of national parks and reserves must be rehabilitated by rebuilding park infrastructure, cleaning up pollutants, and supporting the scientists and rangers who manage these areas. All these ecological restoration projects will benefit from community involvement – engaging local people, including farmers and landowners, in tree-planting, monitoring, and sustainable land use. With time and careful management, damaged ecosystems can slowly regain their health. The goal is not only to reverse war's environmental damage but also to improve on the pre-war state by promoting a cleaner, greener Ukraine for the future [4].

In conclusion, addressing pollution in post-war Ukraine demands a multi-faceted strategy. Immediate cleanup operations and strong domestic policies must go hand in hand with generous international assistance and long-term ecological rehabilitation plans. By taking these steps – cleaning contaminants, enacting green policies, leveraging global support, and healing ecosystems – Ukraine can transform the war's environmental devastation into an opportunity to build a more sustainable future [4]. Such an approach will not only eliminate the toxic legacy of war but also improve public health, restore livelihoods (like farming and fishing), and safeguard Ukraine's natural heritage for generations to come.

In conclusion, addressing pollution in post-war Ukraine demands a multi-faceted strategy. Cleanup operations, strong domestic policies, generous international aid, and long-term ecological rehabilitation must work together. These steps will turn devastation into an opportunity to rebuild Ukraine cleaner, greener, and more resilient for future generations.

References

1. Russia's Ecocide in Ukraine: Environmental Destruction and the Need for Accountability. *Commission on Security and Cooperation in Europe*. 2024. URL: <https://www.csce.gov/wp-content/uploads/2024/07/Russias-Ecocide-in-Ukraine-Environmental-Destruction-and-the-Need-for-Accountability-Official-Transcription.pdf>
2. Post-war reconstruction of Ukraine and the role of the Nordic Countries. *Екодія*. 2023. URL: <https://en.ecoaction.org.ua/post-war-reconstruction-of-ukraine.html>
3. Laying the roots of renewal: Ukraine Recovery Conference 2025. *UN environment programme*. 2025. URL: <https://www.unep.org/technical-highlight/laying-roots-renewal-ukraine-recovery-conference-2025>
4. Margitay L., Oshurkevych-Pankivska O., Pankivskyi Yu., Drovnin S., Kurenda S. Consequences of the Ongoing War in Ukraine on the Environment. *Grassroots Journal of Natural Resources*, Vol.8 No.1. 2025. URL: <https://grassrootsjournals.org/gjnr/nr.08-01-35.margitayetal.pdf>
5. The Platform for Action on the Green Recovery. *UGRP*. 2025. URL: <https://ugrp.com.ua/>
6. Kovalenko I. Ukraine's Nature: One More Battlefield of Russia's War. *Ukraine World*. 2025. URL: <https://ukraineworld.org/en/articles/analysis/ukraines-nature-one-more-battlefield>

Іванченко Єлизавета Романівна

студентка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Крупеня І. М.**,
кандидат політичних наук, доцент*

ПРИНЦИПИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Міжнародне право є системою юридичних норм і принципів, що регулюють відносини між державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародних відносин. Його фундамент становлять основоположні принципи, які визначають зміст і спрямованість усієї системи міжнародно-правових норм [4, с. 18].

Принципи міжнародного права – це загальновизнані керівні засади поведінки держав та інших суб'єктів міжнародних відносин, які мають універсальний характер і закріплені у Статуті Організації Об'єднаних Націй [1, с. 7], Декларації про принципи міжнародного права 1970 року [2, с. 14], Заключному акті НБСЄ [3, с. 22].

До основних принципів сучасного міжнародного права належать:

1. *Принцип суверенної рівності держав* [4, с. 36]. Він означає, що всі держави, незалежно від їхнього розміру, економічного потенціалу чи політичного устрою, мають рівні права та обов'язки у міжнародних відносинах.

2. *Принцип невтручання у внутрішні справи держав* [5, с. 82]. Жодна держава чи міжнародна організація не має права втручатися у внутрішні чи зовнішні справи іншої держави.

3. *Принцип незастосування сили або загрози силою* [6, с. 49]. Він зобов'язує держави утримуватися від агресії, воєнних дій або будь-яких форм тиску, які можуть загрожувати територіальній цілісності чи політичній незалежності інших держав.

4. *Принцип територіальної цілісності держав* [4, с. 59]. Територія держави є недоторканною, а будь-яка спроба її насильницької зміни є порушенням міжнародного права.

5. *Принцип мирного вирішення міжнародних спорів* [4, с. 71]. Держави зобов'язані вирішувати спори шляхом переговорів, посередництва, арбітражу або через міжнародні судові органи, насамперед Міжнародний суд ООН.

6. *Принцип самовизначення народів* [5, с. 109]. Він передбачає право кожного народу вільно обирати політичний статус і шлях економічного, соціального та культурного розвитку.

7. *Принцип співробітництва держав* [7, с. 28]. Метою є підтримання міжнародного миру, стабільності та сталого розвитку.

8. *Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань* [6, с. 34]. Держави мають виконувати свої договірні обов'язки відповідно до принципу «*pacta sunt servanda*».

Зазначені принципи є основою для формування норм галузевого міжнародного права, таких як міжнародне гуманітарне, екологічне, морське, космічне, торговельне право тощо [4, с. 92]. Їх дотримання забезпечує стабільність міжнародних відносин і запобігає виникненню збройних конфліктів.

У сучасних умовах особливого значення набуває принцип поваги до прав людини, який є невід'ємною частиною міжнародно-правової системи [5, с. 101]. Його розвиток відображено у Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародних пактах 1966 року та численних конвенціях ООН і Ради Європи.

Виклики XXI століття – гібридні війни, тероризм, кібератаки, порушення територіальної цілісності держав – підкреслюють необхідність посилення ролі міжнародного права та непорушності його принципів [9, с. 23]. Зокрема, агресія Російської Федерації проти України стала серйозним випробуванням для всієї системи міжнародного права та механізмів його реалізації.

Міжнародна спільнота потребує міжнародного інституту відповідальності Росії за злочин агресії. Потенційним агресорам у майбутньому завжди має нагадувати невідворотність покарання за злочин агресії Нюрнберзький трибунал, Токійський трибунал, Міжнародний трибунал щодо Руанди, Міжнародний трибунал із воєнних злочинів у колишній Югославії, майбутній трибунал проти режиму Путіна. Принцип справедливості та верховенство міжнародного права не повинні більше мати дискусійний характер, а розумітися всіма державами світу однаково [8, с. 120].

Отже, принципи сучасного міжнародного права є наріжним каменем міжнародного правопорядку. Вони визначають поведінку держав, забезпечують стабільність, безпеку та мир у світі, а їх неухильне дотримання – запорука ефективного функціонування системи міжнародних відносин [7, с. 42].

Джерела та література

1. Charter of the United Nations. San Francisco, 26 June 1945. *United Nations*, 1945. 111 p.
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р. *Збірник міжнародних договорів ООН*. Нью-Йорк: United Nations, 1971. 68 с.
3. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.). Гельсінкі: ОБСЄ, 1975. 72 с.
4. Репецький В. М. Курс міжнародного права: у 7 т. К.: Наукова думка, 2012. Т. 1: Загальна частина. 412 с.
5. Лукашук І. І. Міжнародне право: Загальна частина. К.: Алерта, 2011. 456 с.
6. Мацко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2019. 392 с.
7. Гетьман-Павлова І. В. Принципи міжнародного права та їх еволюція. – Харків: Право, 2018. 368 с.
8. Крупеня І.М. Принцип справедливості та відновлення верховенства міжнародного права – вимога часу та необхідний інструмент покарання агресора. Конфронтація та співробітництво в міжнародних відносинах: теорія і практика: збірник наукових праць / За заг. ред. канд. іст. наук, доц. С.В. Толстова; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К. : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. С.111–120.
9. Задорожний О. В. Україна і міжнародне право: сучасні виклики та перспективи. К.: Либідь, 2020. 288 с.

Іванченко Павло Сергійович

студент,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
науковий керівник – Оліцький В. О.,
кандидат історичних наук, доцент*

ТЕРОРИЗМ У БОРОТЬБІ СІОНІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ЄВРЕЇВ

Сіоністський тероризм виник як радикальна течія всередині сіоністського руху, що сформувалася у першій половині ХХ ст. під впливом глибоких соціально-політичних суперечностей у підмандатній Палестині. Його поява була зумовлена поєднанням кількох чинників. Передусім це розчарування частини єврейських активістів у можливостях мирного співіснування з британською владою, яка, попри обіцянки створення «єврейського національного дому», обмежувала єврейську імміграцію, особливо напередодні та під час Другої світової

війни. На тлі масового знищення єврейського населення Європи така політика сприймалася як зрада та причина загибелі тисяч людей, що не змогли емігрувати до Палестини. Крім того, терористичні методи стали відповіддю на безвихідь, у якій опинилися радикальні сіоністи, що вважали, що лише насильницький шлях може забезпечити створення єврейської держави [3].

Ідеологічне підґрунтя сіоністського тероризму заклала ревізіоністська течія сіонізму, яку очолював Володимир Жаботинський. Її представники відкидали соціалістичну орієнтацію лейбористського крила та наполягали на необхідності силового встановлення єврейської держави на всій території історичної Палестини, включно з Трансйорданією. Гасло про створення держави «в крові та вогні» стало визначальним для цієї ідеології. У середині 1930-х років ревізіоністи, не погоджуючись із політикою британської адміністрації, почали формувати власні воєнізовані структури, орієнтовані на боротьбу не лише з арабським населенням, а й із самою Великою Британією [3].

Першою з таких організацій стала Іргун Цвай Леумі, права організація, що діяла в Палестині з 1931 р. Спочатку підтримувана багатьма несоціалістичними сіоністськими партіями, що виступали проти Хагани, вона стала в 1936 р. інструментом Ревізіоністської партії, крайньої націоналістичної групи, яка вийшла зі складу Всесвітньої сіоністської організації та чия політика закликала до застосування сили, якщо необхідно, для створення єврейської держави по обидва боки річки Йордан [1].

Причинами терористичної діяльності Іргуну стали обмеження британською владою єврейської імміграції до Палестини після видання «Білої книги» 1939 р., що викликало обурення сіоністів, особливо на тлі переслідувань євреїв у Європі. Організація сприймала Британію як незаконного окупанта, який перешкоджає створенню єврейської держави, тому вдалася до насильницьких методів боротьби, включно з нападами, убивствами й актами помсти проти британських військових та арабського населення [1].

Найрадикальнішою сіоністською організацією став Стерн Ґруп або Лехі, створений Авраамом Стерном після розколу з Іргуном у 1940 р. Стерн вважав Британію головним ворогом єврейської державності й прагнув створити єврейську державу на всій території «біблійної Палестини». Він намагався налагодити контакти навіть з Італією та Німеччиною задля підтримки боротьби проти британців. Після його загибелі у 1942 р. організацію відновили послідовники на чолі з Іцхаком

Шаміром, які здійснювали вбивства британських посадовців, диверсії та теракти, зокрема замах на лорда Мойна у 1944 р.[3].

Політика Лондона обмежувала єврейську імміграцію після Голокосту, попри катастрофічне становище єврейських біженців у Європі. Євреї в Палестині розглядали Британію як перешкоду на шляху до створення власної держави, оскільки британська влада не тільки забороняла в'їзд переселенцям, а й жорстко придушувала будь-які спроби опору. Це спричинило розчарування в легальних методах боротьби та привело до активізації радикальних підпільних груп [4, с. 732–733].

Дії сіоністських організацій включали диверсії, вибухи, напади на поліцейські дільниці, військові табори та адміністративні будівлі. Вони організовували визволення арештованих іммігрантів і бойовиків, зокрема штурм табору в Аттіті, а також масштабні акції проти транспортної та енергетичної інфраструктури Британії [4, с. 734].

Найвідомішим терористичним актом став вибух у готелі «Цар Давид» в Єрусалимі 1946 р., де загинули десятки урядовців. Будівля готелю, де розміщувався адміністративний центр британського мандатного уряду, була підірвана бойовиками з організації Ірг'ун у відповідь на масові арешти членів єврейського підпілля після подій «чорної суботи», що відбулась 29 червня 1946 р., коли британці провели масштабну операцію проти Хагани, Пальмаху та інших рухів опору. Вибух в готелі прогрімів 22 липня 1946 р. Під виглядом доставки молочних бідонів у підвальне приміщення готелю було занесено вибухівку. Потужний вибух зруйнував частину будівлі, спричинивши загибель близько 90 осіб – серед них були британські чиновники, араби та євреї. Реакція на теракт була неоднозначною, оскільки керівництво єврейської громади Палестини публічно засудило цей акт насильства, що призвело до розпаду «Руху єврейського опору», який до того об'єднував Хагану, Ірг'ун і Лехі [3].

Паралельно тривала кампанія «нелегальної імміграції», коли тисячі єврейських біженців намагалися прорвати британську блокаду морем і сушею. Захоплення суден, арешти переселенців і їхнє відправлення в табори на Кіпрі викликали міжнародний резонанс, особливо після інциденту з кораблем «Ексокус» у 1947 р. Жорсткі дії британців лише підсилювали спротив, формуючи у єврейському суспільстві переконання, що досягти незалежності можна лише збройною боротьбою [4, с. 735–736].

9 квітня 1948 р. єврейські збройні формування, а саме бойовики організацій Ірг'ун та Лехі, оточили арабське село Дейр-Ясін,

розташоване за кілька кілометрів на захід від Єрусалима. Через гучномовець вони закликали мешканців здатися. Командування Хагани попереджало нападників, щоб ті не знищували село, проте бойовики проігнорували застереження. У відповідь на вимогу капітуляції сили місцевої оборони Дейр-Ясіна відкрили вогонь, після чого почався бій. Коли єврейські загони увірвалися до села, вони вчинили масове вбивство мирних мешканців. За свідченнями, загинуло близько 250 осіб, переважно жінок, дітей і людей похилого віку. Тіла жертв кидали у криниці. Єврейське агентство, яке виконувало роль тіньового уряду єврейської спільноти в Палестині, висловило «жах і відразу» від дій Ірг'юна та Лехі, направивши офіційне вибачення королю Зайорданії Абдаллі. Подія викликала хвилю обурення у світі та жах серед арабського населення. Генеральний секретар Ліги арабських націй у телеграмі від 15 травня, адресованій генеральній асамблеї ООН, приводить такі терористичні дії як виправдання початку війни арабських держав проти новоутвореної єврейської держави з метою захисту палестинців і відновлення порядку [2].

Отже, сіоністські організації вдавались до терористичних методів боротьби проти британців та арабів з метою захисту єврейського населення в регіоні та створення простору на якому в майбутньому мала виникнути держава Ізраїль. Сіоністський тероризм мав подвійне коріння, оскільки методи боротьби активно засуджувались усіма, в тому числі євреями, проте мета виправдовувала засоби і такий вид боротьби прискорив відмову Великої Британії від мандату в Палестині, а отже і сприяв швидшому утворенню Ізраїлю.

Джерела та література

1. Britannica Editors. "Irgun Zvai Leumi". Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Irgun-Zvai-Leumi>. (дата звернення 10.11.2025).
2. ISRAEL: Bloody Ghost. TIME. URL: <https://time.com/archive/6620883/israel-bloody-ghost/> (дата звернення: 11.11.2025).
3. Shaoul J. Terrorism and the origins of Israel. World Socialists Web Site. URL: <https://web.archive.org/web/20110602103619/http://www.wsws.org/articles/2003/jun2003/irae-j21.shtml> (дата звернення: 10.11.2025).
4. Очерк истории еврейского народа / ред. Ш. Эттингер. 2-ге вид. Иерусалим: Библиотека-Алия, 1990. 512 с.

Кабанова Аліна Євгенівна

студентка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

науковий керівник – Тарабан Ю. В.,

доктор філософії у галузі освіти/педагогіки

ІСТОРІОГРАФІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАПОРОЗЬКИХ СІЧЕЙ

Дослідження Запорозьких Січей займають особливе місце в українській історичній науці, адже саме вони формують матеріальну основу для вивчення феномену запорозького козацтва. Археологічні роботи на місцях колишніх козацьких центрів протягом більш ніж століття пройшли шлях від поодиноких описів і фіксацій до системних стаціонарних експедицій та міждисциплінарних підходів. У роботі було простежено послідовність формування наукових уявлень про Січі, узагальнено методологічні підходи та проаналізовано внесок провідних дослідників. Також у її межах цієї окреслено основні положення, що дозволяють по-новому оцінити розвиток археологічної науки у сфері вивчення козацької спадщини.

1. Початковий етап (XVIII ст. – 1880 - ті роки): передархеологічний період

Найперший період становлення досліджень Січей характеризується домінуванням описово-історичних джерел та відсутністю власне археологічної методики. Основу знань про козацькі осередки складали записи мандрівників, військових та істориків, які фіксували загальну локалізацію Січей та їхній зовнішній вигляд. Важливим представником цього етапу став С. І. Мищецький, який одним із перших уклав перелік козацьких центрів і тим самим створив підґрунтя для наукового пошуку. Цей етап важливий тим, що заклав первинний інтерес до теми та сформував уявлення про географію Січей у науковій та суспільній свідомості [3, с. 94].

2. Етап становлення археологічних студій (1880 - ті – 1940 рр.)

З другої половини XIX століття дослідження Січей набувають більш системного характеру. Важливу роль відіграють роботи місцевих краєзнавців, ентузіастів та співробітників музеїв. Археологічні розкопки ще залишаються фрагментарними, але з'являються перші наукові методики опису матеріальних комплексів.

Ключовою постаттю цього періоду є Д. І. Яворницький – історик та археолог, якого справедливо називають «батьком науки про козацтво». Він здійснив комплексні топографічні описи, проводив розвідкові роботи, зібрав значний підйомний матеріал. Його фіксації стали базовим джерелом для наступних поколінь археологів, а локалізації та описи Січей, зроблені ним, довгий час слугували орієнтиром для дослідників. У 1930-х роках Ф. Б. Копилов та інші археологи активізували роботи на окремих Січах (Томаківській, Чортомлинській, Микитинській), проте більшість розвідок цього часу мала обмежені масштаби і не супроводжувалася широкими публікаціями [1, с.48, 50; 3, с. 95].

3. Етап рятівної археології та інституціоналізації (1950 – середина 1980-х рр.)

Поворотним моментом стало будівництво Каховської ГЕС, через що значна частина козацьких пам'яток потрапляла у зону затоплення. Саме в цей період археологія Січей набула системного характеру завдяки масштабним експедиціям, організованим Інститутом археології АН УРСР [5, с. 251].

Найпомітніший внесок зробив Ф. Б. Копилов, який досліджував Кам'янську, Томаківську, Підпільненську Січі, здійснив фіксацію залишків козацьких куренів, валів, гаваней, а також встановив, що Кам'янська Січ була залишена планомірно. Його роботи стали однією з найважливіших археологічних баз для подальших студій. Важливі відкриття здійснив Р. О. Юра, який досліджував укріплення Хортиці та довів, що у разі існування замку Дмитра Вишневецького на острові Байда він був знищений не пізніше першої половини XVIII ст [1, с. 45-46; 5, с. 284-300].

Цей етап визначив професійну методологію: стратиграфічні спостереження, фіксацію конструкцій, топографічне картування та співставлення археологічних матеріалів із писемними джерелами.

4. Етап наукової активізації та меморіалізації (середина 1980-х – середина 1990-х років)

Новий поштовх дослідженням дала «перебудова», яка сприяла відновленню інтересу до української історії. У цей період роботи стають ширшими і різноаспектними. Важливий внесок належить А. О. Козловському, В. Є. Ільїнському, які проводили розвідки на Великій та Малій Хортиці, острові Байда, Кам'янській Січі. Водночас Д. Я. Телегін локалізував збережену частину Олешківської Січі, де у 1991–1994 рр. діяла експедиція «Часи козацькі» [1, с. 46, 51-56; 4, с. 78-79].

Саме в цей час виникає державна політика щодо охорони пам'яток козацької спадщини, а питання збереження Січей набуває загальноукраїнського значення. Публікуються великі узагальнювальні праці, серед яких найважливішою стала монографія Д. Я. Телегіна «Часи Козацькі. Січі запорізькі» (1997) [4, с. 80].

5. Сучасний етап (від середини 1990-х рр. до сьогодення)

Археологічні дослідження переходять у сферу діяльності музейних і заповідних установ. Зростає кількість наукових публікацій, аналітичних оглядів, історіографічних досліджень. Основну увагу зосереджено на:

- реконструкції планувальних структур Січей;
- аналізі матеріальної культури;
- охороні культурної спадщини;
- популяризації історії козацтва.

Після руйнування Каховської ГЕС у 2023 році відкрилися унікальні можливості для дослідження раніше затоплених територій. На берегах Хортиці та інших локацій було знайдено сотні артефактів – кераміки, зброї, металевих предметів. Водночас значна частина цих ділянок залишається небезпечною для системних археологічних робіт [2].

Історіографія археологічних досліджень Запорозьких Січей демонструє складний і багатоступеневий розвиток, у якому поєдналися фрагментарні описи, перші розвідкові роботи, масштабні рятівні експедиції та сучасні міждисциплінарні підходи. Від локалізації та описів Яворницького до новітніх робіт після спаду води Каховського водосховища — кожен етап додав нові знання про фортифікацію, побут, економіку та соціальне життя запорозьких козаків.

Сьогодні, попри складні безпекові умови, зберігається потенціал для подальшого вивчення раніше недоступних територій. Археологія Січей залишається одним із ключових напрямів дослідження історії України, а її перспективи наряду залежать від поєднання наукового підходу, державної підтримки та охорони культурної спадщини.

Джерела та література

1. Козловський А.О., Ільїнський В.Є. Козацькі старожитності пониззя Дніпра. *Археологія*. 1991. №4. С. 42–51.
2. Після підриву Каховської ГЕС на Хортиці знайшли кілька сотень археологічних знахідок (ФОТО). *Texty.org.ua – статті та журналістика даних для людей – Тексти.org.ua*. URL: https://texty.org.ua/fragments/110449/pislya-pidryvu-kahovskoyi-ges-na-hortyci-znajshly-kilka-soten-arheolohichnyh-znahidok-foto/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 13.11.2025).

3. Посулько О. М., Молдаванов Є. В. Послідовність та локалізація козацьких Січей: нові підходи. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2025. Т. 34, № 1. С. 92–111.

4. Станиціна Г. О. Дослідження українського козацтва у науковому спадку Д. Я. Телегіна (за документами з Наукового архіву ІА НАН України). *Археологія і давня історія України: збірник наукових праць*. Київ : ІА НАН України, 2020. Вип. 4 (37). С. 75–81.

5. Федорук Я. О. Археологічні експедиції 1951 і 1953 років з вивчення Запорозьких Січей перед затопленням Каховським водоймищем. *Україна в Центрально-Східній Європі*. К., 2017. Вип.17. С. 254– 318.

Конопля Діана Олександрівна

студентка,

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка,

науковий керівник – Тарабан Ю. В.,

доктор філософії у галузі освіти/педагогіки

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ 2014-2025 РОКІВ

Період 2014-2025 років позначив якісний перелом у розумінні та конструюванні національної пам'яті в Україні. Події Євромайдану, анексія Криму, російсько-українська війна та когнітивні атаки росії радикально змінили характер суспільної дискусії про минуле [2, с. 15-25]. Національна пам'ять перестала бути лише академічною проблемою історіографії — вона трансформувалась у інструмент національної безпеки та державної ідентичності [4, с. 42-60]. Науковці (Я. Грицак, Г. Касьянов, А. Киридон, А. Портнов) одностайно наголошують, що пам'ять і історія — це не просто збірка фактів, а боротьба метафор, наративів і політичних проектів [1, с. 8]. За словами Я. Грицака, «ключем до розуміння великих історичних процесів є виникнення, боротьба і «рух» метафор» [1, с. 8]. В умовах гібридної війни контроль над пам'яттю став стратегічним ресурсом для утримання й трансформації національної ідентичності [5, с. 21-35].

Історична пам'ять, за визначенням Г. Касьянова, — це не відображення минулого, а його конструкт, складений зі стандартизованих символів, комеморативних практик і колективних уявлень [2, с. 140-142]. А. Киридон розроблює концепцію «масок пам'яті», «ландшафту пам'яті» та «простору пам'яті», усвідомуючи, що

пам'ять функціонує як гетеротопія — місце, де одночасно співіснують суперечливі реальності й наративи [3, с. 45-78]. Г. Касьянов вводить поняття «історична політика» — свідому конструкцію історичної пам'яті задля здобуття та утримання влади [2, с. 55-62]. Науковець розрізняє три моделі історичної пам'яті: ексклюзивну (канонізована єдинобожна версія), інклюзивну (плюралістичне інтегрування досвіду) та змішану (амбівалентне співіснування) [2, с. 140].

В Україні переважає не лише конкуренція між національно-націоналістичним і радянсько-ностальгічним наративами, а й регіональна диференціація: західноукраїнський регіон домінується національною ідентичністю, південносхідний — комунальною пам'яттю [2, с. 145-150]. Портнов додає виміри польсько-російсько-українського трикутника пам'яті, підкреслюючи, що національні наративи формуються не в ізоляції, а в геополітичному контексті сусідства [4, с. 73-95]. Грицак акцентує на тому, що історія не є застиглою, а перебуває в постійному переосмисленні під впливом сучасного знання про європейську й світову історію [1, с. 45-60].

Революція Гідності актуалізувала проблему розмежування радянського й українського наративів. Г. Касьянов фіксує, що після Євромайдану афірмативна історіографія, яка ототожнювала пам'ять з історією, набула державної інституційної підтримки [2, с. 75-85]. Президентство П. Порошенка позначило перехід до ексклюзивної національної моделі з винятково героїчно-віктимним дискурсом щодо Голодомору, Другої світової війни та героїв національної боротьби (Бандери, Мазепи, Петлюри) [2, с. 115-130]. Період 2015-2017 характеризувався радикалізацією державної історичної політики й дезрадянізацією символічного простору (демонтаж пам'ятників Леніну, перейменування топонімів), що, за спостереженням Г. Касьянова, відображало перевагу кризового режиму історичної політики над рутинним [2, с. 135-155]. Навіть за президентства В. Зеленського (2018-2021) відбулася не послаблення, а трансформація нарива — від героїчно-героїстичного до цивільно-супортивного дискурсу [2, с. 160-165].

Російська повномасштабна агресія радикально трансформувала національну пам'ять через багатовекторну атаку на свідомість суспільства. По-перше, росія розгорнула когнітивну війну, що намагається деструктивно переписати українську історію (наратив «Україна не існує», дезінформація про Майдан, твердження про єдність «українців і росіян») [6, с. 11-16]. По-друге, акумульована травма нової війни інтегрує пам'ять про героїзм захисників із трагедією внутрішньо

переміщених осіб, переформатуючи всю систему цінностей та колективної пам'яті [5, с. 15-45]. По-третє, як констатує дослідження «Суспільство, трансформоване війною», спільнота одночасно переживає особисту й колективну травму, що вимагає нових підходів до осмислення пам'яті [5, с. 15-28]. По-четверте, освіта, культура й медіа стали фронтальними напрямками боротьби за пам'ять молоді — Збірник наукових праць «Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану» засвідчує, що інноваційні педагогічні практики, медіаграмотність і критичне мислення стали стратегічними ресурсами протидії дезінформаційним атакам [6, с. 18-35].

Г. Касьянов аналізує механізми державної участі в конструюванні пам'яті через президентський дискурс, законодавство (меморіальні закони про декомунізацію й Голодомор) та інституціалізацію через Український інститут національної пам'яті [2, с. 75-110]. Науковець критично стверджує, що в Україні панує афірмативна історіографія, де історія подається як єдине прийнятне знання [2, с. 142-150]. Я. Грицак та А. Портнов наголошують на необхідності наукової (аналітичної) історіографії, уникаючи державного замовлення версій історії [1, с. 65-80; 4, с. 85-105]. Перспектива полягає в переході до плюралістичного розуміння багатошарової пам'яті [6, с. 25-40].

Трансформація національної пам'яті в Україні 2014-2025 років відображає глибинну переорієнтацію суспільної свідомості в умовах екзистенційних викликів. Від академічної історіографії до когнітивної боротьби — пам'ять стала полем стратегічної боротьби за контроль над майбутнім [2, с. 155-170]. Я. Грицак правий, коли стверджує, що на способи осмислення історичних процесів впливають не лише факти, а й метафори, якими оперує суспільство [1, с. 8]. Г. Касьянов демонструє, що історична політика України поєднує афірмативний національний дискурс з радянськими принципами конструювання пам'яті — синтез, що породжує внутрішні суперечності [2, с. 130-155].

Національна пам'ять стикається з когнітивною агресією росії, внутрішніми розколами, афірмативною історіографією в освіті й колективною травмою [2, с. 145-160; 5, с. 35-50; 6, с. 11-18]. Науковці пропонують перехід до інклюзивної моделі пам'яті з плюралізмом, розвиток критичної історіографії, впровадження медіаграмотності й критичного мислення як захисту від дезінформації [2, с. 160-175; 6, с. 28-35]. Ключову роль відіграють антропологічна парадигма пам'яті та інноваційні освітні проекти з цифровізацією й патріотичними практиками [3, с. 250-270; 6, с. 18-35]. Баланс між консолідацією й

плюралізмом, державною політикою й академічною добросовісністю, стане основою сталого розвитку національної ідентичності.

Перехід до інклюзивної, критичної й антропологічно-центрованої парадигми пам'яті стане основою для сталого розвитку української національної ідентичності й демократичного суспільства постійної. Як зазначено в дослідженнях, мертві продовжуватимуть хапати живих доти, доки суспільство не навчиться вільно вести діалог зі своїм минулим, замість того щоб покидатися монологом із заздалегідь відомими висновками [3, с. 265-270].

Таким чином, трансформація національної пам'яті в українському суспільстві 2014-2025 років засвідчує перехід від академічної історіографії до стратегічного ресурсу національної безпеки, де пам'ять стала полем когнітивної боротьби за майбутнє України. Російська повномасштабна агресія радикально прискорила процеси переосмислення національної ідентичності, інтегрувавши травму війни з героїчним наративом опору та актуалізувавши необхідність захисту від дезінформаційних атак через розвиток критичного мислення й медіаграмотності. Перспективою розвитку української національної пам'яті є формування інклюзивної, плюралістичної моделі, що поєднуватиме державну консолідаційну політику з академічною добросовісністю та антропологічно-центрованим підходом, забезпечуючи сталий розвиток демократичної національної ідентичності.

Джерела та література

1. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. 5-е вид. Київ: Портал, 2022. 516 с.
2. Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х 2000-х. Україна та сусіди. К.: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
3. Киридон А. Гетеротопії пам'яті. Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
4. Портнов А. Історії для домашнього вжитку: Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. К.: Критика, 2013. 344 с.
5. Суспільство, трансформоване війною : аналіт. доп. / [Потапенко В., Павленко І., Тищенко Ю., Здіорук С., Токман В., Їжак О., Каплан Ю., Валюшко І., Макаров Г., Даниляк О., Михайлова О., Валецький О., Лісогор Л., Малярєвський Є., Бараннік В., Двігун А.]. Київ : НІСД, 2025. 79 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.07>
6. Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики. Збірник наукових праць. За ред. К. О. Журби, Л. В. Канішевської. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 394 с. ISBN 978-617-8011-05-5

Костенко Олексій Михайлович

студент,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка*

*науковий керівник – Оліцький В. О.,
кандидат історичних наук, доцент*

КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ (1960-ті РОКИ)

На початку 1960-х років остаточно сформувався інститут представництва кримськотатарського народу в Москві. Цей постійно діючий орган, обраний ініціативними групами, виконував широкий спектр функцій. Серед його завдань було ознайомлення з текстами петицій, адресованих вищому партійному та державному керівництву, міжнародним правозахисним організаціям і демократичній громадськості СРСР, а також поширення бюлетеня «Інформація», який посідав важливе місце серед «самвидаву». Саме завдяки цій активності кримськотатарський рух поступово набував організованого характеру. Найзначнішою акцією, організованою московськими представниками кримськотатарського народу, стала масштабна петиційна кампанія, приурочена до відкриття XXIII з'їзду КПРС. У межах цієї кампанії вдалося зібрати й передати керівництву країни 24 томи листів із 100 тисячами підписів. Петиційні кампанії не були єдиним проявом протестної діяльності кримськотатарського національного руху. У середині 1960-х років активісти дедалі частіше проводили мітинги та демонстрації, зокрема приурочені до річниць трагічних подій, пов'язаних із депортацією народу, та інших важливих дат в історії кримських татар. Ці заходи зустрічали жорсткий опір з боку влади, а учасників руху часто звинувачували в «розпалюванні національної ворожнечі» [2, с. 6].

Посилення протестної активності призвело до нової хвилі репресій проти кримськотатарських діячів. 11 жовтня 1961 р. відбувся перший у післясталінський період політичний процес над кримськими татарами. Ташкентський обласний суд засудив Енвера Сеферова та Шевкета Абдурахманова до 7 і 5 років ув'язнення за виготовлення та поширення листівок із вимогою повернути кримських татар на батьківщину, що було розцінено як антирадянська діяльність. У серпні 1962 р. Верховний суд Узбецької РСР розглянув справу лідерів «Організації кримськотатарської молоді» Марата Омерова і Сеїт-Амзи Умерова, призначивши їм 4 і 3 роки колонії посиленого режиму. Незважаючи на

переслідування, кримськотатарський рух не зник, а лише зміцнився. З 1964 р. в Москві діяло неофіційне представництво кримських татар, яке займалося передачею звернень до урядових структур і випуском бюлетеня «Інформація». Старше покоління керівників намагалося зберігати лояльність до радянської влади, проте дедалі більшу роль у русі починала відігравати молодь, вихована в умовах заслання. Вона була радикальнішою, відвертіше засуджувала радянську політику та називала її злочинною. Серед представників нового покоління руху виділялися Мустафа Джемільєв, Айше Сеїтмуратова, Решат Джемільєв, Роллан Кадієв, Айдер Барієв, Зампіра Асанова та Юрій Османов. Їхня діяльність сприяла поширенню ідеї повернення кримських татар на батьківщині та наданню руху нового імпульсу [3, с. 150].

Водночас радянська влада намагалася взяти під контроль процес повернення татар, застосовуючи адміністративні методи. У той час влада, прагнучи встановити повний контроль над процесом повернення кримських татар до Криму й спрямувати його у вигідне для себе русло, ухвалила рішення про проведення організованого набору (оргнабору) кримських татар для працевлаштування на півострові. Справжні наміри цієї акції не були таємницею для самих татар. Один із активістів національного руху, Енвер Асанов, на зустрічі з секретарем Кримського обкому партії 15 травня 1968 р. заявив: «відкрита вербовка татар у Крим – це не розв’язання кримського питання, а чергова провокація. Наберуть сотню-дві, потім закриють прописку, пославшись на відсутність місць. На батьківщину нас не повинні вербувати – це приниження». Оргнабір, що розпочався навесні 1968 р., здійснювався під контролем ЦК, міськкомів і райкомів партії Узбекистану за участю Державного комітету Ради Міністрів УРСР із використання трудових ресурсів та Кримського облвиконкому. На першому етапі роботи було відібрано 198 сімей, проте до списків переселенців не включали інтелігенцію та активістів руху – тих, кого влада вважала політично ненадійними [1, с. 38–39].

У відповідь на спроби влади обмежити національні прагнення кримських татар посилювалися відкриті форми протесту. 21 квітня 1968 р. кримські татари в місті Чирчик Ташкентської області провели народне свято, офіційно приурочене до дня народження В. Леніна. Насправді ж захід мав політичний характер, його учасники виступали з гаслами про повернення на Батьківщину та відновлення кримської автономії. Міліція жорстоко придушила маніфестацію, заарештувавши близько трьохсот осіб. Уже наступного дня інформація про подію дійшла до Москви, і генерал Петро Григоренко повідомив про неї іноземним журналістам,

завдяки чому світ уперше дізнався про масштаб кримськотатарського руху. Подальші події свідчили, що боротьба за права кримськотатарського народу виходить далеко за межі внутрішньорадянського контексту. На території України існував реальний опір радянській владі з боку кримських татар, які наполегливо боролися за свої права та справедливе вирішення національного питання. Осередки опозиції в Україні були тісно пов'язані з центрами руху в Узбекистані, Москві та інших республіках. Велика підтримка надходила також від міжнародних правозахисників – Андрія Сахарова, Петра Григоренка, а також кримськотатарського центру в США та фонду «Крим» [2, с. 8–10].

Отже, кримськотатарський національний рух у 1960-х роках поступово перетворився з локальних ініціатив на добре організовану та впливову силу, що діяла як у межах СРСР, так і на міжнародній арені. Незважаючи на репресії, політичні процеси та спроби влади контролювати або спрямовувати повернення татар до Криму, активісти руху лише зміцнювали свою позицію, залучаючи нове покоління лідерів і використовуючи різноманітні форми протесту.

Джерела та література

1. Бажан О.Г. Кримськотатарський національний рух (друга половина 40-х – початок 90-х років): Нарис історії. Київ. 1995. 139 с.
2. Хроніка кримськотатарського національного руху (1940–1980-ті роки) / упоряд. О.Г. Бажан. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 378 с.
3. Історія Криму та кримськотатарського народу / Г. Бекірова, А. Іванець, Ю. Тищенко, С. Громенко, Б. Аблаєв. Київ: Майстерня Бесіди, 2024. 448 с.
4. Кульчицький С. Боротьба кримських татар за повернення на Батьківщину (1956–1989 рр.). *Український історичний журнал*. 2018. № 2. С. 76–109.

Кулібаба Олександр Олександрович

студент,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Крупеня І. М.**,
кандидат політичних наук, доцент*

ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОНБАСУ ЯК ПІДҐРУНТЯ СЕПАРАТИЗМУ

Історично Донбас пройшов кілька етапів трансформацій. Колись «Дике поле», у XVI–XVII ст. він заселявся козаками; у XVIII ст. там було відкрито вугільні поклади, а з кінця XIX ст. почалася індустріалізація за участі іноземного капіталу (заснування Юзівки Джоном Г'юзом у 1869 р.). За радянської доби регіон став провідним центром індустрії з розвиненою мережею міст навколо Донецька й Луганська.

Радянський розпад і утворення незалежної України поставили Донбас перед системною кризою. Уже наприкінці 1980-х місцева економіка переживала занепад; у 1990-х відбулися масштабні закриття шахт і заводів, що спричинило демографічні й соціальні зрушення (зростання покинутих кварталів, розрив виробничих і соціальних зв'язків) [1]. Економічна деградація супроводжувалася ностальгією за радянським минулим. За переписом 1989 р. російську мову як рідну зазначили 64% мешканців Луганщини та 67,7% Донеччини, хоча етнічну більшість становили українці (понад 50%) [2]. Поєднання економічної вразливості та мовно-культурної неоднорідності сприяло поширенню ідей «особливого шляху» регіону.

У період перебудови виникли перші політичні прояви цієї ідеї – «Інтернаціональне рух Донбасу» (1990) та аналогічні ініціативи в Луганську, що вимагали автономії або виходу з України. Вони апелювали до історичного прецеденту – Донецько-Криворізької радянської республіки 1918 р., використовуючи культурні та соціально-економічні суперечності [3]. Попри це, на референдумі 1991 р. понад 83% населення Донеччини й Луганщини підтримали незалежність України [4]. У сукупності це свідчить про маргінальність сепаратистських рухів у цей період.

У 1990-х роках Донбас перетворився на центр формування олігархічних структур. Під час приватизації, ключові промислові підприємства перейшли під контроль місцевих бізнес-груп, очолюваних вихідцями з радянської номенклатури. Поряд із легальним сектором

розвивалася тіньова економіка, зокрема нелегальні шахти – «копанки», інтегровані у схеми постачання державних підприємств [5]. Історик Станіслав Кульчицький характеризував цей період як становлення «внутрішньої колонії», де функції метрополії виконували не держава, а локальні кланово-кримінальні структури. Донбаську еліту складали колишні представники радянської номенклатури, «червоні директори» та кримінальні діячі. Їм були притаманні авторитарний стиль управління, використання силових методів і тісний зв'язок між бізнесом і політикою [6, с. 732]. Так сформувалася система «внутрішньої колонії», у якій ресурси регіону контролювали локальні кланово-кримінальні еліти. Місцеві еліти використовували економічну кризу й невдоволення населення для зміцнення політичного контролю, поширюючи риторику про «експлуатацію Донбасу Києвом». Масові страйки 1993 р. та референдум 1994 р., закріпили ідею «особливого шляху» регіону. Саме цей період вважається зародженням сучасного донбаського сепаратизму [7].

Після 2004 року Москва суттєво активізувала свій інтерес до українського сходу. «Помаранчева революція» стала для Кремля сигналом втрати політичного впливу. Ідеологічна експансія поєднувалася з медійною. З'їзд місцевих депутатів у Сіверодонецьку публічно закликав до можливого відокремлення регіону. Серед гостей був московський мер Ю. Лужков, який відкрито підтримав В. Януковича та закликав придушити протести силою [8]. Проте, завдяки посередництву європейських політиків, Києву вдалося уникнути розколу держави. Верховний Суд визнав результати голосування недійсними, і повторні вибори привели до перемоги Віктора Ющенка.

Партія регіонів, консолідувала владу в межах Донбасу, налагодивши співпрацю з російською партією «Єдина Росія». Донбас перетворився на «державу в державі» – регіон із власними політичними, економічними й силовими вертикалями. На тлі цього посилювалися структури, що сповідували ідеї «особливого шляху» Донбасу. З'явилися рухи «Донецька республіка» та інші угруповання, які пропагували федералізацію або навіть відокремлення від України. Деякі з їхніх лідерів – Андрій Пургін, Роман Лягін – згодом стали ключовими фігурами у подіях 2014 року. За свідченнями активістів, ініціатива відродження цих рухів виходила безпосередньо з Партії регіонів, яка прагнула створити контрольоване середовище «ідеологічного донбасизму» для тиску на Київ. Тим часом регіональні правоохоронні органи фактично ігнорували протиправну діяльність сепаратистів, що лише зміцнювало відчуття безкарності. Підконтрольні

«регіоналам» видання поширювали меседжі про «український націоналізм» і «загрозу Донбасу» [9].

Українська влада, прагнучи компромісу з місцевими елітами, не приділяла достатньої уваги цим тенденціям. Як наслідок, до 2014 року регіон опинився в стані глибокої ідеологічної ізоляції, із сформованими проросійськими мережами, власним інформаційним простором і готовими організаційними структурами.

Джерела та література

1. Український тиждень. Привиди виробництва. Незворотна деіндустріалізація Донбасу призводить до знелюднення регіону. *Український тиждень*. 2013. URL: <https://tyzhden.ua/pryvdydy-vyrobnytstva-nezvorotna-deindustrializatsiia-donbasu-pryzvodyt-do-zneliudnennia-rehionu/> (дата звернення: 04.10.2025).
2. Архівована сторінка з даними Держкомстату України (перепис населення) Розподіл населення за національністю та рідною мовою (2001) // Всеукраїнський перепис населення 2001 року. URL: https://web.archive.org/web/20201029090750/http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021 (дата звернення: 04.10.2025).
3. Історична правда. Луганчанин в 1990 році описав сьогодишню війну на Донбасі. СКАНИ. *Історична правда*. 2015. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2015/12/25/148838/> (дата звернення: 04.10.2025).
4. Андрощук О.В. Референдум першого грудня 1991. *Інститут історії України*. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Referendum> (дата звернення: 04.10.2025).
5. Gorlovka.ua: Копанки та резервування. Як незаконне вугілля легалізується у Донбасі - блоги. *Gorlovka.ua – Сучасний сайт Горловка*. 2013. URL: <https://gorlovka.ua/Blog/Blog/198> (дата звернення: 08.10.2025).
6. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. К. : Інститут історії України НАН України, 2015. 813 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Stanislaw_Kulchytskyi/Donechchyna_i_Luhanschyna_u_KhVIIKhKhI_st_istorychni_factory_i_politychni_tekhnolohii_formuvannia_os.pdf (дата звернення: 06.10.2025).
7. 28 років тому на Донбасі почався масовий страйк шахтарів. Він прискорив розпад СРСР, лідери протесту стали політиками України. Згадуємо історію шахтарського руху 90-х. *Бабель*. 2019. URL: <https://babel.ua/texts/26522-28-rokiv-tomu-na-donbasi-pochavsya-masoviy-strayk-shahtariv-vin-priskoriv-rozpad-srsr-lideri-protestu-stali-politikami-ukrajini-zgaduyemo-istoriyu-shahtarskogo-ruhu-90-h> (дата звернення: 06.10.2025).
8. Стенограма Конгресу Сіверодонецьку 28 листопада 2004 року. *Східний варіант*. URL: <https://v-variant.com.ua/article/stenohramma-severodonetskoho-s-ezda-28-noiabria-2004-hoda/> (дата звернення: 08.10.2025).
9. Верум О. Як зароджувалась «ДНР». *OBOZ.UA*. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/kak-zarozhdalas-dnr.htm> (дата звернення: 08.10.2025).

Кунденко Діана Ігорівна

магістрантка

*Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Крупеня І. М.**,
кандидат політичних наук, доцент*

ФОРМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Сучасна освіта в Україні дедалі більше орієнтується на людину – на її потреби, можливості й гідність. Гуманізація освітньої системи та поступова інтеграція у європейський освітній простір ставлять у центр уваги важливе завдання – забезпечити кожній дитині рівний доступ до якісної освіти, незалежно від стану здоров'я, соціального становища чи індивідуальних особливостей. У цьому контексті соціально-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами (ООП) набуває особливого значення – вона стає не просто допомогою, а необхідною умовою успішної реалізації інклюзивної освіти. Це право підтверджене міжнародними документами, які Україна ратифікувала, і закріплене у вітчизняному законодавстві.

Попри значний прогрес у формуванні нормативно-правової бази інклюзивної освіти, на практиці спостерігається суттєвий розрив між задекларованими принципами та реальними умовами їх впровадження. Ефективна імплементація інклюзивних практик ускладнюється низкою чинників: від недостатньої матеріально-технічної та кадрової забезпеченості закладів освіти до стійких соціальних стереотипів та психологічної неготовності частини суспільства до сприйняття інклюзії. Ситуація значно ускладнилася внаслідок повномасштабної збройної агресії, що створило нові безпрецедентні виклики для освітньої системи, зокрема в питаннях безпеки, внутрішнього переміщення та психологічної травматизації дітей.

В умовах глобальної трансформації освітнього простору сучасного суспільства, найбільш актуальним залишаються питання ефективної організації освітнього процесу для дітей із особливими освітніми потребами, оскільки саме в межах даного процесу можливе формування й подальший розвиток в учнів необхідних для соціалізації навичок [1, с. 3].

Події, що відбуваються у нашій країні, певною мірою торкаються всіх її громадян, і ми розуміємо, що всім нам зараз потрібна допомога, підтримка, аби вистояти та вберегти себе і близьких, зберегти своє емоційне й психічне здоров'я. Не менш болісно переживають кризові ситуації діти [4, с. 6].

Педагогічні працівники школи повинні створювати оптимальні умови для розвитку життєво компетентної особистості здобувачів освіти, підготовки їх до суспільного життя й трудової діяльності [3, с. 90].

Сучасне розуміння інклюзії в Україні ґрунтується на чітко визначеній термінології, закріпленій на законодавчому рівні. Згідно із Законом України «Про освіту», особа з особливими освітніми потребами визначається як «особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту». Це визначення є ключовим, оскільки зміщує акцент з діагнозу чи вади на освітню потребу та необхідність створення відповідних умов.

Дуже серйозною проблемою є ще і той факт, що, на жаль, не всі батьки усвідомлюють, що їх дитина потребує особливої уваги. Проводячи заняття для слухачів курсів підвищення кваліфікації у багатьох дошкільних навчальних закладах м. Києва, основною скаргою вихователів ЗДО було саме те, що більшість дітей, які мають певні відхилення у своєму розвитку, навіть не були обстежені. Батьки категорично відмовляються показувати дитину фахівцям інклюзивно-ресурсних центрів, щоб констатувати факт затримки мови та ініціювати відкриття інклюзивної групи у дитячому садку, який вони відвідують. Більшість батьків пояснюють відмову звернення до фахівців таким чином: «дитина ще зовсім мала», «до чотирьох років логопед не займається з дітьми», «багато прикладів, коли діти починають розмовляти лише після п'яти років» тощо [5, с. 255].

Велика кількість документів та їх часті оновлення (наприклад, внесення змін до постанов у 2022 році для адаптації до умов воєнного стану) свідчать про те, що українська система інклюзивної освіти є не статичною, а динамічною. Вона перебуває у стані активного становлення та реформування, реагуючи на практичні потреби та нові виклики. Це вимагає від педагогів та управлінців постійного моніторингу змін у законодавстві та готовності до гнучкої адаптації своєї діяльності.

Соціальна підтримка – це система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, яка спрямована на вирішення проблем осіб, які

перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; це також система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей. Соціально-педагогічна підтримка, в свою чергу, передбачає систему заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямовану на надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей, а також орієнтовану на створення умов для подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів подолання проблем, що допомагає досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності [2, с. 180].

Сучасна соціально-педагогічна підтримка має активно використовувати потенціал новітніх технологій. Це стосується як асистивних технологій (спеціалізоване програмне забезпечення, комунікатори), так і сучасних педагогічних та терапевтичних підходів. Широкі можливості для корекційної роботи та соціальної адаптації надають методи арт-терапії, музикотерапії, ігротерапії, зоотерапії, а також технології особистісно-орієнтованого та диференційованого навчання.

Активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти сприяють інтерактивні вправи, освітні вікторини, мультимедійні презентації, які вчителі постійно використовують у своїй діяльності [3, с. 90].

В Україні вже існує значна кількість успішних прикладів інклюзії. Важливим завданням є їх систематичний аналіз, узагальнення та поширення. Проведення національних конкурсів, створення збірників кращих інклюзивних практик та організація платформ для обміну досвідом можуть стати потужним стимулом для розвитку інклюзії на місцях, створюючи моделі для наслідування.

Соціально-педагогічна підтримка може здійснюватися у формі соціального захисту, соціального супроводу, консультування, різних інших видів допомоги і спрямовуватись на створення сприятливого для навчання і розвитку особистості дитини соціального середовища, підвищення його виховного потенціалу, гармонізацію міжособистісних відносин, профілактику загроз сімейному і шкільному благополуччю [2, с. 180].

Окремо варто наголосити і про міжнародну соціально-педагогічну підтримку. Аналіз нормативних документів та наукових праць європейських країн свідчить про те, що кожна держава має власну систему класифікації особливих освітніх потреб. Відтак, це є одним із

факторів, що утруднює проведення міжнародних співставлень освітньої політики та практики щодо дітей із особливими освітніми потребами. У звіті NESSE зазначено, що в деяких країнах ідентифікація дітей із особливими освітніми потребами в основному використовуються для включення їх до спеціальних закладів освіти (Бельгія, Чехія, Литва, Фінляндія, Німеччина). Відповідно, у цих країнах спостерігається відносно високі показники ідентифікації особливих освітніх потреб. Також відносно велика група дітей із особливими освітніми потребами ідентифікується в країнах, де ідентифікація пов'язана з додатковим розподілом ресурсів (наприклад, Норвегії та Шотландії) [1, с. 5].

Ключовим напрямом є забезпечення якісної підготовки та постійного професійного розвитку педагогічних кадрів. Це включає не лише формальне підвищення кваліфікації, а й організацію обміну досвідом, залучення міжнародних експертів, співпрацю зі спеціальними закладами освіти та мотивацію педагогів до самоосвіти та впровадження передових практик.

Отже, успіх інклюзії та ефективність соціально-педагогічної підтримки залежать від синергії зусиль усіх учасників освітнього процесу. Це вимагає не лише вдосконалення державної політики та належного ресурсного забезпечення, а й, що найважливіше, формування інклюзивної культури в суспільстві та побудови міцного партнерства між закладом освіти та родиною дитини. Подальший розвиток системи має бути спрямований на підвищення професійної компетентності педагогів, впровадження інноваційних технологій, посилення міжвідомчої взаємодії та розбудову стійкої моделі інклюзії, здатної ефективно реагувати на виклики сьогодення.

Джерела та література

1. Бойченко М., Чистякова І. Соціально-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами: досвід європейських країн. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 9 (93). С. 3–12.
2. Великжаніна Д. Соціально-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами та їх родин в умовах воєнного часу. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: Матеріали VII Міжнар. науково-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 19–20 трав. 2023 р. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 179–181.
3. Кірія А. Особливості організації дистанційного навчання учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями*

в умовах спеціальної та інклюзивної освіти : матеріали II Всеукр. науково-практ. конф. з міжнар. участю, м. Кам'янець-Подільський, 9 листоп. 2022 р. Кам'янець-Подільський, 2022. С. 89–92.

4. Психологічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в умовах війни : Метод. рек. / уклад.: Я. Полупанова, С. Толошна, М. Корольов. Дніпро : Дніпр. акад. неперерв. освіти Дніпропетр. облради, 2022. 57 с.

5. Якунін Я. Ю., Шопіна М. О. Психологічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами під час війни. *«Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження»*. 2022. С. 254–257.

Лебедєва Поліна Анатоліївна

студентка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка*

МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ

Історичне мислення - різновид наукового мислення, розумова діяльність людини, спрямована на осмислення минулого, сучасності й прогнозованого майбутнього. Джерелом та об'єктом мислення є історичні факти. Від кількості наукових фактів, накопичених пам'яттю, значною мірою залежить весь обсяг уявлень, що лежить в основі пізнання й розуміння історичного процесу [1].

На відміну від будь-якої іншої науки, історія в якості джерел інформації оперує практично всіма різновидами артефактів, які породжує людське суспільство в процесі свого розвитку. Відповідно пошук серед історичних джерел надає студентам навички які аналізу фахової наукової літератури, так і знайомство з специфікою різноманітних документів, зокрема й особистісного характеру, а також із різноманітними проявами людської культури. Для розвитку критичного мислення дуже важливе значення має необхідність перевіряти інформацію з історичних джерел, усвідомлювати можливу суб'єктивність авторів, їхню упередженість, відрізняти помилкову інформацію від справжньої тощо [2, с. 185].

На одну історично подію політолог і економіст будуть дивитись через призму своєї спеціальності, вони будуть шукати причинно-наслідковий зв'язок окремо в своїй галузі в той час, як історику потрібно розглянути її з усіх сторін, щоб закласти повну картину події. Адже історія формується з культури, географії економіки, мови, політики та

інші соціокультурних чинників кожен з яких має свої методи та способи дослідження. Так студент розвиває критичне мислення та навчається ставити питання, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, співвідносити теорії різних галузей.

Критичне мислення означає здатність об'єктивно аналізувати, оцінювати і розуміти отриману інформацію, незалежно від джерела її походження. Воно включає вміння аналізувати аргументи, відокремлювати факти від припущень, а також оцінювати логічність і достовірність даних. Люди, які володіють навичками критичного мислення, зазвичай не сприймають інформацію на віру, а натомість стараються розібратися в суті питання на основі об'єктивного підходу [3].

Міждисциплінарний підхід включає інтеграцію методів, ідей та підходів із різних наукових сфер для ширшого та глибшого усвідомлення історичного процесу. Сучасна історія вже давно переступила межі звичайного опису подій і все частіше звертається до: психології, політології, соціології, антропології, етнографії, економіки, правознавства, культурології, мистецтвознавства, географії, екології і так далі. Завдяки цьому підходу історія виглядає не просто як сукупність фактів, а як складний багатовимірний процес із безліччю взаємозв'язків.

Міждисциплінарність є основою формування у студента:

- Основа, що дає змогу злучати методи соціології, антропології, політології, економіки, психології, культурології та інших галузей.
- Розвиток комплексного огляду, адже історичні події зумовлені взаємодією економічних, суспільних, політичних і культурних факторів.
- Посилює історичне мислення, адже допомагає формувати причинно-наслідкові зв'язки.
- Історичне мислення студентів охоплює хронологічне та просторове бачення, критику джерел, уміння тлумачити події, відновлювати минуле й розуміти позицію історичних діячів.
- Міждисциплінарність допомагає формувати цілісне мислення, дозволяючи студентам бачити історичні процеси у ширшому тлі глобальних, соціальних і культурних взаємозв'язків.

Саме тому міждисциплінарне вивчення історії формує розуміння послідовності й часу подій, географічних, політичних, культурних контекстів. А також аналізування, критика, порівняння історичних джерел, що є важливим аспектом вивчення історії. Психологічні та соціокультурні аспекти формують у студентів усвідомлення світогляду людей минулого без проекції сучасності.

Джерела та література

1. Інститут Історії України. Проблеми міждисциплінарного запозичення. URL : history.org.ua/JournALL/jittia/jittia_2010_1_1/5.pdf (дата звернення: 12.11.2025).
2. Наталія Шалашна, Володимир Проскурін, Методика розвитку критичного мислення студентів засобами дослідницького навчання в курсі історії. URL : <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/197221/197370> (дата звернення: 12.11.2025).
3. Claris Verbis. Що таке критичне мислення?. URL : <https://www.clarisverbis.com.ua/blogpost/shho-take-krytychne-myslennya/> (дата звернення: 12.11.2025).
4. History. Історичне мислення. Причинно-наслідкові зв'язки. URL : <https://uahistory.co/pidruchniki/gisem-introduction-to-ukraine-history-and-civil-education-5-class-2022/21.php> (дата звернення: 12.11.2025).
5. Stud.com.ua. МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД. URL : https://stud.com.ua/77628/istoriya/mizhdistsiplinarniy_pidhid (дата звернення: 12.11.2025).

Леонтенко Дмитро Анатолійович

магістрант,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – Оліцький В. О.,
кандидат історичних наук, доцент*

ВЕРЕСЕНЬ 1941 РОКУ: РАДЯНСЬКИЙ ВІДСТУП ТА НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ В КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ КИЯН

Друга світова війна для Києва розпочалась вже 22 червня 1941 р. з масових бомбардувань, які спричинили руйнування інфраструктури та призвели до перших людських жертв. Упродовж наступних тижнів столиця стала одним із ключових стратегічних напрямків німецького наступу. Оборона Києва на його підступах тривала понад 70 днів, однак, через великі втрати серед військових, а також брак ресурсів для продовження оборони місто фактично було оточене і приречене на окупацію [3, с. 51].

Просування фронту відбувалось швидко, невелика частина громадян змогла евакуюватись на Схід, здебільшого це були заможні та впливові верстви. Основна частина населення залишалась в місті. Наприклад, люди похилого віку, хворі, матері з немовлятами та інші вразливі групи не були піддані евакуаційним заходам. Більшість же просто довіряли радянській владі, яка переконувала, що Київ не здадуть навіть коли він був майже оточений. [1, с. 66]. Софія Ярова, безпосередній свідок тих подій, у своїх мемуарах описала цей епізод так: «Київ жив нормальним, спокійним життям. Ще 12 вересня виступав по радіо маршал Семен Михайлович Будьонний, який командував фронтом, він заприсягався, що німці можуть увійти до Києва лише через його труп». Насправді такий оптимізм проявлявся тільки в словах, адже ще в липні за наказом Й. Сталіна були створені партизанські групи, які повинні були в разі виникнення загрози захоплення міста знищити всі важливі для життя об'єкти, щоб ворог таким чином сповільнив своє просування. Виходячи з цього наказу уже в серпні вивезли десятки тисяч вагонів з різним продовольством, не хетували й повним знищення запасів. Інфраструктура міста була заздалегідь замінована вибуховими пристроями сповільненої дії. 17–18 вересня 1941 р. радянські війська почали основними силами відступати з Києва на лівий берег Дніпра та підривати мости, при цьому вони не контролювали чи знаходились там люди. Очевидці описують, що кияни

боялись підривів не менше ніж атак німців, адже досить багато цивільних загинуло на інфраструктурних об'єктах, які знищувались. У ситуації коли влада фактично залишила населення без захисту, настає паніка. У другій половині дня 18 вересня почались масові грабунки продовольчих крамниць й не тільки, люди розбивали вітрини, набирали одяг, взуття, тканини, меблі. Мешканці та солдати, які не змогли залишити місто, чекали приходу німців, між ними ширилось багато чуток, хтось вихваляв німців та заявляв про новий прогресивний лад, хтось розповідав про звірства, більшість чекали, що буде далі [4, с. 13–15].

19 вересня після обіду німецькі війська урочисто, з маршем та музикою, почали заходити до столиці. Частина населення з осторогою, ховаючись, чекали подальших дій окупантів, люди на вулиці зустрічали зі сльозами розпачу, хтось навпаки з радістю та шаною приносили харчі, сподіваючись на краще. Але цього ж дня та протягом всієї окупації стане зрозумілим той факт, що німці не мають добрих намірів. Дуже швидко почалось впровадження нового порядку. Друкувались різного роду накази, про повернення украденого продовольства, здачу зброї, правила переміщення по місту, про здачу партизан і комуністів, за недотримання цих правил у більшості випадків покарання – смерть. Окупанти вели облік населення, анкети в яких потрібно було зазначити майже всю інформацію про людину, починаючи від місця роботи, закінчуючи віросповіданням та національністю. Ще вчора ті хто оспівував нову владу, уже на наступний день проклинали її, адже вже 20 вересня містяни могли побачити розстріляних людей на вулиці з паспортами біля них, національність – єврей. Були численні випадки зґвалтування дівчат, побиття, розкрадання майна, все це ширилось чутками, але люди ще мали ілюзію, що це не є масовим і не торкнеться їхньої долі [4, с. 15–17].

Через допити військовополонених та містян стало відомо про ряд замінованих громадських та інших споруд. Німці негайно розпочали заходи по розмінуванню, таким чином були убезпечені від підриву будівлі уряду, оперний театр, музей В. Леніна та ще ряд споруд. В наступні дні Хрещатик став осередком гітлерівської комендатури, адмінбудівлі та житлові будинки поруч були зайняті німцями. 24 вересня 1941 р. пролунали перші вибухи. Вогонь охопив Хрещатик, Прорізну, Інститутську, Михайлівську вулиці. Після серії раптових вибухів у районі вулиці Лютеранської, німецькі підрозділи опинилися в стані замішання. Військові, що ще напередодні впевнено почувалися в місті та не очікували небезпеки, раптом зіткнулися з неконтрольованими детонаціями й вогнем, який швидко поширювався

центром. Серед загиблих було багато представників німецького командування, що стало для окупантів несподіваним і болючим ударом. Вибухи відбувалися без видимих причин, посилюючи загальну паніку. Для мешканців Києва найбільшою загрозою стали масштабні пожежі, що розгорілися після підривів. Люди спостерігали, як підвозили воду звідусіль, адже водонапірна вежа була зруйнована, проте полум'я продовжувало поширюватися новими кварталами. Вогонь охоплював будинок за будинком, рухаючись угору схилами та захоплюючи вулиці по обидва боки центральної частини міста. Незважаючи на зусилля пожежних команд, включно з підрозділами, залученими з інших міст, ситуація залишалася критичною. Центр Києва опинився у полоні вогню, що створювало у свідків гнітюче відчуття безпорадності та загрози тотального знищення. Місто кілька днів перебувало в атмосфері сильного напруження та страху, адже пожежі охоплювали дедалі більшу територію. Історики наголошують, що підриви мали радше психологічний і пропагандистський характер, ніж стратегічний. Це була демонстрація готовності радянської влади «спалити все», щоб не залишити ворогу нічого. Така політика відображала тоталітарну логіку – життя цивільного населення не розглядалося як цінність, якщо йшлося про інтереси держави. Підрив Києва став не лише військовою, а й моральною катастрофою. Люди, які залишилися в місті після відступу Червоної армії, не були попереджені про мінування, а ті хто знав – розраховував, що це було зроблено для вуличних боїв. Вибухи застали їх зненацька, сотні мешканців загинули у власних квартирах або під завалами [3, с. 112–117].

Нацистська влада скористалася вибухами як приводом для масових репресій. Безперечно, головною трагедією людства, яка трапилась у вересні 1941 р. у в Києві стали масові розстріли євреїв у Бабиному Яру. Вранці 29 вересня 1941 р. єврейських мешканців Києва змусили вирушити в напрямку Лук'янівки. Окупаційна влада повідомила їм, що всіх нібито планують вивезти з міста залізничним транспортом. Багато хто з цих людей був переконаний, що їх просто переселять у невеликі населені пункти поза межами столиці. Основну частину цієї колони становили літні люди, жінки та діти, оскільки чоловіки призовного віку переважно були на фронті. Хоч серед тих, кого вели, траплялися й військовополонені, їх було зовсім небагато. Серед інших киян також панувала невизначеність: більшість не усвідомлювала справжньої мети та наслідків зосередження єврейського населення, аж до останніх хвилин перед початком трагедії. У період з 29 по 30 вересня було вбито понад 30 тисяч євреїв. Ніде в

Європі, за інтенсивністю та масштабністю, не було такого звірства, як те, що нацисти здійснили в Бабиному Яру [2, с. 157–164].

Події в Києві восени 1941 р. демонструють злочинну природу обох тоталітарних режимів. Радянська влада, тікаючи, не подбала про тих, хто не зміг евакуюватися, а згодом підозрювала їх у зраді. Нацисти ж перетворили місто на арену масових убивств. У цих умовах кияни стали жертвами двох систем, що не рахувалися з людським життям. Палаючий Хрещатик й трагедія Бабиного Яру стали символами страждання та беззахисності мирного населення перед обличчям насильства.

Джерела та література

1. Кричевська-Росандіч К. Мої спогади. Київ: Родовід, 2006. 208 с.
2. Малков Д. Київ у перші дні окупації (19–28 вересня 1941 року). Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього: матеріали міжнар. наук. конф., м. Київ, 24 жовт. 2011 р. Київ, 2017. С. 157–164.
3. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 272 с.
4. Ярова С. Моє життя в період окупації. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2022. 70 с.

Макуха Анна Андріївна

магістрантка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – Оліцький В. О.,
кандидат історичних наук, доцент*

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА ЦІЛІ

В контексті сучасних подій, коли ми як народ знову виборюємо своє право на незалежність, особливої актуальності для вивчення набувають історичні процеси дотичні до боротьби українського народу за суверенітет, за відродження та розбудову української державності. Одним із ключових етапів протиборства нав'язаній системі, став період з другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. – час суспільно-політичних трансформацій, що призвели до постання на карті світу української незалежної держави. Тож, при дослідженні даного питання не можна обійти стороною одну з найпрогресивніших громадсько-політичних організацій, що вклала свій історичний внесок у відновлення незалежності Української держави – Народний рух України. Своєрідний каталізатор, який відіграв свою роль у пробудженні національної свідомості та об'єднанні навколо ідеї українського національного відродження, а також піднятті інтересу громадськості до історичних подій кінця 1980-х – 1990-х рр.

Основною метою даної роботи є визначення та розкриття причин формування Народного руху України, а також висвітлення провідних цілей та ідей, що були сформульовані лідерами цього громадсько-політичного руху.

Для початку, важливо згадати у якому контексті відбувалися ці події. Друга половина 1980-х років, політика «горбачовської перебудови» – період, що став поворотним в історії СРСР, переломним моментом, який визначив можливість подальшого існування Радянського Союзу та союзних республік. На тлі загальної кризи тоталітарної системи, глибокої політичної та економічної кризи, падіння авторитету партійно-державного апарату та масового невдоволення, на територіях союзних республік поступово починають виникати соціально-політичні та національно-демократичні рухи: «Солідарність» у Польщі, «Саюдіс» у Литві, Національні та Народні Фронти у низці республік СРСР, в тому числі Прибалтиці та Кавказі, і перше масове

політичне об'єднання в Україні – Народний рух України за перебудову [Ігор Поліщук]. Деякі дослідники, як наприклад Наталія Барановська, також висувають припущення, що передумовою появи на теренах СРСР неформальних громадсько-політичних об'єднань саме в період «перебудови», слугувала розпочата боротьба за відмінну 6 статті Конституції СРСР, та за перехід до демократичного соціалізму [2, с. 14].

Важливу роль у виникненні Народного руху України відіграв і суб'єктивний чинник, пов'язаний з активізацією діяльності свідомої частини української інтелігенції та представників національно-демократичного середовища [3]. Підґрунтям для формування Руху слугували напрацювання дисидентів та шістдесятників, які заклали основи громадянського супротиву. Серед них такі визначні особи, як В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, Михайло і Богдан Горинь, Іван Дзюба, Іван Драч, які не зважаючи на роки переслідувань, повернулися до активного громадського життя у період «перебудови» [3].

Впродовж 1988-1989 рр. утворюється значна кількість громадських організацій: «Товариство Лева», екологічна асоціація «Зелений Світ», «Меморіал», «Товариства рідної мови ім. Тараса Шевченка» та ін. – утворення такої кількості різноманітних громадських організацій, розпорошених по території всієї країни, може свідчити про об'єднання зусиль та готовність до боротьби за кардинальні зміни [2, с. 23]. Виникнення у 1989 р. НРУ, як вважають науковці є історичною закономірністю розвитку націотворчого процесу, і як зауважує Г. Гончарук: зародження ідеї Народного руху України за перебудову є історично та соціально обумовлено [5, с. 22]. Уже в середині 1988 року серед української інтелігенції почала визрівати ідея створення масового народного руху, який міг би стати каталізатором суспільних змін, широким фронтом, який би об'єднав різні ідеологічні сили, лиш з однією метою – злам тоталітарної системи [4, с. 7].

16 лютого 1989 р. у часописі «Літературна Україна», 100-тисячним тиражом було опубліковано проект Програми Народного руху України, який викликав широкий суспільний резонанс і започаткував процес відкритого обговорення політичних та національних питань [6]. А вже 8-10 вересня 1989 р., I Установчий з'їзд Народного руху України за перебудову, затвердив Програму та Статут організації, а також проголосив основним завданням вирішення проблем, що постали внаслідок радянської влади, серед них: відродження української нації, гідні умови життя та права людини [2, с. 27]. Прийнята програма охоплювала комплекс питань – від державного устрою та прав людини до екології, мови, науки, культури й релігії, і фактично стала концепцією

модерного українського національного відродження. Не менш важливим документом є резолюція про економічну самостійність УРСР, у якій ішлося про необхідність мати власну національну грошову одиницю, Національний банк [6]. Першим головою НРУ було обрано Івана Драча, а до Ради Руху увійшли провідні представники української інтелігенції, колишні дисиденти, науковці, письменники.

НРУ за доволі короткий строк, з осені 1988 р. по вересень 1989 р., сформувався у потужну політичну силу, що виступала за економічний і політичний суверенітет України, багатопартійну систему, політичний плюралізм і прийняття нової Конституції, узгодженої з міжнародними стандартами прав людини [3].

Особлива увага приділялася мовному питанню. У співпраці з Товариством української мови імені Тараса Шевченка Народний рух України за перебудову ініціювали публікацію та широке обговорення проекту «Закону про мови» 1989 р. [1, с. 43], що стало важливим кроком на шляху до утвердження української мови як державної. У своїх зверненнях представники НРУ за перебудову, неодноразово зверталися до тих громадян та національних меншин, які користувалися російською мовою, та наголошувалося на необхідності становлення української мови на території УРСР мовою міжнаціонального спілкування [6]. Таке положення, було важливим кроком для формування засад майбутньої державної мовної політики. Основну ж мету своєї діяльності рухівці вбачали у здобутті Україною політичної незалежності, завдяки єднанню демократичних сил та представників різних етносів, задля боротьби за національний суверенітет [6].

Вивчаючи програмні документи Народного руху України, можна помітити, що значна увага приділялася питанню виховання національної гідності, відновленні історичної пам'яті та популяризації української культури. Члени НРУ брали участь у проведенні культурних заходів, спрямованих на відродження національного мистецтва й популяризацію української сучасної культури. Зокрема, вони сприяли організації першого фестивалю сучасної пісні та популярної музики «Червона рута» у Чернівцях у серпні 1989 р., який став символом духовного оновлення суспільства [1, с. 44].

Узагальнюючи вище наведений матеріал, можна ствердно сказати, що Народний рух України за перебудову являє собою справжній національний феномен, який поєднав у собі ідеї національного відродження, демократизації суспільства та духовного оновлення українського народу. Засновникам цієї громадсько-політичної

організації вдалося об'єднати різні верстви населення під гаслом свободи. Завдяки синтезу культурного пробудження та політичної активності виникла змога сформувати політичну платформу, яка в майбутньому стане основою для державотворчих процесів у незалежній Україні. І сьогодні, в час нових випробувань для України, доречно звернутися до історичного досвіду Народного руху України за перебудову, як нагадування про силу єдності, ідеали свободи та відповідальність кожного з нас за долю своєї країни.

Джерела та література

1. Бажан О. Вплив Народного руху на національну самосвідомість населення УРСР у 1989-1991 роках. *Магістеріум*. 2010. № 41. С. 43–45.
2. Барановська Н. Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови виникнення Руху. *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009)* : Матеріали круглого столу, присвяч. 20-й річниці створення Нар. Руху України за перебудову, м. Київ, 22 верес. 2009 р. Київ, 2010. С. 13–27.
3. Бондаренко С. Народний Рух України та його роль у суспільно-політичному житті українського народу наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття. *Україна-Європа-Світ. міжнародний збірник наукових праць.. серія: : історія, міжнародні відносини*. 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bondarenko_Serhii_Vasylovych/Narodnyi_Rukh_Ukrainy_ta_ioho_rol_u_suspilno-politychnomu_zhytti_ukrainskoho_narodu.pdf? (дата звернення: 02.11.2025).
4. Гарань О. Програмні документи Руху в контексті основних ідеологій сучасності. *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009)* : Матеріали круглого столу, присвяч. 20-й річниці створення Нар. Руху України за перебудову, м. Київ, 22 верес. 2009 р. Київ, 2010. С. 7–11.
5. Гончарук Г. Народний рух України: історія. Одеса : Астропринт, 1997. 359 с.
6. Жулинський М. Як народжувався народний рух України?. Світ. 2021. 23 серп. URL: <https://svit.kpi.ua/2021/08/23/%D1%8F%D0%BA-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D1%83%D1%85-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/> (дата звернення: 03.11.2025).

Ніколаїду Елпіда

студентка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Крупеня І. М.**
кандидат політичних наук, доцент*

МЕЖА МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА ГУМАННІСТЮ: ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Питання забезпечення безпеки та дотримання принципів гуманності під час збройних конфліктів завжди посідало центральне місце в системі міжнародного права. Воно є одним із ключових чинників, що визначають рівень цивілізованості світової спільноти та її здатність реагувати на виклики війни відповідно до норм моралі й права.

У ХХІ столітті, в епоху глобальної цифровізації та швидкого розвитку технологій, характер сучасних конфліктів істотно змінився. Війни більше не обмежуються фізичними бойовими діями – вони дедалі частіше переносяться у кіберпростір, інформаційне середовище та цифрову інфраструктуру держав. Такі нові виміри воєнних дій ставлять перед міжнародним гуманітарним правом (далі – МГП) низку складних завдань, зокрема щодо визначення правового статусу кібероперацій, захисту цивільного населення в умовах інформаційної війни та регулювання використання новітніх технологій у воєнних цілях.

У цих умовах постає питання балансу між забезпеченням національної безпеки та дотриманням основоположних прав людини. Гібридні, інформаційні та кібервійни створюють ситуації, які не були передбачені традиційними нормами МГП, що ускладнює застосування існуючих міжнародно-правових механізмів.

Поняття «безпека» у сучасному світі є багатограним і охоплює не лише традиційні військові аспекти, а й політичну, економічну, інформаційну, екологічну та кібернетичну складові. В умовах збройних конфліктів безпека насамперед означає захист державного суверенітету, територіальної цілісності, життя та гідності ПО громадян [1, с. 45]. Проте в епоху цифрових технологій і гібридних загроз поняття безпеки розширюється: воно включає також захист інформаційного простору, персональних даних і критичної цифрової інфраструктури. Надмірне прагнення до контролю задля забезпечення безпеки може

водночас призвести до обмеження приватності, свободи слова та інших базових прав людини, що створює етичні та правові дилеми.

Категорія «гуманність» є ключовою для міжнародного гуманітарного права. Вона втілює ідею, що навіть під час війни людина має залишатися об'єктом поваги, а її гідність – недоторканною [2, с. 57]. Гуманність вимагає мінімізації людських страждань, захисту цивільного населення, заборони тортур, катувань та будь-якого нелюдського або принизливого поведіння. Цей принцип лежить в основі Женевських конвенцій і сучасних стандартів міжнародного права, які зобов'язують держави дотримуватися гуманних норм навіть за умов надзвичайного стану чи воєнних дій.

Поняття «права людини» у контексті збройних конфліктів розглядається як система невід'ємних норм, що гарантують особисту, політичну та соціальну захищеність кожного індивіда. Основоположними міжнародними документами, які регулюють цю сферу, є Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) та Женевські конвенції (1949 р.) [3, с. 112]. Навіть у період війни держава не має права порушувати низку фундаментальних прав – таких як право на життя, свобода від катувань, рабства та дискримінації. Ці права вважаються абсолютними й не підлягають обмеженню ні за яких обставин.

МГП є однією з найважливіших галузей міжнародного права, що регулює поведінку сторін під час збройних конфліктів. Його головною метою є захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях, а також обмеження засобів і методів ведення війни.

Основу сучасного МГП становлять Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року, які визначають ключові правила ведення воєнних дій і захисту цивільного населення [4, с. 29]. У цих документах закріплені базові принципи:

- принцип розмежування – обов'язок відрізняти цивільні об'єкти від військових;
- принцип пропорційності – заборона використання сили, що перевищує воєнну необхідність;
- принцип гуманності – обов'язок гуманного поведіння з усіма постраждалими, незалежно від їхнього статусу;
- принцип воєнної необхідності – допустимість лише тих дій, що безпосередньо спрямовані на досягнення законної воєнної мети.

Сучасні війни дедалі частіше мають гібридний характер – поєднують традиційні бойові дії з інформаційними кампаніями, кібератаками та операціями у цифровому середовищі. Такі дії часто

виходять за межі класичного визначення «збройного конфлікту», що ускладнює їх правову кваліфікацію [5, с. 74]. Наприклад, кібератака на об'єкти критичної інфраструктури (електростанції, лікарні, транспортні системи) може призвести до значних жертв серед цивільного населення, проте не завжди визнається актом збройної агресії у розумінні Статуту ООН чи Женевських конвенцій.

Крім того, розвиток автономних систем озброєнь і штучного інтелекту у військовій сфері ставить питання про відповідальність за наслідки таких дій. Якщо рішення про атаку ухвалює алгоритм, то постає дилема: хто несе юридичну відповідальність – держава, командир чи розробник технології?

У зв'язку з цим міжнародна спільнота дедалі частіше говорить про необхідність оновлення гуманітарного права та створення нових норм, які б враховували специфіку сучасних конфліктів. Серед основних напрямів реформування виділяють:

- визначення правового статусу кібератак та умов, за яких вони можуть прирівнюватися до збройного нападу;
- розробку правових механізмів контролю за автономними бойовими системами;
- уточнення відповідальності держав і недержавних акторів у кіберпросторі;
- забезпечення захисту цивільного населення від наслідків інформаційних операцій і цифрових маніпуляцій [6, с. 53].

Міжнародне право визнає, що в умовах надзвичайного або воєнного стану держава може тимчасово обмежувати деякі права людини задля забезпечення національної безпеки, громадського порядку чи захисту життя населення. Такі обмеження, однак, мають бути виключно необхідними, пропорційними та недискримінаційними, тобто не повинні перевищувати меж, визначених реальними потребами ситуації [7, с. 93].

Відповідно до положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), існує низка невід'ємних прав, які не можуть бути обмежені навіть за умов війни чи надзвичайного стану. До таких належать:

- право на життя (ст. 6);
- свобода від катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 7);
- заборона рабства та примусової праці (ст. 8);
- заборона ретроактивного застосування кримінального закону (ст. 15);

- визнання правосуб'єктності людини (ст. 16);
- свобода совісті та релігії (ст. 18).

Ці права є абсолютними й не підлягають обмеженню за жодних обставин, оскільки вони становлять основу людської гідності та моральної відповідальності держави перед своїми громадянами.

На практиці, однак, держави нерідко зловживають надзвичайними повноваженнями, посиляючись на мотиви безпеки чи боротьби з тероризмом. Під такими приводами може запроваджуватися цензура, масове спостереження, обмеження свободи слова, утискання опозиції або використання інформаційних технологій для контролю над суспільством [8, с. 115].

У цифрову епоху подібні дії набувають нових форм. Держава або воюючі сторони можуть здійснювати: масове збирання персональних даних без згоди громадян; кібершпигунство за журналістами, активістами або політичними діячами; інформаційні маніпуляції з метою впливу на громадську думку; блокування або контроль цифрових платформ під приводом національної безпеки.

Такі практики створюють загрозу підриву демократичних цінностей і зменшення рівня довіри до влади, що, у свою чергу, послаблює принцип гуманності в міжнародному правопорядку.

Отже, межа між безпекою та гуманністю у сучасних збройних конфліктах є тонкою і складною. Цифровізація воєнного простору створює нові загрози для цивільного населення, але також відкриває можливості для кращого документування порушень і захисту прав людини. Міжнародне гуманітарне право має розвиватися відповідно до реалій цифрової епохи, забезпечуючи баланс між потребою у безпеці та збереженням гуманності. Ключову роль у цьому відіграють міжнародні інституції – передусім Міжнародний кримінальний суд, який забезпечує покарання винних та встановлює нові стандарти доказовості в епоху цифрових технологій. Забезпечення прав людини в умовах війни сьогодні потребує поєднання правових механізмів, технологічних інновацій та етичних принципів гуманізму, які мають залишатися незмінними навіть у найтемніші періоди історії.

Джерела та література

1. Гончаренко О. В. Міжнародна безпека та сучасні виклики глобалізації. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 276 с.
2. Дашковська О. І. Гуманність як принцип міжнародного гуманітарного права. Харків: Право, 2019. 212 с.

3. Міжнародне гуманітарне право: підручник / За ред. В. Денисова. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 384 с.
4. Geneva Conventions of 12 August 1949 and Additional Protocols of 1977. Geneva: ICRC, 2016. 450 p.
5. Тищенко М. В. Гібридні війни та еволюція норм міжнародного права. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 198 с.
6. Booth K., Wheeler N. The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics. London: Palgrave Macmillan, 2021. 290 p.
7. Мартинюк Р. П. Права людини під час надзвичайного стану: теорія та практика. Київ: Наука, 2018. 228 с.
8. Donnelly J. Universal Human Rights in Theory and Practice. Ithaca: Cornell University Press, 2021. 384 p.
9. Rome Statute of the International Criminal Court. The Hague: ICC, 2002. 210p.
10. Литвин С. М. Міжнародний кримінальний суд і нові види воєнних злочинів. Одеса: Фенікс, 2023. 175 с.
11. ICC Report on Digital Evidence and Accountability. The Hague: ICC Publications, 2022. 97 p.

Овчаренко Юлія Василівна,
магістрантка,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
науковий керівник – Мухтуненко В. В.,
кандидат історичних наук, доцент

ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1830-1831 рр. У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙ: ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ АЛЬЯНСИ ТА СОЛІДАРНІСТЬ

Листопадове повстання 1830–1831 років стало одним із найбільш значущих національно-визвольних рухів у Європі першої половини XIX століття. Розпочавшись 29 листопада 1830 року у Варшаві, воно охопило не лише землі Королівства Польського, але й поширилося на Литву, Білорусь та Правобережну Україну [1, с. 381]. Це повстання вибухнуло на хвилі європейських революційних і національних рухів, спрямованих проти домінування трьох абсолютистських імперій на континенті – Росії, Австрії та Пруссії.

Основними факторами, що зумовили вибух повстання, стало систематичне нехтування царем Олександром I положеннями Конституції Королівства Польського (1815), жорстке пригнічення ліберально налаштованої польської опозиції разом із національно-

патріотичними угрупованнями, а також впровадження цензурних обмежень і репресивно-поліцейських методів управління [2]. Безпосереднім тригером для розгортання повстанського руху послужили чутки щодо планованого відправлення польських військових підрозділів для участі у придушенні Липневої революції 1830 року на французьких теренах.

Транснаціональний характер повстання проявився в його поширенні на різні етнічні території колишньої Речі Посполитої та в ідейному зв'язку з європейськими революційними процесами. Повстання вибухнуло після Липневої революції 1830 року у Франції, яка викликала хвилю революційних рухів по всій Європі, демонструючи міжнародну солідарність національно-визвольних рухів. Навесні 1831 року вибухли повстання польського населення у Литві, Білорусі та Правобережній Україні, що свідчить про широкий географічний масштаб руху. В українських землях польські повстанці, які були переважно шляхтою, зустріли значну протидію з боку селянства, що розкриває складність соціальних відносин у регіоні та межі транснаціональної солідарності. Створені повстанські загони С. Ворцеля на Волині, К. Ружицького на Житомирщині, Б. Колишка на Поділлі й Київщині були в квітні-травні 1831 року розгромлені царськими військами.

Ідейне натхнення повстання полягало у прагненні відновлення Республіки Обох Народів у кордонах 1772 року та формуванні нової європейської солідарності у боротьбі за свободу. Національний уряд на чолі з князем А. Чарторийським схвалив програму боротьби за відновлення Польської держави у кордонах 1772 року, що передбачало включення литовських, білоруських та українських земель. Патріотичне товариство 25 січня провело у Варшаві багатолюдну демонстрацію, яка примусила сейм проголосити скинення Миколи I з польського престолу. Саме в цей час вперше з'явилося звернене до всіх гноблених Російською імперією народів гасло «За нашу і вашу свободу!» [1, с. 381], яке стало символом транснаціональної солідарності визвольних рухів. Це гасло засвідчило розуміння польськими повстанцями взаємозв'язку між різними національно-визвольними рухами в Європі та необхідність спільної боротьби проти абсолютистських режимів.

Європейська солідарність з польським повстанням виявилася в симпатії громадської думки Західної Європи до боротьби поляків проти російського самодержавства. Європейська громадська думка з симпатією поставилась до боротьби поляків з російським деспотизмом,

а польське питання від того часу ототожнювалось зі справою боротьби проти реакції й абсолютизму за свободу та демократію у Європі.

Військові дії повстання тривали майже рік і продемонстрували як силу польського національного руху, так і межі його можливостей у протистоянні з Російською імперією. Російський уряд кинув на придушення повстання значні військові сили під командуванням досвідчених полководців. На початку лютого 1831 року російські війська під командуванням фельдмаршала І. Дибича розпочали наступ на Варшаву, маючи на меті швидко придушити повстання. Однак у битвах під Сточком, Ваврем і, особливо, Грохувом повстанці зупинили наступ російської армії, продемонструвавши високий бойовий дух та військову майстерність польських офіцерів і солдатів. Критичним моментом стала поразка головних польських сил під командуванням генерала Яна Скшинецького у битві під Остроленкою 26 травня 1831 року [1, с. 381], яка переломила хід військових дій на користь російських військ.

Завершальний етап повстання відзначався гострими внутрішніми суперечностями та прогресуючою ерозією суспільної підтримки в різних соціальних колах. 3 травня 1831 року рух опинився у стані глибокої кризи: значна частина магнатерії й аристократичної верхівки розпочала масовий відплив за кордон, а законодавчий орган відхилив навіть помірковану ініціативу щодо переведення кріпосних на грошові платежі, що призвело до охолодження селянських мас до справи повстання [2]. Спроби демократично налаштованого Патріотичного товариства активізувати широкі народні верстви зіткнулися з рішучим спротивом консервативно-поміркованих елементів у виконавчих органах, парламенті та збройних силах [2]. Міжусобна політична конфронтація в літні місяці 1831 року спровокувала народні безлади у столиці, коли 15-16 серпня варшавська громада самосудом розправилася з особами, яких підозрювали у колабораціонізмі. Після краху урядового кабінету влада сконцентрувалася в руках військового командувача Я. Круковецького, котрий узурпував диктаторські повноваження [2]. Попри відчайдушний спротив оборонців міста та моральну солідарність певних кіл західноєвропейського суспільства, 8 вересня 1831 року польська столиця була змушена скластися перед російським військовим контингентом на чолі з фельдмаршалом І. Паскевичем.

Незважаючи на військову невдачу, Листопадовий виступ породив значущі перспективні наслідки для еволюції загальноєвропейського націоналістичного руху й становлення інноваційної моделі міжнародної взаємопідтримки. Внаслідок придушення збройного опору царський режим застосував безжальні каральні заходи щодо учасників,

ліквідував конституційний лад Королівства разом із переважною більшістю автономних привілеїв польських територій (парламентські інституції, національні збройні сили, атрибути державності), встановив надзвичайний військовий режим, що функціонував протягом двадцяти п'яти років [2]. Проте ці авторитарні практики виявилися неспроможними викоринити польську етнокультурну самобутність і національно-державницькі устремління. Збройний виступ каталізував інтенсифікацію національно-патріотичної свідомості поляків, легітимізацію концепції незалежної державності, розповсюдження ліберально-демократичних течій і суспільних настроїв, що виявилися у прагненні до реалізації соціально-економічних перетворень та осучаснення польського соціуму. Міжнаціональна природа солідаризації з польським рухом опору продемонструвала кристалізацію континентальної ментальності щодо протиборства за вольності й демократичні цінності супроти деспотичних режимів, що стало ключовою передумовою для майбутніх національно-емансипаційних рухів у дев'ятнадцятому столітті. Польська проблематика остаточно інтегрувалася до європейського політичного дискурсу як еталон визвольної боротьби поневолених етносів за право на самостійність і національне самовираження.

Джерела та література

1. Зашкільняк Л. О. Польське повстання 1830-1831. Енциклопедія історії України : у 10 т. К. : Наукова думка, 2011. Т. 8 : Па – Прик. С. 381.
2. Зашкільняк Л. О. ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1830-1831. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Polske_povstannia_1830 (дата звернення: 17.09.2025).
3. Листопадове повстання (1830-1831). Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Листопадове_повстання_\(1830-1831\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Листопадове_повстання_(1830-1831)) (дата звернення: 17.09.2025).
4. Польське національне повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів : кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. К. : КНТ, 2017. 264 с.
5. Земський Ю. Ідейне натхнення польського Листопадового повстання. Польське національне повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів : кол. монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. К. : КНТ, 2017. С. 27-44.

Олексенко Анастасія Олександрівна,

студентка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Крупеня І. М.**
кандидат політичних наук, доцент*

ВАЖЛИВІСТЬ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ ДЛЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Чорне море для України – це не просто географічний об'єкт чи південний кордон; це центральна арена, на якій оскаржується та визначається її суверенітет, економічна життєздатність та майбутня архітектура безпеки. Контроль над Чорним морем та доступ до нього є екзистенційними умовами для існування української держави. Історично, економічно та стратегічно доля України нерозривно пов'язана з цим морським басейном, що робить його ключовим елементом її зовнішньої політики.

Утворення Чорноморської зони економічного співробітництва хронологічно зійшлося з потужною турбулентністю у міжнародних відносинах: розпадом Радянського Союзу та утворенням цілої низки незалежних держав на його теренах, а також із запуском функціонування ЄС [1, с. 7].

Регіон перетворився з периферійної зони напруженості на головний театр найбільшої конвенційної війни в Європі з 1945 року. Ця трансформація змусила як причорноморські, так і глобальні держави провести радикальну переоцінку стратегічної важливості регіону, визнавши, що стабільність у Європі неможлива без безпеки в Чорному морі.

Географічна близькість та двостороннє співробітництво між ЄС та окремими країнами регіону, що динамічно розвивалося, поступово створили численні канали, якими до Європи проходять хвилі нестабільності та загроз. Нарешті, з інтеграцією Болгарії та Румунії до Євросоюзу за комплексом політичних, економічних та стратегічних критеріїв ЄС стає одним з найвагоміших економічних та політичних гравців Чорноморського регіону[2, с. 85].

Поява на початку 1990-х років незалежних причорноморських держав, зокрема України та Грузії, після розпаду Радянського Союзу кардинально змінила геополітичний ландшафт. Регіон перестав бути

біполярною ареною домінування Москви та Анкари, перетворившись на складний багатосторонній простір з новими акторами та інтересами.

Протягом десятиліть після розпаду Радянського Союзу Чорноморський регіон сприймався як простір «заморожених конфліктів», економічного суперництва та поступового посилення впливу Росії. Однак повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році докорінно змінило цю парадигму.

Крим є не просто територією, а унікальним стратегічним плацдармом, який часто називають «непотоплюваним авіаносцем». Його анексія та подальша мілітаризація Росією після 2014 року дозволили Москві створити потужну зону обмеження та заборони доступу. Це дало змогу не лише заблокувати українське узбережжя, а й проектувати військову силу далеко за межі Чорного моря, зокрема в Середземномор'я для підтримки операції в Сирії.

Великий Чорноморський регіон, який нині перебуває у процесі свого формування, наповнений внутрішніми конфліктами, а тому для нього вкрай важливим є активізація співробітництва та діалогу між країнами ВЧР. Позитивний вплив на цей процес може справити позиція Європейського Союзу, який зацікавлений у встановленні стабільності у Чорноморському басейні та довкола нього. З огляду на це для регіону дуже корисним буде розширення відносин із ЄС не лише у сфері поставок нафти і газу, а й у галузі розвитку інфраструктури шляхом побудови залізничних шляхів, енергетичних мереж, що забезпечило б зв'язок та взаємодію між Європою, Середнім Сходом, Чорноморським і Каспійським регіонами [4, с. 21].

Україна проявляє зацікавленість у зміцненні торговельно-економічних зв'язків та є надійним партнером для реалізації широкого спектру фінансових проектів ЧБТР. Банк також здійснив інвестиції у різні сфери, включаючи споживчий сектор, фінансові установи, промислові галузі, комунальний сектор, телекомунікаційні послуги, енергетику та інші [3, с. 55].

Український континентальний шельф Чорного та Азовського морів приховує значні, переважно нерозвідані поклади нафти та природного газу, що робить енергетичний вимір ключовим у боротьбі за регіон. За оцінками, потенційні запаси вуглеводнів на українському шельфі становлять від 1.5 до 2.3 мільярда тон умовного палива, що еквівалентно приблизно 40% усіх енергетичних ресурсів України. Ці запаси розподілені між кількома ключовими зонами: Північно-Західний шельф (близько 604 млн т у.п.), глибоководна западина Чорного моря (346 млн т у.п.) та Прикерченський шельф (257 млн т у.п.).

Великий Чорноморський регіон у геополітичному вимірі є надзвичайно важливим для України як з погляду її економічних інтересів (вирішення проблеми диверсифікації енергоносіїв, збільшення обсягів зовнішньої торгівлі, чіткої роботи транспортних комунікацій), так і з позицій національної безпеки держави [4, с. 23].

До повномасштабного вторгнення 2022 року економіка України була глибоко інтегрована у світові ринки через свої чорноморські порти, які слугували головною артерією для зовнішньої торгівлі. Порти Великої Одеси – Одеса, Чорноморськ та Південний – були не просто інфраструктурними об'єктами, а основою економічної стабільності країни.

З перших днів повномасштабного вторгнення Росія цілеспрямовано вдарила по цій економічній артерії. Встановлення повної блокади українських портів стало ключовим елементом російської стратегії, спрямованої на «виснаження української економіки».

У відповідь на глобальну продовольчу кризу, за посередництва Організації Об'єднаних Націй та Туреччини, 22 липня 2022 року було підписано Чорноморську зернову ініціативу, широко відому як «зернова угода». Ця угода дозволила частково розблокувати три українські порти (Одеса, Чорноморськ, Південний) для експорту продовольства.

Стратегічне значення для України в контексті розбудови Чорноморської регіональної системи колективної безпеки має саме Туреччина. На середину 90-х рр. XX ст. Турецька Республіка перетворилася в потужного субрегіонального лідера з власними інтересами, що в умовах структурних змін у посткомуністичному світі виробляла окремий геополітичний ресурс [5, с. 170].

Туреччина є одним із найважливіших торговельних партнерів України, у торгівлі з якою наша держава традиційно має позитивне сальдо. Так, обсяг експорту до Анкари коливається від 2,7 млрд дол. США у 2015 р. до практично 2 млрд дол. США у 2016 р. та 2,6 млрд дол. США у 2019 р [1, с. 9].

Сьогодні позиція ЄС щодо безпосередньої зацікавленості як країн регіону, так і ЄС у «стабільному, безпечному, стійкому і процвітаючому Чорноморському регіоні», а отже реалізація конструктивної ролі і відповідальності ЄС щодо розвитку потенціалу басейну Чорного моря не змінилася. Однак не відбулося і кардинальної зміни підходу ЄС до Чорноморського регіону. Чорноморський вектор політики Євросоюзу як і раніше характеризується інклюзивністю та є комплексом внутрішніх стратегій і документів ЄС, двосторонніх договорів з країнами регіону,

регіональних ініціатив, програм та інструментів ЄС, що спрямовані, як правило, на реалізацію власних інтересів Євросоюзу [2, с. 90].

ЧБТР може стати важливим джерелом фінансування для України, що потребує великих інвестицій у відновлення та розвиток різних галузей економіки. Крім того, співпраця з ЧБТР може допомогти країні залучити додаткові ресурси для збереження та відновлення екологічної системи басейну Чорного моря, що є важливим завданням для 57 країн регіону [3, с. 57].

Отже, на тлі російської агресії, формується нова міжнародна архітектура безпеки, де західні партнери, усвідомивши стратегічну важливість регіону, розробляють власні довгострокові стратегії, а регіональні члени НАТО – Туреччина, Румунія та Болгарія – беруть на себе більшу відповідальність, створюючи нові формати співпраці. Майбутнє України як стабільної, процвітаючої та інтегрованої в європейський простір держави наряду залежить від її здатності закріпити та розширити свої здобутки в Чорноморському регіоні.

Джерела та література

1. Vasylykha N., Tsap D. Ukraine's foreign economic relations with the countries of the Black sea economic cooperation organization. *Herald UNU. International Economic Relations And World Economy*. 2021. No. 35. P. 7–12.
2. Дубовика В. А., Ковалю І. М., Брусиловської О. І. Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, сценарії майбутнього : монографія. Одеса : нац. ун-т ім. І. І. Мечник., 2020. 176 с.
3. Клименко К. В., Ухналь Н. М. Співпраця України з Чорноморським банком торгівлі та розвитку в умовах воєнного стану. Ольвійський форум – 2023 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. Актуальні проблеми міжнародних відносин: глобальні виклики та регіональний аспект. Актуальні проблеми журналістики : XVII Міжнар. наук. конф., м. Миколаїв, 15–18 черв. 2023 р. Миколаїв, 2023. С. 54–57.
4. Лозовицький О. Великий Чорноморський регіон: сучасні перспективи регіональної безпеки та співпраці. *Економічний часопис*. 2009. № 21. С. 21–24.
5. Ніколаєнко Н. Україна в системі Чорноморської регіональної системи. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. № 3 (17). С. 164–172.
6. Сустова Ю. Роль України у формуванні регіональної Чорноморської системи колективної безпеки. *Студентські наукові студії*. 2012. № 9(30). С. 98–102.

Осадча Анастасія Андріївна

магістрантка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – Оліцький В. О.,
кандидат історичних наук, доцент*

РАДЯНСЬКА АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПІДПІЛЬНОЇ УГКЦ (1946–1980-ті рр.)

Після Другої світової війни радянська влада в Західній Україні розгорнула системну антирелігійну політику, спрямовану на підкорення релігійних інституцій, зокрема Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). Ця політика включала юридичні заборони, репресії духовенства й мирян, адміністративний тиск, контроль над вірою та просвітницькою діяльністю. У відповідь виник процес формування підпільної УГКЦ, яка не лише виживала в умовах переслідування, але й стала чинником збереження духовної й національної ідентичності українців [3, с. 112].

Після входження Західної України до складу СРСР радянська влада розглядала УГКЦ як загрозу процесу радянізації. У 1946 р. під контролем НКВС відбувся так званий Львівський «псевдособор», на якому проголошено «возз'єднання» з Російською Православною Церквою – це стало юридичною підставою ліквідації УГКЦ [5].

Основними інструментами політики стали репресії проти духовенства, примусові «переходи» до РПЦ, заборона навчальних закладів і монастирів, ліквідація парафій, конфіскація майна [7, с. 23]. Одночасно діяли широкі антирелігійні кампанії: атеїстична пропаганда, контроль освіти, заборона релігійного виховання дітей [2, с. 17]. Таким чином, радянська політика створила умови, коли легальна діяльність УГКЦ стала неможливою, що стимулювало перехід Церкви у підпілля [3, с. 115]. «Псевдособор» у Львові 8–10 березня 1946 р. став формальним актом ліквідації Церкви, організованим радянськими спецслужбами [5]. Багато священників і єпископів було заарештовано, зокрема митрополита Йосифа Сліпого [6]. Проте значна частина духовенства і мирян не прийняла цього рішення й перейшла у підпільний режим, де відправлялися богослужіння у приватних оселях, діяли катакомбні семінарії та таємні школи [2, с. 19–20].

Підпільна УГКЦ функціонувала в умовах постійного нагляду КДБ. Віруючі ризикували в'язницею, висилкою, втратою роботи. Однак саме

підпільна Церква стала середовищем, де передавалися релігійні традиції, плекалася духовність і зберігалася національна ідентичність [3, с. 117]. Формування підпільної мережі проходило у кілька етапів: 1940–1950-ті рр. – масові репресії; 1960-ті рр. – «відлига» Хрущова, часткове послаблення тиску; 1970–1980-ті рр. – період «застою» з новими формами адміністративного контролю, але вже зі стійким досвідом виживання [2, с. 23–24].

Радянська антирелігійна політика діяла на трьох рівнях: ідеологічному, адміністративно-правовому та соціально-психологічному. Ідеологічно – релігію трактували як «опіум народу», а віруючих – як «ворогів соціалістичного прогресу». На нормативному рівні створено систему обмежень: заборона реєстрації нових релігійних організацій, конфіскація майна, переслідування за «незаконні богослужіння» [7, с. 27]. Соціально-психологічний тиск проявлявся через пропаганду, стигматизацію віруючих, звільнення з роботи, утиски дітей релігійних родин. Саме в цих умовах підпільна УГКЦ набула нової якості – перетворилася з офіційної церковної структури на спільноту взаємопідтримки, духовного опору та культурного виживання [3, с. 118].

Досвід підпільної УГКЦ став прикладом виживання релігійної спільноти в тоталітарних умовах [3, с. 120]. Вона відіграла вирішальну роль у збереженні національної самосвідомості й духовних традицій українців [2, с. 25]. Цей досвід важливий і для сучасної освіти: він формує розуміння свободи совісті, відповідальності, громадянської позиції. Після легалізації Церкви у 1989 р. підпільні структури стали основою для її відродження [6].

Підсумовуючи, зазначимо, що радянський режим, застосовуючи ідеологічні, правові та соціальні механізми, прагнув знищити УГКЦ. Проте антирелігійна політика стала каталізатором формування її підпільних структур, які забезпечили збереження духовності, віри та ідентичності українців. Таким чином, підпільна УГКЦ довела, що навіть у найжорсткіших умовах тоталітарного контролю релігія може бути потужним чинником морального опору та національного відродження.

Джерела та література

1. Будз К. Життя на межі: підпільне українське греко-католицьке духовенство в СРСР (1946–1989 рр.). *Studies in Church History*. Видавництво Кембриджського університету, 2025. С. 15–28. URL: <https://resolve.cambridge.org/core/journals/studies-in-church-history/article/life-on-the-margins-the-clandestine-ukrainian-greek-catholic-clergy-in-the-soviet-union-194689/04B637CC819BBD869F53943E4853A910>

2. Діяльність Української Греко-Католицької Церкви в умовах радянського тоталітарного режиму та Другого Ватиканського собору. *Religions*. Т. 13, № 5. Базель: MDPI, 2022. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel13050580>

3. Кіндрачук Н., Васильчук В. Український спротив антирелігійній політиці радянської тоталітарної держави на шляху збереження національних і духовних цінностей (1960–1970-ті рр.). *East European Historical Bulletin*. №31, 2024. С. 110–123. URL: <https://eehb.dspu.edu.ua/article/view/269552>

4. Майороші М. Радянська церковна політика, Львівський «собор» та переслідування греко-католицької церкви на Закарпатті (1945–1947). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2020. Вип. 62. С. 45–51.

5. Псевдособор і ліквідація 1946 року. Офіційний сайт Української Греко-Католицької Церкви. URL: <https://ugcc.ua/en/church/history/pseudo-council-and-liquidation>

6. Церква, яку не зміг знищити Сталін: Українська Греко-Католицька Церква через 70 років після примусового «возз'єднання». Архів Української Греко-Католицької Церкви, 2017. URL: https://archives.ugcc.ua/en/articles/the_church_that_stalin_couldnt_kill_ukrainian_greek_catholic_church_thrives_seventy_years_after_forced_reunification_78941.html

Пасєвін Валентин Русланович

магістрант,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
науковий керівник – **Оліцький В. О.**,
кандидат історичних наук, доцент

НАВЧАЛЬНИЙ АСПЕКТ ТЕМИ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ В 1940-х-1960-х рр. У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Проблема державно-церковних відносин в Україні середини ХХ ст. залишається однією з найменш повноцінно розкритих у шкільній історичній освіті. Період середини 1940-х – середини 1960-х років позначився глибокими суспільними трансформаціями, зумовленими відновленням радянської влади, повоєнною відбудовою та утвердженням ідеологічного контролю над усіма сферами життя. За цих умов релігійна сфера стала важливим інструментом державної політики, спрямованої на зміцнення тоталітарної системи [4, с. 277].

Державна політика щодо церкви у зазначений період поєднувала адміністративний тиск з ідеологічною переорієнтацією суспільства. Після Другої світової війни радянська влада тимчасово допустила певне «потепління» у відносинах із релігійними організаціями [1, с. 98].

Це було зумовлено потребою мобілізації населення в умовах війни та післявоєнної відбудови. Однак уже з другої половини 1940-х років розпочалося нове посилення контролю – ліквідація Української греко-католицької церкви, обмеження діяльності духовенства, цензура релігійної літератури [7, с. 112–113].

Період «відлиги» (середина 1950-х – початок 1960-х рр.) формально характеризувався лібералізацією суспільного життя, проте політика М. Хрущова щодо релігії набула ще більш активно атеїстичного спрямування [5, с. 67–68]. Закривалися храми, священнослужителі зазнавали адміністративного переслідування, а в системі освіти посилювалася антицерковна пропаганда. Таким чином, державно-церковні відносини цього часу можна охарактеризувати як контрольоване обмеження релігійності при формальному збереженні принципу свободи віросповідання.

З педагогічної точки зору, вивчення цієї проблематики має значний навчально-виховний потенціал. У шкільному курсі історії України зазначений період зазвичай розглядається крізь призму політичних і соціально-економічних процесів, тоді як духовно-культурний вимір подій часто залишається поза увагою [8, с. 23]. Включення теми державно-церковних відносин до навчального процесу сприятиме розвитку критичного мислення учнів через аналіз державної політики та її наслідків; формуванню ціннісного ставлення до свободи совісті як одного з основоположних прав людини; усвідомленню взаємозв'язку релігійного та політичного життя, що поглиблює розуміння природи радянської системи. Використання джерелознавчих підходів – аналіз архівних документів, спогадів, рішень партійних органів – сприятиме розвитку дослідницьких компетентностей [3, с. 142–143].

Період середини 1940-х – середини 1960-х рр. в історії державно-церковних відносин в Україні відзначався суперечливим поєднанням декларацій про свободу віросповідання з практикою системних обмежень і переслідувань [6, с. 201]. Попри проголошене у Конституції СРСР право громадян на свободу совісті, у реальному житті це право суттєво обмежувалося політикою державного атеїзму. Церква фактично втратила автономію та була підпорядкована контролю державних органів. Діяльність священнослужителів жорстко регламентувалася, а духовна освіта майже зникла. Водночас релігія не була остаточно витіснена з суспільного життя: значна частина населення зберігала віру, відзначала релігійні свята, дотримувалася обрядів, що свідчить про глибоке вкорінення духовних традицій українського народу навіть за умов тоталітарного тиску.

Аналіз цієї теми у шкільному курсі історії має не лише пізнавальне, а й виховне значення. Її осмислення дозволяє учням побачити суперечності між офіційною риторикою та реальними практиками радянської влади, зрозуміти механізми ідеологічного контролю й репресивної політики. Вивчення історії переслідування релігійних організацій і водночас прикладів духовної стійкості та громадянської мужності формує у здобувачів освіти почуття поваги до свободи совісті, усвідомлення цінності духовної свободи й прав людини [8, с. 330].

Таким чином, педагогічна інтерпретація проблеми державно-церковних відносин у радянський період може стати важливим засобом гуманізації історичної освіти, спрямованої на виховання свідомого, морально зрілого громадянина.

Джерела та література

1. Борщевський В. Держава і релігія у післявоєнній радянській Україні. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 89–104.
2. Бондарчук П. Релігійні настрої в житті віруючих України (середина 1940-х – середина 1980-х рр.). Серія: Історія. 2019. С.153–158.
3. Гупало В. Державно-церковні відносини як предмет громадянської освіти. *Педагогічний дискурс*. 2019. № 27. С. 142–147.
4. Киридон А. Втілення радянської моделі державноцерковних відносин в Україні. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. №13. С. 274–294.
5. Курносов А. Релігійна політика радянської влади в часи М. Хрущова. *Історичні студії Східноєвропейського університету*. 2018. № 4. С. 37–45.
6. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943–1946. К. 1998. 403 с.
7. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України під тоталітарним режимом. Київ: Україна, 2001. 492 с.
8. Шалашна Н., Клименко Д. Формування ключових компетентностей під час викладання історії України у вищій школі. *Молодий вчений*. 2018. № 8 (60). С. 328–332.

Петрушенко Юлія Володимирівна

магістрантка,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка*

*науковий керівник – Мухтуненко В. В.,
кандидат історичних наук, доцент*

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТАДЕУША МАЗОВЕЦЬКОГО: ПЕРШИЙ НЕКОМУНІСТИЧНИЙ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР ПОЛЬЩІ

Особистість Тадеуша Мазовецького - одного з провідних діячів руху «Солідарність» і першого післявоєнного некомуністичного прем'єр-міністра Польщі - уособлює моральне оновлення та політичні зміни, які стали знаковими для цього історичного етапу. Актуальність теми визначається потребою глибшого розуміння суспільно-політичних трансформацій, що відбулися в Центрально-Східній Європі наприкінці ХХ століття, передусім мирного переходу Польщі від комуністичної системи до демократичного устрою.

Дослідженням історичної постаті Т. Мазовецького та даного історичного періоду займалися різні іноземні дослідники, зокрема Я. Сельський [2], Н. Дейвіс [3] та українські науковці – С. Матвієнків [4], Н. Марцінків [5].

В період 1980х рр., у Польській Народній Республіці суспільство розділилося на прихильників демократів (лідер Л. Валенса) та прибічників комуністичної Польської об'єднаної робітничої партії (лідер В. Ярузельський). В таких умовах польський народ потребував особистості яка могла б спробувати примирити обидві сторони та недопустити кривавого протистояння. Таким лідером-миротворцем увійшов в історію Польщі Т. Мазовецький.

Радикальні політичні погляди Л. Валенси сформувалися в робітничому середовищі, в той час як Т. Мазовецький пройшов складніший шлях політичного становлення. З самого початку Т. Мазовецький виступав у ролі поміркованого опозиціонера: представник міської інтелігенції та прогресивної католицької молоді, редактор політичних газет, а з 1961 до 1972 рр., депутат польського Сейму. З початку 1980х рр., увійшов до «Солідарності» в якій поступово займав дедалі важливіші посади та навіть став лідером поміркованої її частини та радником Л. Валенси. Окрім цього відбув

інтернування, а з 1981 до 1988 рр., працював в Міжзаводському страйковому комітеті, головним редактором «Тижневика Солідарності» та був учасником клубу католицької інтелігенції. [2, с. 58-59].

В своєму публіцистичному дописі за 1981 р., Т. Мазовецький чітко окреслив свої політичні погляди у статті «Початок розмови» [1] назвавши переговори та пошук компромісу «надією». [1, с. 1]. Така політична позиція, авторитет та характер Т. Мазовецького як сильної, впертої особистості з поміркованістю та розсудливістю робила його ідеальним посередником між опозицією та владою [2, с. 56].

Саме тому під час «круглого столу» 1989 р., Т. Мазовецький став головним переговорником від опозиції з владою. Вже у літку 1989 р., з'явилася прийнятна для сторін ідея поділити владу між Президентом, ПОРП та «Солідарністю» за принципом «Ваш президент, наш прем'єр-міністр»: Президент комуніст В. Ярузельський, прем'єр-міністр поміркований демократ Т. Мазовецький, перший секретар ПОРП М. Раковський [3, с. 947-949].

Починаючи з 19 серпня 1989 р., на посаді прем'єр-міністра він чітко дотримувався балансу між радикальними реформами та заспокоєнням розбурханого суспільства. За час його прем'єрства відбулися: зміни в Конституції та законах, перебудова державної системи на демократичних засадах з акцентом на сильне місцеве самоуправління, повернення прав та свобод, закріплення ролі профспілок, перехід до ринкової економіки, стабілізацію фінансової системи, ребрендинг держави (ПНР перейменовано в Республіку Польща). [2, с. 59].

Діяльність Т. Мазовецького вплинула й на українську діаспору, адже саме він сформував засновану на демократичних принципах сучасну політику Польщі стосовно національних меншин. [4, с. 289].

Все частіше проявлялися розбіжності між Л. Валенсою та Т. Мазовецьким, а в 1990 р., трапився розкол та створення власної партії «Демократичний союз», як прямого конкурента «Солідарності». Прем'єрство Т. Мазовецького завершилося відставкою після програшу на президентських виборах 1990 року [3, с. 955-956].

Зближення з Л. Валенсою стало початком приголомшливої кар'єри Т. Мазовецького у «Солідарності», проте розпад їхнього тимчасового союзу сильно ослабив спочатку Т. Мазовецького, а пізніше і Л. Валенсу.

Підсумовуючи можна зробити висновок що Т. Мазовецький з ранніх років був пов'язаний з політикою. Його головною політичною рисою була готовність домовлятися заради результату. Своєю поміркованою позицією в протигагу радикалізму Л. Валенси в

«Солідарності» він урівноважував опозиційний рух, проте саме полярність їх поглядів призвела до розриву політичного союзу в 1990 р. Прем'єрство Т. Мазовецького характеризувалося важкими, малопопулярними, але життєво необхідними реформами, які заклали фундамент нової Польщі.

Джерела та література

1. Mazowiecki T. Początek rozmow. Tygodnik solidarnosc. 1981. 3 kwietnia. P. 16.
2. Sielski J. Lech Wałęsa i Tadeusz Mazowiecki. Twórcy III RP. Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. 2015. Vol. 14, no. 181. P. 48–64.
3. Дейвіс Н. Боже ігрище: Історія Польщі. Київ : Основи, 2008. 1079 с.
4. Матвієнків С. Представництво національних меншин Польщі в органах державної влади. Krakowskie Studia Małopolskie. 2022. № 4. С. 281–301.
5. Марцінків Н. Польська «Солідарність» та Україна в 1980-1991 рр. Acta studiosa historica: Збірник наукових праць. 2015. № 5. С. 125–145.

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ: ПОЛІТИЧНИЙ І СТРАТЕГІЧНИЙ ВИМІР

Виникнення незалежної України на початку 1918 року відбувалося в умовах унікального геополітичного вакууму, спричиненого подвійним колапсом: розпадом Російської імперії під тиском революції та останніми, відчайдушними етапами Першої світової війни для Центральних держав. Цей період хаосу, громадянської війни та іноземної інтервенції створив умови, за яких стали можливими німецько-українські відносини — відносини, що визначили долю першого модерного українського державного утворення.

Відносини між Німецькою імперією та Гетьманатом Павла Скоропадського були глибоко асиметричним і за своєю суттю нестабільним альянсом, що базувався на взаємній вигоді. Хоча він надав Українській Державі необхідний військовий каркас для її існування та уможливив значні державотворчі зусилля, цей союз фундаментально ґрунтувався на стратегічних військових цілях Німеччини, насамперед на видобутку ресурсів.

Дослідники вважають, що новітня українська дипломатія зародилася наприкінці 1917 р., в період утворення Української Народної Республіки. Тоді молода Українська держава, перебуваючи, як і сьогодні, в центрі геополітичних трансформацій Європи проводила активну зовнішню політику. Розвиток української дипломатії на сучасному етапі не може здійснюватись успішно без аналізу досвіду зовнішньополітичної діяльності України в добу національно-визвольних змагань, коли вперше після тривалої історичної перерви вона у 1918 році стала активним суб'єктом міжнародних відносин [2, с. 34].

З приходом до влади П. Скоропадського політика Української Центральної Ради була повністю відкинута. Щодо самого П. Скоропадського, то його концепція державного устрою напередодні захоплення влади і протягом тривалого періоду урядування може бути визначена як військово-бюрократична диктатура, яка була тимчасовою. Він не планував узурпації влади. Необхідність такої своєрідної авторитарної влади він вбачав у наведені порядку в державі для ліквідації безладдя й анархії. У своїй «Грамоті до Всього Українського

Народу» гетьман проголосив «Як вірний син України я рішив відкликнутись на поклик (негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці) і взяти на себе тимчасово всю повноту влади» [4, с. 13].

Гетьман і уряд надавали особливого значення добору кандидатур послів, зокрема до держав-союзниць. До Німеччини був направлений барон Федір (Теодор) Штейнгель, до Австро-Угорщини – В'ячеслав Липинський, до Туреччини – Михайло Суковкін, до Болгарії – Олександр Шульгін. Всі вони були відомими громадсько-політичними діячами, хоч суттєво відрізнялися поглядами на будівництво самостійної Української Держави [6, с. 74].

Уряд П. Скоропадського, що став на чолі Української держави 29 квітня 1918 р., головним завданням зовнішньої політики ставив подальше налагодження відносин із іншими державами світу. Він встановив дипломатичні відносини, крім Німеччини та Австрії, із Швейцарією, Болгарією, Польщею, Фінляндією, Туреччиною і навіть з більшовицькою Росією [3, с. 3].

Говорячи про місце дипломатичного корпусу Гетьманату в цьому протистоянні, слід згадати спроби тиску дипломатичної місії в Берліні на Німецьке командування у питанні створення національної армії Української Держави для захисту від ворогів як зовнішніх, так і внутрішніх. Однак дієвих превентивних заходів дипломати, на жаль, не спромоглися здійснити, через що різні опозиційні сили встановлювали політичні контакти одразу з декількома країнами [4, с. 15].

Договір, підписаний 9 лютого (27 січня за ст. ст.) 1918 року, надав Україні перше офіційне міжнародне визнання як суверенної держави. Він встановлював чітко визначені кордони, включаючи спірні регіони Холмщини та Підляшшя, і формально припиняв стан війни. Натомість Україна зобов'язалася поставити величезну кількість сільськогосподарської продукції та сировини до Німеччини та Австро-Угорщини. Важливо, що договір містив військову конвенцію, яка зобов'язувала Центральні держави допомогти Центральній Раді звільнити українську територію від більшовицьких військ. Підписантами з українського боку були Олександр Севрюк, Микола Любинський, Микола Левитський та Сергій Остапенко.

П. Скоропадський, його уряд та зовнішньополітичне відомство згідно з міжнародно-правовою практикою підтвердили й прийняли на себе всі укладені угоди і зобов'язання попереднього керівництва України. Вже у перших заявах і деклараціях П. Скоропадський наголошував, що його Українська Держава є миролюбивою і щиро

прагне розвивати дружні стосунки з іншими країнами для визнання її світовим співтовариством – важливої умови незалежності та вільного суспільно-економічного розвитку [1, с. 350].

Договір став дипломатичним тріумфом, який водночас посіяв насіння руйнації Центральної Ради. Надаючи формальну незалежність, військові та економічні статті створювали глибоку залежність. Рада, не маючи сильної армії, запросила на свою територію іноземну військову силу, яка незабаром стала верховним арбітром влади. Згодом німецька сторона змусила російську більшовицьку делегацію визнати незалежність УНР у власному мирному договорі від 3 березня 1918 року, хоча це визнання виявилось нетривалим, оскільки Росія знову окупувала більшу частину України вже в 1919 році.

2 жовтня 1918 р. посол барон Федір фон Штейнгель писав міністру закордонних справ В. Зольфу, що аналіз внутрішнього та зовнішнього стану Німеччини посвідчує, що вона стоїть на грані воєнної поразки та внутрішнього хаосу. Таким чином, ситуація нагально вимагає розпочати співпрацю з Антантою, яка може гарантувати Україні суверенітет. Посол наголошував, що йому достовірно відомо про готовність Антанти направити до України союзні війська, якщо про це буде пропонувати її уряд [2, с. 36].

Зберігся також лист гетьмана до німецького імператора Вільгельма II з цього приводу: «Видатні здібності барона Штейнгеля і його непохитна відданість інтересам Держави Української – суть для мене запорука того, що він успішно виконає надане йому відповідальне доручення в справі скріплення приязних взаємин України з Німецькою Державою і що він виявить себе достойним довіри Вашої Величності» [5, с. 221].

Після повернення до Києва в березні 1918 року за німецької військової допомоги, Центральна Рада виявилася нездатною встановити ефективне управління. Її соціалістична політика, зокрема соціалізація землі, відштовхнула консервативні, землевласницькі класи та дезорганізувала сільськогосподарське виробництво. Уряду бракувало адміністративного апарату для виконання своїх законів і, що найважливіше, для збору зерна, обіцяного в Бересті.

П. Скоропадський прагнув довести союзникам, що допомога й підтримка дуже вигідна обидвом сторонам. Вагомим аргументом гетьмана були його тісні зв'язки з Доном, останні переговори з генералом Петром Красновим і розвиток взаємин із Кубанню. Адже ці державні утворення становили основну антибільшовицьку військову силу [2, с. 37].

Німецьке військове командування на чолі з генерал-фельдмаршалом Германом фон Айхгорном (Eichhorn) ставало все більш роздратованим. Вони вважали соціалістичних політиків Ради наївними та некомпетентними. Щоб обійти неефективність Ради, німецька військова адміністрація почала видавати власні накази. Найзначнішим став наказ Айхгорна від 25 квітня 1918 року, який запроваджував німецькі військово-польові суди з юрисдикцією над злочинами проти «громадського ладу» та німецької армії, фактично нівелюючи український суверенітет і криміналізуючи будь-яку опозицію німецьким цілям. Цей наказ забороняв страйки, мітинги та збори, обмежував свободу преси, демонструючи чіткий перехід від союзнництва до окупації.

Для України зосередження уваги і дипломатичних зусиль на відносинах з Німеччиною було вигідним не лише тому, що вона була могутньою і впливовою та лідером блоку Центральних держав, а ще й тому, що вона не мала з нею спільного кордону й не мала претензій на якусь її територію. Мало того, Київ і Берлін об'єднувало прагнення не допустити створення сильної Польщі, яка могла збільшитися коштом українських земель, передусім Волині і Галичини [1, с. 351-352].

Генерал Еріх Людендорф, ключовий німецький стратег, прямо заявив, що «молодий український уряд виявився неспроможним навести в країні лад і забезпечити нас [німців]» продовольством. Німецьке верховне командування, представлене в Києві такими фігурами, як генерал Вільгельм Гренер, дійшло висновку, що для забезпечення німецьких інтересів необхідний новий, більш консервативний та ефективний уряд.

Німеччина все ж вирішила виводити свої війська з України, хоча чимало впливових діячів, особливо серед військових, не підтримували цього заходу. Генерали Еріх Людендорф, Макс Гофман, Вільгельм Гренер виступили проти негайного виводу війська, внаслідок чого Українська Держава втратить незалежність [1, с. 37].

Отже, німецько-українські відносини 1918 року були не просто відносинами домінування, а складним симбіозом, де обидві сторони переслідували власні стратегічні цілі. Скоропадський прагнув використати німецьку міць для української незалежності, тоді як Німеччина прагнула використати українську державність для своїх військових потреб. Цей фундаментальний конфлікт інтересів, замаскований договорами та тимчасовими взаємними потребами, був приречений на розпад, залишаючи молоду українську державу наодинці зі своїми ворогами. Цей період залишається критичною та

повчальною главою в історії української державності, що підкреслює небезпеку залежності та складну взаємодію національних прагнень і геополітики великих держав.

Джерела та література

1. Дацків І. Здобутки дипломатії гетьманату Павла Скоропадського. *Українознавство: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць НДІУ*. 2009. Т. 23. С. 349–367.
2. Дацків І. Б., Полич М. І. Становлення та розвиток дипломатичних відносин Гетьманату П. Скоропадського з державами Антанти. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. 2023. № 28. С. 33–39.
3. Дещинський Л. Є. Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка*. 2008. № (63). С. 3–8.
4. Кравчук М., Марціясь І. Особливості міжнародних відносин за гетьмана П. Скоропадського. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3(19). С. 12–18.
5. Кузьміна І. Українське представництво в Німеччині за часів П. Скоропадського. *Україна та Німеччина: міждержавні відносини: збірник наукових праць*. 2018. С. 218–233.
6. Пиріг Р. Державна служба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2009. № 15(1). С. 66–95.

Польшина Ольга Ігорівна

студентка,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
науковий керівник – **Крупеня І. М.**
кандидат політичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ ПРОГНОЗУВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У сучасному світі, який характеризується глибокими політичними, економічними та технологічними трансформаціями, прогнозування у сфері міжнародних відносин набуває виняткового значення. Глобалізація, поширення гібридних загроз, зростання кількості міждержавних конфліктів, кризи безпеки та інформаційна асиметрія створюють потребу у науково обґрунтованому передбаченні тенденцій розвитку міжнародної системи. Прогнозування дозволяє державам адаптуватися до змін, запобігати кризам і будувати ефективну зовнішню політику. У ХХІ столітті жодна сфера суспільного життя не

може ефективно розвиватися без прогнозування майбутнього, а у сфері міжнародних відносин ця потреба стає ключовою умовою безпеки й стабільності [1, с. 14].

Однак сам процес прогнозування у міжнародній сфері є надзвичайно складним. Його об'єктом виступає багатовимірна, динамічна система міжнародних відносин, структура якої постійно змінюється під впливом політичних, економічних, військових і соціокультурних чинників. Така система має нелінійний характер, тобто навіть незначні події здатні викликати масштабні наслідки як на регіональному так і на глобальному рівні. Саме тому політичні прогнози у цій галузі мають імовірнісний, а не директивний характер [1, с. 15].

Витоки сучасної прогностики пов'язані з розвитком футурології у ХХ столітті. Під впливом гуманітарних і природничих наук відбулося становлення теорії суспільного прогнозування, що згодом переросло у політичну прогностику – окремий напрям міждисциплінарних досліджень, орієнтований на передбачення тенденцій розвитку міжнародної системи [3, с. 12]. Прогнозування у міжнародних відносинах є «найбільш складним напрямом гуманітарного прогнозування», оскільки поєднує в собі як об'єктивні чинники світового розвитку, так і суб'єктивні рішення політичних акторів [3, с. 13].

Однією з найгостріших проблем міжнародного прогнозування є нестабільність самої системи міжнародних відносин. Зміна балансу сил, регіональні конфлікти, терористичні загрози, міжцивілізаційні суперечності – усе це формує постійно мінливе середовище, яке ускладнює побудову надійних довгострокових прогнозів. Додатковим викликом є неповнота інформації: аналітики не завжди володіють достовірними даними про наміри й внутрішню політику держав, що обмежує точність прогнозів. Міжнародне прогнозування є безперервним процесом, який потребує постійного оновлення та корекції з урахуванням нової інформації [1, с. 17].

Вагому роль у розвитку сучасних підходів до прогнозування відіграють нові методи аналізу, зокрема: метод екстраполяції, метод колективної генерації ідей («мозковий штурм»), метод «Дельфі», сценарне моделювання, історичну аналогію та моделювання ситуацій [2, с. 62]. Поєднання кількох методів дозволяє підвищити ефективність прогнозів і мінімізувати похибку. Особливої уваги набуває концепція «форсайту» – методу, що поєднує прогнозування і стратегічне планування, орієнтуючись не на минуле, а на можливі майбутні сценарії розвитку [2, с. 61].

Попри науково-методичний прогрес, у процесі прогнозування існують серйозні когнітивні обмеження. Міжнародне прогнозування має подвійну природу – об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна частина визначається факторами, що не залежать від людини – структурою світової системи, географією, економічними закономірностями; натомість суб'єктивна – це позиція дослідників, інтереси замовників, політичний контекст і світогляд аналітиків [3, с. 16]. Саме ця подвійність є причиною того, що навіть науково обґрунтовані прогнози часто виявляються неточними, оскільки відображають не лише об'єктивні процеси, а й людські інтерпретації.

Іншою серйозною проблемою є наявність у міжнародній системі факторів «чорних лебедів» – непередбачуваних подій, які докорінно змінюють політичну динаміку. Такі події неможливо передбачити на основі попередніх спостережень, адже вони мають унікальний характер і порушують звичні закономірності [1, с. 16]. До подібних явищ належать пандемії, масштабні війни, фінансові колапси або технологічні прориви, які змінюють архітектуру глобальної безпеки. Унаслідок цього будь-який прогноз у міжнародній сфері має розглядатися лише як можливий сценарій, а не як наперед визначений результат.

Варто зазначити, що стратегічне прогнозування відіграє не лише аналітичну, а й управлінську функцію. Стратегічне прогнозування створює умови для цілісного підходу до постановки наукової проблеми та її розв'язання, поєднує теоретичні, концептуальні й прикладні завдання і водночас забезпечує механізм реалізації зовнішньої політики [3, с. 12–13]. Це означає, що прогнозування стає складовою процесу прийняття політичних рішень і формування зовнішньополітичної стратегії. Ефективна зовнішня політика без системного прогнозування перетворюється на реактивну, а не проактивну діяльність.

Сучасна політична реальність XXI століття характеризується хаотизацією міжнародної діяльності, що об'єктивно вимагає використання прогнозування як засобу впорядкування політичних процесів [2, с. 63]. Метою політичного прогнозу є запобігання небажаному розвитку подій, адаптація до неминучих тенденцій і спрямування політичних процесів у бажаному напрямі. Саме тому прогнозування тісно пов'язане з концепцією політичного управління, оскільки воно формує аналітичну основу для прийняття рішень у зовнішній політиці.

У практичному вимірі прогнозування міжнародних відносин стикається також із проблемою недостатньої інституціоналізації. У багатьох державах відсутні постійні аналітичні структури, що займаються системним прогнозуванням зовнішньополітичних процесів. Важливою умовою підвищення якості прогнозів є розвиток аналітичних центрів, які мають незалежну експертну позицію та забезпечують наукову обґрунтованість політичних рішень [2, с. 65]. У країнах із розвинутою системою політичної аналітики саме такі інституції відіграють вирішальну роль у підготовці стратегічних прогнозів.

Окрім того, прогнозування у міжнародних відносинах тісно пов'язане з інформаційними технологіями. Сучасні аналітичні інструменти – великі дані, геоінформаційне моделювання, штучний інтелект – значно розширюють можливості дослідників. Навіть найточніші алгоритми не можуть замінити людського судження, адже політика завжди залишається сферою, де цінності, емоції та інтереси відіграють вирішальну роль [2, с. 67].

Таким чином, прогнозування у міжнародних відносинах постає як складний, багаторівневий процес, що поєднує аналітичну, методологічну, управлінську та технологічну складові. Його проблеми – це не лише наукові труднощі, а й політичні виклики: нестача достовірних даних, інформаційна закритість держав, ідеологічні упередження, а також відсутність належного механізму імплементації прогнозів у практику державного управління. Подолання викликів міжнародного прогнозування можливе лише через розвиток міждисциплінарних досліджень, посилення ролі аналітичних інститутів, використання новітніх технологій та впровадження культури наукового аналізу у систему ухвалення зовнішньополітичних рішень.

Джерела та література

1. Погорелова І. С. Особливості політичного прогнозування у міжнародних відносинах. *Політикус*. 2022. Вип. 5. С. 14–21.
2. Поліщук І. В. Сучасне політичне прогнозування. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2024. Т. 15. С. 61–76.
3. Ржевська Н. Г. Стратегічне прогнозування як механізм реалізації міжнародного прогнозування. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2023. Т. 12. С. 11–22.

АРХЕОЛОГІЧНА СПАДЩИНА ДОНБАСУ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Археологічна спадщина Донбасу є надзвичайно вразливою у війні, але водночас вона показує безперервність заселення та культурних контактів починаючи від кам'яної доби. Донбас для археологів та істориків – регіон унікальний, адже тут на межі степу й лісостепу зішлись різні археологічні традиції, що сформували густу мережу поселень і курганів уздовж долин річок. На цьому тлі питання охорони постає як питання державної безпеки пам'яті та наукового потенціалу.

Пам'ятки кам'яної доби показують, що територія Донбасу була заселена впродовж дуже тривалого часу. До найдавніших належить Амвросіївська стоянка (приблизно 300–100 тис. років тому). У регіоні також відомі муст'єрські майстерні та поселення на Бахмутщині і в Придінців'ї, а пізній палеоліт представлений стоянками біля Богородичного, Пришиба та Тетянівки. Це все підкреслює безперервність культурних процесів, а отже – високу цінність археологічного шару як джерела для реконструкції історії Сходу України. Величезний пласт спадщини – кургани. За обліком Донецького обласного краєзнавчого музею, до 2003 року в електронній базі враховано 7260 насипів; з урахуванням ще не виявлених і старих розкопів загальна кількість може перевищувати 10 тисяч [5, с. 4–5]. Значна частина насипів зазнала ерозії та господарського руйнування; облік ускладнюється локальними втратами і неповнотою даних, що потребує повторних польових перевірок і корекції кадастру [5, с. 4–5]. Кургани поблизу Іжевки (село Донецької облатсі) є показовими для розуміння наукової цінності й вразливості археологічної спадщини Донбасу. Як зазначає Р. Литвиненко, у шести курганах двох груп виявлено 40 поховань доби бронзи — від ямної до зрубної культур. Серед них зафіксовано виняткову для регіону знахідку: на приблизно півтори тисячі катакомбних поховань басейну Сіверського Дінця дерев'яні колеса засвідчено лише двічі, і один із цих випадків походить саме з іжевського комплексу [6, с. 27, 29]. Унікальність цих матеріалів підкреслює, наскільки важливим є збереження кожного насипу, що може містити неповторні свідчення давньої історії.

Загалом же, війна різко посилила загрози для археологічних пам'яток. Кургани, що розташовані на підвищеннях, часто використовують як спостережні та оборонні пункти, тому зафіксовано випадки зрізання їхніх верхівок і порушення охоронних зон навіть за десятки кілометрів від лінії бойових дій. Такі дії можуть розцінюватися як порушення законодавства України та Другого протоколу до Гаазької конвенції [1]. На прифронтових і контрольованих територіях простежуються наслідки обстрілів, мінування та інженерних робіт. Водночас, як свідчать результати моніторингів, дві третини пошкоджених об'єктів постраждали не від бойових дій, а через давні проблеми – брак обліку, відсутність нагляду і поширення нелегальних розкопок [3]. У звітах підкреслено, що фахівці лише фіксують порушення та передають матеріали до державних органів і міжнародних інституцій [3]. Питання захисту археологічної спадщини набуває особливої ваги в умовах російської агресії. Під час пресконференції «Археологія України у час війни: проблеми і перспективи», що відбулася 10 листопада 2023 року П. Шидловський наголосив: «Ми, археологи, сприймаємо цю війну з погляду війни за культуру» [2]. Ударів зазнають як наземні історичні об'єкти, так і підземний археологічний шар. На інституційну проблему звертає увагу С. Теліженко: у переліку нерухомих пам'яток Луганської області налічується лише близько ста археологічних об'єктів, що значно менше за їхню реальну кількість, тому велика частина спадщини фактично не має правового захисту [3].

Норми міжнародного та національного законодавства зобов'язують забезпечувати захист археологічної спадщини навіть у воєнний час. Україна є стороною Гаазької конвенції 1954 року і з 2020 року застосовує положення Другого протоколу, який уточнює обмеження щодо поняття «військової необхідності» та посилює відповідальність за пошкодження культурних цінностей [1]. Закон України про охорону культурної спадщини також закріплює, що всі археологічні об'єкти є державною власністю та перебувають під охороною держави. Однак, організаційна відповідь професійної спільноти вже формується. В Інституті археології НАН України створено Моніторингову археологічну експедицію та міжінституційну групу *Archaeological Landscapes Monitoring Group* для виявлення, фіксації і базового обліку пошкоджених локацій; реалізовано пілотні дослідження за підтримки Німецького археологічного інституту та ЮНЕСКО [4, с. 5]. У підсумку за кілька років на різних територіях зафіксовано сотні об'єктів із різними типами руйнувань; водночас підкреслено проблему «непроявленого стану» багатьох поселень і ґрунтових могильників, де масштаб втрат без спеціальних робіт

визначити неможливо [4, с. 4]. Стратегічні пропозиції включають створення спеціалізованих підрозділів охорони культурної спадщини у секторі безпеки й МВС, посилення митного контролю проти тіньового вивозу артефактів, а також інтеграцію археологів у проектні групи для будь-яких інженерних робіт у прифронтових громадах [2].

Наріжним завданням є довгострокова державна програма археологічного кадастру із сучасною паспортизацією, ГІС-обліком і регулярним польовим моніторингом; це дозволить «перезапустити» систему обліку і перейти від епізодичного реагування до планового захисту. Не менш важливо налагодити підготовку фахівців для пам'яткоохоронної, археологічної та музейної сфер, оскільки потреба у кваліфікованих кадрах стрімко зростає.

Підсумовуючи, археологічні пам'ятки Донбасу демонструють значну історичну цінність і водночас виявляються особливо вразливими до пошкоджень у війні. Стоянки кам'яної доби, кургани бронзового віку, середньовічні поселення й інші об'єкти показують, що кожна ділянка археологічного ландшафту може містити важливу інформацію для відтворення історії регіону. Сучасні загрози засвідчують необхідність упорядкування обліку пам'яток, фіксації їхнього стану, уточнення кадастрових даних та залучення фахівців до оцінки впливу військових і господарських робіт. Ефективна охорона потребує узгоджених дій державних інституцій, місцевої влади, наукових установ і військових підрозділів.

Джерела та література

1. Археологічні пам'ятки і війна / уклад. С. Теліженко. Київ : Спілка археологів України, 2019. 10 с. URL: http://vgosau.kiev.ua/txt/SAU_war.pdf (дата звернення: 07.11.2025)
2. Археологія України у час війни: проблеми і перспективи : пресконференція (Київ, 10 листопада 2023 р.). URL: <https://old.nas.gov.ua> (дата звернення: 07.11.2025)
3. Бєлокобильський О. Археологічні пам'ятки в зоні АТО. Найбільшої шкоди зазнали кургани – археологи. 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28200171.html> (дата звернення: 06.11.2025)
4. Буйських А., Шидловський П., Івакін В. Моніторинг пам'яток археологічної спадщини України під час військової агресії РФ. Київські збірники історії, археології, мистецтва та побуту. 2023. Вип. IV. С. 3–15.
5. Дегермеджі С. М. Кургани Донбасу: загальний стан, проблеми обліку та охорони. Археологічний альманах. 2004. № 14. Донецьк. С. 3–12.
6. Литвиненко Р. О. Олекса Тихий і археологічна спадщина Донбасу. Мислити з Олексою Тихим: гідність, виховання, ідентичність. Вінниця ; Дружківка : Нілан-ЛТД, 2017. С. 26–31.

Синявіна Дар'я Сергіївна,
*магістрантка,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
науковий керівник – Мухтуненко В. В.,
кандидат історичних наук, доцент*

КУЛЬТ ОСОБИ ЧАУШЕСКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНІЇ (1965-1989 рр.)

Формування та використання культу особи Ніколае Чаушеску стало одним із ключових інструментів зовнішньополітичної стратегії Румунії в період 1965-1989 років. Дослідження цього феномену дозволяє краще зрозуміти специфіку румунського «національного комунізму» та механізми його міжнародного позиціонування в умовах біполярного світового порядку. Актуальність теми зумовлена необхідністю вивчення досвіду використання персоналістських елементів у дипломатії середніх держав та їх впливу на формування міжнародного іміджу країни.

Процес створення культу особи румунського лідера мав чітко виражені зовнішньополітичні цілі та поступово трансформувався від інструменту внутрішньої легітимації до засобу міжнародного позиціонування. Починаючи з кінця 1960-х років, образ Н. Чаушеску як «незалежного комуніста» активно використовувався для демонстрації автономності Румунії від радянського диктату та створення унікального іміджу країни на міжнародній арені [1, с. 169]. Відмова підтримати введення військ Варшавського договору в Чехословаччину в серпні 1968 року стала поворотним моментом у формуванні іміджу румунського лідера як захисника національного суверенітету та принципів невтручання у внутрішні справи інших держав.

Кульмінацією використання цієї стратегії стала історична промова Н. Чаушеску 21 серпня 1968 року на площі Республіки в Бухаресті, де він перед 100-тисячною аудиторією засудив радянську інтервенцію в Чехословаччину як «серйозну помилку і загрозу справі соціалізму в Європі та миру в усьому світі». Ця промова транслиувалася по радіо та телебаченню не лише в Румунії, але й була підхоплена західними ЗМІ, що миттєво перетворило Чаушеску на міжнародну фігуру [2, с. 95]. Румунська пропаганда майстерно використала цей момент, представляючи свого лідера як «мужнього захисника справедливості»,

який не побоявся кинути виклик наймогутнішій державі соціалістичного табору.

Західні засоби масової інформації почали характеризувати Чаушеску як «червоного мавра» та «незалежного комуніста», підкреслюючи його роль у розколі монолітності соціалістичного табору. Французька газета «Le Monde» назвала його «європейським Тіто», а американський «Time» помістив його фото на обкладинку з підписом «Червоний бунтар». Румунська преса ретельно відстежувала всі ці публікації, створюючи для внутрішнього споживача образ лідера, який здобув «всесвітнє визнання».

Особливого значення культ особи набув у контексті розвитку відносин із західними державами. Встановлення дипломатичних відносин з Федеративною Республікою Німеччина 31 січня 1967 року стало першим серйозним кроком у напрямку зближення із Заходом, який активно використовувався румунською пропагандою для підкреслення «історичного значення рішень, прийнятих мудрим керівництвом товариша Чаушеску» [3, с. 142]. Цей крок порушував так звану «доктрину Хальштейна» і викликав гострий протест з боку СРСР, проте румунські ЗМІ представили це як "перемогу принципової позиції нашого лідера".

Найбільш яскравим прикладом використання культу особи у зовнішньополітичних цілях став історичний візит президента США Річарда Ніксона до Бухареста 2-3 серпня 1969 року. Цей візит, який став першим візитом американського президента до соціалістичної країни після початку «холодної війни», був ретельно спланований та організований румунською стороною з максимальним пропагандистським ефектом. Кожна зустріч, кожна промова, кожен протокольний момент детально висвітлювався в румунських ЗМІ, створюючи ілюзію особливого статусу румунського лідера в міжнародній ієрархії.

Румунське телебачення цілодобово транслювало хроніку візиту, газета «Scântea» публікувала спеціальні випуски, а радіо «Букурешті» в прямому ефірі коментувало кожну подію. Особливий акцент робився на «дружній та довірливій атмосфері переговорів», «взаємній повазі двох лідерів великих націй», «визнанні Америкою особливої ролі Румунії у світовій політиці». Населенню демонструвалося, що до їхньої країни приїжджає найпотужніший лідер західного світу, щоб «порадитися з мудрим румунським керівником» [4, с. 289-334].

Практичні результати цієї стратегії виявилися вражаючими: у 1975 році Румунія отримала від США статус найбільш сприятливої нації в

торгівлі, що відкрило широкі можливості для економічного співробітництва та залучення західних інвестицій. Водночас румунські ЗМІ представляли це досягнення як особистий тріумф Чаушеску, підкреслюючи його унікальну здатність "перемагати на дипломатичному фронті" та «захищати національні інтереси Румунії». Обсяг торгівлі з США зріс з 50 мільйонів доларів у 1969 році до 800 мільйонів у 1980 році, що подавалося як пряме свідчення "геніальної зовнішньополітичної стратегії керівника".

Активна політика Румунії щодо країн «третього світу» також значною мірою будувалася навколо персони Чаушеску та його ретельно сконструйованого іміджу як лідера незалежних держав. Румунський керівник майстерно позиціонував себе як природного союзника молодих незалежних країн, підкреслюючи спільність історичного досвіду боротьби проти імперських амбіцій великих держав. Кожен візит до країн Африки, Азії та Латинської Америки ретельно режисувався та широко висвітлювався в румунській пресі, створюючи образ «всесвітньо визнаного лідера народів, що борються за свободу».

Особливо яскравим прикладом такого використання культу особи став візит Н. Чаушеску до Китайської Народної Республіки в червні 1971 року, де він провів тижневі переговори з Мао Цзедуном та іншими керівниками КПК. Румунські ЗМІ представили цю зустріч як «історичну подію світового значення», підкреслюючи, що «товариш Мао високо оцінив принципову позицію румунського керівництва та особисто товариша Чаушеску в міжнародних справах» [5, с. 143]. Цікаво, що саме після цього візиту в Румунії розпочалися процеси, що нагадували китайську «культурну революцію», були прийняті «Липневі тези» 1971 року, які кардинально посилили ідеологічний контроль та інтенсифікували формування культу особи самого Чаушеску.

Фотографії Чаушеску з Мао Цзедуном широко розповсюджувалися в Румунії, символізуючи "братерство великих революціонерів". Румунська преса детально описувала, як «китайський народ з ентузіазмом зустрічав румунського лідера», як «мільйони китайців вивчають досвід румунського будівництва соціалізму». Це створювало враження, що Чаушеску належить до вузького кола світових лідерів, здатних впливати на долі мільярдів людей.

Унікальною рисою румунської дипломатії періоду Чаушеску стала його ретельно культивована роль як посередника в міжнародних конфліктах, що систематично використовувалася для зміцнення культу особи як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях. Найбільш

яскравим прикладом цієї стратегії стала участь румунського лідера у врегулюванні близькосхідного конфлікту. На відміну від інших соціалістичних країн, які традиційно підтримували виключно арабську сторону в конфлікті з Ізраїлем, Румунія обрала складний, але принципово важливий шлях збереження дипломатичних відносин та конструктивного діалогу з усіма сторонами конфлікту.

Роль Чаушеску в організації та підготовці історичної зустрічі єгипетського президента Анвара Садата з ізраїльським прем'єр-міністром Менахемом Бегіном, яка відбулася в листопаді 1977 року в Ієрусалимі, активно використовувалася румунською пропагандою для створення образу «великого миротворця міжнародного масштабу». Румунські ЗМІ детально розповідали, як «завдяки мудрості та дипломатичному хисту товариша Чаушеску стало можливим зближення між народами Близького Сходу». Коли в 1978 році були підписані Кемп-Девідські угоди, румунська преса не забула підкреслити «визначальну роль нашого лідера у досягненні цього історичного прориву» [6, с. 67].

Культ особи Чаушеску виконував також критично важливу функцію у відносинах з країнами, що розвиваються, особливо в Африці та Азії. Румунський лідер систематично позиціонувався як «великий друг і захисник інтересів малих народів», «невтомний борець проти неоколоніалізму та імперіалістичної експансії». Його виступи на форумах країн Руху неприєднання, зустрічі з лідерами африканських держав, візити до країн Азії та Латинської Америки широко висвітлювалися румунськими ЗМІ, підкреслюючи його унікальну роль як «голосу пригноблених народів планети».

Економічне співробітництво з африканськими та азійськими країнами також систематично подавалося через призму особистих досягнень румунського лідера. Кожен підписаний контракт, кожна угода про технічне співробітництво, кожен завершений будівельний проект представлялися як безпосередній результат його особистої дипломатичної майстерності та «глибокого розуміння потреб братніх народів». До кінця 1970-х років частка країн, що розвиваються, у зовнішньоторговельному обороті Румунії досягла 25%, що постійно подавалося як свідчення «геніальної стратегії диверсифікації міжнародних зв'язків».

Проте вже з початку 1980-х років ефективність використання культу особи як інструменту зовнішньої політики почала катастрофічно знижуватися. Глибока економічна криза в Румунії, запровадження драконівських заходів жорсткої економії, масштабні порушення прав

людини та зростаюча міжнародна ізоляція почали негативно впливати на міжнародний імідж Чаушеску. Західні країни, які раніше розглядали його як "незалежного комуніста" та потенційного партнера у послабленні радянського впливу в Східній Європі, почали все більш критично оцінювати авторитарні методи його правління та катастрофічне погіршення ситуації з правами людини в Румунії.

До кінця 1980-х років культ особи Чаушеску остаточно перетворився на серйозну перешкоду для зовнішньої політики Румунії та фактор її міжнародної ізоляції. Його категорична відмова підтримати горбачовську «перебудову», різка критика демократичних процесів у соціалістичних країнах та повне нерозуміння нових тенденцій у світовій політиці призвели до повної дискредитації режиму на міжнародній арені. На Варшавській нараді лідерів країн Варшавського договору в липні 1989 року Чаушеску фактично опинився в абсолютній ізоляції, самотньо виступивши проти загального курсу на демократизацію соціалістичної системи та примирення з Заходом.

Парадоксально, але той самий культ особи, який у 1960-1970-х роках ефективно сприяв міжнародному визнанню Румунії та створенню її унікального іміджу, в 1980-х роках став головним фактором її міжнародної ізоляції та дискредитації. Персоналістський характер зовнішньої політики, коли абсолютно всі стратегічні рішення приймалися виключно Чаушеску без будь-яких консультацій з експертами або врахування об'єктивних обставин, призвів до повної втрати дипломатичної гнучкості та здатності адаптуватися до кардинально змінюваних міжнародних умов.

Таким чином, досвід використання культу особи Н. Чаушеску як інструменту зовнішньої політики демонструє складну еволюцію від надзвичайно ефективного засобу міжнародного позиціонування до катастрофічного фактора ізоляції країни на світовій арені. На початковому етапі ця стратегія дозволила Румунії зайняти абсолютно унікальне місце в системі міжнародних відносин періоду «холодної війни», успішно балансує між різними центрами сили та максимально використовуючи суперечності між ними. Проте надмірна персоналізація зовнішньополітичного процесу, втрата інституційного характеру прийняття рішень та нездатність своєчасно адаптуватися до нових геополітичних реалій кінця 1980-х років призвели до повного краху як самого режиму, так і його амбітної зовнішньополітичної стратегії.

Джерела та література

1. Гакман С. М. Румунія і Польща у системі міжнародних відносин міжвоєнного періоду (1921-1939 рр.). Історичний журнал. 2006. № 1. С. 71-81.
2. Європейські антитоталітарні практики: практикум / упорядники: М. Б. Столяр та ін. Чернівці: Десна Поліграф, 2020. 212 с.
3. Мельничук Л. Передумови та становлення відносин Румунії з Європейським Співтовариством (1960-1970-ті рр.). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2019. Вип. 28. С. 158-176.
4. Поплавський О., Гаврільченко О. Диктатура у сучасному світі. Дніпро: ДДАЕУ, 2018. 287 с.
5. Палінчак М., Остапець Ю., Лешанич М. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. 240 с.
6. Сацький П. В. Становлення зовнішньополітичної стратегії Румунії у постсоціалістичний період (1990-2005 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 212-219.

Скрипка Дарина Василівна
*студентка,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка,
науковий керівник – Кудінов Д. В.,
доктор історичних наук, професор,*

ШЕВСЬКИЙ ПРОМИСЕЛ У МИРОПІЛЛІ ПОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ

До середини XIX ст. в Україні більшість селянських господарств функціонували як натуральні, де самозабезпечення було ключовим принципом життя. Взуття селяни виготовляли самотужки. Воно було просте, але практичне та функціональне, що давало змогу захистити ноги від механічних пошкоджень чи перепад температури. З початком пореформеного періоду ситуація кардинально змінилася, що створило нові умови для ремісництва. Глибокі економічні та соціальні трансформації спричинили зростання попиту на ремісниче виробництво та мануфактурне взуття і поступовий занепад традиційного домашнього виробництва. Тим не менш, у багатьох місцевостях України, віддалених від залізниць, зберігалися осередки розвинутого кустарного виробництва взуття. Серед них – м. Миропілля Суджанського повіту.

Мета публікації – виявити та проаналізувати ключові фактори та особливості функціонування шевського промислу в Миропіллі протягом пореформеного періоду 1861–1914рр.

Завдяки стратегічному розташуванню на перетині торгівельних шляхів, Миропілля від самого заснування стало потужним центром різноманітних ремесл, де чоботарство відігравало головну роль. Розвиток цього ремесла в Миропіллі пов'язане з міграційною хвилею з Волині. У другій половині XVIII століття шевці були організовані в цехову структуру в якій налічувалося 117 зареєстрованих членів. У 1860 р. тільки в центральній частині Миропілля працювали майстерні 12 шевців і 4 взуттєвиків [3, с. 30].

Справжній масштабний розвиток шевської справи припав на другу половину XIX ст. і був прямим наслідком кількох важливих соціально-економічних змін. Основні причини розквіту:

- низька родючість ґрунтів за межами села, що призводило до зменшення попиту на заняття землеробством і стимулювало пошук інших джерел доходу;

- збільшення тваринництва в регіоні призвело до значного зростання доступності сировини для шевства;

- поява залізниць радикально змінила можливості для продажу товарів на ринках та ярмарках, зробивши торгівлю доступнішою, швидшою та ефективнішою;

- підвищений попит на нове та відремонтоване взуття для всіх верст населення;

- зростання кількості міського населення та, зокрема, робітників зумовило підвищений попит на доступне, але водночас практичне взуття.

Для виготовлення черевиків використовували шкіру великої та малої рогатої худоби. Вже на початку ХХ ст. в Миропіллі забивали близько 2585 голів великої та 1953 дрібної рогатої худоби. Забій здійснювали м'ясоторговці на своїх ділянках, використовуючи для цього житлові будинки та споруди [2, арк. 102]. Також шкіра закуповувалася у місцевих чинбарів і доставлялася з Півдня України, а з розвитком залізничного сполучення – також з Москви та с. Кімри Корчевського повіту Тверської губернії [6, с. 198].

Технологічний процес виготовлення шкіряного взуття в пореформений період залишився переважно ручним і вимагав специфічного набору інструментів та обладнання. Процес виготовлення шкіряного взуття вимагав використання специфічного комплексу інструментів: ножі, голки, шила, молотки та кліщі. В пореформений період чоботи надалі шили в ручну. Тодішні майстри мали звичайні інструменти: дубильний чан («квасник»), зольник («шаплик»), в якому оброблялася шкіра розчином гашеного вапна, ступа для товчення дубу, шевські «дошки-кобилиці», «пілга» для фіксації шкіри, «писачок» (кленова паличка для обробки задників і розшивання візерунками підошви), штрихоль для очищення від вовни, гачки, голки, щипці та коси [9, с. 41].

Шкіряне взуття було представлене в багатому асортименті. Основними видами виробленого взуття (за аналогією з асортиментом шевців сусіднього Сумського повіту) були: «прикрійні» («підлепні»), «виворотні» і «витяжні» («цвяхові») чоботи, «моршни» (рід туфель), а також жіночі черевики [4, с. 203]. Це взуття не відзначалося якістю, проте воно було дешевим і через це мало більший попит. Чоботи надходили у продаж у вигляді напівфабрикатів, а їхнє остаточне доопрацювання виконували місцеві майстри. У 1861 році в місті функціонувало 82 заклади, які реалізовували свою продукцію на загальну суму до 30 тис. руб. на рік, охоплюючи ринки Миколаєва,

Полтави та Кременчука. Вже до 1885 року число майстрів-шевців збільшилося до 253, а обсяги виробництва досягли 83860 пар чобіт (на суму 179810 руб.) та 184 шкір (2208 тис. руб.). Це свідчить про те, що взуттєва справа залишалася ключовою галуззю міського ремісництва в означений період [9, с. 42].

Наприкінці XIX ст. спостерігається тенденція до занепаду через віддаленість від залізниць та брак інновацій. Утім, у 1890 р. ремісники Миропілля за сприйняття Суджанського земства та князя П. Д. Долгорукова, ініціювали співпрацю з Київським військовим відомством для отримання армійських замовлень [1, арк. 1–3]. Відкриття земської майстерні дозволило організувати діяльність кустарів за артільним принципом. Щоб здешевити та покращити якість виробництва земство заснувало власний шкіряний завод. Кустарний технік К. Р. Стронський намагався впровадити сучасні методи обробки шкіри, хоча зіткнувся з опором і обережним ставленням майстрів до сировини через її брак [8, с. 163]. Майстри які були задіяні у земській майстерні, могли заробляти до 1 руб. 20 коп. за день підмайстер отримував 75 коп., а хлопчик (вчився та був допоміжним на промислі) і за це отримував 40 коп. Взуття збувалося великими партіями у Полтаву, Миколаїв, Кременчук, Харків, Ростов-на-Дону, Маріуполь, Одесу та на Північний Кавказ [4, с. 199; 7, с. 2].

Попри зростання обсягів виробництва, торговці та кустарі зіткнулися з логістичними проблемами та критичними умовами праці. Висока вартість гужових перевезень (близько 50 коп. за пуд чобіт) суттєво зменшувала заробіток кустарів. А клопотання Суджанської управи щодо зниження тарифу було відхилено [7, с. 2]. Умови праці ремісників були вкрай незадовільними через несприятливі випари вапняного розчину, яким замочували шкіру, що негативно впливало на здоров'я людини. Також були поширені випадки зараження «сибіркою» через використання шкіри загиблих тварин [1, с. 201].

Початок Першої світової війни призвів до суттєвого державного попиту на чоботи. Миропільська майстерня мала шити 200 тис. пар чобіт на рік і, попри скорочення обсягів через фінансові проблеми, до середини березня 1915 р. виготовила 70 тис. чобіт забезпечуючи орієнтовно до 0,3% загальної потреби армії [5, с.132].

Розвиток шевського промислу в Миропіллі у пореформений період демонструє перехід від традиційного кустарного ремесла до розсіяної мануфактури. Найбільшого розквіту промисел досяг у другій половині XIX ст. завдяки сприятливим економічним чинникам. Криза кінця століття була подолана завдяки індустріальній підтримці Суджанського

земства та особисто князя П. Д. Долгорукова, які забезпечили масові військові замовлення та створили земську майстерню. Та, незважаючи на значні економічні успіхи, промисел функціонував в умовах низької якості сировини та критично небезпечних санітарних умов праці, що було типовим для кустарного виробництва цього періоду. Будівля земської майстерні залишається важливою пам'яткою локальної історії Миропілля попри вибухи та незначні пошкодження агресором.

Джерела та література

1. Державний архів Курської області. Ф. 1. оп. 1, спр. 4413, 22 арк.
2. Державний архів Курської області. Ф. 4. оп. 1, спр. 144, 120 арк.
3. Кудинов Д. В. Заштатный город Мирополье середины XIX века: историко-статистические заметки. *Gardarika*. 2014. Vol (1). № 1. С. 26–36.
4. Кудинов Д. В. Кустарные промыслы жителей г. Мирополье Курской губернии во второй половине XIX- в начале XX вв. *Gardarika*. 2016. Vol (9). Is.4. С. 197–213.
5. Кудинов Д. В. Мирополье Исторический очерк. Сумы: Печатный дом «Папирус», 2012. 268 с.
6. Кудинов Д. В. Сапожный промысел города Мирополье в пореформенный период. *Суджа и Суджане в отечественной и зарубежной истории и культуре: сборник статей и материалов* / ред.-сост. А. И. Раздорский; редкол.: В. А. Кудинов (пред.) [и др.]. Курск: Курск. гос. ун-т, 2015. С. 197–205.
7. По губернии. *Курские Ведомости*. 1900, 29 марта. С. 2.
8. Сарыков Е.С. Кустарные промыслы Курской губернии второй половины XIX – начала XX вв. Мытищи: МГУ ЛЕСА, 2016. 236 с.
9. Терещенко А. А. Торговля и ремесло в городах Центрально-Черноземного региона во второй половине XIX-начале XX века. Курск: Курск. гос. ун-т, 2006. 60 с.

Тверезовський Дмитро Олександрович

*магістрант,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
науковий керівник – **Крупеня І. М.**,
кандидат політичних наук, доцент*

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ «РУССКОГО МИРА»: ВІД КУЛЬТУРНОЇ ЄДНОСТІ ДО ВИПРАВДАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Військова агресія Російської Федерації проти України є результатом багаторічної гібридної війни, яка розпочалася ще після розпаду Радянського Союзу. У цей період Росія почала шукати нову ідеологічну основу для збереження свого впливу на пострадянському просторі. Одним із ключових інструментів цього процесу стала концепція «русского мира», яка поступово перетворилася на центральний ідеологічний механізм реалізації гібридної політики Кремля проти сусідніх держав, зокрема України.

Попри сучасний характер, «русский мир» не є принципово новим явищем. Його ідейні витoki сягають середньовіччя, зокрема релігійної концепції «Святої Русі», що формувала уявлення про духовну єдність православних народів та особливу історичну місію Русі як хранительки істинної віри. Саме ця давня ідея з часом трансформувалася у сучасну доктрину, яка поєднує культурно-релігійні та політичні елементи для виправдання зовнішньої експансії Росії.

На думку Володимира Рички, ця ідея є навіть не теорією чи доктриною, а радше «есхатологічною перспективою», в якій Московське царство проголошується останнім оплотом християнства і запорукою спасіння цілого світу. Москва в очах місцевих книжників стає і «третім Римом», і «другим Константинополем», і «другим Києвом», і навіть «новим Ізраїлем». З плином часу та під впливом цієї перспективи поняття «свята Русь» стає маркером між «своїм» і «чужим» як у політичному плані, так і в релігійному, адже завдяки збереженню істини в усій чистоті вона залишається єдиним місцем християнського благочестя, не заплямованим відступництвом [2, с. 227].

Можна простежити, що концепція «святої Русі» виконувала не лише релігійну функцію, а й слугувала ідеологічним інструментом, який підкреслював унікальність Москви як захисника православ'я.

Ідея «святої Русі» набула нової популярності у ХІХ столітті серед слов'янофілів та літераторів, таких як Іван Кіреєвський, Олексій Хомяков, Фьодор Достоевський та Василь Жуковський, які прагнули підкреслити самотність Росії у порівнянні з Європою. Вони протиставляли «матеріалістичну та бездуховну» Західну Європу ідеалу «святої Русі», де духовні цінності переважають над матеріальними, панує злагода, спільне благо та міцні родини, а суспільна діяльність спрямована на моральний і духовний розвиток.

У ХХ ст. концепція «святої Русі» продовжила виконувати функцію консолідації та патріотичного виховання, особливо під час Другої світової війни. РПЦ використовувала її для мобілізації населення та формування ідеологічного підґрунтя «священної війни» проти нацистської Німеччини. У повоєнний час ідея «святої Русі» інтегрувалася в публічний дискурс Московської патріархії, інколи набуваючи месіанського звучання, що дозволяло їй залишатися важливим культурно-політичним інструментом навіть у межах радянської держави [2, с. 230].

Російська православна церква завжди активно прислужувала владним структурам Росії. А з 2000-х років її інтерес акумулювався на «захисті інтересів росіян і співвітчизників за кордоном». Для Кремля РПЦ – потужний інструмент утримання України в зоні власних геополітичних впливів, адже Українська православна церква (УПЦ (МП)) юридично є структурною частиною Московського патріархату [4, с. 58].

Маючи на увазі церковні та біля церковні видання російського православ'я, «русский мир», справді, правильніше було б розуміти, як, власне «великоросійський» чи «російсько-імперський» світ, оскільки у всіх тих заходах про розбудову якогось спільного слов'янсько-православного світу, якогось євразійства дуже легко побачити механіку територіального й політичного відновлення Російської імперії [5, с. 283].

Вперше на офіційному рівні термін русский мир був озвучений Президентом Росії В. Путіним на Конгресі співвітчизників, що проживають за кордоном (2001 р.). У його виступі русский мир розумівся як транснаціональна етнокультурна мережа, в основі створення якої лежить добровільне прагнення до об'єднання людей, що проживають за кордоном, але відчують себе частиною російської культури, виявляють інтерес до національних традицій, історії, до самоорганізації та налагодження тісних культурних зв'язків з Росією [3, с. 126].

Як зазначає доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки РФ, академік Академії гуманітарних наук А. Здравомислов,

«русский народ, русская нация и русская культура прежде всего основаны на русском языке. Русский язык – фундамент всего остального русского. По определению, русские – это те, которые говорят на современном русском языке, для кого этот язык является родным. Место проживания – на Родине или за рубежом – не имеет при этом значения для причастности к русской нации» [6, с. 111].

Як можемо побачити, концепція «русского мира» являє собою значно більше, ніж просто культурно-релігійне поняття. Попри декларативне прагнення до «збереження духовної єдності російського народу», вона поступово трансформувалася в політико-ідеологічну доктрину, покликану легітимізувати експансіоністську політику Росії.

У результаті ідеологія «русского мира» з 2014 р. набула виразного інструментального характеру, ставши ключовим елементом гібридної стратегії Російської Федерації. Через цю ідеологічну призму анексія Криму та бойові дії на Сході України, подавалася Кремлем як «возз'єднання» з історичним і духовним простором «русского мира» та «захист російськомовного населення» [0 с. 31].

Отже, дослідження еволюції ідеології «русского мира» демонструє, що за її культурно-релігійною оболонкою приховується чітко структурований політичний та ідеологічний інструмент. У сучасних умовах критичне осмислення цієї доктрини дозволяє зрозуміти, як ідеологія може впливати на міжнародну політику та суспільну свідомість, що робить її вивчення важливим не лише для науки, а й для суспільної безпеки та усвідомлення геополітичних процесів.

Джерела та література

1. Артимишин П., Костюк О. «Ідеологема «Русского міра»: виникнення, генеза, сприйняття в Україні»: аналіт. доп. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. С. 84.
2. Бабинський А. Війна за «русский мир» чи «Святу Русь»? Ідеологічні корені російської агресії. *Наукові записки УКУ: Богослов'я*. 2023. Вип. 10. С. 225–251
3. Козловець М. «Русский мир» як ідеологема сучасної російської ідентичності: український контекст // «Русский мир» Кирила не для України. *Збірка наукових статей. За редакцією проф. А. Колодного*. К.: УАР, 2014. С. 124–133.
4. Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О., Іщенко А. Ю. та ін. Цивілізаційний вибір України: від «русского міра» до об'єднаної Європи: аналітична доповідь / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. С. 192.
5. Павленко П. «Русский мир» як ідеологія російського неоімперіалізму: українські реалії. *Волинський благовісник*. 2015. № 3. С. 281–286.
6. Панасюк Л. В. Ідеологія «Русского мира» і білінгвізм. *Політикус : наук. журнал*. 2021. № 3. С. 110–116.

Титов Владислав Володимирович

студент,

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка,

науковий керівник – Тарабан Ю. В.,

доктор філософії у галузі освіти/педагогіки

ОРДЕН ТАМПЛІЄРІВ: ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО РОЗПУСКУ

Орден тамплієрів став унікальним явищем середньовічного суспільства, поєднавши ідеали чернецтва з військовою справою. Його могутність була зумовлена ефективною організацією, широкою мережею командорств та інноваційною фінансовою діяльністю. Однак саме ця могутність, втрата первинної мети існування після падіння Акри, а також централізаторська політика французького короля Філіпа Четвертого призвели до його знищення. Процес над тамплієрами продемонстрував зростання впливу світської влади на інститути церкви та став символом кінця епохи хрестових походів.

Історія середньовічних лицарських орденів залишається однією з найбільш вивчених і водночас найбільш міфологізованих тем. Серед них Орден тамплієрів посідає особливе місце через безпрецедентний шлях від заснування для захисту паломників до статусу найпотужнішої фінансової та політичної інституції Європи, а потім – раптового і трагічного падіння. Аналіз причин та наслідків цього падіння має важливе значення для розуміння механізмів взаємодії релігійної та світської влади у пізнє Середньовіччя, процесів централізації монархій та кризи інституцій, народжених епохою хрестових походів.

Питання історії тамплієрів знайшло широке висвітлення у вітчизняній та іноземній історіографії. Фундаментальні праці таких авторів, як Т. Есбрідж та К. Тайерман, детально досліджують роль ордену у хрестових походах. Сучасні дослідники, як-от С. Філд та Ж. Тері, зосереджуються на аналізі судового процесу над тамплієрами, використовуючи архівні матеріали для реконструкції механізмів слідства та мотивації французької корони. У вітчизняній науці окремі аспекти діяльності ордену, зокрема його правовий статус та фінансова діяльність, висвітлені в роботах Д. Забзалюка та С. Бондар. Проте комплексний аналіз еволюції ордену з акцентом на трансформацію його соціально-економічної ролі в європейському контексті залишається актуальним. Нерозв'язаною частиною проблеми є системне дослідження того, як військова невдача на Сході перетворилася на кризу легітимності ордену на Заході.

Мета статті – проаналізувати історичну еволюцію Ордену тамплієрів, визначивши ключові етапи його становлення, розквіту та занепаду.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати передумови та обставини заснування ордену.
2. Простежити організаційну структуру та військову діяльність тамплієрів.
3. Дослідити соціально-економічні чинники могутності ордену, зокрема його фінансову діяльність.
4. Проаналізувати причини та наслідки конфлікту з французькою короною, що призвів до розпуску ордену.

Заснування та ранній розвиток. Орден Бідних лицарів Христа та Храму Соломона був заснований близько 1119 року у Єрусалимському королівстві французьким лицарем Гуго де Пейном та його соратниками. Першочерговим завданням ордену був захист християнських паломників на небезпечних шляхах від узбережжя до Єрусалиму. Назва ордену походить від місця розташування його штаб-квартири – королівського палацу на Храмовій горі, де, за переказами, знаходився Храм Соломона.

Важливим кроком у легітимізації ордену стало схвалення його статусу Церквою. На Соборі в Труа (1129 р.) за підтримки Бернарда Клервоського орден отримав офіційне визнання та власний Устав, що поєднував чернечі обітничі (бідноти, цноти та послуху) з лицарським обов'язком військової служби. Це зробило тамплієрів першим військово-чернечим орденом у Західному світі. Папські булли, зокрема *Omne Datum Optimum* (1139 р.), надали ордену широкі привілеї, включаючи підпорядкованість лише Папі та звільнення від сплати церковних податків.

Табл. 1. Основні етапи історії Ордену тамплієрів (1119-1314 рр.)

Етап	Хроно-логічні рамки	Основні події та характеристики	Ключові особи	Наслідки та значення
Заснування та становлення	бл. 1119 – 1129 рр.	Заснування групою лицарів на чолі з Гуго де Пейном для захисту паломників. Отримання штаб-квартири на Храмовій горі в Єрусалимі.	Гуго де Пейн, Балдвін Другий Єрусалимський	Легітимізація як чернечо-лицарського ордену. Формування первинної структури та мети діяльності.
Легітимізація та розквіт	1129 – кінець 12 ст.	Схвалення Уставу на Соборі в Труа. Отримання папських привілеїв (булла <i>Omne Datum Optimum</i>). Активна військова роль у хрестових походах, будівництво замків.	Бернард Клервоський, Папа Інокентій Другий	Перетворення на елітну військову силу хрестоносців. Початок накопичення багатств і земель.

Фінансова експансія	13 ст. – 1291 р.	Розвиток банківсько-фінансової діяльності (чеки, позики, управління скарбницями). Створення європейської мережі командорств. Втрата останніх володінь на Сході після падіння Акри.	Людовик Дев'ятий Святий (як позичальник)	Перетворення на потужну фінансову інституцію Європи. Втрата первинної військової мети, криза легітимності.
Конфлікт із короною та розпуск	1307 – 1314 рр.	Масові арешти тамплієрів у Франції за наказом Філіпа Четвертого. Звинувачення в єресі, ідолопоклонстві, аморальності. Слідство із застосуванням катувань. Розпуск ордену папою Климентом П'ятим.	Філіп Четвертий Красивий, Папа Климент П'ятий, Жак де Моле	Юридичне знищення ордену. Конфіскація майна (частково передана госпітальєрам). Страта керівництва.
Історичне значення та спадщина	Після 1314 р.	Симбіоз релігії, військової справи та фінансів. Попередник сучасних банківських систем. Символ конфлікту між світською та духовною владою. Об'єкт численних легенд і міфів.		Орден став унікальним явищем середньовіччя, а його падіння ознаменувало кінець епохи хрестових походів і зростання могутності національних монархій.

Організація та військова діяльність. Орден тамплієрів створив одну з найефективніших організаційних структур свого часу, що поєднувала чернечу дисципліну з військовою ефективністю. Його ієрархія була чіткою та централізованою. На чолі ордену стояв Великий Магістр (фр. Grand Maître), який обирався довічно і мав значну, але не абсолютну владу, оскільки ключові рішення часто приймалися на засіданнях Генерального капітулу – зборів вищих посадових осіб. Безпосередньо Великому Магістру підпорядковувалися Магістри провінцій (національних відділень, наприклад, Магістр Франції, Англії, Арагону), які керували мережею локальних командорств – господарсько-адміністративних осередків ордену по всій Європі та Близькому Сходу.

Основний контингент ордену поділявся на три основні категорії:

1. Лицарі (фр. chevaliers): набиралися виключно з лицарських (знатних) родів, носили знамениті білі плащі з червоним латинським хрестом. Вони становили елітну важку кавалерію.

2. Сержанти (фр. sergents або frères casaliers): незнатні бойові брати, які складали легку кавалерію та піхоту, а також виконували адміністративні та ремісничі функції. Їхній плащ був чорного або коричневого кольору.

3. Капелани (фр. chapelains): священики, що відповідали за духовні потреби ордену, проводили богослужіння та підкорялися безпосередньо Папі Римському.

Відмінною рисою тамплієрів була залізна дисципліна, закріплена в їхньому Уставі. У бою лицарям-тамплієрам заборонялося відступати без наказу, поки над полем битви майорів бойовий прапор ордену – Beauséant. Ця дисципліна, разом із відмінним озброєнням та постійною бойовою практикою, робила їх однією з найефективніших бойових одиниць у Святій Землі.

Хронологія ключових битв та кампаній:

- 1129 р.: перша велика військова операція – невдала облога Дамаска, в якій брали участь близько 120 тамплієрів;

- 1153 р.: вирішальна роль у облозі Аскалона, що завершилася взяттям цієї важливої єгипетської фортеці хрестоносцями;

- 1177 р.: героїчна участь у битві при Монжізарі, де нечисленна армія Єрусалимського королівства на чолі з королем Балдуїном Четвертим розгромила військо Салах ад-Діна. Тамплієри складали авангард армії;

- 1187 р.: битва під Хаттіном – катастрофа для хрестоносців. Майже всі тамплієри, які брали участь у битві, були взяті в полон або страчені Салах ад-Діном особисто після битви. Великий Магістр Жерар де Рідфор загинув;

- 1191 р.: активна участь у третій хрестовій кампанії, зокрема в облозі Акри, де вони діяли разом з королями Річардом Першим Левове Серце та Філіпом Другим Августом;

- 1217–1221 рр.: участь у П'ятому хрестовому поході, зокрема в облозі Дамієтти в Єгипті;

- 1250 р.: битва при Ель-Мансурі під час Сьомого хрестового походу. Тамплієри зазнали важких втрат, разом з королем Людовиком Дев'ятим Святим потрапили в полон і були змушені викупитися.

Тамплієри будували та утримували десятки потужних замків, які були опорними пунктами оборони та контролю над територіями. Замок Пілеріно, головна морська база ордену поблизу Акре, зведена у 1218 році, вважався одним з найсучасніших і найнепрístupніших замків свого часу. Замок Сафед у Верхній Галілеї, відбудований тамплієрами у 1240 році після повернення від мусульман, став адміністративним

центром великої ліси ордену та міг утримувати гарнізон із 2000 осіб. Важливою фортецею на узбережжі був замок Тортоса, що захищав північні кордони графства Триполі, а його собор був головним духовним центром ордену в регіоні. У Зайорданії тамплієри збудували у 1179 році замок Божар як відповідь на загрозу з боку військ Салах ад-Діна. Ця мережа фортець, разом із високим професіоналізмом і дисципліною, дозволила ордену протягом майже двох століть залишатися однією з головних військових сил латинського Востоку.

Соціально-економічна діяльність та фінансова могутність.

Втрата володінь на Сході змусила орден змістити акцент з військової на економічну діяльність. Завдяки жертвам та власній господарській діяльності тамплієри накопичили колосальні статки. Їхня мережа командорств по всій Європі перетворилася на потужну фінансову інфраструктуру.

Орден по суті винайшов прообраз сучасної банківської системи. Вони запровадили використання дорожніх чеків: паломник міг здати кошти в одній командорії та отримати їх у будь-якій іншій за спеціальним розпізнавальним листом, що значно знижувало ризик пограбування. Тамплієри надавали позики монархам (зокрема, французьким королям), вели королівські скарбниці (скарбник ордену фактично виконував функції міністра фінансів Франції за Людовика Дев'ятого), здійснювали міжнародні розрахунки. Саме фінансова могутність ордену стала однією з головних причин його конфлікту зі світською владою.

Конфлікт із французькою короною та розпуск. До початку 14 століття Орден тамплієрів, втративши свої володіння на Сході після падіння Акри (1291 р.), опинився у складному становищі. Його могутність викликала занепокоєння як церковних, так і світських правителів. Французький король Філіп Четвертий Красивий, який сам був основним боржником ордену, бажав позбутися фінансових зобов'язань і одночасно поповнити власну скарбницю за рахунок конфіскації майна тамплієрів.

У п'ятницю, 13 жовтня 1307 року, за наказом Філіпа Четвертого по всій Франції було одночасно заарештовано майже всіх тамплієрів. Їх звинуватили в єресі, відступництві, ідолопоклонстві та аморальності. Під час слідства, що супроводжувалося жорстокими катуваннями, було отримано численні «зізнання». Процес мав явно політичний характер і був спрямований на дискредитацію ордену.

Під тиском французької корони Папа Римський Климент П'ятий, резиденція якого знаходилась в Авіньйоні, на В'єннському соборі у

1312 році офіційно розпустив Орден тамплієрів буллою *Vox in excelso*. Більшість майна ордену було передано іншому лицарському ордену – госпітальєрам. Останній Великий Магістр ордену Жак де Моле та його найближчий соратник Жоффруа де Шарне були спалені на вогнищі в Парижі у 1314 році.

Отже, Орден тамплієрів пройшов складний шлях від невеликої групи «бідних лицарів» до однієї з найвпливовіших інституцій Європи. Його унікальність полягала в поєднанні релігійного ідеалу, військової ефективності та фінансової інноваційності. Однак саме ця могутність, втрата первинного сенсу існування після завершення хрестових походів та протиріччя з інтересами централізованої монархії призвели до його загибелі.

Суд над тамплієрами став яскравим прикладом того, як світська влада могла маніпулювати церковними інститутами для досягнення власних політичних та економічних цілей. Ця справа знаменувала собою кінець епохи, коли лицарські ордени були незалежними силами, і початок нового часу, коли національні монархії почали домінувати над усіма аспектами суспільного життя.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні регіональних особливостей діяльності ордену (зокрема, в Центральній Східній Європі та на українських землях), а також у детальному аналізі впливу фінансових механізмів, розроблених тамплієрами, на розвиток європейської економіки пізнього Середньовіччя.

Джерела та література

1. Asbridge, T. (2012). *The Crusades*. Simon & Schuster Ltd [in English].
2. Benzecry, G. F., & Shera, M. (2023). The king's gambit: Rationalizing the fall of the templars. *Rationality and Society*, 35(2), 167–190 [in English].
3. Borić, L. (2022). The Crusades-A Templar Viewpoint. *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*, 5(5), 195–208 [in English].
4. Bondar, S.V. (2020). Ideini zasady isnuvannia dukhovno-lytsarskykh ordeniv u strukturi katolytskoi tserkvy [Ideological principles of the existence of spiritual-knightly orders in the structure of the Catholic Church]. *Visnyk ahrarnoi istorii*, 31-34, 179–200 [in Ukrainian].
5. Brown, E.A.R. (2015). Philip the Fair, Clement V, and the End of the Knights Templar: The Execution of Jacques de Molay and Geoffroi de Charny in March 1314. *Viator*, 47(1), 229–292 [in English].
6. Field, S.L. (2016). Royal Agents and Templar Confessions in the Bailliage of Rouen. *French Historical Studies*, 39(1), 35–71 [in English].
7. Field, S.L. (2016). Torture and Confession in the Templar Interrogations at Caen, 28-29 October 1307. *Speculum*, 91(2), 297–327 [in English].

8. Finke, R. (2018). *The Knights Templar: The History and Myths of the Legendary Military Order*. Hackett Publishing Company [in English].
9. Garnier, F. (2023). A History of Taxation in the Kingdom of France (Twelfth to Fifteenth Centuries): Policies, Rules and Practices. In *Portugal in a European Context: Essays on Taxation and Fiscal Policies in Late Medieval and Early Modern Western Europe, 1100-1700* (pp. 177–200). Cham: Springer International Publishing [in English].
10. Mykulinsky, Yu. (2015). Stanovlennia Orдену templieriv i holovni napriamy yoho diialnosti [The establishment of the Order of the Templars and the main directions of its activity]. *Nauka. Osvita. Molod*, 1, 246–247 [in Ukrainian].
11. Norwich, J.J. (2012). *Absolute Monarchs: A History of the Papacy*. Random House [in English].
12. Pinto, K. (1997). *The Templars: The Rise and Spectacular Fall of God's Holy Warriors*. HarperOne [in English].
13. Read, P. (2000). *Knights Templar: A Secret History*. Da Capo Press [in English].
14. Richard, J. (1989). *Les Templiers: Le Trésor, l'Ordre et le Procès* [The Templars: The Treasure, the Order and the Trial]. Presses Universitaires de France [in French].
15. Tampliieyry, khramovnyky [Templars]. (2011). In V.V. Omelchuk & V.M. Lisnych (Eds.), *Relihiina polityka starodavnikh i serednovichnykh derzhav: Navchalnyi posibnyk* [Religious policy of ancient and medieval states: Textbook] (p. 572). Kyiv: Personal [in Ukrainian].
16. Théry, J. (2013). A Heresy of State: Philip the Fair, the Trial of the 'Perfidious Templars,' and the Pontificalization of the French Monarchy. *Journal of Medieval Religious Cultures*, 39(2), 117–148 [in English].
17. Tyerman, C. (2018). *Gods War - A New History of the Crusades*. Allen Lane [in English].
18. Zabzaliuk, D. (2020). Stanovlennia ordenskoho prava kriz pryzmu diialnosti dukhovno-lytsarskoho ordenу Templieriv [The formation of order law through the prism of the activities of the spiritual-knightly Order of the Templars]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, 46–51 [in Ukrainian].
19. Zabzaliuk, D.Ye. (2016). Do pytan pravovoho statusu Orдену Templieriv ta roli u khrestonosnomu rusi [On the issues of the legal status of the Order of the Templars and its role in the Crusader movement]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, 197–204 [in Ukrainian].

АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

В сучасному світі міжнародні відносини відіграють ключову роль у забезпеченні безпеки держав, розвитку економіки та підтримці стабільності у глобальному середовищі. Ефективна зовнішня політика держави неможлива без комплексного розуміння суб'єктів міжнародних відносин, їхніх інтересів, поведінки та ролі у міжнародних організаціях. Т. Безщасна зазначає, що суб'єкти міжнародних відносин – це учасники, які мають здатність укладати міжнародні угоди, нести міжнародну відповідальність і здійснювати права та обов'язки на міжнародній арені [1, с. 176].

До основних суб'єктів належать держави, міжнародні організації, транснаціональні корпорації, міжнародні неурядові організації та інші (див. рис. 1).

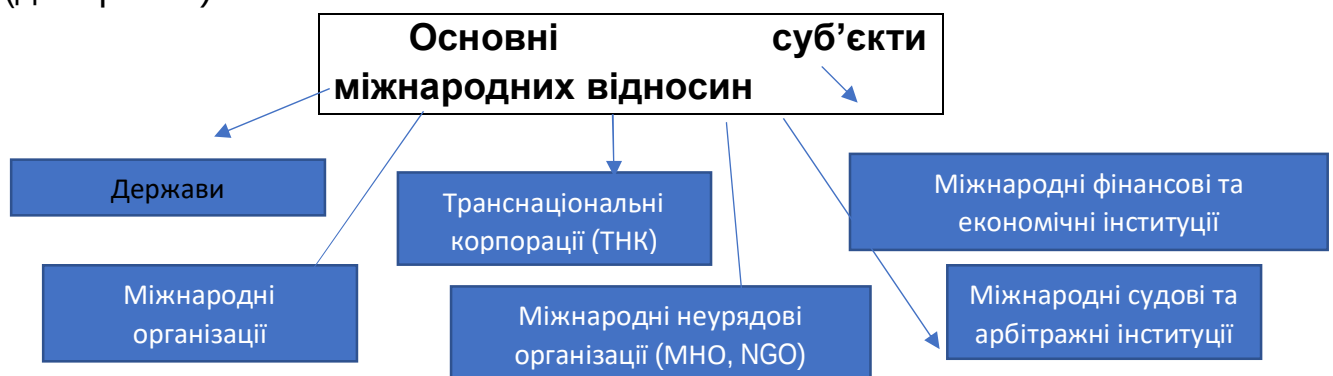

Рис. 1. Основні суб'єкти міжнародних відносин

Згідно з Конституцією України, зовнішньополітична діяльність спрямована на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом підтримки мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства [3]. Є підстави стверджувати, що в умовах перманентних змін геополітичного ландшафту, ескалації різнорівневих загроз, пов'язаних з російською широкомасштабною інтервенцією, пріоритетного значення набуває європейський вектор української зовнішньої політики – військово-політичне, економічне партнерство з ЄС, інтеграція до євроспільноти, прискорення і розширення кооперації

українського ОПК і системи європейської оборонної індустрії, ефективне використання колективного механізму закупівель зброї в рамках НАТО для України (PURL) для забезпечення найбільш важливих потреб ЗСУ – системи ППО (Patriot, NASAMS, IRIS-T), ракети, боеприпаси, дрони, засоби РЕБ, ремонтні й логістичні потреби [6, с. 2].

Міжнародно-правовий статус суб'єкта визначає його правосуб'єктність у міжнародних відносинах, тобто здатність бути носієм прав та обов'язків у сфері міжнародного права. Для держав це означає визнання іншими державами, участь у діяльності міжнародних організацій, укладання міжнародних договорів і виконання міжнародних зобов'язань. Такий статус забезпечує учасникам міжнародних відносин юридичну базу для реалізації своїх інтересів і захисту на міжнародній арені.

О. Власюк наголошує, що інтереси суб'єктів міжнародних відносин є основою формування зовнішньої політики. Вони можуть бути стратегічними та довгостроковими, поточними, явними чи прихованими [1, с. 142]. Успішний аналіз інтересів передбачає визначення їхньої структури, пріоритетів та механізмів реалізації. Виявлення інтересів і цілей є важливою складовою зовнішньополітичного аналізу, що дозволяє державі ефективно планувати свою діяльність на міжнародній арені.

Також варто зазначити, що поведінка держави на міжнародній арені визначається поєднанням національних інтересів, внутрішньої політичної ситуації, міжнародного іміджу та зовнішньополітичних пріоритетів. Для її аналізу використовуються різні методи: вивчення дипломатичних дій, участі у діяльності міжнародних організацій, реакцій на міжнародні події та кризові ситуації. Оцінка поведінки держави дозволяє зрозуміти її позицію, стратегічні пріоритети та можливі сценарії розвитку міжнародних відносин [4, с. 102].

Міжнародні організації відіграють важливу роль у взаємодії суб'єктів міжнародних відносин, забезпечуючи платформу для співробітництва, врегулювання конфліктів і прийняття колективних рішень [4, с. 49]. Держави та інші учасники мають різний правовий статус у цих структурах, що визначає їхню можливість впливати на прийняття рішень, реалізацію проєктів та участь у глобальних ініціативах. Аналіз ролі суб'єктів у міжнародних організаціях дозволяє оцінити їхній вплив на глобальне управління та міжнародну співпрацю.

Також особливе значення у формуванні зовнішньої політики має суб'єктивний фактор, який охоплює особисті переконання, досвід і стилі лідерів. Він може суттєво впливати на пріоритети держави,

способи реагування на міжнародні виклики та обрання стратегій взаємодії з іншими суб'єктами. Аналіз цього фактора передбачає дослідження біографій лідерів, їхніх публічних висловлювань та поведінки на міжнародній арені, що допомагає передбачити можливі зміни у зовнішній політиці та адаптувати стратегії взаємодії [5, с. 127].

Отже, ефективна зовнішньополітична діяльність держави вимагає комплексного аналізу суб'єктів міжнародних відносин, їхніх правових статусів, інтересів, поведінки та ролі у міжнародних організаціях. Лише інтеграція об'єктивних і суб'єктивних факторів дозволяє державі адекватно реагувати на міжнародні виклики, захищати національні інтереси та сприяти розвитку взаємовигідного співробітництва у глобальному середовищі.

Джерела та література

1. Безщасна Т. О. Compound states as subjects of international relations. *Problems of Legality*, 2014. № 127. С. 175–181.
2. Власюк О. Теоретичні засади дослідження міжнародних відносин. *POLITIA. Вісник наукових робіт молодих вчених*. Івано-Франківськ, 2024. Випуск № 7. С. 139-146.
3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2020, підстава - 27-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2025).
4. Козир М.А. Роль міжнародних організацій у системі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки : кваліф. робота магістра зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини». Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2024. 124 с.
5. Сергеева Л. М., Кондратьева В. П., Хромей М. Я. Лідерство: навч. посібн. Івано-Франківськ. «Лілея- НВ». 2015. 296 с.
6. Зовнішня політика України: особливості, виклики, пріоритети (Деякі експертні оцінки стану і перспектив партнерства України з ЄС, США і НАТО), вересень 2025 р. *Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова*. 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/09/19/2025_foreign_policy_UKR.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

Чухліб Олександр Вячеславович

студент,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

науковий керівник – Тарабан Ю. В.,

доктор філософії у галузі освіти/педагогіки

ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В СУМАХ: МІСЦЯ, ПОДІЇ, ЛЮДИ

Друга світова війна є однією з найтрагічніших сторінок історії ХХ ст. Для міста Суми, як і для всієї України, цей період став випробуванням на міцність і моральну стійкість. Сучасна історична пам'ять про війну є важливою складовою національної ідентичності та громадянської свідомості. Метою дослідження є аналіз особливостей збереження й осмислення пам'яті про події 1941–1945 рр. у м. Суми, а також вивчення форм вшанування учасників визвольного руху.

До початку війни Суми були важливим промисловим і культурним центром Північно-Східної України з населенням понад 50 тисяч мешканців. З жовтня 1941 р. місто було окуповане німецькими військами групи армій «Південь» [3, с. 25]. Окупаційна адміністрація запровадила жорсткий режим, здійснювалися масові репресії та розстріли місцевих жителів, зокрема євреїв та військовополонених. На території сучасного парку ім. І. М. Кожедуба існувало місце масових страти, де, за архівними даними, було вбито понад 3500 осіб [5, с. 102].

2 вересня 1943 р. місто було звільнене військами Центрального фронту під командуванням генерала К. К. Рокоссовського [2, с. 14]. Після звільнення почалася відбудова промислових об'єктів і житлового фонду, у якій активно брали участь мешканці міста та демобілізовані фронтовики. Саме в перші повоєнні роки зароджуються традиції вшанування пам'яті загиблих - створюються братські могили та пам'ятні знаки.

На території Сум зберіглося понад два десятки меморіальних об'єктів, пов'язаних із Другою світовою війною. Центральне місце посідає меморіальний комплекс «Вічна Слава», відкритий 1975 р. до 30-річчя Перемоги [3, с. 88]. Він складається з обеліска Слави, Вічного вогню та алеї героїв. Комплекс є традиційним місцем проведення мітингу-реквієму та покладання квітів 9 травня.

Іншим знаковим об'єктом є Братська могила радянських воїнів у парку ім. І. М. Кожедуба, де поховано понад 2000 солдатів, які загинули під час звільнення міста. Пам'ятник встановлено 1952 р., а 1967 р. поряд

споруджено монумент вдячності визволителям [2, с. 69]. Щороку тут відбуваються урочистості та зустрічі ветеранів.

Крім центральних пам'ятників, у Сумах збереглися десятки меморіальних дощок на будинках, де мешкали учасники підпілля, зокрема О. Чижов, І. Бровченко, Л. Сиром'ятнікова. Також існують шкільні музеї бойової слави та кімнати пам'яті у закладах освіти [4, с. 57]. Ці місця є важливою частиною локальної культурної спадщини та засобом виховання патріотизму серед молоді.

Велике значення для дослідження воєнної пам'яті мають спогади очевидців. У 1950–1980-х рр. сумські краєзнавці П. М. Бондаренко, В. І. Костенко та О. М. Руденко здійснили збір усних свідчень ветеранів і мешканців міста [1, с. 12]. Зібрані ними матеріали зберігаються у фондах Сумського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Сумської області.

Ветеранські організації відігравали провідну роль у популяризації пам'яті про війну. Саме їхніми зусиллями були встановлені нові пам'ятники, створені меморіальні книги та проведені зустрічі з молоддю. У 1985 р. було видано спеціальний збірник «Сумчани в роки випробувань», що містить понад 200 спогадів учасників подій.

Після 2000-х років в Україні набуває поширення підхід усної історії. У Сумах цей напрям реалізується в межах проєкту «Пам'ять жива», ініційованого СумДПУ. Записано понад 300 аудіо- та відеоінтерв'ю з мешканцями міста, які зберігаються в університетському архіві [6, с. 12]. Усні джерела доповнюють офіційні документи, вносячи людський вимір у дослідження воєнного минулого.

У ХХІ ст. форми комеморації змінюються. У Сумах реалізуються проєкти «Пам'ять жива» та «Архів усної історії», у межах яких зібрано понад 300 свідчень мешканців області [6, с. 12]. Створено інтерактивну карту пам'ятних місць і віртуальний музей визволення Сум. Такі ініціативи поєднують наукову, виховну та цифрову функції. Участь молоді у краєзнавчих проєктах сприяє усвідомленню цінності минулого та зміцненню національної ідентичності.

Важливу роль у формуванні історичної свідомості відіграють освітні установи. У сумських школах традиційно проводяться тижні пам'яті, виховні години, екскурсії до меморіалів та музеїв. Учителі та студенти педагогічного університету долучаються до дослідницьких та волонтерських акцій, пов'язаних із доглядом за пам'ятниками і місцями поховань [4, с. 90].

Серед сучасних ініціатив - створення інтерактивної карти місць пам'яті Сум, розробленої за підтримки молодих істориків та ІТ-волонтерів. Вона

дозволяє у віртуальному режимі переглядати локації меморіалів та читати короткі історичні довідки. Такі проекти розвивають напрям *Public History* та допомагають поєднати науковий і громадський підхід до збереження пам'яті.

Особливу увагу приділяють освітньому аспекту. Проведення уроків пам'яті, зустрічей з ветеранами, створення відеороликів і подкастів підвищують зацікавленість молоді до краєзнавчих досліджень. Завдяки такому підходу історія стає не абстрактною, а живою та особистісно значущою для учнів.

Після 2014 р. питання переосмислення воєнної пам'яті в Україні набуло нового змісту. У Сумах спостерігається тенденція до демілітаризації радянського наративу та переорієнтації на вшанування усіх жертв війни незалежно від політичної приналежності. Такі зміни відповідають загальноєвропейським підходам до меморіальної культури [1, с. 98].

Водночас зберігається традиційна форма колективного вшанування - щорічні урочистості 9 травня, які поєднують пам'ять про перемогу над нацизмом і шанування усіх борців за Україну. Такі практики сприяють консолідації суспільства та вихованню громадянської ідентичності молоді.

Пам'ять про Другу світову війну в Сумах є складною системою, що поєднує матеріальні (пам'ятники, меморіали, музеї) та нематеріальні (усні спогади, традиції, ритуали) форми. Її збереження - це не лише вшанування минулого, а й важливий елемент виховання молодого покоління у дусі патріотизму, гуманізму та пошани до історії.

Розвиток цифрових технологій та освітніх практик дозволяє оновити традиційні форми комеморації та зробити їх доступними для широкої громади. Збереження пам'яті про події 1941–1945 рр. у Сумах сприяє підтримці національної єдності та усвідомленню неперервності історичного досвіду українського народу.

Джерела та література

1. Бондаренко П. М. Спогади підпільників м. Суми (1941–1943 рр.). Суми : СумДПУ, 2001. 164 с.
2. Книга пам'яті України: Сумська область. Київ : Українська книга пам'яті, 1995. 412 с.
3. Костенко В. І. Суми у роки Другої світової війни. Суми : Університетська книга, 2008. 231 с.
4. Оліцький В. О. Сумщина у роки окупації: документи і свідчення. Суми : СумДПУ, 2014. 198 с.
5. Державний архів Сумської області. Ф. Р-2196. Оп. 12. Спр. 40. 78 арк.
6. Усні свідчення мешканців м. Суми (архів проекту «Пам'ять жива», СумДПУ, 2022).

Шнайдер Артем Олександрович

студент

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Крупеня І. М.**,
кандидат політичних наук, доцент*

МЕТАФІЗИКА ВІЙНИ: БОРОТЬБА ЗА СЕНС У ДОБУ ТОТАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Війна у ХХІ столітті виходить далеко за межі фізичного протистояння держав. Її головним полем стає свідомість людини, а головною зброєю – інформація. Тотальна інформатизація суспільства призвела до того, що сенс, слово та образ набули стратегічного значення. Метафізика війни – це боротьба за сенси, за право визначати, що є правдою, а що брехнею [1].

У сучасному світі війна дедалі більше перетворюється на симулякр, тобто відтворення, яке замінює реальність. Як писав Жан Бодріяр, у добу гіперреальності війна може відбуватися у свідомості людей раніше, ніж на полі бою [2]. Саме тому пропаганда, медійні наративи та маніпуляції стають такими ж важливими, як ракети чи танки. Інформаційний простір перетворюється на арену битви за пам'ять, ідентичність і моральні орієнтири.

Україна після 2014 року є одним із найяскравіших прикладів такої метафізичної війни. Російська агресія супроводжувалася масованою інформаційною кампанією, яка мала на меті зруйнувати довіру громадян до власної держави, підмінити історичні наративи та створити альтернативну картину реальності [3]. Це засвідчило, що у ХХІ столітті перемога визначається не лише технологічною перевагою, а й здатністю суспільства протистояти дезінформації [4].

Метафізичний вимір війни полягає у боротьбі за цінності – за те, що для людини є істинним, справедливим і гідним захисту. Коли ворог атакує не лише територію, а й саме уявлення про добро і зло, виникає потреба формувати нові механізми моральної оборони [5]. У цьому контексті критичне мислення, освіта і культура стають інструментами стійкості. Вони допомагають людині розрізнати правду й маніпуляцію, зберігати власну ідентичність попри інформаційний тиск.

Особливої ваги набуває поняття сенсу. Війна – це завжди криза сенсів, коли суспільство змушене переосмислювати своє минуле, сучасне і майбутнє. Метафізична боротьба – це змагання за

визначення того, що означає перемога. Чи є нею фізичне знищення ворога, чи утвердження духовної свободи? На ці питання немає однозначної відповіді, але саме пошук сенсу робить опір тривалим і усвідомленим [6].

Важливо також розуміти, що тотальна інформаційна доба створює нові форми колективної свідомості. Соціальні мережі, алгоритми та штучний інтелект впливають на масову психологію, змінюючи саму структуру мислення [7]. Це породжує новий тип війни – війну за увагу. Хто контролює інформаційні потоки, той формує реальність. Таким чином, метафізика війни проявляється не лише в конфліктах між державами, а й у внутрішній боротьбі людини за збереження власної автентичності.

Український досвід демонструє, що духовна стійкість може бути сильнішою за будь-яку матеріальну перевагу ворога. Мільйони громадян, які з перших днів повномасштабного вторгнення стали на захист країни, діяли не через страх, а через глибоке усвідомлення сенсу – захисту свободи, гідності та правди. Саме тому метафізика війни – це не лише про філософію, а про реальну силу суспільства, яке знає, заради чого бореться [8].

Джерела та література

1. Гегель Г. “Феноменологія духу”. 2000. С. 102–103.
2. Ж. Бодріяр. “The Gulf War Did Not Take Place”. Indiana Univ. Press. 1995. С. 61–63.
3. Тімоті Снайдер. “Шлях до несвободи”. Київ: Лабораторія. 2019. С. 201–203.
4. Джозеф Най. “Soft Power”. PublicAffair. 2004. С. 9–11
5. Віктор Франкл. “Man’s Search for Meaning”. Boston. Beacon Press. 2006. С. 110–112.
6. Ганна Арендт. “Джерела тоталітаризму”. Київ: Дух і Літера. 2005. С. 474–476.
7. Andrew Hoskins. Ben O’Loughlin. “War and Media”. Polity Press. 2010. С. 15–17.
8. Жак Деллід. “Writing and Difference”. Chicago. Univ. of Chicago Press. 1978. С. 278–280.

Шнітке Лев Юрійович

студент,

*Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,*

*науковий керівник – **Король В. М.**,*

кандидат історичних наук

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО МУЗЕЮ ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЕЦТВ ІМЕНІ О. М. БІЛОГО

Музей образотворчих мистецтв імені О. М. Білого є важливою культурною спадщиною, що відіграє значну роль у формуванні мистецького середовища міста Чорноморська та всього регіону. Завдяки завзятості і ентузіазму однієї людини, яка колекціонувала порцеляну, зараз функціонує музей, який вважається найкращим на півдні України. Базою для створення цього музею стала приватна колекція Олександра Мойсейовича Білого.

Олександр Мойсейович Білий (1905-1981) – засновник Іллічівського (Чорноморського) музею образотворчих мистецтв. Народився у місті Запоріжжя (колишній Олександрівськ) в інтелігентній родині, хоча для попередження утисків з боку радянської влади у своїй автобіографії у графі соціальне походження писав: «міщанин-робітник».

З 1915 по 1918 рр. Олександр навчався в Гімназії Чорткова. З 1919 по 1922 рр. отримував підготовку на електротехнічних курсах. У 1923-1926 рр. працював у Одесі. У 1926 р. виїжджає до Кременчука працювати на міській електростанції. З 1936 по 1941 рр. жив у Балті, де працював енергетиком на швейній фабриці. У 1941 р. разом із фабрикою був евакуйований до Узбекистану.

У 1944 р. після звільнення України повернувся до Харкова і взяв участь у відновленні мирного життя міста. З 1944 по 1959 рр. працював бригадиром, начальником електромонтажного цеху трамвайно-тролейбусного управління міста Харкова. Будучи справжнім професіоналом-електриком, О. М. Білий вважався найкращим раціоналізатором депо, за що був неодноразово нагороджений грамотами і преміями.

Живучи в Харкові, О. Білий починає збирати свою колекцію прикладного мистецтва. Спочатку у 1930-ті рр. він захопився мистецтвом Сходу, а у 1950-х рр. він остаточно зупинив свій вибір на художній порцеляні. Протягом 40-річної наполегливої праці Білому вдалося створити одне з найбільших зібрань художньої вітчизняної порцеляни не

тільки в Україні, а й у всьому СРСР. Він залюбки демонстрував свою колекцію. У його «квартирі-музеї» бували відомі митці, вчені та музейні працівники.

Колекцію Білого було вивчено і систематизовано, складено каталог, а заповідати її було нікому, ніхто з близьких родичів не цікавився порцеляною. До того ж у пресі почали з'являтися статті про жорстокі вбивства збирачів старовини і викрадення унікальних предметів, що бентежило Олександра Мойсейовича. На початку 1970-х рр. у колекціонера назріла думка про те, щоб створити самостійний музей порцеляни і залишатися поруч із колекцією в статусі директора.

Рішення давалося нелегко, тому він звернувся за порадою до відомих музейних працівників, найавторитетніших у цій галузі: директора Державного Ермітажу Б. Б. Піотровського і старшого наукового співробітника тієї ж установи Р. С. Піотровського; фахівця з історії європейської порцеляни С. Соловейчик; заступника директора з наукової роботи Державного музею кераміки В. А. Попової. У квітні 1975 р. фахівці звернулися листом до заступника міністра культури УРСР І. Т. Буланого з пропозицією створення музею на базі колекції.

У серпні 1976 р. завдяки підтримці місцевої влади, керівництва порту та громадськості сім'я колекціонерів переїхала до Іллічівська (нині Чорноморськ). Судноремонтний завод допоміг обладнати приміщення майбутнього музею необхідним інвентарем і сигналізацією.

27 січня 1976 р. виконком Іллічівської міської ради депутатів ухвалив постанову № 61 «Про організацію в місті Іллічівську народного музею порцеляни на основі колекції О. М. Білого». Музей розмістили за адресою вул. Паркова, 8. Він мав функціонувати на громадських засадах, а надалі оформитися як державний музей. При цьому передбачалося розташувати колекцію у відокремленому приміщенні. Водночас оформлення колекції як філії одеського музею вирішувалося на рівні Ради Міністрів України.

Музей почав свою роботу 25 серпня 1978 р. Про урочисте відкриття писали не лише українські журналісти, а й центральна преса СРСР («Известия», «Литературная газета»). Інформація йшла по радіо і телебаченню, а Одеська кіностудія зняла сюжет, включений у кіножурнал.

Співробітники музею на чолі з О. М. Білим здійснили величезний обсяг роботи зі створення експозиції, яка спочатку розміщувалася в трикімнатній квартирі, в підвальному приміщенні, пристосованому під експозицію. Оскільки музей не був окремою установою, як того хотів Олександр Мойсейович, у 1981 р. він звернувся до Міністерства культури УРСР з проханням надати самостійність музею. Проте музей порцеляни

було переведено в статус самостійного й перейменовано в Іллічівський музей образотворчих мистецтв імені О. Білого лише в 1993 р.

До останніх років життя Олександр Мойсейович очолював музей. Після його смерті цю справу продовжила його дружина Зільберт Євгенія Борисівна. За її заповітом музею перейшли в дар антикварні меблі, бібліотека з картинами самої художниці. Іллічівський музей став одним із перших у СРСР музеїв особистих колекцій.

Перша експозиція налічувала 450 предметів (вироби понад 36 заводів), з яких 420 – дар Білого, що дозволило, завдяки цілісності колекції, познайомитися з історією розвитку мистецтва порцеляни. Крім цього, Олександр Мойсейович подарував музею бібліотеку дореволюційних видань з історії мистецтва та порцеляни.

Нині музей налічує у своїй колекції понад 5000 творів мистецтва: порцеляна, фаянс, кераміка, живопис, графіка, предмети інтер'єру. Музейне зібрання поповнювалося за рахунок дарувань, закупівель, надходжень від Дирекції художніх виставок Міністерства культури УРСР. Найширше представлено колекцію порцеляни – вироби понад 30 фарфорових заводів. У відділі живопису і графіки зберігаються, в основному, твори сучасних художників України. Гордість зібрання – пейзажі Альберта Бенуа та раннього Давида Бурлюка.

Серед унікальних експонатів – чашка з блюдцем (1780-ті рр.), предмети сервізів «Олександрівський» та «Володимирський» (1780-1785-ті рр.), таріль «Італійський водограй» (1798 р.), ваза «Гра в піжмурки» (1814-1820-ті рр.), чайник (1830-ті рр.), скульптурна композиція «Селянська хата» (1840-1850-ті рр.); полотна «Річковий краєвид» А. Бенуа, «Весна. Бузок» Д. Бурлюка, «Інтер'єр» Т. Дворникова.

Таким чином, Музей образотворчих мистецтв імені О. М. Білого є прикладом того, як завзята праця ентузіаста змогла створити один з найцікавіших осередків культурної та мистецької спадщини півдня України. Багаті фонди музею дають змогу відвідувачам ознайомитись з унікальними роботами минулих століть, розширити уявлення про порцеляну, живопис і графіку.

Джерела та література

1. Чорноморський Музей Образотворчих Мистецтв ім. О. Білого. URL: <https://museumbilogo.wixsite.com/site>.
2. Комунальний заклад Музей образотворчих мистецтв ім. О. Білого м. Чорноморськ. URL: <https://museum.mcsc.gov.ua/museums/komunalniy-zaklad-muzei-obrazotvorchih-mistectv-im-o-bilogo-m-chornomorsk?page=1>

Наукове видання

**ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ:
ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ**

МАТЕРІАЛИ

VII Міжнародної наукової конференції

27–28 листопада 2025 р., м. Суми

Матеріали подані в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв, посилань на джерела тощо. Редколегія може не поділяти погляди авторів публікацій.

Підп. до друку 23.12.2025 р.

Формат 60x84/16. Гарнітура Arial.

Ум. друк. арк. 15,02. Ум. фарб.-відб. 15,02. Обл.-вид. арк. 13,66.

Видавець і виготовлювач:

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.
Тел.: (0542) 68-59-02.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 231 від 02.11.2000 р.